

TUDOMÁNYTÖRTÉNET

Sziksai Mária

ÉLETEK ÉS TÖRTÉNETEK EGY LETŰNT VILÁGBÓL

Scientia Kiadó

SZIKSZAI MÁRIA

*ÉLETEK ÉS TÖRTÉNETEK
EGY LETŰNT VILÁGBÓL.
EGY 20. SZÁZADI PAPI
ÉLETÚT MIKROTÖRTÉNETI
REKONSTRUKCIÓJA*

S SAPIENTIA KÖNYVEK

SAPIENTIA
ERDÉLYI MAGYAR
TUDOMÁNYEGYETEM

SZIKSZAI MÁRIA

***ÉLETEK ÉS TÖRTÉNETEK
EGY LETÚNT VILÁGBÓL***

*Egy 20. századi papi életút
mikrotörténeti rekonstrukciója*

| Scientia Kiadó |
| Kolozsvár · 2022 |

SAPIENTIA KÖNYVEK

Tudománytörténet

Kiadja a

Scientia Kiadó

400112 Kolozsvár, Mátyás király (Matei Corvin) u. 4.

Tel./fax: +40-364-401454, e-mail: scientia@kpi.sapientia.ro

www.scientiakiado.ro

Felelős kiadó:

Sorbán Angella

Lektor:

Keszeg Vilmos (Kolozsvár)

Borítóterv:

Idea Plus

Kiadói koordinátor:

Szabó Beáta

A szakmai felelősséget teljes mértékben a szerző vállalja.

Első kiadás: 2022

© Scientia 2022

Minden jog fenntartva, beleértve a sokszorosítás, a nyilvános előadás, a rádió- és televízióadás, valamint a fordítás jogát, az egyes fejezeteket illetően is.

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României**SZIKSZAI, MÁRIA**

Életek és történetek egy letűnt világból : egy 20. századi papi életút mikrotörténeti rekonstrukciója / Szikszai Mária. - Cluj-Napoca : Scientia, 2022

Conține bibliografie

ISBN 978-606-975-067-4

2

929

TARTALOMJEGYZÉK

Bevezetés	11
Gyermekkor	21
Útkeresés	31
Felszentelés	39
A tanári pálya kezdete	41
Segédlelkész	43
Tanári oklevél	49
Első plébánia: Szinfalu	55
A letartóztatás	63
Szabadulás a börtönből, újra Szinfalu	65
A második visszatérés a katedrára	69
Krasznabéltek	97
Szatmárnémeti	115
Érmindszent, Tasnád	125
Visszavonulás Gyöngyre	133
A harmadik visszatérés a katedrára	205
A pap, aki csak ember akart lenni	235
Hivatkozott irodalom	237
Rezumat	239
Abstract	240
A szerzőről	241

CONTENTS

Introduction	11
Childhood	21
Finding his way	31
Consecration	39
Beginning a career as a teacher	41
Assistant pastor	43
Teacher's diploma	49
First parish: Szinfalu	55
The arrest	63
Release from prison, again at Szinfalu	65
Second return to teaching	69
Krasznabéltek	97
Szatmár	115
Érmindszent, Tasnád	125
Retreat to Gyöngy	133
The third return to teaching	205
The priest who only wanted to be a man	235
Cited literature	237
Rezumat	239
Abstract	240
About the Author	241

CUPRINS

Introducere	11
Copilărie	21
La începutul drumului	31
Consacrare	39
Începutul unei cariere de profesor	41
Pastor asistent	43
Diploma de profesor	49
Prima parohie: Szinfalu	55
Arestarea	63
Eliberarea din închisoare, din nou la Szinfalu	65
A doua întoarcere la catedră	69
Krasznabéltek	97
Szatmár	115
Érmindszent, Tasnád	125
Retragerea la Gyöngy	133
A treia întoarcere la catedră	205
Preotul care a vrut doar să fie om	235
Literatura citată	237
Rezumat	239
Abstract	240
Despre autor.	241

BEVEZETÉS

Mindannyiunknak vannak történeteink, amelyeket írásban, szóban vagy más formában megfogalmazunk és forgalmazunk az életünk során. Ez itt Kind Mihály¹ története, amelyet a maga által ránk hagyott iratokból ismerünk meg. Egy pap története, aki *csak ember akart lenni* – ahogy ő maga fogalmazott saját magáról. Az ő története azonban egy kicsit az enyém is lett, mióta megismertem, hiszen kicsit másképp szól az én történetem is azóta, hogy megismertem az övét. Ez a könyv Mihály történeteit próbálja átmenteni arról a jó néhány papírosról, amelyen ő az utókorra hagyta ezeket.

Kind Mihály 1916–1997 között élt, de a története csak a 21. században bukkant elő, amikor előkerültek az iratai. Ekkor, 2013-ban derült ki az, hogy fennmaradt egy több mint 2400 darabból álló tekintélyes iratanyag, amelyet Mihály az élete során gyűjtött össze és hagyott az utókorra. Az antropológusok szívesen vesznek kezükbe korábbi időkből származó iratokat, mivel ezeket ugyanúgy idegen kultúrák lenyomatainak tekintik, mint azokat az adatokat, amelyeket egzotikusnak számító világokban gyűjtenek össze, saját kultúrájuktól térben távolodva el. Az utazás, amelyet ilyenkor teszünk, ugyancsak antropológiai utazás, ám ez immár nem térben, hanem időben történik. Számomra ezek az iratok időbeli utazást jelentettek egy mára már letűnt világ kultúrájába.

Ezeknek az iratoknak a története átnyúlik a 21. századra, hiszen ebből a perspektívából tekintünk vissza az iratok által keretezett korszakra. Amikor a kutató kézbe vesz egy ilyen anyagot, még nem tudja, hogy miről szól ez az iratcsomó, nem ismeri a szereplőket, a köztük levő viszonyokat. Olyan ez, mintha egy 2400 darabból álló puzzle-t találtunk volna, és ezek a darabkák egy nagy-nagy zsákban lennének, összekeverve. Minden puzzle-darabka beszél valamiről, egyik rövidebb, másik hosszabb történetet ad elő, egyik a történet elejéről, a következő a végéről beszél, ám igazán értelme az egésznek csak akkor lesz, ha megtaláljuk a nagy kirakósban az egyes darabkák helyét. Ezért aztán az

1 Mihály családja eredetileg a Kind családnevet viselte. 1942-ben a család Tyukodira változtatta a családnevét. Mihály ekkor 26 éves volt.

ilyen kutatások időigényesnek bizonyulnak, de hat év után kezd látszani a teljes kép, hogy a puzzle példájánál maradjunk.

A jelenünkben élő kelet-európai közösségek számára a 20. század világa meglehetősen távolinak tűnhet, nem pusztán az eltelt idő, hanem az időközben történt rendszerváltás miatt is, és nem utolsósorban az azóta bekövetkezett technikai és információs robbanás okán, hiszen mindezek a fejlemények teljesen átalakították azt a kultúrát, amelyet a 20. század ránk hagyott.

A könyvünk főszereplője szinte teljesen végigélte a 20. századot, és megélte az 1989-es fordulatot is. Láttá kibontakozni 1990-ben azt az új világot, amelyről korábban csak álmodni lehetett Romániában. Láttá az informatikai átalakulás kezdeteit, látta az első, magánkézbe került számítógépeket, kapott számítógépen írt, majd a számítógéphez kapcsolt nyomtatón kinyomtatott levelet is, ám ő maga már nem használta ezt a technológiát. Ő az írógép korszakának gyermeke volt.

Az általa hátrahagyott írásos anyag a maga nemében ritkaságnak számít: több mint 2400 irat maradt fenn utána, ennyit tett félre az élete során. Az iratok egy részét a levelezése teszi ki. A néprajzi és antropológiai szakirodalom számos olyan elemzést ismer, amelyek levelezésekre vonatkoznak.² De a kutatók jól tudják azt is, hogy szinte lehetetlen összegyűjteni egy személy által küldött leveleket, ezért az elemzések többnyire csak azokra a levelekre alapoznak, amelyeket egy adott személy kapott másoktól. A jelen kötet háttérét képező anyagnak a különlegessége éppen abból fakad, hogy itt nem csak a saját maga által kapott levelek maradtak meg, hanem a maga által írt levelek is. Mihály ugyanis kiterjedt levelezést folytatott, és írógéppel írta a leveleit. Hamar rájött arra, hogy az indigó milyen nagy segítségére lehet: egy idő után rászokott arra, hogy indigó használatával minden levelet két példányban készített el, az eredetit elküldte, a másolati példányt azonban megtartotta magának. A levelek után az iratok legnagyobb részét a saját hétköznapi feljegyzései jelentik. Mihály időnként leült az írógépe elé, befűzött egy lapot az írógépbe, és elmesélte az előző időszak eseményeit. Ezen kívül féltetett minden papíralapú iratot: okleveleket, igazolásokat, a felmenői anyakönyvi kivonatát, autóvezetői engedélyt, diákigazolványt, számlát, nyugtát, piszkozatokat.

2 Ld. Thomas – Znaniecki 1996., Keszeg 1996., Csergő 2012., Kokó 1999., Vass 2018. stb.

A 2400 irat a mennyiségét tekintve bizonyos értelemben nagyon sok: ritkán fordul elő az, hogy ebből a korszakból, hasonló társadalmi helyzetű személytől ekkora iratanyaggal rendelkezünk. Bizonyos értelemben azonban kevés, hiszen még így sem tudjuk szorosan követni a történéseket. A főszereplőnk ugyanis olykor abbahagyta az írást, és ezekből az időszakokból ritkább a forrásanyag: volt, amikor azért hallgatott, mert sok egyéb munkája volt, például amikor építkezett, felújított, ő maga is mondja, hogy azért nem írt, mert szívesebben végezte a fizikai munkát. Máskor azonban csak visszahúzódtott egy időre: nem készített jegyzeteket, leveleket sem írt, csak ha muszáj volt, miközben nagyobb munka nem tartotta vissza az írástól. Ezért van az, hogy az ismereteink is egyenlőtlenül oszlanak el az egyes időszakokat illetően.

A kutatás eredményeképp három kiadványt terveztem közzétenni: az anyag elemzését, az iratok leírását, illetve a főszereplő és családja történetének a bemutatását. Ez a kötet a kutatói feldolgozási folyamat harmadik, befejező része. Az első rész eredményeként az antropológiai elemzést készítettem el és adtam közre,³ a második részben pedig az iratok antropológiai leírását.⁴ Jelen kötet a harmadik kiadvány a sorban, amely a főszereplőnk és a szülei, testvérei által alkotott család történetét tartalmazza azon iratokból kiindulva, amelyeket ők maguk ránk hagytak.

De miért is érdemes megismerni Mihály – vagy bárki más – történetét? Elsősorban azért, mert minden, amit maga után hagyott, tulajdonképpen történet, történettöredék, amellyel a saját kulturális miliójáról beszél. A történeteket mesélő emberre már régen felfigyeltek a társadalomtudományok. A *homo narrans* fogalmáról gondolkodva Keszeg Vilmos mutatott rá arra, hogy mindennek, ami körülöttünk van, története van.⁵ A történeteinket újra és újra elmesélve határozzuk meg azt, hogy kik vagyunk, honnan jövünk, melyek az eredményeink, melyek a terveink, merre megyünk. A mi főszereplőnknek, Mihálynak nem volt társadalomtudományi képzettsége, ám valahogy mégis ösztönösen a tudatában volt annak, hogy milyen fontos szerepe lehet a történetek feljegyzésének, rögzítésének – olyannyira, hogy sajnált minden eseményt, minden gondolatot, amelyet nem tudott rögzíteni, hiszen tudta, hogy ezzel az végleg elillan. Mintha mindvégig tudatosan a jövőre gondolva

3 Szikszai 2020.

4 Szikszai 2021.

5 Keszeg 2002. 7.

élt volna, és a jövőből a saját jelenére visszapillantva írt volna. Mindig arra gondolt, hogy egyszer majd valakik kézbe vehetik azt, amit ő leírt. És ennek megfelelően szinte egész életében történeteket mesélt, és ezzel építette fel a saját magáról és a közösségéről, világról ezt az egyedi hangulatú képet.

De Keszeg Vilmosnak van egy másik fontos felvetése is az említett munkájában: ahogy ő fogalmaz, a kutatás nem más, mint „a történetekhez való viszonyulás egyik lehetséges formája”.⁶ Továbbgondolva: a kutatók maguk is történetek formájában fogalmazzák meg és mondják el az eredményeiket – ha tetszik, nem csak a humán tudományok területéről állíthatjuk ezt. Kutatóként magam is egy tudatosan kialakított, sajátos kutatói diskurzusba foglaltam az iratokból megismert történeteket, amikor arról írok, hogy miként fejtettem meg azt, hogy mit jelentenek a vizsgált iratok, hogy miként kapcsolódnak egymáshoz, hogy ki kicsoda ezekben a történetekben, vagy hogy mit akarnak mondani a szereplők a sorok között. A feldolgozás közben az egyik célom az volt, hogy kialakítsam és következetesen alkalmazzam ezt a kutatói diskurzust, és hogy ezzel megújítsam azt, ahogyan az ilyen típusú szövegekről beszél a tudomány.

Az itt következő szöveg a saját kutatói olvasatom, és mint ilyen, a saját viszonyulásom a történethez. A történethez azonban legalább két-féleképpen viszonyul egy antropológus: egyrészt mint kutató részleteiben kíváncsi a saját kutatása tárgyára, másrészt mint ember megismer más emberi sorsokat, és nem mindig tudja kivonni magát a történések hatása alól. Egy antropológus jó esetben számol a második összetevővel is, és ennek kapcsán a saját szubjektivitásával. Ezek a történetek ugyanis olykor érzelmileg is igénybe veszik az olvasójukat, hiszen átüt rajtuk mindaz az érzelmi lendület, amely egykor az íróikat mozgatta, és ez talán még jobban érezhető, ha az eredeti szövegeket tartja a kezében az ember, hiszen ezek az iratok 90, 80, 70 stb. éve őrzik a gondolatokat. Poros, piszkos, sárga, kopott papírdarabokat fog a kezébe a kutató, amely papírból valamikor szűkében voltak a szereplők, és ezért még a házban található régi nyomtatványok hátoldalát is felhasználták, amikor nem volt más írólapjuk, csak hogy üzenetet hagyjanak maguk után.

A kultúrakutatók számára mindig fontos körülmény az, hogy az irategyütttest létrehozó személy paraszti származású volt, mint ahogy

a mi esetünkben is történt. Mihály szocializációja ebben a társadalmi környezetben ment végbe, és ez a fiatalon elsajátított értékrendszer a későbbi történeteiből is jól körvonalazódik. A főszereplőnk azonban nem folytatta szülei életmódját, hanem elvégezte a teológiát és pap lett belőle, majd tanári oklevelet is szerzett. Mihálynak nyolc testvére volt. Elsőgenerációs értelmiségiként nemcsak ő távolodott el a szülei életmódjától, hanem további négy másik testvére is: két apáca lánytestvére tanítói diplomát szerzett, a harmadik apáca nővére az ápolói pályát választotta, illetve a legkisebb fivérük sem maradt a föld mellett, hanem kántor lett. A legidősebb testvérük is papi pályán indult el, ám ő 22 évesen, még teológusként elhunyt. A testvérek pályaválasztási stratégiája nyilvánvaló: azok, akik nem maradtak gazdálkodók, kivétel nélkül az egyház felé orientálódtak, és pap, kántor vagy női szerzetesként tanítónő, illetve ápolónő lett belőlük. És bár a nem egyházi pálya felé forduló testvérek, akik földműveléssel, állattenyésztéssel foglalkoztak, házasságot kötöttek és nukleáris családokban éltek, a 20. század első felében a kialakuló krízishelyzetekben mindannyian túlléptek a nukleáris családi kereteken, és kiterjesztett családként tudtak együttműködni, hogy az így összeadott erőforrásaikkal könnyebben oldják meg a problémáikat. A rokonság, amely ezekben a történetekben ilyenformán összezárt, egy olyan társadalmi intézmény volt, amely az emberi történelem legnagyobb részében a társadalmi rendszer alapjául szolgált. Ennek az intézménynek a szerepe azonban csökkenni kezdett a 20. század második felében, és ez jól követhető ezekben az iratokban is.

Mihály története többek között ezért is fontos: itt még jól lehet érzékelni azt, hogy bár ő és a testvérei nem ugyanabban a faluban vagy kistérségben telepednek le, ahol a felmenőik, hanem szétszóródnak és egymástól távolabbi településeken élnek, a család így is fontos marad a mentális világaikban, és a krízishelyzetekben mindannyian a családi védőhálózathoz fordultak. Ám azt is jól lehet érzékelni, hogy a családi védőháló sokkal erősebb volt a század első felében, és látványosan meglazult a század második felére.

Az iratanyagból jól kirajzolódik a főszereplő kapcsolati rendszere, ezen belül a személyes és a szakmai kapcsolatainak hálózata, életmódja, íráshabitusai, az írás motivációi.⁷ Kiderül az, hogy ebben az időszakban hogyan épült fel egy plébánosi életpálya, milyen események

7 Mindezekről korábban írtam, ld.: Szikszai 2021b.

szervezik ezt, milyen értékrend mentén születnek meg a döntések, és az is, hogy miként alakul a főszereplőnk életmódja az idők során.⁸ És kiderül az is, hogy mi az, amit a főszereplőnk leírásra méltónak tartott, és mi az, amit sosem írt le.

Egy diktatúra idején, amikor a hatóságok szoros ellenőrzés alatt tartják a lakosságot, komoly kihívást jelent az, hogy valaki mit ír le és mit nem. Mihály maga átélte azt, hogy házkutatást tartottak nála – 1965-ben történt ez, amikor még tanár volt. Mindig tudatában volt annak, hogy egyes témákat nem kell írásban, például levelekben érinteni. Tudatosan használja a szamizdat kifejezést, el is mondja egy helyen, hogy mit jelent ez. Ekkor azt reméli, hogy a szűkebb szakmai körével rendszeresen tudnak majd találkozni és kiválasztott, főleg szakmai témákat megbeszélni, és ezekhez a találkozásokhoz kapcsolja a szamizdat szövegek készítését is. A beszámolóí szerint azonban kevés ilyen találkozássra került sor, és szamizdatnak számítható szövegek nem készültek vagy nem maradtak fent. Gyakran írja egy-egy szövegében azt, hogy a többitől majd csak szóban szeretne beszélni a címmel – ilyenkor mindig lehet érezni, hogy bizonyos témákat öncenzúra alá vont. Hogy csak egy példát említsünk: az 1956-os eseményekről egyetlen említés sincsen az iratokban. Azt gondolnánk, hogy nem érintették az események az akkor már a főiskolán tanító Mihályt – ám közben azt is látjuk, hogy november elején Mihály Bukarestben volt. Miért ment oda? Milyen feladattal? Mennyi időre? Ki küldte? Márton Áron püspök küldhette el? Talán éppen azért, hogy a zavaros időkben ne legyen otthon, és ne legyen belekeverhető (akár a hatóságok részéről sem) az eseményekbe? És miért nem írt erről az utazásáról is, amikor egyébként minden utazásáról írt beszámolót?... Mihály mélyen hallgatott ezekről, csak annyit írt nővérének, hogy az utazás közben megfázott, és az iratai között ez az egyetlen írásos bizonyíték annak, hogy ebben az időszakban Bukarestben járt.

De nem csak a hatalmi megtorlástól való félelem miatt történik meg az, hogy Mihály nem ír le, nem mond ki dolgokat. Személyes életében is sokszor járt így el: teltek az évek, sőt olykor évtizedek, és ő nem mondta ki, nem írta le azt, amit akart. Amikor végképp eljutott oda, hogy nagyon le szeretne volna írni, akkor sem tette meg, hanem azt kérte a levelezőtársától, hogy gondolja ő oda a többit, vagy hogy

8 A gazdasági kérdésekről és az életmódról ld.: Szikszai 2020. 159–250.

vegye úgy, hogy kimondta, amit az illető hallani szeretett volna. Sokszor szándékosan evazív, célozgatásokkal, homályos utalásokkal tele szövegek ezek. És ahogy már írtam,⁹ ezek után a kutató sem tehet mást, mint olvasson a sorok között ott, ahol Mihály is ezt kéri az olvasójától.

De vajon mi készítette Mihályt az írásra? Mint említettem, voltak időszakok, amikor semmi nem tudta írásra készíteni – amikor visszahúzódott.¹⁰ Máskor azonban aktívabb volt: az asztalára gyűjtötte azokat a leveleket, amelyeket meg akart válaszolni, és év végén például nekigyürkőzött. Volt olyan év, amikor az év utolsó napján hat levelet is írt, miközben előző napokra is jutott egy-egy. Érezhető, hogy az év vége előtt törleszteni akarta az elmaradásait, de egyébként annak függvényében válaszolt hamarabb vagy később, hogy milyen sürgős volt a téma, vagy mennyire közel állt hozzá a levelezőtársa: leülhetett azonnal választ írni, de arra is van példa, hogy hat hónap múlva válaszolt. Az érkező levél tehát egyfajta készíttetés volt, hogy leüljön írni. Máskor ő maga volt a kezdeményező: ráírt egyik-másik ismerősére, sőt, olykor gondosan eltervezte ezt, és az alkalmi ismerőseitől, akikkel például együtt utazott egy vonaton, elkérte a levelezési címeiket, és valóban írt nekik.

És végül: Mihálynak kialakult egy igénye azzal kapcsolatban, hogy írjon, akár saját magának leírja a korábban történeteket. Egy-egy utazás után szívesen ült a gép elé és mesélte el részletesen az utazását. Megesett, hogy annak mesélte el, akitől elbúcsúzott volt az utazás előtt, de akár maga számára is készített beszámolót. Ezek a beszámolók időnként rendszeresen készültek. A lap tetején kezdte a szöveget írni, és átlagosan egy oldalnyit írt. Az igyekezete minden esetben az, hogy rögzítse a történeteket, és ezzel információt hagyjon az utókor számára. Időskorában nem egyszer sajnálkozott azon, hogy a hátrahagyott iratokat az utókor a szemétre dobja, mint ahogy legnagyobb sajnálatára a nővére irataival is történt, már későre ment el értük – és ilyenkor rémülten gondolt arra, hogy az ő iratai is erre a sorsra juthatnak.

Az írásnak tekintélye volt ebben a korszakban. Mihály maga úgy használja az írást, mint egy eszközt, amely segítségével számos helyzetben problémákat lehet megoldani. Konfliktusainak nagy részét levelezéssel próbálta rendezni – még akkor is, ha a falubelijéről vagy akár a

9 Szikszai 2020. 313–314.

10 Korábban már írtam arról, hogy érdemes különválasztani az adatközlő személyiségére visszavezethető adatokat azoktól a megnyilvánulásoktól, amelyeket kulturálisan örökölt, és szocializálódás alkalmával sajátított el, ld.: Szikszai 2021b.

tőszomszédjáról volt szó. A feletteseitől elmondása szerint egy időben azért tartott távolságot, mert nem válaszoltak egy levelére, és ő ezt elfogadhatatlannak tartotta. Az írásnak, és ezen belül a levélírásnak íratlan szabályai voltak, és Mihály igen érzékeny volt erre.¹¹ Az írás számára a konfliktuskezelés egy bevett eszköze volt, de nem csak. A szociális hálója fenntartására, kapcsolattartásra, kapcsolatépítésre is jól használta.

És végül, de nem utolsósorban: a feljegyzéseinek nagy száma mutatja, hogy a hétköznapi történések rögzítése legalább akkora fontossággal bírt számára, mint a levelezés. Valahogy úgy tekintett erre a két műfajra és az ezeket kiegészítő egyéb papíralapú iratokra, mint amelyek egymás mellé téve elmondják a történetet – az ő történetét. Amikor már időskorában egy kollégája arra kérte, hogy írja meg az emlékeit, azt válaszolta neki, hogy ő mindent leírt már, amit mondani szeretett volna, és minden benne van a leveleiben és a feljegyzéseiben. Nyilván sokkal többet tudott, mint amit leírt, ám ekkor, a 80. éve körül már a hétköznapi levelek megírásához is fáradt volt. Történt, hogy egyszer, amikor valakinek levelet írt, annyira belemelegedett a beszámolóba, hogy észre sem vette, hogy nem feljegyzést ír – és be is vallja neki ezt, majd tovább reflektál erre: arra, hogy a leveleit is a rögzítés dokumentumainak tekinti, hiszen ezekben el szokta mesélni a történeteket.

Mihály története egy alulnézetből elmondott történet, amelyben állandóan felbukkannak a nagy történelmi folyamatok, és azt is látjuk, hogy ezek mikor és milyen mértékben érintik az általa megélt minden napokat. Főszereplőnk kisgyerekként átélte az első világháborút, fiatal felnőttként a második világháborút, az ötvenes években megjárta a börtönt is, 1955–65 között teológiai tanárként Márton Áron püspök közeli munkatársa volt, és megélte a diktatúra végét is, 74 évesen még vissza tudott térni a katedrára. Az ő nézőpontja a békaperspektívához hasonló, hiszen jól követhető az, ahogy a nagy történelmi események lecsapódtak a hétköznapijaiban.

És végül, de nem utolsósorban: Mihály története nem egy egyén története csupán, hanem a közösségének a története is: miközben a szövegeit olvassuk, érezzük, ahogy apránként beenged minket a világába, feltárja előttünk a mentalitását, megmutatja az értékeit, amelyek mentén szervezi az életét, ám nem szabad elfelejteni közben azt, hogy

11 A levélírás kulturális kontextusáról, a levelezés íratlan szabályairól ld. Szikszai 2020. 43–45.

mindez mögött ott van a közösségének a mentalitása és értékrendszere is: Mihály hol elfogadja ezt, hol szembemegy és vitatkozik vele, de ezekből mindig igen jól körvonalazódik a közösség által megfogalmazott értékrend, mint a kultúra szövetének fontos összetevője. Mihály története tehát bizonyos értelemben egyedi, hiszen jelenleg nem ismerünk más hasonló terjedelmű anyagot, amelyet ebből az időszakból egy elmagyarosodott sváb paraszti családból származó lelkész hagyott volna hátra, és amely ennyire részletesen dokumentál szinte egy egész évszázadot, másrészt azonban nemcsak egy egyénről szól ez a történet, hanem az ő világáról, az ő közösségéről is.

Kolozsvár, 2022. február 22.

GYERMEKKOR

1910

Kind Mihály kíváncsi kisfiú volt. Úgy nőtt fel, ahogy a szatmári végeken a 20. század első éveiben a falubeli gyerekek általában: gyerekként elsősorban munkaerőnek számított a földműveléssel és állattartással foglalkozó családjában. Ezekben a családokban a gyerekeket rendszerint iskolába is járatták, de azért minden gyereknek megvolt a maga fontos szerepe a felnőttek által végzett munkafolyamatokban. A gyermekek együtt dolgoztak a szüleikkel a mezőn, velük együtt gondozták az állatokat, és ahogy nőttek, mind komolyabb feladatokat kaptak. Ez alatt az idő alatt történik mindaz, amit szocializációnak hívunk: a gyerekek, miközben végzik ezeket a kisebb-nagyobb munkákat, hallgatják, figyelik, másolják a felnőtteket, utánozzák őket, ellesik nemcsak a gesztusait és a szavait, hanem az értékrendszerüket is, és közben arról álmodoznak, hogy egyszer az ő szerepükbe lépnek.

Mihály jól emlékezett arra az alkalomra, amikor először engedte az édesapja, hogy a szekeret egyedül hajtja, márpedig ez olyan jelentős esemény volt, amiről minden kisfiú álmodozott. Mihályt épp az előző napon buktatták meg az iskolában, és ez azt jelentette, hogy iskolai évet kellett ismételnie. Mihály évtizedekkel később írja le ezt az estét, és a szövegéből még mindig érződik a gyermek ijedtsége: *Az ideig támogatólag és védőleg terjesztette fölé(m) jóakarátát az osztályfőnököm, Bababán tanár úr. Most tehetetlennek viszonyult: osztályismétlésre ítélték a harmadik osztályban. Így végződött számomra a tanulmányaim első évtizede. Keserű pillanatot jelentett a tudomásulvétel. Azt meg egyáltalán nem tudom felidézni, mint hoztam az enyéim tudomására a lesu(j)-tó tényt. Vacsora után beszélgettünk róla a konyhában, amikor már a petroleum lámpa fényénél b(e)zárt külső ajtó mellett egy-egy mondat hangzott el a szülők ajkáról, amelyben többnyire a megértő jóság vigasztalása áradt felém, szóltanul nyeltem le a keserű könnyeket, mindaddig, amíg a k(ö)zös esti ima végzése után nyugovóra tértünk.*¹²

12 A következőkben az iratokból származó idézeteket dőlt betűkkel jelzem. Az idé-

A család a másnapi búcsúba készült, így ezt a témát egyelőre félretették. Másnap, amikor útra készen álltak, és már mindannyian a székéren ültek, az édesapja megtette a gesztust, amely által a fia számára egyértelművé vált a család bizalma: *Szombat volt, sze(n)tháromság napja előtt. Másnap kezembe adták a gyeplőt, hogy a családot a Szentháromság-kápolna rendkívüli búcsújára vigyem. Hogyan jött létre az a bucsu, nem tudnám megmondani. Valószínűleg akkor mutatkozott be Friedler István pk. károlykörnyéki hive előtt. Tény, hogy ez a kirándulás nagy megnyugtatót jelentett számomra. Azt éreztem, hogy a család bizalmat szavazott nekem arra, hogy ismételjem meg az osztályt, mintha mi sem történt volna.* A fiú remegve nyúlt a gyeplő után: először adták a kezébe, ráadásul egy ilyen fontos pillanatban, amikor a család búcsúba megy. Nemcsak a feladat súlya miatt volt meghatódva, hanem mert bizalmi gesztusnak érezte ez: mintha ezzel azt üzenete volna az apja, hogy a törtétek ellenére megbízik a fiában, íme, rábízta a család biztonságát.

Mihály valahogy mindig is sejtette, hogy a világ odakint sokkal színesebb, mint amit ő lát belőle, és sokkal mélyebb tudást rejt, mint amihez odahaza a kis falujában ő és a többi hozzá hasonló gyerek hozzáférhet. Szeretett volna mielőbb része lenni ennek a távoli, elképzelt világnak. Míg iskolába járt, a falu fúvószenekarában játszó édesapjától megtanult az apja hangszerén játszani. Vasárnaponként mindig ott volt a családjával a templomban, ahol ünnepnapokon a fúvószenekar fűjt, és ő áhítatosan bámulta az apját, a zenekart és a csuhás ferenceseket, amint szigorú arccal szolgáltatták ki a szentségeket a sváb közösségnek. Később, már időskorában panaszosan emlékezik arra, hogy a faluban nem volt könyvtár, ahonnan könyveket kaphatott volna, pedig gyerekként milyen nagy kedvvel olvasott volna.

Mihály édesanyja, Reich Mária 1881. augusztus 2-án született Kál-mándon. Mária szülei Reich József római katolikus gazda és Tyukodi Julianna voltak. A család Mária gyerekkorában átköltözött a szomszéd faluba, és Mária itt ment férjhez 1902. február 4-én, 21 évesen falubeli-jéhez, Kind Mihályhoz, aki 1876. szeptember 2-án született. A férj szülei Kind János római katolikus gazda és Erni Mária voltak. A házasságot háromszor hirdették. Itt kezdődik a mi történetünk.

zetek szövegű közlések, azokat módosítás nélkül adom közzé. A zárójelbe tett betűk hiányoztak az eredeti szövegből, ezeket az olvasás megkönnyítése céljából pótoltam, ám mindig ezzel a jelzéssel. Az egyes iratok részletes ismertetése itt található: Szikszai 2021a.

A történetünk elején ebben a faluban ez a generáció már nem beszélte a sváb nyelvet: az ifjú házaspár családja már magyarul beszélt, és gyerekeiket ők is magyar nyelven nevelték. A fiatal férj, Kind Mihály földműves volt, ebből tartotta el családját. A családfő ekkor még a módosabb gazdák közé tartozott a faluban. A párnak kilenc gyereke született. Az ifjabbik Mihály, a történetünk főszereplője a hatodik gyerekük volt. A család 1941-ben kikérte a szülők és felmenőik számára a keresztelési és házassági anyakönyvi kivonatokat a Szatmári Egyházmegye nagykárolyi esperességéhez tartozó Szatmár vármegyei Kaplony római katolikus anyaegyház anyakönyveiből. Ezek az iratok később mind az ifjabb Mihály iratai közé kerültek.

A 20. század első két évtizedéből igen kevés adat maradt fent a családról. A villanásszerű adatok szinte mind a Mihály iratai között fennmaradt anyakönyvi kivonatokból vagy későbbi visszaemlékezésekből származnak. 1904. november 16-án megszületett a pár első gyereke, János (†1924).¹³ 1909. november 16-án megszületett második gyermekük, Adél. 1906. december 31-én megszületett Magdolna. 1911. december 14-én megszületett Klára (†1998). 1911. december 6-án megszületett Angéla (†1995. május 30.). 1916. július 1-jén megszületett Mihály (†1997. október 30.). 1919. május 23-án született Tibor (†1963 nyarán).

Mihály legkorábbi gyerekkori emléke 1919-ből való. Ekkor történt, hogy őt, az akkor hároméves kisgyermeket az édesanyja a karján tartotta, miközben a falubeliekkel együtt a templomtoronyba kitűzött fehér zászlót nézte, amellyel a közeledő román hadseregnek akarták a tudtára adni a falu békés szándékát. Feszült pillanat volt, a felnőttek által érzett feszültséget a kisgyerek is megérezte, bár nem értette, hogy mi történik körülötte, miért fél annyira az édesanyja. Mihály később úgy írt erről a mozzanatról, hogy az anyja karján ülő kisgyerek volt, *aki átvette a pillanat megrendítő voltát.*

13 A családtagok és a közeli ismerősi kör neve adatvédelmi okokból kódolva van, a közéleti személyiségek neve a szövegben az eredeti formájában szerepel. Az álnevesítés eljárása, amelyet a jelen kutatás alkalmaz, mindenben megfelel az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2016/679 sz. rendeletének (GDPR). Ld.: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/PDF/?uri=CELEX:32016R0679&from=HU> (2022. 02. 22.)

1920

A család 1921-ig egyetlen szobából és konyhából álló házban élt. Ezt 1987. január 27-i feljegyzésében írja le Mihály, amikor megemlékezik édesanyja halálának 30. évfordulójáról. *Nincs szó amely elmondhatná, ki volt ő. Csak Isten tudja, aki őt nekünk ajándékképpen adta. Mert bárki lett volna édesanyánk, azt nem tehetné volna meg értünk, amit (ő) tett. Világra hozott mindannyiunkat. Nehéz körülmények között gondozott bennünket. Hiszen az egyetlen szobában élt 1921-ig az egyre szaporodó családunk. Nyolc-tízéves gyermekek szomszédságában hozta világra három évenként a gyermekeket. Ott fektette őket kiságyakban, kanapákra terített szalmazsákokon, ágyakban lábtól fektetve, vagy ahogyan édesanyjai leleményessége (k)italálta. Gondoskodott mindennapi ételmünkről, mindennapi kenyerünkről. A huszas években minden héten hat nagy kenyeret kellett kidagasztania, kisüt-nie kellő gondossággal. Aztán ruhával ellátnia és cipővel a gyerekeket akkor, amikor az ipar alig termelt, legalább is nem a mi számunkra. Foltos ruhák, hetenként mosott fehér ingek, a naponként gondozott sok pár cipő, az átvirrasztott éjszakák, a mindennapi korán kelés és az, hogy ő oltotta el és gyújtotta a lámpát, a mécseseket.*

1922-ből származik egy másik korai történet a családról. János, a legnagyobb fiútestvérük, aki ekkor már teológiai hallgató volt, hazament vakációra. A család büszke volt arra, hogy az addig egyszobás házukhoz építettek még egy szobát, és ahogy Mihály meséli, *akkor már volt lehetőség őt a vendégszobában a vetett ágyba fektetni.* Meghitt beszélgetésekre és családi éneklésre emlékszik Mihály ebből az időszakból. A visszaemlékezést 1989. január 1-jén veti papírra.

Bár később Mihály a módos gazdák közé sorolja a családjukat, érdeemes megnézni azt is, hogy ez mit jelentett akkoriban. 1922 előtt a család egy egyszobás házban élt. 1922-ben bővítették ki a házat egy újabb szobával. Ebben az évben, májusban megszületett a család nyolcadik gyereke. Nyárra várták haza vakációra az akkor már teológus legnagyobb testvérüket, akit ebben az új szobában helyeztek el, míg a hét gyerek és a két szülő a másik szobában húzta meg magát. Mihály jól emlékezett később is, hogy ez a teológián tanuló, papnak készülő testvérük iránti tisztelet jele volt a részükről. (...) *az egész család figyelte, mikor érkeznek Szatmárról a diákok, köztük a család elsőszülötte, János.* A jómód tehát nem a lakóház méretéből következett számukra,

hanem a gazdaságuk viszonylagos, azaz a falubeliek gazdaságához viszonyított méretéből. Mihály sokszor emlegeti a későbbi időszakokban azt, hogy négytehenes gazda volt az édesapja, ami azt jelentette, hogy négy tehenre volt az egyik istállóban, és két lova a másikban. És ez volt a későbbiekben Mihály számára is a mérce: hiába volt pap, igyekezett maga is gazdálkodni, és a négytehenes gazda szintje lebegett a szeme előtt mint kihívás.

A családfő joggal lehetett elégedett: sikerült a legidősebb gyerekeit tovább taníttatnia, és az külön büszkeség volt számára, hogy a fia teológiára járt. Egy olyan mélyen vallásos közösségben, mint az övék volt, ez a lehető legnagyobb megtiszteltetésnek számított, és nem kis presztízszt jelentett a faluban. A teológus fiút ugyan csak a vakációkban látták, hiszen csak ilyenkor tudott hazalátogatni, de nem győztek ilyenkor a kedvében járni, akár külön szobába fektetni, mint egy tiszteletet érdemlő, távolról érkezett vendéget.

A család izgalommal készült tehát a karácsonyra. Arra külön büszkék voltak, hogy a legnagyobb fiuk, a teológus is hazalátogat. Két lányuk, Angéla és Ibolya karácsonyi dalokat gyűjtöttek a faluban, ezeket kis jegyzetfüzetekbe feljegyezték, sőt, versengtek is, hogy ki jegyez fel több dalt. Karácsony estéjén aztán ezeket a dalokat elénekelték a család előtt. János, a nagyobb fiútestvérük egy alkalommal beleszólt egyik dal előadásába, és kijavította egyik dal éneklési módját. Édesapjuk, aki maga is a falu fúvószenekearában játszott, megjegyezte, hogy János csak azért tudja, hogy nem énekelték helyesen, mert az iskolai tanulmányai eredményeképpen ismeri a dalok kottáját – másképp ő is a faluban szokásos éneklési módot tartaná helyesnek. Itt találkozik a falubeli népi kultúra és az iskolák által előírt normatív, egyenítésre törekvő kultúra: amikor valaki megtanul egy dalt a falujában, majd tovább tanul, és távoli iskolák könyveiből megtudja, hogy annak a dalnak létezik egy másik változata is, és ezt nem mint változatot veszi tudomásul, hanem ezt fogadja el mint igazi változatot, a saját otthoni kultúrájáról pedig úgy véli, hogy nem jól tudja, nem jól éneкли ezt a dalt.

1924. július 22-én, Szent Vince napján vonult zárdába a legnagyobb lányuk, Adél. A család részt vett a beöltöztési ünnepségen. Sze-kérrel utaztak a helyszínre, a nyolcéves Mihály is velük ment. A család csak ritkán kerekedett fel hosszabb utazásra. Mihály számára eddig a legtávolabbi célpont, ahova eddig eljutott, a Nagykároly túlsó határában levő kápolnánál tartott Flórián-napi búcsú volt. Ez a nap jelentős

volt a családnak, hiszen a legidősebb lánygyermekük fontos pillanat előtt állt, ami nem utolsósorban egy hosszabb utazást is feltételezett. Mihály azonban mégis másért tartotta fontosnak ezt a pillanatot: ezen a napon kóstolta meg ugyanis először a csokoládét. Keserűnek találta, így emlékszik vissza 1993. július 9-én.

A boldog családi évek sorozata 1924-ig tartott. Augusztus végén jött a hír, hogy legnagyobb fivérük meghalt. János alig 20 éves volt, teológiai tanulmányokat végzett. Mihály ekkor még csak nyolcéves volt. A felnőttek nem beszélgettek a kisebb gyerekekkel arról, hogy mi is történt. A kisebb gyerekeket átvitték egy másik helyiségbe, míg ők tették, amit ilyenkor kell. A nyolcéves kisfiú nem igazán fogta fel gyermeki eszével a tragédiát, nem igazán értette, hogy mi történt, de érezte a feszültséget, látta a síró asszonyokat, és megpróbálta mindenben a felnőtt családtagokat követni, a fájdalom ki(nem)mutatásától kezdve a megemlékező mondatokig. Erről a váratlan családi eseményről azonban később sosem tudott beszélni. Bár rengeteget írt, sosem mesélt ezekről a napokról, csak tragédiának nevezte, valahányszor később szóba került ez az esemény. Miközben minden évben megemlékezett a fivére halálának napjáról, Mihály sosem írta le, hogy mi volt a fivére halálának oka. A legidősebb fiúk halála után született még egy fiúgyermek Mihály szüleinek, akinek újra a János nevet adták, talán a meghalt gyerekük emlékére.

A család a környékbeli svábokhoz hasonlóan római katolikus volt. A faluban a Károlyi grófok által a 18. század elején idetelepített svábok számára az ugyancsak általuk odahívott ferences szerzetesek biztosították a hívek lelkipozítását. A gyerekek katolikus neveltetése a gyerekek pályaválasztását is nagyban befolyásolta. Láttuk, hogy a család legnagyobb gyermeke papnak készült. 1924-ben egyik nagylányuk apácának vonult. Pár év múlva két húga követte őt, de maga Mihály és végül a legkisebb öccsük is az egyházi pályát választotta.

De ne szaladjunk előre. 1927-ben Angéla elkezdte a középiskolát, majd egy évvel később, 1928-ban Mihály is elkezdte a középiskolai tanulmányait a közeli városban, román tannyelvű osztályban – mivel ebben az évben nem indult magyar tannyelvű osztály.

A következő évben férjhez ment nővérük, Magdolna. Férje egy szomszédos faluból származó kerékgyártó mesterember lett, akiről nemsokára kiderült, hogy nemcsak beteges, de az akkori mérce szerint is sokat ivott. A kerékgyártó mesternek nemcsak az egészsége volt

gyenge, hanem a belátása is: házasságának második évében egy kocsmai kártyapartin, amikor vesztésre állt, és nem volt már pénze, amivel tovább folytathatta volna a játékot, a család nevében egy váltót hamisított, hogy fedezze a játék tétjét. És vesztett. 1993-ban egy visszatekintő levelében Mihály úgy fogalmaz, hogy ez hozta el a családjuk elszegényedését: a nővére férje részeges volt, és hamis váltókkal adósságot csinált a családnak. Egy másik, 1992. április 23-án írt levelében mondja el azt, hogy konkrétan hogyan is történt a dolog: Magdolna férje *hamis aláírással pénzt vett fel a bankból olyan mennyiségben, hogy majdnem az egész vagyonunk ráment az adósság kifizetésére.*

Nem tudni, hogy a botrány elől menekült-e, vagy a hirtelen támadt szégyenérzete elől, de a kerékgyártó mester pár nap múlva örökre elhagyta a feleségét és a falut, ahol élt. Sosem látták viszont. Sosem tudták meg, mi történt vele, hogy él-e, és ha igen, hol. Néha, amikor szóba került, csak találgatták, hogy hova mehetett. Talán Amerikába, mondogatták. Hiszen mindenki oda igyekezett a huszadik század első évtizedeiben, aki új életet akart kezdeni, vagy aki csak menekülni akart a régi élete elől. A 20. század elején egy akár Amerikába, akár máshova Európába kivándorolt személynek nem nagyon lehetett a nyomára bukkanni, ha ő nem kezdeményezte a kapcsolatot. Ez az 1929-ben kötött házasság tehát sikertelennek bizonyult, s az addig magát jómódúnak mondó család elszegényedett.

1930

1930 decemberében népszámlálás volt az országban, és a fiatal Mihálynak sok kellemetlensége kötődött ehhez a népszámláláshoz. Elmondása szerint az ott játszott szerepéért még ebben az iskolai évben megbuktatták. Ez azonban csak az egyik magyarázata a történeteknek, amely történetnek ő maga ad máshol más magyarázatot is. Lássuk, mi is történt.

Mihály kisegítőként kísért egy kérdezőbiztost a népszámlálás alatt. Az akkoriban még iskolás fiú egyszer csak észrevette azt, hogy a román kérdezőbiztos nem a válaszoknak megfelelően jegyezte be a lakosok nemzetiségét, és ezt szóvá is tette. Később egy helyen úgy ír az esetről, hogy azért buktatták meg az iskolában, mert szóvá tette ezt a ferdítést. Az összefüggés azonban nem ennyire egyértelmű, máshol ugyanis azt

is leírta, hogy a bukása a saját felkészületlenségének volt tulajdonítható. A családja közben egyéb nehézségekkel nézett szembe.

Amikor Mihály otthon bevallotta, hogy megbuktatták az iskolában, már túl voltak azon az újabb tragédián, hogy Magdolna férje a családra hagyta az adósságát, elhagyta a feleségét és kivándorolt. Magdolna ezt követően otthon maradt a szülői háznál. Akkoriban sem a világi, sem az egyházi törvények nem rendelkeztek azokról az asszonyokról, akiket végleg elhagyott a férjük. A katolikus egyházi szabályok szerint csak akkor mehetett volna újra férjhez, ha özvegy marad, a világi szabályok szerint pedig csak akkor, ha elválnak, ám ezek közül egyik sem teljesült, ő ugyanis nem volt sem özvegy, sem elvált.

Mihály tehát ekkor, 1930-ban bukott meg. Tizennégy éves volt, és bukását olyan mély traumaként élte meg, hogy még az időskori visszaemlékezéseiben is mindig külső felelősöket keresett az elbeszélései alkalmával – de sosem ugyanazt találta meg. 1989. január 1-jén azt jegyezte fel, hogy így utólag nem is csodálkozik azon, hogy megbukott, mert a nála fiatalabb, akkor első osztályos unokafivére minden nap délután hozzá járt korrepetálni, és miközben neki megvolt a maga baja, ez a különnc is ott lógott a nyakán – így fogalmaz. Ez tehát a bukástörténetének egy másik változata. Ebben a visszaemlékezésben felelőseként a családját nevezi meg, akik csak későn ébredtek rá arra, hogy van egy nemrég érettségizett ismerősük, aki nyugodtan korrepetálhatta volna a rokon fiút. Itt tehát már nemcsak a népszámlálás idején történt incidenst említi mint a bukásának okát, hanem azt is, hogy ő maga nem tanult, és itt is a felnőtteket hibáztatja, akik vele korrepetáltatták egy fiatalabb rokonukat, de nem jutott eszükbe, hogy neki is segíthetett volna egy nagyobb rokonuk. Ezek az új információk egészen más megvilágításba helyezik a történetet. Amikor tehát a történethez hozzáteszi azt, hogy nem volt alkalma megfelelően tanulni, mert egy unokatestvérét kellett korrepetálja, akkor már arról is szó van, hogy a valós tudása is közrejátszott a megbuktatásában. Azaz nem biztos, hogy a tanárai igazságtalanul jártak el az esetében.

A harmincas években végezte a középiskolát Angéla is. Egy alkalommal Mihály elmeséli Angéla érettségijének furcsa történetét. Angéla egy felkészült, igényes és szorgalmas diák volt, ám az érettségin első alkalommal megbukott. Mihály úgy tudta, hogy Angéla készakárva járt el így. Akkoriban szokás volt a végzős osztályoknak felkeresni egymást a lakásukon, és Mihály elmondása szerint Angéla azért bukott

meg, hogy ne kelljen az osztályát hazavigye, és azok meglássák a szegénységet, amiben éltek, *hogy ne kelljen megmutatnia osztálytársainak az otthoni nyomort*. Az édesanyjuk ugyan tudott volna sütni egy tál fánkot, de nem lett volna hova leültetni az osztályt és *egy rangos tanárnőt*, ahogy Mihály fogalmaz. Angéla a halálos ágyán mesélte el Mihálynak mindezt. Bár inkább az a valószínűbb, hogy valamikor a halála előtti hónapokban, betegen mesélte neki – Mihály ugyanis a betegsége alatti pár hónapban hetente felkereste őt, de nem volt nővére mellett a halála idején.

A harmincas évek elején ment férjhez Klára. Ettől a házasságtól a gazdasági helyzetük helyrebillenését várta a család, miután az első lányuk házassága után elveszítették a vagyonukat. Egy sokkal későbbi, 1993-ban írt levelében Mihály úgy fogalmaz, hogy a második lány férjhez adása a család anyagi helyzetén is hivatott volt javítani. 1993. január 4-én Mihály levelet írt Klára leszármazottjainak, amelyben édesanyjuk életéről mesélt nekik, mert úgy gondolta, hogy ezekről a történetekről az utódainak tudniuk kell. Elmondja nekik, hogy Klára a másik lánytestvérükkel együtt járt elemi iskolába. Édesanyjuknak nem voltak kiemelkedő eredményei az iskolában, ezt úgy fogalmazza, hogy Klárát a könyvek nem nagyon érdekelték, hanem inkább a ház körüli teendők, és ott is a tehenek voltak a kedvencei. A lovakat a nagyapjuk gondozta, a teheneket azonban édesanyjuk, Klára. Szerette a mezei munkákat is, az irtást, a kapálást, az aratást, mondja. Klára *egy szerencsétlen csanálói fiúhoz* ment férjhez, így írja le Mihály a fiatal férjet, csakhogy a vőlegény egészségi állapota elég ingatag volt: kiskorától fél tüdeje volt, és idegbetegségben szenvedett. A férj családja azonban nem volt szegény, a levél végén ugyanis azt írja, hogy a csanálói nagymamájuknak nagy birtoka volt, föld, szőlő, erdő, nagy ház, de mindent *eladogattak*. A házasság azonban itt sem volt sokkal szerencsésebb: édesanyjukat a férje gyakran megverte, megtörtént, hogy a férj az utcán szaladt utána a vasvillával. És ő, az édesanya közben nevelte a gyerekeket. Klárának volt egy okos és kedves lánya, Teréznek hívták, ám ő 1944 végén, tízévesen vérmergezésben meghalt. Mihály itt azt is elmeséli, hogy a harmincas évek elején a szüleielfogadtak egy embert az aratásra, akkor még nem sejtve, hogy rokonságba kerülnek később – hiszen ő lett a nővére apósa. Az illető jó munkás volt, de hozzájuk képest szegény családból származott. Ők, Mihályék ugyanis *gazdák* voltak, az utcában az övék és még egy volt a gazdaház. Onnan kezdődött a szegényebb családok házsora.

A történet látszólag ellentmondásos, hiszen a jövődöbeli apósról azt írja, szegény családból származott, miközben előbb azt ecsetelte, hogy a fiatal férj családja módos volt – de ez utóbbi valószínűleg a fiatal férj felmenőinek anyai ágára vonatkozott.

Az irataiban Mihály számos alkalommal emlegeti azt, hogy bár eredetileg módosabb családnak számították magukat, mégis szegénységben nőttek fel, de csak ebből a néhány elbeszélésből értjük meg azt, hogy miként jutott a család ebbe a helyzetbe: az idősebb lányaik család-alapítási stratégiái sorozatosan problémásnak bizonyultak, és ez nemcsak a férjek alkoholfogyasztásában és a családon belüli erőszakban nyilvánult meg, hanem a vagyonukat is elveszítették és gazdaságilag is tönkrementek.

1935-ben, 23 évesen Angéla belépett a Szatmári Irgalmas Nővérek rendjébe. Ettől kezdve nem a polgári, hanem az apácanévét használja a családi kommunikációban és a levelezésben is. Közben tanítóképzőt végzett, fiatalabb éveiben tanítóként dolgozott. Leveleiből látni, hogy helyesen írt és fogalmazott.

ÚTKERESÉS

Valahol ekkor, a harmincas évek vége körül zárul egy korszak a család életében. A húszas és a harmincas évek a család számára a gazdasági kiszolgáltatottság, a tragikus veszteség és a hányattatás évei voltak. 1924-ben hirtelen elhunyt a legidősebb fiúgyermekük, aki előtt reményteljes papi karrier állt. A harmincas évek elején a gazdacsalád hirtelen leszegényedett, és a következő évek azon kétségbeesett igyekezet jegyében teltek, hogy biztosítsák a felcseperedő gyerekek számára a megélhetést. A szülők méltán aggódtak azért, hogy gyerekeik számára nem tudják biztosítani a megfelelő jövőt, és ez sejthető a gyerekek pályaaorientációja mögött. Lányaik közül kettőnek a házassága nem bizonyult szerencsésnek. Egyikük férje eljátszotta a családi vagyont, majd elhagyta a feleségét. A következő lányuk férjhez adása hivatott lett volna segíteni a helyzeten, de ez nem történt meg. További három lányuk apácának ment, és a Szatmári Irgalmas Nővérek rendjébe lépett be. A legfiatalabb pár év múlva meggondolta magát, kilépett és családot alapított. Láttuk, hogy a legnagyobb fiuk teológusként halt meg, a következő fiú, Mihály pap lett, a legkisebb fiuk pedig kántor. Három további testvér Kaplonyban alapított családot. A kilenc gyermekből tehát hat indul el a teológiai/egyházi pálya felé. A három apácának jelentkező lányból kettő kitarzott eredeti választása mellett, és csak a rendje megszüntetése után tért vissza a polgári világba és vállalt polgári munkát. És bár a rendjük az 1989-es fordulatig nem működhetett, egyik sem adta fel az apáca-identitását, ami azt jelentette, hogy miközben polgári munkát végeztek, az értékrendjükben, életvitelükben ehhez igazodtak, és végig az apácanevüket használták, többnyire ezzel a névvel illették őket a családban is, és ezzel a névvel írták alá a leveleiket. Mondom, többnyire, mert azért van rá példa, hogy egymás között a polgári néven nevezik valamelyik apáca testvért, amikor az nincs jelen.

A harmincas években kezdődött tehát ennek a generációnak a szülői házból való elköltöztése: egyesek tanulni, mások zárdába mentek, néhányan a faluban családot alapítottak, de mindannyian lassan kezdtek távolabb kerülni a szülői háztól. Előbb csak a szülőfalujukhoz igen

közel eső Nagykárolyba mentek iskolába, majd Szatmárnémetibe főiskolára vagy zárdába, ám a háború idején már sokkal távolabbra kerültek egymástól és szülőfalujuktól.

1940

1940 novembere, Kaplony, szülői ház. Mihály legkisebb öccse, János végre leült, hogy levelet írjon a teológus fivérének. Nem volt túl sok kedve írni, de nem tudott kibújni a feladat alól. Már hetek óta halogatta a levélírást, és csak a család unszolására ült le végre, mint aki ezzel egy kötelezettséget teljesít. Elővette tehát a papírt, a tintát és a tollat, és nézett maga elé. Mindenki csak mondja, hogy írjon, írjon, de mit írhatna? Megkérdezte a konyhában ki-be járó családtagokat. Kérdésére a felnőttek azonnal rávágták, hogy írjon az iskoláról. Mihály a második testvérbátyja, aki teológián tanult, ezért mindenki úgy vélekedett, hogy biztosan azt várja, hogy öccse a tanulásról írjon. Mert tényleg, miről is írhatott volna? A mezei munkákról? A falubeli barátaival töltött időről? A csintalanságokról, amelyeket azokkal élt meg?... Erről nem írhatott. A tanulás volt az elegáns levéltéma, és ez volt az, ami őt és a testvérbátyját összekötötte ebben a pillanatban. És el is kezdte írni a levelet.

Kedves Bátyám

Már október 17 én kezdődött meg a tanítás de a könyvek csak most jöttek meg vagy két hete még nem sokat tanultunk azért már írtunk 3 tan tárgyból a Magyarból Latinból és a Számtanból Mán meg jött minden féle könyv Most bezárom leveletem szeretettel csokol öcséd János.

1940 XI. 8 án.

Ebben a pillanatban ő nem János volt, a gyerek, hanem János, a tanuló. A körülötte élő felnőttek világát ez érdekelte a legjobban vele kapcsolatban. Ahányszor a családi levelezésben a legkisebb testvérük szóba kerül ebben az időszakban, a felnőttek kizárólag az iskolai előmenetele miatti aggodalomról írtak, mintha egyéb információjuk nem is lett volna öccsükkel kapcsolatban.

1941

1941 elején a család úgy látta, hogy nekik is érdemes mérlegelniük azt, amit olyan sokan a régiójukban megtettek: a névmagyarosítást. Végül úgy látták jónak, ha a sváb eredetű családnevüket ők is megváltoztatják. Ebben nyilván szerepe volt a korszak aktuális politikai fejleményeinek is, de annak is, hogy ekkor ők már rég túl voltak a nyelvváltáson, már a felmenőik is magyarul beszéltek. Így történt, hogy az év elején a család elindította a névmagyarosítási eljárást. A levelezésben nyoma van annak, hogy januárban gyűjtik össze a szükséges iratokat, és annak is, hogy gondolkodnak, melyik nevet válasszák. Felmerült a Kaplonyi név, ami a szülőfalujukra utalt volna, de aztán erről lemondtak, mert egyik falubeli család már előttük kiválasztotta ezt a nevet. Végül a saját családjuk felmenő ágában kezdtek el nézelődni, és egyik anyai nagyanyjuk által használt névként választották a Tyukodi nevet.

1941 nyarán Mihály nagyobbik öccse, Tibor a fronton volt, onnan írt tábori lapokat a családnak, ezekből kettő, egy júliusi és egy szeptemberi keltezésű megmaradt. A júliusi tábori lap szövege sajnos már nagyon elmosódott, nem teljesen olvasható. A következő, 1941 szeptemberében küldött lapja azonban már jobb állapotban van. A szövegből látni lehet, hogy Tibor meglehetősen helytelenül ír, esetlegesek a mondathatárok és a központosítás is. A második lapján már más a tábori posta címe, amint erre ő is utal, ami azt jelenti, hogy a júliusi levél után 2 hónappal már egy másik helyen tartózkodott. Azon kívül, hogy megírja, hogy mit küldhetnek neki otthonról és mit nem, az otthoni hírekre kíváncsi. Arról nem ír, hogy ő hol van, és hogy mivel telnek a napjai – valószínűleg az ilyen konkrétumok amúgy is kerülendő információk voltak. Csak annyit közöl magáról, hogy jól van. Ezen túlmenően a küldendő csomagok és az otthoniak érdeklik. Megtudjuk azt is, hogy a falubeliektől is kapott legalább egyszer levelet, méghozzá egy lánytól, aki meghívta a lakodalmába, és ő azt sajnálja, hogy nem közölte a lány, kihez megy férjhez. A falubeli lány meghívása két vonatkozásában is érdekes mozzanat. Egyrészt azért, mert kiderül, hogy az otthon maradt fiatalok látszólag fel sem fogják azt, hogy mit jelent a távoli fronton lenni, hogy mennyire van távol a társuk, és azt sem, hogy a frontról egy lakodalom kedvéért nem nagyon engedik haza a katonákat. Másrészt a sorok között ott van az is, hogy Tibor számára nem érdektelen ez a történet, hiszen látjuk, hogy mennyire kíváncsi arra, hogy kihez megy

férjhez a lány. Így hát kénytelen a saját családjától megkérdezni ezt, miközben azt feltételezi, hogy azért nem írta meg a lány, hogy kihez megy férjhez, mert szégyellte. Tibor az egyetlen, aki ebből a családból katonaként harcolt a fronton a II. világháborúban.

A szeptemberi tábori lapon Tibor melegebb ruhát kért otthonról, pulóvert vagy mellényt. Ekkor még valószínűleg nem tudta, hogy nem-sokára várható a hazatérése. Valamikor ősz végén engedték haza. December 20-án, Mihály alszerpappá szentelésén a nővérük, Magdolna mellett Tibor volt jelen a családjából. Valószínűleg a családnak nem volt annyi pénze, hogy mindannyian elmehessenek az eseményre, és pont azért esett rá a választás, mert ő ekkor tért haza a frontról.

Közben Mihály utolsó éves teológiai hallgató volt. A teológiai képzés ideje alatt kétségei voltak azzal kapcsolatban, hogy vajon maradjon-e a papi pályán, és komolyan foglalkoztatta az a gondolat, hogy átmegy tanári pályára. 1941-ben több levelet váltott egy kolozsvári egyetemi oktató ismerőseivel arról, hogy milyen feltételekkel lehet beiratkozni a kolozsvári egyetemre. Olyan részletek érdekelték, hogy mikor lehet beiratkozni, szükséges-e személyesen megjelenni a beiratkozásnál, hogy kötelező-e később az óralátogatás, hogy milyen tandíjak, milyen kedvezmények vannak, és végül, hogy a teológiai diplomával mennyi idő alatt lehet elvégezni a bölcsész szakot. Ez utóbbi kérdés konkrétan arra vonatkozott, hogy ha már van egy teológiai diplomája, akkor vajon nem lehet-e átugrani pár évet, vagy más módon felgyorsítani a folyamatot – azaz tulajdonképpen az érdekelte Mihályt, hogy mennyi az a legkisebb erőfeszítés, amellyel a teológiai diplomájának megszerzése után és azt felhasználva megszerezheti a tanári oklevelet is. A válaszlevélből ítélve nem sokkal különbözött a kolozsvári rendszer az ugyanakkor működő budapestitől, hiszen Kolozsvárról azt válaszolták, hogy 2 év alatt kaphat diplomát, ha már megvan a teológiai oklevele. Tudjuk, hogy Mihály végül Budapestet választotta, és ott is így járt el. Annyiban volt szigorúbb a kolozsvári változat, hogy itt szükséges lett volna valamilyen óralátogatás, míg a budapesti egyetemen ettől teljesen eltekintettek.

Ugyanebben az időszakban írt Mihály Angélának arról, hogy mérlegeli, vajon a papi pályát válassza-e, vagy inkább egy világi hivatást. A kilépés komolyan foglalkoztatta, még egyházi előjárójának is beszélt róla, de a családból csak nővérének nyílt meg és mondta el a kétségeit. Akkoriban irodalmi ambíciói is voltak a fiatal Mihálynak, amit a nővére nem támogatott. 1941 őszén azt írta neki, hogy nem helyesli, hogy

öccse költővé alakította magát, miközben sürgeti, hogy döntsön: van-e papi elhivatottsága vagy nincs. Ha nincs, akkor nincs joga az elhivatottak közé tolakodni, így vélekedett a nővére.

Nem véletlen, hogy Mihály ekkoriban fogalmazza meg a tépelődését a papi hivatást illetően, majd a döntését ezzel kapcsolatban. Ekkor már folytak az előkészületek az úgynevezett kisebb rendek felvételét illetően, amelyek abban az időben még a pappá szentelést megelőző kötelező lépések voltak. És tudta, hogy közeledik az a nap, amikor döntenie kell – amikor vagy visszalép, vagy végérvényesen a papi hivatás mellett dönt. A papi pálya melletti döntést végül decemberben hozta meg Mihály. Az ezt tudató levelet nem őrizte meg, de a nővérének erre reagáló levelét igen.

Drága jó öcsém!

Ünnepélyes levelet szeretnék írni, nem tudom, hogy fog sikerülni, mert nálunk elég hétköznapi a hangulat. Mindenki fűt-rohan, magánvizsgák folynak, de emellett az órát sem akarjuk elhagyni, mert sietni kell az anyaggal. Látod így kezdődik az ünnepi levelem, no de nem sokat gondolkozom, írom úgy ahogy jön. Leveled nagy örömet szerzett. Örülök, hogy végre határozta el már valamit, mert nincs annál bosszantóbb, mint amikor az ember tétován áll és nem tudja jobbra vagy balra menjen. Bevallom neked, hogy eddig nem imádkoztam azért, hogy pap légy. Imádkoztam sokat érted, de rá bízalak a Jó Istenre, tegyen veled, amint jónak látja. Most nagyon boldog vagyok és nem tudom eléggé megköszönni a jó Istennek, hogy magának választott ki. Nincs ennél szebb élethivatás. Nehézséged, az lesz, de a jó Isten soha sem küld nagyobb nehézséget, mint amennyit el tudunk viselni. Ő nem hagy el bennünket, ha mi el nem hagyjuk Őt. Nem prédikálni akarok, ezt saját tapasztalatból írom. Neked több nehézséged lesz, mint nekem, mert nekem nagy előnyöm hogy mindenben könnyen felülemelkedem, és általában a nőket ez jellemzi, hogy mindenütt könnyen feltalálják magukat, alkalmazkodnak a körülményekhez és megtalálják abban az életcéljukat, hogy másokért élnek, a maguk igényeiről, bajáról teljesen le tudnak mondani. Nem ismerem a férfiak pszichológiáját, de azt gondolom, náluk másképp van. Több megértésre, szeretetre vágnak és ekörül forog minden nehézségük. Ugy-e így van?

Ezután még többet fogok Érted imádkozni, hogy igazán meg tudj felelni annak a gyönyörű élethivatásnak. Ha nehézséged lesz, fordulj

hozzám őszinte bizalommal. Megfoglak mindig érteni. Ne gondold, hogy szomorítasz vagy megijesztesz. Eddig se ijedtem meg és nem is szomorkodtam, hisz a jó Isten kezében vagyunk és ha szenvedést, nehézséget küld csak mélyül a lelkünk és annál értékesebbek leszünk az Ő szemében. Ha majd alkalmad lesz gyere be gyakrabban hozzám. Már várom hogy találkozzunk. A szentelésre biztosan el fognak engedni. Kíváncsi vagyok Tibor elmegy-e szombaton. Jánosról nem tudok semmit, pedig érdekelne kapott-e intőt vagy róvót? Mari csak egyszer volt bent, az ősszel, de óráim volt és nem találkoztunk. A múlt héten, vagy még azelőtt írtam haza egy lapot, iratokat kértem, szüleink, nagyszüleink keresztleveleit, hogy nem vagyunk zsidók. Nem hozták be, így hétfőn d.u. egy sürgőnyt adtam fel, mert sürgősen kellettek, erre fel elküldték expresz levélben az iratokat, de egy sor se volt benne. Nem tudom mi lehet otthon. Már várom a karácsonyt, akkor biztosan be jön valaki. Majd vakáció végén referálok róla. A névmagyarosítással kapcsolatban, dédapánk Tyukody Martinusnak írta a nevét. Nagymamáé csak i-vel van írva. No de ez mindegy. Már be kell fejeznem, se idő, se hely. Kíváncsi sok-sok kegyelmet erre a gyönyörű napra sok szeretettel csókolunk

Sz. 1941. XII. 18.

Mindketten

Van ebben a levélben még egy érdekes részlet. Angéla ekkor reflektál arra is, hogy mennyire másképp élnek meg a nehézségeket a nők és a férfiak. Szerinte a nők sokkal könnyebben feltalálják magukat, hamarabb megtalálják a céljukat, és teljesen le tudnak mondani a maguk igényeiről, miközben a férfiaknál ez másképp van. Itt azzal a század eleji meglátással találkozunk, hogy a nők természetüknél fogva ilyenek. Nem említi azt, hogy ez egy társadalmi elvárás feléjük, hanem pszichológiai adottságnak véli.

A háború okozta gazdasági helyzet a régióban fokozott elszegényedéshez vezetett. 1941-re tehető levelében Angéla azt írja, hogy azt hallotta, Kaplonyban akkora a szegénység, hogy a fél falu nem vágott disznót, és az emberek annak is örülnek, ha krumplit ehetnek. Ez a megjegyzés arról is szól, hogy melyek voltak azok az értékek, amelyeket ez a közösség fontosnak tartott: a sváb konyhakultúra a húsfogyasztást tartotta a legfontosabbnak, míg a krumpli és egyéb zöldségek csak a másodrendű ételek, a hús körítései lehettek. A nagymértékű szegénység jelzője volt az, hogy ebben az időszakban kénytelenek a krumplit

hús nélkül fogyasztani. De a háztájékán megtermelt zöldség, gyümölcs és tejtermék sem lehetett bőven, mert a helyi piac is üresebb volt a szokásosnál: ugyancsak itt meséli azt, hogy a városi piac is üres, nincs mit eladniuk az embereknek. A magyarázatot a szocializációjának megfelelően nem a háborús időszakban, az ebből következő gazdasági válságban, vagy akár a rossz időjárásban keresi, hanem egy meglehetősen lokális érvényességű morális magyarázatot talál, és azt írja, hogy ez a szegénység szerinte isteni büntetés: *Igaz, hogy olyan rosszak, erkölcstelenek a kaplonyiak, hogy egy cseppet se csodálkozom, hogy a jó Isten így büntet.*

FELSZENTELÉS

1942

Ez az év különösen érdekes évnak indult, Angéla már egy előző évi levelében számba vette a soron következő ünnepi alkalmakat. Elsőként említi, hogy február 3-án lesz a szülei 40. házassági évfordulója, jó alkalom arra, hogy a család összegyűljön és ünnepeljen. Húsvétkor az öccsét ünneplik, júliusban Concessa tesz szerzetesi fogadalmat, és ő, Angéla is júliusban lesz 6 éves fogadalmas, vagyis nagykorú szerzetes, aki szavazati joggal rendelkezik. A zárda pedig ünnepli a fennállásának 100. évfordulóját. Angéla a Páli Szent Vincéről nevezett Szatmári Irgalmas Nővérek kongregáció tagja volt, amelyet 1842-ben alapított Hám János szatmári püspök. Erre az alkalomra kifestették a templomot, és a nővérek saját kezűleg készítettek egy szép *perzsa szőnyeget* is, amelyhez ők festették a gyapjút, és ők szőtték a szőnyeget is.

Az évfordulók felsorolásával csak egy baj van: nem mind találunk az írott források adatai azzal, amit Angéla felsorol. Az iratok alapján ugyanis szülei nem február 3-án, hanem 1902. február 4-én házasodtak meg. Az ilyen tévedések azonban a kutatónak feltűnnek, de valószínűleg nem számítottak kivételesnek ebben a korban. Gondoljunk arra, hogy ezek a szülők a 19. század hetvenes és nyolcvanas éveiben születtek, és ebben az időben ebben a rurális közegben nem az írásos, hanem az orális kultúra volt a domináns. Az ifjabbik Mihálynak, a főszereplőnknek a generációja és családjukból maga Mihály az első, aki az írást fontosnak találja és egyre inkább használja.

1942. január 19-én keltezték azt a hivatalos iratot, amely arról szól, hogy Kind Mihály Kaplony községben 1916-ban született római katolikus vallású lakos kérésére nevét Tyukodi névre változtatja át a magyar királyi belügyminiszter. Megtörtént tehát a családi név megváltoztatása. A folyamatot még előző évben indították el.

1942 tavaszán a család javában készülődött Mihály pappá szentelésére. A szentelés előtt egy hónappal levelet írt Mihály a szülőfalujába a ferences plébánosnak, és felkérte őt arra, hogy legyen a manuduktora, azaz kézvezetője. Ez azt jelenti, hogy felkérte, legyen mellette az

első miséjének celebrálása alkalmával mint segítő. 1942. március 6-án P. Endre kaplonyi plébános válaszlevelet írt Mihálynak Kaplonyból, amelyben arról értesíti, hogy nem tudja elfogadni a manuduktori felkérést, és valaki mást javasol maga helyett.

1942. április 4-én pappá szentelték Tyukodi Mihályt. A családból csak az édesanyja és nővére, Klára volt jelen a pappá szentelésén, a család többi tagja otthon várt rá. A szentelés után Mihály hazatért, és szülőfalujában, Kaplonyban megtartotta az első miséjét. Az ünnepségen verset mondott unokahúga, Teréz, aki akkor második elemista volt – ezt 1992. áprilisban meséli Mihály egy levelében. A kaplonyi miséjén P. Tamás Filibert volt a szónoka, P. Félix a manuduktor, Vitus testvér és Szabin asszisztáltak, P. Bíró Endre a kórust dirigálta.

1942. április végén legkisebb öccsét készítült magával vinni Mihály – nem mondja, hogy hova, valószínűleg a szolgálati helyére, ahova vonattal utaztak. Angéla megpróbálta erről lebeszélni őt. Azért ellenezte az utazást, mert túl sokan utaznak vonattal, és különben is János nem tanul elég jól, ezért inkább büntetni kellene, nem jutalmazni egy ilyen utazással. De végül azzal zárja ezt a gondolatmenetet, hogy a döntést Mihályra bízza, ő másképp ítél, és lehet, hogy helyesebben. Ez az öcscsükkkel kapcsolatos gondolatmenet a korabeli nevelési elvekre mutat rá: ha a gyerek nem tanul jól, akkor büntetni kell, semmi szín alatt nem utazással engesztelni. Az utazás akkoriban nagyon nagy élménynek számított, amit ki kellett volna érdemelnie a gyerekeknek.

A TANÁRI PÁLYA KEZDETE

1942-ben a szatmári gimnáziumban volt tanár. Beköltözése után pár nappal még azt írta a nővérének, hogy jó a hangulata, és már be is illeszkedett a társaságba, és ezt azzal példázza, hogy már kártyázott a kollégáival. Ám ez a derűs időszak nem tartott sokáig: nemsokára már arról panaszkodik a szüleinek, hogy nem bírja idegekkel. Hosszú levelet írt a szüleinek, amelyben magyarázta a helyzetet, és próbálta megértetni a családjával, hogy el akar menni onnan, nem való neki a tanítás, de ne gondolják, hogy belőle immár gazember lett... A megoldást Mihály a Budapestre történő áthelyezésben látta, és miután ezt nem engedélyezték neki, kilátásba helyezte, hogy ha nem bírja tovább, hazamegy – bár itt gyorsan hozzáteszi, hogy csak azért, hogy megbeszélje a szüleiével is a továbbiakat. Nyilván ez egy váratlan fordulat volt, hiszen korábbi levelek alapján mindenki örvendezett a felszentelésén és az elhelyezkedését illetően, és hidegzuhanyként érkezett a családhoz a híre annak, hogy Mihály nem szereti a munkáját. A hazamenetel gondolata a biztonságos környezet utáni vágyakozással függ össze egy bizonytalan, kiismerhetetlen világ megtapasztalásának idején. A hazamenetel azonban nem volt olyan egyszerű, hiszen Mihály attól tart, hogy a szülei nem értenék meg a gesztusát, ezért ezzel a levelével próbálja előtte kitaposni az utat, és előre felkészíteni őket az esetleges hazamenetelére, akár arra hivatkozva, amiről tudta, hogy szülei meghajolnak előtte: az isteni szándékra.

SEGÉDLELKÉSZ

Mihály valóban nemsokára munkahelyet váltott: 1942 őszén Krasznabéltekre került segédlelkésznek. A falubeliek jó véleménynel voltak a fiatal papjukról. Angélának két bélteki asszony számolt be arról, hogy öccse lelkes és buzgó, és az asszonyok véleménye az volt, hogy meg fog betegedni a sok imádkozástól. Itt egyrészt látni lehet azt, hogy mit tekintett a falusi társadalom egészségesnek az adott pillanatban, illetve hogyan képzelte el a jó pap alakját. A jelek szerint bár úgy vélték, hogy a túl sok imádkozás megbetegítheti az embert, ugyanakkor elégedettek is voltak a sokat imádkozó fiatal lelkészükkel, mert a jó pappal kapcsolatos elvárásokhoz ez is hozzátartozott.

1942-ben Scheffler János püspök Krasznabélteken is járt a bérmlázások alkalmával, ahol akkor épp Mihály volt a segédlelkész. A történetet Mihály maga meséli el 1982-ben. A falu népe nagy pompával fogadta a püspököt: díszkaput állítottak fel, lovascsapat üdvözölte az érkező püspököt, az alispán is jelen volt és beszédet mondott. Ezt követően 400 gyerek bérmlázott. A püspök nagyon meg volt elégedve. Ahogy Mihály írja, ebéd előtt *alkalmat talált arra, hogy a segédlelkész szobába is belépjen pár perces látogatásra*. Itt a püspök elmondta a segédlelkésznek, hogy a falubeliek részéről egy bizottság járt nála, és kérték tőle, hogy Mihály maradjon még egy évet náluk a faluban. A püspöknek jólesett az, hogy a hívek jó véleménynel vannak a segédlelkészükről, mégis azt válaszolta nekik, hogy a papokkal a püspök rendelkezik. Bár világossá tette azt, hogy nem enged a hívek kérésének, a püspök a Mihály sorsáról egyelőre nem nyilatkozott, hanem azt tanácsolta neki, hogy nyáron vegye ki a szabadságát, pihenjen, olvasson, tanuljon nyelveket. A történetet Mihály úgy írja le, mint kívülálló: magáról végig mint a segédlelkészről beszél, mintha ezzel valamiféle hűvös távolságtartással egybekötött objektivitást próbálna belelehelni a történetébe.

1942-ben Angéla is tanított. A nevelési elveire egy kis történettel világít rá, amelyet maga mesél el Mihálynak egyik szeptemberi levelében.

A gyerekeim még nem jöttek bele a rendbe, sokat kell velük vesződni, míg mindent megszoknak. De nagyon kedvesek, szeretem őket.

Ma földrajzi kiránduláson voltunk a Szamosparton. Indulás előtt kijelenttem nekik, hogy az utcán senki ne merjen enni. Alig hogy kilépünk a kapun az egyik egy darab kolbászba harap bele. Elvettem tőle, és büntetésből visszakergettem. Volt sírás, de a többi megijedt és mind a kis angyalok úgy mentünk végig az utcán. Próbálkozom velük, hol szép szóval, hol szigorral, ahogy jobbnak látom. Imádkozom is értük, mert valahol olvastam, hogy többet kell a jó Istennek beszélgetni a gyermekről, mint a gyermeknek a jó Istenről.

Úgy tűnik, a fegyelemre nagy hangsúlyt fektettek ebben az iskolában, ám ezen túlmutat az iskolán kívüli viselkedés kérdése. Ott az átlagos szabályokon felül még a külvilágnak is meg kellett mutatni azt, hogy az iskola megfelel a társadalom elvárásainak, és a gyerekek képesek fegyelmezetten vonulni az utcán. Ebbe a képbe pedig nem illett bele a kolbász vagy bármilyen élelmiszer utcai majszolása. Ugyanakkor érdekes Angéla megjegyzése (*többet kell a jó Istennek beszélgetni a gyermekről, mint a gyermeknek a jó Istenről*), amely arra utal, hogy ő hajlik arra, hogy a gyerekek felől közelítse meg a nevelést. Mindkét kiemelt mozzanat, az előző történetből a túl sok imádkozás kérdése és a kolbász utcai majszolása is valahol a társadalmi elvárásokról is szól.

1942-ben Ibolya a tanítóképzőt végezte, és Esztergomból írta a nyár elején, hogy nyárra nem mehet haza, csak ősszel, de akkor már végleg. Esztergomban a tanulás mellett kórházi betegápolóként dolgozott. Háború volt, sok időt töltöttek óvóhelyeken. Beszámol arról is, hogy zajlott már fölöttük is légi háború, aminek következtében repülők zuhantak le. A kórházban folyamatosan ápolták a sérülteket, miközben ő letette a vizsgáit.

Mihály számára a családját a szülei, a testvérei, valamint azok leszármazottjai jelentették. Egyik ritka személy, aki távoli rokonként részt vett a családi életben, a nagynénjük volt, akit név szerint soha nem említene, hanem csak a néninek neveznek. Rajta kívül nem volt más távoli családtag, aki közvetlenül és aktívan részt vett volna a családi életükben. A távolabbi rokonokat számontartották, de igen ritkán látogatták egymást, és néhány udvariassági levélen kívül nem tartottak velük rendszeres kapcsolatot.

Részt venni a családi életben nemcsak annyit jelentett, hogy ünnepek alkalmával összegyűlt a család, hanem azt is, hogy a hétköznapiakban közösen viselték a terheket. Mindannyian ismerték egymás anyagi lehetőségeit, és a viselendő terheket elosztották egymás között. Azok,

akik nem neveltek saját gyerekeket, pénzzel, ráfordított idővel, szaktudással járultak hozzá a testvéreik gyerekeinek neveléséhez, sőt, adott esetben egyiket-másikat magukhoz vették és nevelték.

Ez a közös teherviselés már a negyvenes években működött. Ebben az időszakban Magdolna ír arról, hogy Kláráék jól vannak, csak nagyon szegények, ezért legnagyobbik lányuk, Teréz minden nap nála ebédel. Azzal, hogy a testvére gyereke nála ebédelhetett, könnyítette a testvére családjának terheit. De hozzáteszi azt is, hogy Teréz ezzel átvette Mihály helyét, amiből megértjük azt, hogy korábban Magdolna úgy próbált segíteni a szülei terhein, hogy öccsének étkeztetését részben átvállalta. A levél írása pillanatában Mihály már dolgozott, nővére mégis azt írja neki, hogy a csomagban küldött nadrág zsebébe pénzt tett öccsének zsebpénznek (itt a szó szoros és átvitt értelmében is), és ennek az összegnek felét ő, felét a szülei küldik neki. Süteményt is küldött a nadrággal együtt, ez is egy szokásos gesztus volt a családon belül, főleg ünnepek alkalmával. A pénzügyi kiadásoknál említi a legkisebb testvérük, János taníttatási költségeit is, azaz a tandíját.

1942-ben halt meg Teréz, Klára nővérük legnagyobbik gyermeke, aki ekkor tízéves volt. Azt írják, vérmérgezésben hunyt el. Ibolya megjegyzi, hogy sajnálja a nővérét, mert már biztosan nagy segítség volt számára a kislány a gyerekek körül. A megjegyzéséből úgy tűnik, hogy a kislány halála a család számára azt is jelentette, hogy egy segítő kézzel kevesebb lesz a háztartásban. A gyerekek ebben a korban még fokozott mértékben munkaerőnek számítottak a családban.

1943

1943–44 között Mihály Munkácson dolgozott. Erről az időszakról keveset tudunk, mivel ekkor még nem nagyon levelezett, vagy ha mégis, hát nem készített másolatokat a leveleiről. Később viszont mesél erről az időszakról is. 1989-ben, amikor a fogainak történetét írja le, elkanyarodik a történettel Munkács felé. A német megszállás alatt élt Munkácson, és abban az időben a tanári karnak ingyenes orvosi ellátást garantált a biztosító. Ezt kihasználva kereste fel a rendelőt, ahol előbb kedvesen fogadták, de miután megtudták, hogy nem ő, hanem a biztosító fizeti számára a költségeket, már megváltozott a viszonyulásuk: nem volt ott az orvos, amikor őt behívták, és ő úgy érezte, hogy semmibe

vették. A további példák azonban, amelyeket felsorol, más fényt vetnek a történetre: nemcsak az orvosi rendelőben mutatkozott meg ez a vélt hanyagság, hanem a kantineban is, hiszen elpanaszolja, hogy az ebédet tizenkettő helyett sokszor fél háromkor kapták, a moziban és a színházban pedig a délutáni előadások esti előadások lettek, illetve ezek az elsötétítés miatt el is maradtak. A visszaemlékezés során csak néhol ismeri fel, hogy mindez nem azért volt így, mert hanyagok voltak az emberek, hanem a háború miatt.

1944

A munkácsi időszak után egy rövid ideig Mihály fenntartotta a kapcsolatot egy volt tanítványával, akivel váltott néhány levelet. A tanítványa 1944 júliusában írt neki, amikor Mihály már nem ott élt. A tanítvány ekkor tisztviselőként dolgozott a helyi adminisztrációnál, és arról számol be régi tanárának, hogy ebben a minőségében számára igen fontos volt a hivataltól kialakuló kép: elmeséli, hogy ők ott bent az irodában tréfálnak, de nem szeretnék, ha az ügyfelek, *az emberek* ezt tudnák. Mintha kis unalom is megbújna a sorok között, amikor arról ír, hogy szabad idejében misére jár, olvasgat és napozik.

1944 augusztusában Adél Ungváron tartózkodott, ahonnan háborús helyzetről írt röviden az öccsének. Ekkor már ápolóként dolgozott. Jelzi, hogy eddig nem kaptak semmi utasítást, de ha a kórház megy – azaz ha menekülnek –, akkor neki is vele kell tartania. A levél alján maradt üres részbe utólag odaírta, hogy a levél visszajött, ezért másodszor is elküldi, immár valaki kézben viszi el, és a hadizónán túl fogja feladni. Ennek a megoldásnak sikere volt, hiszen a levél eljutott Mihályhoz – aki elhelyezte a növekvő gyűjteményébe. Bár a levél nem tartalmaz nagyon fontos információkat, Adél mégis elküldi másodszor is ugyanazt a levelet, és nem ír helyette egy frissebb, több információt tartalmazó szöveget. Immár nem is az volt a szempont, hogy információkat közöljön az öccsével, hanem az, hogy a már megírt levél mindenképpen célba érjen. Érzelmi motiváció is van az újraküldés gesztusa mögött, nem csak a hatékony informálás szempontja. Levelet küldeni háborús időben önmagában jelzésértékű, életjelnek számított a feladó részéről.

Ugyancsak 1944 augusztusában írt Angéla is, aki ekkor Rozsnyón volt. Egyelőre maradnak a helyükön, és nem menekülnek, mondja, míg

nem kapnak erre utasítást. Döntésüket vallási okokkal indokolja: *Nagyon nyugodtak vagyunk. A mi részünkről bizalmatlanság lenne a jó Istennel szemben, ha menekülésre gondolnánk. Mi fogadalmat tettünk, és míg az elöljáróság másképp nem dönt, a szerzet kötelékében maradok.* De azért arra biztatja öccsét, hogy kérdezze meg a szatmári elöljáróitól, hogy mikor szándékoznak őket hazahívni.

A háborús idők a postaszolgálat akadályoztatását is jelentették. Láttuk, hogy ez az Adél levelével is megtörtént. Erre gondolt Angéla is, amikor egy megoldást javasolt arra az esetre, ha mindkettőjüknek megváltozna a postacíme – azaz menekülniük kellene. Egy budapesti közös ismerősüket nevezi meg, akiről ezek szerint feltételezi, hogy helyben fog maradni, és akinek mindketten ismerték a postacímét. Azt javasolja, hogy ennek a személynek küldjék el az új címüket, vagy esetleg haza is küldhetik a szülőkhöz, hogy újra megtalálják egymást.

Ibolya 1944-ben Esztergomból írta, hogy csak a nyári képesítő vizsgák után mehet haza Szatmárra. Ez az utolsó alkalom, amikor datálható az apácanevének, Concessának a használata, tehát ezt követően lephetett ki a rendből. Az iratokból az nem derül ki, hogy pontosan mikor és miért lépett ki. Azt tudjuk, hogy valamikor ezt követően férjhez ment. A levelezésben csak néhány homályos utalás maradt meg a történetekből, a család egyébként nem beszélt a kilépésről, és később nem érezhető neheztelés a család részéről ezzel a fordulattal kapcsolatban. A 90-es években írják egy levélben, hogy Ibolya, az apáca névnapját tartja, amely október 2-án van.

A család tehát meglehetősen szét volt szóródva a háború idején: Adél Ungváron, Angéla Rozsnyón, Concessa Esztergomban, Tibor a fronton, Mihály pedig Szatmáron tanított, Budapesten tanult, és a két város között ingázott. Az apáca testvérei mind ápolóként dolgoztak a felsorolt, háborús helyszíneken.

1943–45 között Mihály Budapesten járt egyetemre, ahol a Pázmány Péter Tudományegyetem rendes bölcsészhallgatója volt. A diákigazolványa megtalálható az iratok között, és az 1945/46 első tanfélévre le van pecsételve. Azonban ezt távolról végezte, ami tulajdonképpen abból állt, hogy ő maga csak vizsgákra utazott oda, és a leckekönyvét aláíratatta egy ott élő ismerős apáca segítségével. 1945. május 17-én az apáca ismerősének, Kornélia nővérnek írt levelében megkérdezte (és itt drágámnak nevezte a címzettet), hogy sikerült-e beíratnia őt a II. félévre, mert ha nem, akkor kéri, hogy most tegye meg, mert június-

ban kollokválni szeretne. Azt is hozzáteszi, hogy bár menni készült Budapestre, és a püspök el is engedte, az utazásról mégis lemondott, mert elmondása szerint az oka túl személyes volt, ugyanis a biciklijét szeretne volna onnan hazahozni. Azaz nem a tanulmányai vagy legalább a beiratkozása miatt ment volna, ami fontosabbnak tűnne, és valóban megoldandó volt egy adott pillanatban. Ezekért nem kérezkodott el, hanem elintézésüket rábízta az ismerősére, ő csak azért kérezkodott el, hogy elhozza a biciklijét. Egyébként a teljes budapesti tanulmányi időt, a két évet ilyen nem hivatalos távoktatási formában töltötte le. Meszlényi Kornéliával, aki a budapesti tanulmányi időszakában segítette Mihályt az adminisztrációs feladatok elvégzésében, és aki a kisdoktori dolgozatát is legépelte neki, megmaradt a barátsága, később levelezés révén még sokáig tartották a kapcsolatot.

TANÁRI OKLEVÉL

1945

Azt nem tudjuk, hogy Mihály milyen eredményekkel végezte el a teológiát, ezt az oklevelét nem tette az iratai közé, de a tanári oklevelét megtartotta, és ebből tudjuk, hogy az eredményei nem voltak mind kitűnőek. Az 1945 szeptemberében lezajlott alapvizsgálatnak nevezett vizsgán történelemből „elégséges”, latin nyelvből és irodalomból „dicséretes”, majd az 1946 júniusában tartott szakvizsgálatnak nevezett vizsgán történelemből „jó” és latin nyelvből és irodalomból is „jó” minősítést ért el. Egy év múlva, 1947 júniusában a pedagógiai vizsgálaton filozófiából és pedagógiából egyaránt „elégséges” a minősítése. Az oklevelet a Budapesti Állami Középiskolai Tanárvizsgáló Bizottság állította ki 1947. június 16-án.

Mihály már fiatalon úgy gondolta, hogy hasznára lesz, ha idegen nyelveket tanul. A fent említett bizonyítványból is látszik, hogy a latin nyelvből nemcsak a teológián, hanem a tanárképzőben is vizsgázott, és ezt a tudását később, tanári pályafutása alatt hasznosította.

Mihály román tannyelvű gimnáziumba járt. Román nyelvtudását a kevés számú román nyelven írt leveleiből lehet felmérni. Minden esetben jól látható az, hogy ezekben a magyarul megfogalmazott mondatokat szó szerint fordítja le, nem vesz tudomást az eltérő szórendről, gondjai vannak a ragozással is, és mindezekről a fordított szöveg csak nehezen érthető.

A gimnáziumban franciául is tanult. Kevés feljegyzése van francia nyelven, ezek főleg fiatalkorából származnak. A negyvenes években pici noteszkében vezetett naplóját franciául írta. Az, hogy épp a naplóját írta franciául, arra enged következtetni, hogy ez nem véletlen: mivel kevesen tudtak franciául körülötte, az volt a szándéka, hogy ha netán illetéktelen kezébe kerül a naplója, az illető jó eséllyel ne tudja majd elolvasni. Ezek a feljegyzései a hétköznapiokról szólnak, itt-ott néhány dilemma, gyötrődés is megjelenik pár mondatban.

A francia nyelvtudását csak nagyon idős korában hasznosította újra. 1996-ban részt vett egy iskolai kiránduláson, amely keretében

Franciaországba utaztak. Mihály itt tartott életében először francia nyelven beszédet. A kirándulás idejére esett a saját pappá szentelésének 55. évfordulója, és ennek alkalmából egy franciaországi templomban francia nyelven misézett. Tudjuk azt is, hogy 1982 előtt néhány évig francia nyelvű lapot járatott a családjá, és ezt a lapot nemcsak Mihály, hanem nővérei is olvasták. 1982-ben a hatóságok megszüntették ezt a lehetőséget, és ettől kezdve már nem lehetett megrendelni külföldi lapokat. Passzív nyelvtudása tehát volt, de a nyelv aktív gyakorlására 1996 előtt nem nagyon került sor.

A német nyelvet ennél jobban ismerte, hiszen elmagyarosodott sváb családból származott, akik ugyan otthon már nem beszéltek svábul, de a tágabb környezetében még találkozott svábul jól beszélő személyekkel. Hozzá kell azonban azt is tenni, hogy ezt a nyelvet sem gyakorolta, ezért a nyelvtudását inkább passzív nyelvismeretnek kell tekinteni. Amikor a nyolcvanas években Mihály Németországba ment egy ottani lelkipásztor helyettesítésére, otthon még nem számolt ezzel, de a helyszínen belátta, hogy bizony gondjai vannak a német nyelvvel, és az első próbálkozás után feladta azt a tervét, hogy a prédikációit szabadon mondja el. Ettől kezdve a prédikációit előre leírta és a misén felolvasta. Odahaza voltak német nyelvű misekönyvei is. 1963-ban egy paptársa tőle kért kölcsön német nyelvű misekönyvet, miután Visóra helyezték, ahol akkoriban még szükséges volt a német nyelvtudás a nagyszámú németül beszélő katolikus lakosság miatt.

1946

Mihály 1946 júniusában Budapesten tartózkodott – ekkor vette ki az egyetemről az okleveleit. Ez az utazása emlékezetes maradt.

Június 30-án indult haza Budapestről, a román nagykövetség által kiállított útlevéllel. Mihályfalva előtt egy állomáson megállt a vonat, és sokáig várakozott. Egy idő után Mihály elindult, hogy megkérdezze, mi lehet az oka a várakozásnak. A csomagjait egy kis útitársaságra bízta. Amire visszatért, a társaság eltűnt, és velük a csomagjai is. Az egyetemi oklevelei a nála levő kézitáskájában voltak, de az útlevele sajnos az épp eltűnt csomagokban. Jól tudta, hogy az útlevél eltűnése gondot jelent a határon való átkelésnél. Az elbeszélésben azzal mentegetőzik, hogy nem tartotta értéknek az útlevelet, ezért nem a kézitáskába tette, hiszen

a konzul, aki átadta neki, azt mondta, hogy a határnál egy liter pálinka többet ér, mint az az útlevél, amit ő átadott. Ez a kijelentés, ha valóban elhangzott, már önmagában is érdekes, de még érdekesebb az, hogy Mihály ezt szó szerint értette, nem iróniának, ami feltehetően a hivatalos személy eredeti szándéka lehetett.

Mihálynak nem volt más választása, jelentette a rendőrségen a csomagok eltűnését. A rendőrség azt mondta neki, hogy menjen útjára, és ők majd értesítik, ha eredménye lesz a nyomozásnak. Mihály ezt újra szó szerint értette, és el is indult gyalogosan a határ felé. Útközben igazoltatta őt egy lóháton közlekedő román határőr. Mivel ő nem tudta igazolni magát, a határőr bekísérte őt az állomáson szolgálatos államvédelemhez, és onnan Nagyváradra vitték a különleges kémelhárítási osztály fogdájába, ahol hazatérő, korábban SS-ben szolgáló legények társaságába került. Itt heteket töltött el, végül fegyveres kíséret alatt július végén Szatmárnémetibe szállították. Szerencséjére itt felismerte valaki: a titkosszolgálat (*Siguranța*) főnöke a nagykárolyi iskolában osztálytársa volt. Miután megígértette vele, hogy nem fog titkos levelezést folytatni külföldi polgárokkal – ez alatt a püspökségi személyeket értette –, a volt osztálytársa azt ígérte, hogy szabadlábba helyezik. Pár nap múlva egy bukaresti megbízott elé került kihallgatásra. Itt végre tisztázódott a helyzete és szabadlábba helyezték. Ám ezen felül arra bátorították, hogy vegye igénybe a püspökség gazdasági igazgatójának birtokossági igazolványát, és próbálja visszaszerezni az ellopott holmijait – ez utóbbi megjegyzése meglehetősen furcsa. A történetet Mihály azzal folytatja, hogy egy vámos arra kérte, hogy az igazolványban szereplő hatvanéves fényképet cserélje ki az akkori harmincéves képével. A történet mesélése közben elfelejtette közölni azt, hogy miután Váradon szabadlábba helyezték, visszament a holmijai után, és ez az itt említett vámos már az újabb határátlépésnél lépett színre. Ezért van értelme annak a megjegyzésnek, hogy a vámos, aki ellenőrizte, mit mondott a fényképéről – ezek szerint valóban valaki másnak a papírjaival igazolta magát.

Végül a tolvajokat elfogták, és Mihály Gyöngyösön kapta meg a holmikat, legalábbis azon részüket, amiket a tolvajok érdemesnek vélték megtartani. Úgy tűnik ugyanis, hogy a tolvajok felültek a csomagjával egy vonatra, és menet közben kidobálták az ablakon a számukra haszontalan holmikat, például a könyveket. A mezőn dolgozó földművesek néha bevittek egy-egy könyvet egy plébániára. Minden jel szerint bele volt írva Mihály neve a könyvekbe, és egy idő után innen is, onnan

is értesítették őt, hogy megvan egy-egy könyve. A történet végén ez a mondat szerepel: *Akkor még emberségesebb volt raboskodni.*

Az esetet Mihály sokkal később írta le, valószínűleg a kilencvenes években. Amikor írt, nem nagyon érzékelte azt, hogy nem időrendi vagy logikus sorrendben meséli el a történeteket, és azt sem, hogy az olvasó mit érthet és mit nem érthet meg a leírt történetéből. Egyes részek nincsenek kellőképpen kifejtve: a történetek a fejében éltek, és nem látta a különbséget a megélt történet és a leírt történet között, ezért néhol nem is ad részleteket a leírása: például nem világos az, hogy miként kerül a püspökségi gazdasági igazgató igazolványa őhozzá, és azt sem meséli el, hogyan utazott vissza Gyöngyösre a megtalált holmikért.

A történetből azonban egy dolgot jól lehet érzékelni, nevezetesen azt, hogy mennyire nem tudott tájékozódni ebben a háború utáni világban: egy mulasztása igen nagy bajba sodorta, hosszú heteket raboskodott egy figyelmetlensége miatt, nem beszélve az ellopott holmokról. És bár igaz az, hogy zűrzavaros idők voltak, mégis, vagy éppen ezért bámulatos a naivsága, amely állandóan bajba sodorta. Kezdve attól, hogy idegenekre bízta a csomagjait, egészen addig, hogy egy, a konzul által valószínűleg ironikusan elejtett mondatból úgy vélte, hogy az útlevele nem értékes, és végül, hogy az első rendőrségen, ahol bejelentette, hogy ellopták a csomagjait és iratait, nem gondolta át, hogy papírok nélkül nem mehet át a határon, és nem próbálta előbb pótolni az iratokat, és csak utána átkelni a határon.

1946 őszén Mihály újra Szatmárnémetiben volt, és szinte naponta készített feljegyzéseket arról, hogy mi történt vele az előző napokban. Ezeket a feljegyzéseket azonban nem egyes szám első személyben írja, hanem harmadik személyben, azaz egy külső (ál)perspektívát biztosít, és saját magáról úgy ír, mint aki egy elbeszélés szereplője.

Második otthon, 1946. okt. 10.

Hosszú barangolás után végre hazatalált. Abban az otthonban lelt otthonra, amelybe kilenc évvel azelőtt olyan boldogan tért be megpihenni, tanulni, lelkiéletet kezdeni, élni, úgy, ahogyan régi régi vágya volt.

Csendes októberi este volt. Kint szépen ragyogott az októberi telihold. Besugárzik a szobába is az enyhe fény. Kissé hideg van bent. A szomszéd szobában ő(t) (?) alszik csendben. Lelkük álmvilágban szárnyal magas szárnyalással. Talán a névtelen pap szépséges életét

álmodják. Azt varázsolja szemük elé a tündér ecsetje. És mindenütt csend, csend... A hófehér és még talán annál is fehérebb októberi szerelemnek édes-kedves melabúja, vággyal teli és mégis vágyaknélküli valósága... És annak az utána következő októbernek kegyelem-áradásától ragyogó csuda-fehérsége, amikor még neki is voltak szent álmai... ott abban a nagy hálóteremben, ahol hosszú éjszakák szálltak el anélkül, hogy álom közelgett volna a sötétbe meredező szemeire. Eszébe jutottak aztán a szép októberi estek abban az első faluban, ahol lilium-fehéren szállt el az év. Meg aztán a (K)árpátok alján a hűvös és mégis oly kedves őszi esték azok között a nagyon finom lelkű emberek között, az aranyos gyermekek között...

Valami belemarkolt a szívébe... Valami régi seb felsajgott a lelke mélyén... Ezen a csendes október estén, amikor újra indul az élet és lesznek új élmények, melyek talán melegségükkel gyógyítják be – ó, de nem véglegesen, ami oda bent fáj... egyre felsajog.

Holnap iskolakezdés – gondolta magában.

De már nem tudott lelkesedni. Az élet dere végigperzselte már egy párszor a lélek oly friss mezejét. A színek m(á)r nem pompáztak tavaszi élénkséggel. Csak az elmúlás sokfélesége tette változatossá néha. Nem is csoda. Az égések üszke fölött lassan sarjad a zöld fü a friss hajtás; a romokból vajmi nehezen épül az új város, a falu...

Sosem tudjuk meg, hogy mi volt az a 30 éves Mihály lelkében, ami annyira fáj, és amiről azt írja, hogy sosem gyógyul be véglegesen – de tudjuk, hogy ő ekkor valamire így gondolt.

Ezekben a napokban meglátogatta Mihályt az édesanyja. Kivételes alkalom volt ez, hiszen ritkán történt meg, hogy ilyen messzire elutazzon, de most megtette. Mihály gondolatai a még orosz fogságban levő öccse körül jártak, majd eszébe jut az édesanyja látogatása.

Az a szegény öreg asszony (...) sokáig nézte a nagyobbik fiú szép szobáját. Félve ült le a piros-bársony karosszékre. Lát(s)zott rajta, hogy nagyon boldog. Simoga(t)ott szemével minden bútordarabot, az ágyat, az íróasztalt, a könyves polcot. Külön megnéz(te) a nagy szőnyeget, amely a nagyfia szobáját borította. Letette az asztalra a hazulról hozott holmikat; a lekváros táskát, az üveg lekvárt meg a nagy darab szalonát. Ez utóbbit mindig tartogatta.

– Hátha hazajön János... Hátha hazajön. – mondogatt(a).

Ezért jött tehát, hogy elhozza ezt a kedves gyermeknek tartogatott jó falatot a másiknak, a nagyon kedvesnek. És örült, hogy így láthatta. Ez megvigasztalta némileg szenvedésében. Nagy buzgósággal térdelt le ott a fia kápolnájában. A fia mögéje térdelt, és imádkozott. Áldást kér, bőségeset erre az édesanyára, aki talán soha sem mutatta egyik gyerekének sem, hogy mennyire szereti. Pedig egész élete abban telt el, hogy gyermekeiért áldozta fel magát. Mindennap új munkával és lobbanó szeretetlánggal.

Ez az egyetlen hely, ahol Mihály az édesanyai szeretetről beszél, és arról, hogy a családjukban nem beszéltek az érzelmekről. A szeretetét az anya a gyerekei nevelésének gesztusával mutatta ki, nem foglalta szavakba. És nem csak a szeretettel voltak így, hanem egyéb érzelmeikkel is. Ezekben a levelekben nem beszélnek az érzelmekről – csak néha lehet sejteni, hogy egy-egy érzelemre gondolnak, amikor a levélíró azt kéri a címzettől, hogy gondolja oda azt, amit ő nem írt le.

ELSŐ PLÉBÁNIA: SZINFALU

1948

1948. március 22-én autóvezetői engedélyt állított ki Mihály számára Szatmárnémeti város rendőrsége. Az engedély román nyelvű, könyvecske alakú, és fénykép is szerepel benne. Foglalkozásához azt írták, hogy pap, nemzetisége magyar. A saját kezű aláírásánál dr. Tyukodi Mihálynak írta alá magát. Egy belső lapon szerepel az a megjegyzés, hogy a beregszászi Magyar Rendőrség által kiállított autóvezetői engedélye alapján kapta meg Tyukodi Mihály ezt a romániai engedélyt. Az utolsó lapokon az autóvezetési szabályzat néhány nyomtatott paragrafusa olvasható, részletek az 1929. október 29-i törvényből. A legutolsó lapon két okmánybélyeg látható, és rajtuk keresztben egy román nyelvű „érvénytelenítve” pecsét. Sajnos dátum nincsen a pecsét mellett, így nem tudjuk, hogy mikor érvénytelenítették az engedélyét. Jóval később, a nyolcvanas években Mihály újra megpróbált autóvezetői engedélyt szerezni, és az első gondolata az volt, hogy ezt a régi engedélyt felújíttatja, ám ez nem sikerült neki, hanem helyette kötelezték újra vizsgázni.

1948-ban Mihály Szinfaluba került plébánosnak. Korábban csak segédlelkésként, illetve tanárként dolgozott, ez volt az első plébánosi megbízatása.

Szinfalu egy kis Szatmár megyei falu, a főúttól távolabb fekszik, úgynevezett zsákfalu. Akkoriban többségében németül beszélő svábok lakták a falut. Mihály nagy lelkesedéssel fogott neki a munkának. A kinevezése után nem sokkal építkezésbe akart kezdeni, fel akarta újíttatni a templomot, és ehhez összehívta a falugyűlést. A falugyűlésen elmondta, hogy az építkezéshez családunként egy bizonyos összeggel kell a híveknek hozzájárulniuk. Az emberek azonban nem a várakozásának megfelelően álltak a terveihez, hanem egyöntetűen elleनेzték az építkezést, sokallták az újabb terheket, és azt kérték, hogy várjon még ezzel egy-két évet. Arra hivatkoztak, hogy szegénység van, hiszen előző évben még háború volt, sokan még fogságban vannak. A történetet Mihály később meséli el, visszaemlékezésként, és nem

egyes szám első személyben, hanem újra mintegy külső szempontból beszél, és a szövegben saját magát mint a lelkipásztort emlegeti. Ez az eljárás lehetőséget ad arra, hogy a saját maga saját maga általi jellemzését is becsempéssze az elbeszélésbe: *A lelkipásztor csak nézte hosszan a beszélőt szelíden mosolyogva.* A történetben a lelkipásztor meghallgatja az embereket, és mint aki jobban tudja, hogy mit kell tenni, szelíden mosolyog. Majd később, amikor az emberek elmondták a véleményüket, ő így szólt: *Minden azon múlik, emberek, emelte fel kissé a hangját – hogy mi is akarjunk valamit tenni.* Végül nem vette figyelembe a hívek véleményét, hanem elhatározta, hogy a saját elképzeléseit valószínűsíti meg. A szükséges összegeket azonban nem tudta összegyűjteni, az emberek mégsem fizették be a kijelölt terheket. Hogy ne maradjon szégyenben, végül a környező falvak plébánosaihoz fordult segítségért.

Tervei közé tartozott az is, hogy Szinfaluban Historia domust ír. Neki is fogott az első napokban, írt egy keveset, ám végül az anyag nem készült el. Csak egy kevesebb mint egyoldalas szöveg emlékeztet erre a próbálkozására, de ebből is látszik, hogy Mihálynak szándékában állt a műfaj kereteit feszegetni, és a saját ízlése szerint készíteni el a Historia domust, azaz nem csak a plébánián történeteket írja le, hanem a környezetet is bemutatja, méghozzá irodalmi igényvel. A szövegén azonban csak ezt az igyekezetét lehet érezni. Talán érthető ez az ötlete, ha arra gondolunk, hogy a korábbi években nem egyszer eltűnődött azon, hogy az irodalom iránti vonzalma okán akár erre a pályára léphetne. Nem ezt választotta, ám az irodalmi igényű szöveg írása továbbra is foglalkoztatta. Bizonyára ez is belejátszott abba, hogy a háztörténetet egy elbeszélő műfajnak érezte, ahol ebben a kivételes esetben nem pusztán az a cél, hogy a lelkész információkat rögzít a közösség elmúlt egy évéből, hanem ezt megteheti egy igényesebb leírás keretében.

HISTORIA DOMUS

/A szinfalusi egyházközség élete 1949 után/

Téli est és csend. Alszik a Bükk. Álmodik. Régi életének szépséges napjai elevenednek meg szeme előtt. A nagylét szép napjai. Amikor még nem érintette fejsze fáinak szüzi szépségét. Amikor az eke nem vonta meg körülötte az egyre szűkülő határt. Boldog kor volt az. A Szilágság mélyébe és a Szatmár lápjaiiba nyultak le a tölgyei. És ő büszkén nézte félezerméteres magasságából az erdők mélyén lüktető életet: a vaddisznók csörtető csordáit, az őzek naiv társaságát, mint rohantak

bele a rájuk leselkedő farkas vérszomjas torkába. Még hallotta álmában a felsíró áldozat utolsó sóhajtását, és édesanyai szíve részvétkönynyeket hullatott a lejtőin lerohanó patakocskába.

Téli est és csend. Sírva ébred az álmodó öreg Bükk. Fájdalommal szívében. Körülnéz. Fönt a báránylehők között uszik a hold. Enyhén fényszórt a tájra, és megcsillan a templomtornyok fényes tetején.

Az öreg Bükk körül néz. Pusztulás utálatossága körös-körül. A fejszék csapása alatt el(vér)zett az Erdő. A talaját felhasította az Eke, hogy ne nőjön cserjés többé. És az erdő menekülve visszavonult az Öreg Bükk alá. Fátlan falvak meredeznek bele az éjszakába és az alvó lakók nem törődnek a Bükk bánatával. Legalább éjszaka nem. Ők is álmodnak. Régi életet, elmúlt napokat, éveket. És reggel sírva ébrednek. Együtt sírnak, együtt szomorkodnak az Öreg Bükk-vel. Mert elpusztult az Erdő, megváltozott a táj. Együtt sorolgatják a bajok okait. A gyárat, a vasutat, az autót, a háborút. Ez utóbbit különösen, mely négy évvel ezelőtt remegtette meg rettenetes viharával az erdők vadjait, és sodorta messzire a falvak lakosait.

Ilyen elsodort falu itt a Bükk-alján Szinfa, amelynek szomorú történetét szándékszik vázolni ez a néhány lap. Kötelesség is ez. Az ő, aki az éjszakában viraszt átadja majd a nappali munkásnak az őrhelyét. És a jövő kíváncsi lesz az alkony leszállására, és arra a zivatarra, mely az éjszaka elején végigszánguldott e tájakon. Meg aztán az éjszak(a) csendjének is vannak apró eseményei, amelyek érdeklik a Jövőt. Ime így született meg a téli esték csendjében a kis összefoglaló, beszámoló.

Eddig tart a szöveg. A lapon maradt üres hely, ebből is látszik, hogy nem elkallódtak a további lapok, hanem nem folytatta a szerző a szöveget.

Miután az év folyamán Romániában többször módosították az 1928-as egyházi törvényt, 1948. augusztus 4-én kiadták a 177-es számú rendeletet, és az új szöveg már nem tartalmazta azt, hogy az állam garantálja az egyházak szabadságát és védelmét.¹⁴ Ekkortól számítják a kutatók az új államhatalom egyházellenes attitűdjét Romániában. A történészek alapvetően kétféle egyházellenes eljárásról beszélnek. Az egyik a brutális, fizikai megsemmisítésre való törekvés, idesorolható a

14 Comisia prezidențială... 2006. 448.

papság és a hívek bebörtönzése, egyes egyházak betiltása (ilyen volt pl. a görögkatolikus egyház, egyes neoprotestáns egyházak), valamint később a templomok lebontása. A másik az indirekt eljárás volt, mint például a nyomásgyakorlás, valamint a titkosszolgálatok beszivárgása az egyházakba.¹⁵ A teológiai képzés is ennek a politikának esett áldozatul a negyvenes évek végén. Ezekben az években hivatalosan nem működhetett a képzés. Mihály ötlete volt az, hogy a felfüggesztett teológiai képzés pótlásaképpen titokban maga mellé vesz néhány hallgatót, és míg azok látszólag feladatokat látnak el a plébánia körül, valójában magántanárként felkészíti őket a vizsgáikra, majd a püspökség levizsgáztatja őket. A püspökség elfogadta ezt a tervét, és anyagiakkal, például élelmiszerek biztosításával támogatták a fiatalok tanulását. A hivatalos hatóságok előtt azonban titokban tartották a hallgatók ott tartózkodásának valódi célját, ezért a hatóságok nem tudták, hogy miközben látszólag a sekrestyés vagy harangozó feladatait látják el, a fiúk fő feladata az, hogy Mihály irányításával folytassák tanulmányaikat. A püspökség szakácsa időnként élelmiszereket küldött a kis csapatnak, a csomagok mellé rövid utasításokat is írt az élelmiszerek tartósításáról és felhasználásáról.

1949

Szinfaluban szolgálva a plébánosi tevékenység mellett Mihály gazdálkodni kezdett. 1949 tavaszán új, a kis háztáji gazdaságának felpörgetésén törte a fejét, és támadt egy ötlete. Mi lenne, gondolta, ha nem csak a hagyományos növényekkel foglalkozna, hanem valami újat is kipróbálna. Hallott már a méznádról, de nem tudta, mire számíthat. Írt hát egy ismerős plébánosnak, akiről hallotta, hogy próbálkozott méznáddal, és megkérdezte tőle, hogyan tudna méznádat telepíteni, illetve hogyan kell ezt a növényt gondozni. Az ismerőse azt válaszolta, hogy a növényt úgy kell vetni, mint a tengerit, de a gondozásáról nem kívánt nyilatkozni, mert az más vidék. Mihály a kosárvesszőt is kérdezte, erre azt válaszolja röviden, hogy azt nem ajánlja neki.

Magdolna, Mihály nővére 1949-ben Szinfaluba költözött, és ott Mihály házvezetője lett. Mihály félretett néhány levelet, amelyeket a következő években Szinfaluba küldtek *Mari néninek*. Feladójuk egy

15 Comisia prezidențială... 2006. 116.

fiatalember volt, aki korábban a szinfalui plébánián dolgozott, ám a levelek keltezése idején már a katonaságát töltötte, onnan írta a leveleit. De hogy került ez a fiatalember néhány társával Szinfaluba? Nos, ők voltak azok, akik Mihály ötlete nyomán magántanítványokként tartózkodtak Szinfaluban.

Így telt el az első iskolai év. Az iskolai év végén a fiúk vizsgázni mentek, ám a vizsgabizottság nem volt elégedett az eredményeikkel, egyes esetekben még átmenő jegyet sem adtak a vizsgázóknak. Mihály felháborodott levelet írt a hír hallatán a bizottságnak, és kifogásolta, hogy általános filozófiai műveltséget kértek számon, és nem konkrétan azokat a fejezeteket, amelyeket ő megtanított. Később a fiúk bevonultak katonának, és egyikük onnan írta a leveleit haza, ez esetben Magdolnának, a korábbi oktatójuk és szállásadójuk házvezetőjének. Ezeket a leveleket a börtönből való hazaérkezése után Mihály megtalálta otthon, és magához vehette, így kerülhettek a Magdolnának írt levelek a Mihály iratai közé.

1949-ben tehát ott voltak nála Szinfaluban a teológus fiúk, akiket ő ott tanított. Nyáron a fiúk elutaztak a családjaikhoz vakációra, és Mihály magára maradt. Kis gazdaság volt a plébánia körül, kert, majorság, minden nap volt tennivaló a ház körül. Élvezte a csendet, az egyedüliséget, és most végre ideje volt a távolabbi ismerőseire is gondolni. Tulajdonképpen hiányoztak neki a távoli ismerősei. És miközben egyedül volt ezekben a napokban, arra gondolt, hogy mi lenne, ha valaki váratlanul meglátogatná őt. Elképzelte, hogyan szaladna és vágná le a csirkét, hogyan hozná a zöldséget a kertből, hogyan készítené fekhelyet az egyik szobában a vendégnek... Aztán egy konkrét ismerőseire, Kornéliára gondolt, aki Budapesten annyit segítette őt a tanulmányai idején. És azokban a napokban egyre többet gondolt erre, míg valósággal elkezdte várni a vendéget – de a vendég nem jött. Végül leült, és levelet írt neki. 1949. augusztus 16-a volt. Arról írt, hogy miként képzelte el, hogy Kornélia betoppan látogatóba, és ő visszaadhatja azt a *háziasszonyi* kedvességét, amivel nem egyszer őt magát elhalmozta Budapesten.

Ezután hosszú ideig üres volt a fészek. Nem verte fel a madarak csicsorgása. Egyedül élveztem a csendet. És rajzoltam magamnak a lehetőségeket. Azt is többek között, hogy valaki felkereshetne. Milyen nagyszerű is lett volna! Akkor legalább vissza adhattam volna annak a valakinek a háziasszonyi kedvességét. Magam voltam ugyanis ebben

az időben a mindenes. Gondoztam a csibéimet, készítettem a finom tejtermékeket, kombináltam a pompás menüt. Mindent csak magamnak. Mert egyedül voltam.

Testvérnek nevezi őt, baráti ragaszkodás érezhető a soraiból. Jól érezhető, hogy egy olyan személynek ír, akivel korábban jó volt beszélgetni, és most ez hiányzott neki. De azt is észre kell venni, hogy sem a nyári időszak előtt, sem pedig a vakáció elején nem hívta meg őt, nem írta meg neki azt, hogy várja őt, hanem egy látszólag teljesen más indokkal írt levélben említi meg mintegy futólag, hogy várta. Nyilván egy hirtelen támadt gondolatról volt szó: a magára maradt fiatal lelkész a távol élő barátaira gondol, és vágyakozik utánuk.

Az új helyzetére, a plébánosi feladatkörére és az ezzel kapcsolatos gondolataira is kitér a Kornéliának írt levelében. Igencsak figyelemre méltó az, ahogyan a fiatal lelkész reflektál a szerepeinek megváltozására. Látja ebben a pillanatban a régi énjét és az új énjét, ám a régi Mihályt és az új Mihályt egymástól távolinak érzékeli. Ez részben összefügg azzal is, hogy éppen nagyon nagy változás történt az életében: ugyan 1942-ban szentelték pappá, de csak ekkor, 1949-ben kapta meg első plébánosi megbízatását. Az új énje átérezte az új szerepének felelősségét, látta, hogy az emberek boldogulása függ tőle.

Sokszor felvetődik bennem a kérdés, hogy talán nem is én vagyok, aki cselekvője és szenvedője vagyok a történeteknek. Mintha nem is ismerném Mihályt, aki ott volt meg itt volt. Mintha ez a valaki más volna, akivel itt szoktam a szobámban találkozni. Ennek a vállára emberek sorsa nehezedik és boldogulásuk minden problémája. És ennek a lelkét megmértelyezte miazmás levegőjével egy szoba, amely olyan levegőt áraszt emlékeiből, mint latin klasszikusok erotikus művei. És ez a levegő fojtogat. Sokszor harcolok, küzdök ezekkel az emlékekkel, amelyeket egy beteg lelkű öreg elődöm hagyott itt, pontosan feljegyezve saját magának a nagyon is negatív értékű cselekedeteit. Titokzatos feljegyzések ezek. Csak nekem kellett a nyitjukra jönnöm, hogy gyötördjem velük és miattuk. Ezt tartsa meg titoknak. Csak azért írtam meg, hogy segítsen megküzdennem a harcot.

Mihály tehát iratokat talált az új állomáshelyén, valamelyik elődje által készített feljegyzéseket. Miután elolvasta őket, a latin klassziku-

sok erotikus műveihez hasonlította, és ebből az utalásból megtudjuk, hogy ez utóbbi művek is az olvasmányai közé tartoztak.

1949-ben zajlott le az első nagyobb családi vita a Mihály családjában, amelyről írásos feljegyzések maradtak. Mihály öccse, Tibor az előző évben házasodott meg. Nemrég tért haza az orosz deportálásból,¹⁶ és egy falubeli lányt vett feleségül, aki hozzá hasonlóan ugyancsak deportálásból tért haza. A fiatal pár a lány szüleinél lakott. A szülei generációjához hasonlóan ők is földműveléssel és állattenyésztéssel kezdtek el foglalkozni. Egyelőre azonban nem volt saját házuk, és nem önállóan gazdálkodtak, hanem az apa, a családfő irányítása alatt. És ebből pattant ki a konfliktus, bár a téma felszínre hozott régebbi sérelmeket is. A történet látszólag arról szólt, hogy Tibor új szekeret akart, és a családfő ezt nem engedélyezte. Ezen a ponton mindenki elővette a korábbi sérelmeit. Tibor azt, hogy a felesége az ő kérésére nem varrta meg az elszakadt ruhaneműjét, hanem azt válaszolta neki, hogy a testvérei számára előbbre valók, mint a férje. A feleségnek az jutott eszébe, hogy a férje túl sok alkoholt fogyaszt. Tibornak erre az, hogy a felesége szülei csúnyán beszéltek róla a faluban – és így tovább.

Mihály a történetek idején plébános volt Szinfaluban. Amikor megtudta, hogy mi történt, leült és leveleket írt a résztvevőknek, így próbálva visszaállítani a békét a családjában. Tibornak megírta, hogy meg kellene elégednie azzal, hogy felújítják a régi szekeret, és ezen kívül inkább azon járjon az esze, hogy mielőbb külön költözzenek – és ennek érdekében minden pénzét fektesse téglába. Szigorúan felszólította, hogy hagyjon fel az alkohollal, mert ugyan szándékában áll pénzzel támogatni az öccse építkezését, de részeges disznóknak semmit nem fog adni – ezek az ő szavai. A Tibor feleségének megírta, hogy bizony jobb lett volna, ha szebben viselkedik a férjével és megvarrja neki azt a varrnivalót. Emlékezteti őt arra, hogy neki is vannak hibái, hiszen akárcsak a többi deportáltaknak, neki is gyengék az idegei, ez a deportáltakon meglátszik. Úgy tűnik, hogy ez volt a faluban az általános vélekedés az orosz kényszermunkából hazatértekkel kapcsolatban. A saját szüleinek írt levélben arra kéri őket, hogy ne szóljanak bele a fiatalok életébe, hanem imádkoz-

16 1945 és 1949 között megközelítőleg 70 000–80 000 romániai németet vittek el kényszermunkára a háborús károk jóvátétele címén. A deportálások mintegy 5000 szatmári svábot érintettek, ebből sokan a helyszínen elhunytak. 1948-tól kezdtek el visszaérkezni a környékre azok a svábok, akik túléltek a kényszermunka időszakát.

zanak értük. Itt is megemlíti, hogy aki deportált volt vagy fronton volt, az lelki beteg, és Mihály úgy gondolta, hogy azokon csak az imádság segít. A feleség szüleinek is írt, őket arra kérte, hogy viselkedjenek a vejükkel úgy, mint egy családtaggal, ne beszéljenek róla csúnyán a falu előtt. A feleség fiútestvérének is írt röviden: említi a kettőjük barátságát és azt, hogy ő megpróbálja megoldani a családi konfliktust, amelyről reméli, hogy nem rontja meg a baráti viszonyukat. És végül írt a saját nővérének, Angélának is. Sőt, a neki küldött levél mellé tette a Tibornak írt levelet is, és arra kérte Angélát, hogy olvassa el azt is, amit Tibornak írt, mielőtt átadná neki. Ezzel akarta biztosítani azt, hogy az, amit Tibornak üzent, nem csak kettőjük között marad, hanem családi nyilvánosságot kap, és ezzel is nyomást akart gyakorolni az öccsére. És végül: nem lehet nem észrevenni, hogy Mihály úgy lépett fel, mint aki tudja, hogy az ő feladata megbékíteni a családtagokat. Miután megírta a leveleket, elégedetten dőlt hátra. Hét éve volt lelkész, és ez volt az első alkalom, amikor a saját családjában mint lelkész lépett fel. Nem testvér vagy sógor volt ő ebben a vitában, hanem egy pap, aki utat mutat a vitázó családtagoknak. Úgy érezte, hogy megtette a kötelességét.

Míg a harmincas évek a család számára főleg a gazdasági helyzetről, az elszegényedésről, a felcseperedő gyerekek iskoláztatásáról, az útkeresésükről szóltak, a negyvenes évekre a testvérek megtalálták az útjaikat. A lányok egy része zárdába vonult, tanító- vagy ápolóképzőt végeztek, a többiek férjhez mentek, Mihályt pappá szentelték. De mindközben nyilván a háború okozta bizonytalanságról és szétszóródásról szóltak ezek az évek, tele voltak aggodalommal – a fronton levő fiútestvérért, az Oroszországba deportált legkisebb testvérért. Az évtized végére aztán a család legtöbb tagja újra közelebb kerül a szülőhelyéhez. Hazatért a frontról az öccsük, majd pár év múlva a másik is a deportálásból. Esztergomból hazaköltöztek azok a lányok, akik ott végezték el a tanítóképzőt, Adél is hazakerült Rozsnyóról, Mihály is hazatért a saját megyéjébe Munkácsról, Budapestre sem járt többet, miután elvégezte az egyetemet. Adél Rozsnyóról Marosvásárhelyre ment ápolónak, és ott is maradt a nyugdíjazásáig. Ibolya Zilahon telepedett le, miután kilépett a rendből, Angéla egy rövid ideig Szatmárnémetiben, majd Nagyváradban élt, a többi testvér a szülőfaluban maradt. A családi közösséghez való tartozásuk igen erős maradt a további évtizedekben is.

A LETARTÓZTATÁS

1950

1950-ben Mihály Szinfalu plébánosa volt. Egy alkalommal kapott egy rövid írásos értesítést a szatmári püspöki hivatal egyik munkatársától: a paptársa azt kérte tőle, hogy menjen be a központba, mert meg szeretnék beszélni vele a részleteket egy utazásról, amiről már korábban személyesen is egyeztettek. A püspökség munkatársai ugyanis azt tervezték, hogy valakivel pénzt küldjenek a Körösbányán háziőrizetben levő, akkor már betegeskedő Scheffler János püspöknek. Mihály az 1990-es években készített egy datálatlan feljegyzést, amelyben mindezt elmondja – innen tudjuk, hogy azért küldték a püspökhöz az egyházmegyei előjárók, mert pénzt kellett vinnie neki. A püspöknek abból a pénzből kellett volna cserépkályhát rakatnia a lakásában – korábban már beteg volt, és valószínűleg féltették az egészségét. A kérdés csak az volt, hogy ki vállalkozik a feladatra. Mihály igencsak szerette és tisztelte a püspököt, és azonnal beleegyezett abba, hogy elviszi a küldeményt. Azt kérte, hogy szóljanak, ha eljön majd az ideje, és ő elmegy.

Nemsokára kapott tehát egy kis, kézzel írt cédulát, amelyen az szerepelt, hogy menjen be a központba, a már megbeszélt útról lesz szó. Azt is javasolták a kis cédulán, hogy szóljon otthon, hogy hiányozni fog pár napot. A cédula megmaradt az iratok között. Mihály később fénymásolatokat is készített róla, és ezeket időnként elküldte olyan ismerőseinek, paptársainak, akikben megbízott, mivel nagy jelentőséget tulajdonított neki.

Mihály felült tehát a biciklijére, és felkereste a püspököt. Átadta neki a küldeményt, és elbeszélgetett vele. Ezután felült a biciklijére, és hazaindult. Ám nemsokára kiderült, hogy a titkosszolgálat emberei figyelték a látogatását, és már várták az úton. Megállították, elvették a biciklijét. Egy kézzel írt kis cédulát adtak neki, mint egy elismervényt arról, hogy a titkosszolgálat átvette a biciklijét az adott napon. Mihály iratai között megvan ez a kézzel írott átvételi elismervény, amelyet a Securitate egyik képviselője írt, és arról szólt, hogy megőrzésre átvettek

tőle egy darab biciklit. Őt magát pedig beültették egy autóba, és Szatmárnémetibe vitték, egy börtöncellába.

Majdnem három évig, 1950. június 24-től 1953. április 26-ig volt Mihály börtönben. Az első évet börtöncellákban töltötte, ezután a Dunacsatornánál volt kényszermunkán. Mihály ritkán említi ezt az időszakot az irataiban, sokáig nem is tudott beszélni róla. Később aztán, már időskorában kezdett elhelyezni a szövegeiben egy-egy célzást az azal kapcsolatban, hogy úgy véli, azért küldték éppen őt oda, mert meg akartak szabadulni tőle. És minél többet gondolkodott rajta, annál inkább alakult át az előljáró gesztusa egy tudatos tervvé... Míg egyszer csak úgy vélte, hogy nincs más magyarázat a történetekre, mint az, hogy a püspökségen igen jól tudták, hogy őt le fogják tartóztatni, és valójában azért küldték pont őt, mert a fiatalkori riválisai, akik ekkor a központban dolgoztak, fenyegetésnek érezték a személyét, és el akarták őt távolítani. A nyolcvanas években elkezdte ezt írni minden közelebbi ismerőseinek.

Mihály elmondja azt is, hogy fogva tartása idején bíróság elé állították, de a bíróság nem találta megalapozottnak a vádakat, és nem emeltek vádat ellene – bár ennek a folyamatnak a leírása kissé zavarosra sikerült a részéről. De az világos, hogy akkor sem engedték szabadon, amikor nem találták megalapozottnak a vádakat ellene, hanem máshova szállították. Végül a letartóztatása után egy évvel elvitték a Dunacsatornához kényszermunkára, az indoklás szerint közigazgatási büntetésként. Feltehetőleg ezalatt azt értették, hogy megszegte a látogatási tilalmat, amely a püspökre vonatkozott. Ebben a rövid összefoglalóban kijelenti azt is, hogy nem vallatták, és fizikai kényszert vele szemben nem alkalmaztak. Nem volt elítélve sem, és nem volt világos számára az sem, hogy miért engedték szabadon 1953. április 26-án. Elképzelhető, hogy ez már a Sztálin 1953. március 5-i halála után kezdődő lazításnak volt a jele – a szövegekben azonban nincs erre utalás, és Mihály sosem írta ezt le.

SZABADULÁS A BÖRTÖNBŐL, ÚJRA SZINFALU

1953

Tyukodi Mihály 1953. április 26-án lépett ki a börtön kapuján egy hazafele érvényes vonatjeggyel a zsebében.

Amikor szabadon engedték, visszatért Szinfaluba, és azt tervezte, hogy ott folytatja a munkáját, ahol abbahagyta. Néhány hét után azonban az esperese megírta neki, hogy hiába kérte a hatóságoktól Mihály alkalmazását, nem hagyták jóvá az új kinevezését Szinfaluba. Mihály nem akarta elfogadni azt, hogy máshova helyezték, Szinfaluba pedig nem akarták kinevezni. Hosszas levelezés zajlott erről, az esperes többször próbálkozott még, sikertelenül. És bár a kinevezését nem kapta meg az állami hatóságoktól, végül a színérváraljai esperes, Kőrösy Károly azzal oldotta meg a helyzetet, hogy kinevezte őt saját segédlelkészének, és ezt elismertette a Gyulafehérváron működő adminisztratív központtal. A segédlelkészi kinevezésekhez ugyanis nem kellett központi engedély. Így maradhatott Mihály Szinfaluban, de be kellett segítenie az esperesnek, és el kellett járnia távolabbi falvakba is, többek között egy olyan faluba, amelyet biciklivel sem lehetett megközelíteni, csak szekérrel vagy gyalog. Mindezt ő maga írja le egy későbbi, a kilencvenes években készített, dátum nélküli feljegyzésben.

Szinfaluban a nővére, Magdolna volt a Mihály házvezetője, aki ott maradt a plébániáján azokban az években is, míg ő börtönben volt. 1953-tól néha Szinfaluban ott volt a Mihály édesanyja is, ezt 1987. január 27-i feljegyzésében meséli el. Angéla írt neki egy levelet, amelyben arról tájékoztatta öccsét, hogy édesanyjuk vágyik Szinfaluba menni. Azt is hozzáteszi, hogy édesanyjuk nagyon elfárad, ha dolgozik, de nem tudott nem dolgozni. Ekkor 72 éves volt. Akkor is ott volt, amikor 1955-ben a fia megkapta a kinevezését a teológiai intézetbe, és ekkor végleg elhagyta Szinfalut, a plébánosi működésének első helyét. De ne szaladjunk előre.

1954

1954. december 15-én elhunyt Tyukodi Mihály édesapja. A halotti bizonylatát Mihály megtartotta az iratai között.

Az ötvenes években történt, hogy Mihálynak eszébe jutott egy iskoláskori barátja, és egy feljegyzést készített, amelyben elmesélte a fiú történetét. A történetet azonban a saját élményeivel kezdi, azzal, hogy miként buktatták meg őt az iskolában. Ebben a leírásban újra összekapcsolja a népszámláláson betöltött szerepét a bukással: azt mondja, hogy mivel ő nem hagyta, hogy a román népszámláló biztos németnek írja be őket, megbukott az adott iskolai évben, és így lett osztálytársa a szóban forgó fiú, akit nevezzünk itt Lászlónak. Együtt készültek, együtt tanultak, egy tanáruk meg is dicsérte őket. Ám aztán egyszer csak László rossz társaságba keveredett, és a lányok társaságát is megtalálta, így lemaradt, végül megbukott. Mihály itt megjegyzi, hogy a fiú szüleinek jó kapcsolataik voltak, ám szégyellték az esetet, és nem szóltak senkinek a fiuk érdekében, pedig a jó ismerőseik, mint amilyen az állami iskola igazgatója vagy a helyi jegyző, biztosan segítettek volna abban, hogy a fiú átmenjen. A fiú végül otthon maradt, mezei munkákat végzett, majd jött a háború, és ő is hadifogságba került. Ott megtanult oroszul, majd hazaérkezve befejezte a tanulmányait, és ezután orosz szakos tanári diplomát szerzett. Tanár lett, majd iskolaigazgató, megházasodott, gyereke született. A feljegyzés idején már Németországban élt a családjával. Mihály elismerően írja, hogy tíz évet is letagadhatna a korából. A történet vége átcsap egy cseppnyi önsajnálathoz. Azt kérdezi magától, hogy vajon sajnálnia kellene-e a barátját, és így válaszol: *Talán ő sajnál engem. Milyen magányosnak tűnik az életem! Az a fontos, hogy az ember elégedett legyen sorsával, önmagával.*

A barátja bukását Mihály a rossz társasággal magyarázza és azzal, hogy barátja nem tanult. A történetben felmerült Mihályban az a kérdés is, hogy vajon miért nem próbálták a fiú szülei a jó kapcsolataikat kihasználni megelőzni a gyerekük bukását. Azaz Mihály ekkor elfogadhatónak tartotta volna azt, hogy a barátja családja igénybe vegye a város fontos szereplőinek segítségét. Gyakorlatilag úgy vélte, hogy a jegyző vagy iskolaigazgató mozgósítása elfogadható eljárás lett volna, és csupán a szülők szégyenérzetével magyarázza azt, hogy nem folyamodtak ehhez a segítséghez – eszébe sem jutott az, hogy esetleg nem tartották korrektnek a beavatkozást és a nyomásgyakorlást.

Az utolsó, itt is idézett mondatokat a saját döntései megerősítésének szánja: mintha azt mondaná magának, hogy igen, magányosnak tűnik az életem, de valójában nem az, csak annak tűnik, és ami ennél is fontosabb, hogy elégedett vagyok a döntéseimmel. Mindazonáltal nem lehet nem érezni azt, hogy mérlegre tette a két életutat: a barátját és a sajátját. A feljegyzés hangulata alapján talán 1955 előtt született a szöveg. Mert 1955-ben minden megváltozott Mihály körül.

A MÁSODIK VISSZATÉRÉS A KATEDRÁRA

1955

1955 nyarán érkezett Mihályhoz a hír, hogy a Szatmári Egyházmegyében szétszórta tengődő teológusokat ősztől felveszik a gyulafehérvári teológiára. Történt ez azután, hogy 1955 első felében kiszabadult a börtönből Márton Áron püspök. A nyár folyamán Mihály azt is megtudta egy pap barátjától, hogy Márton Áron püspök Dobos Jánost hívta meg tanítani a teológiára. És az a hír is eljutott hozzá, hogy Dobos János nem fogadta el a meghívást. Aztán a homoródi Szent Kereszt-búcsún a prépost elmondta neki azt, hogy többedmagával felterjesztették a püspök elé Mihály nevét is, hogy tanár legyen. Mihály később úgy vall erről, hogy ő ezt nem vette komolyan, mert úgy gondolta, hogy egy börtönviselt embert nem fog a hatalom tanítani engedni. Végül október utolsó hetében újabb hírt kapott: egy barátja írta neki Gyulafehérvárról levelezőlapon, hogy a kinevezése immár biztos, de ő, Mihály még mindig várakozott, mert hivatalos értesítést még nem kapott.

Október végén megérkezett hozzá Adél nővére, és korábbról már ott volt az édesanyja is. Adél is elújságolta, hogy hallott olyan híreket, melyek szerint Mihály megy Gyulafehérvára. Közben elkezdődött a szüret, és megérkezett Mihály öccse, János is Mikoláról, hogy segítsen. És így jött el október vége. Ő már nagyon nyugtalan volt, készülni sem tudott a vasárnapi beszédjére. Azon a vasárnap délután elindult egyet sétálni. Adél is vele tartott. A szomszéd falu felé mentek. A homoródi tető alján Jónucz plébánossal találkoztak, és vele mentek tovább. A plébános épp a híveit látogatta, és ennek érdekében a postáshoz tartott. A postásnő, miközben betessékelte őket, egy vastag, hivatalos külső borítékot adott át Mihálynak. Mihálynak erősen dobogni kezdett a szíve. A felirata szerint a borítékot Váraljáról küldték. Az udvaron maradt, hogy kibontsa a levelet. Remegő kezekkel nyitotta fel. Nyomban kiderült, hogy van benne egy másik boríték is, amelyet Gyulafehérvárról, a püspökségről küldtek és neki címeztek. Ez már Márton Árontól

érkezett, és az ő latin nyelvű kinevezését, egy magyar nyelvű, bizalmas jellegű meghívólevelet és a bukaresti hivatal román nyelvű tudomásulvételi iratát tartalmazta. Mihály sóhajtott. Tehát bekövetkezik: valóban megy Gyulafehérvárra.

Amikor visszaértek Adéllal, édesanyjuk aggódva kérdezte, hogy miért maradtak el olyan soká, és ők beszámoltak a jó hírről. A család nem győzött eleget örvendezni és csodálni a történet kimenetelét. Már két éve volt annak, hogy Mihály visszatért a börtönből, és ez idő alatt nem látszott megoldódni a helyzete, nem kapta meg a kinevezést a régi helyére. Ennek fényében szinte hihetetlen volt számukra ez a fejlemény.

Mihály elbeszélésében, amelyben a fenti történetet leírja, két utalás is van arra, hogy Szinfaluban a hívekkel kizárólag németül beszélt. Az elsőben a hittanórákról van szó, és arról, hogy egy új éneket taníttgatott épp a gyerekeknek, és itt leírja az ének első sorát is, németül. Másodszor pedig, amikor már indult volna Gyulafehérvárra, egy aszszony, aki az elmondása szerint korábban sok rosszat tett, megállította őt és bocsánatot kért tőle. A beszélgetést szó szerint adja vissza, és ebből látjuk, hogy ez a beszélgetés is németül zajlott. Azaz Szinfaluban 1955-ben katolikus svábok éltek, és mind a hittanórákon, mind a misén, mind pedig a hívekkel történő beszélgetés közben a német nyelvet használták.

1955 novemberében tehát Mihály otthagytá Szinfalut és Gyulafehérvárra költözött, Mihály nővére, Magdolna és az édesanyja pedig visszaköltözött a szülőfaluba a családi házba. 1955–65 között Mihály a gyulafehérvári teológiai főiskolán tanított.¹⁷

1956

Az ötvenes években Adél Marosvásárhelyen élt, és ott ápolóként dolgozott. 1956. november 9-én egy levelezőlapon írta meg öccse Angélának az Adél címét, innen tudjuk pontosan, hogy ebben az időszakban Adél a marosvásárhelyi TBC-kórházban dolgozott. Valószínűleg ő is, mint sok más apáca, a rendi életében is gyakorolt mesterséget folytatva

17 A Márton Áron püspök lehallgatási jegyzőkönyveit közzéadó, 2019-ben megjelent munka 15 alkalommal említi Tyukodi Mihály nevét. Ld. Nagy – Bodeanu 2019. 563.

próbálta a megélhetését biztosítani.¹⁸ Otthon varrással is foglalkozott, gyakran dolgozott a család számára, öccsének ingeket varrt, papi ruházatot, reverendát igazított, javított.

1956. október közepén Mihály a kolozsvári Szent Mihály-plébánián misézett, ahova meghívták kisegíteni. Ez azt jelentette, hogy helyettesítette az ottani plébánost. Szép élmény volt számára, ezt írta a nővérének az eseményről.

Az 1956-os magyarországi eseményeket egyáltalán nem említik az iratok. Mihály nem ír erről a leveleiben vagy feljegyzéseiben, sem a neki érkező levelek nem szólnak erről. Csak találgatni lehet, hogy mi volt ennek az oka – de nem valószínű, hogy feltétlenül az öncenzúra. Számos alkalommal látni, hogy amikor kényes témáról írnak, megtalálják a módját annak, hogy célozzanak a témára, esetleg virágnyelvet használnak, vagy legalább annyit írnak, hogy erről a témáról majd személyesen többet mondanak egymásnak. Ám az 1956-os eseményekről még egyetlen ilyen célzás sincsen. És ehhez kapcsolódik még egy magyarázat nélkül hagyott, de talán jelentős részlet: 1956 novemberének elején Mihály Bukarestbe utazott. A nővérének említi november közepén, hogy megjárta Bukarestet, de azt már nem árulja el, hogy miért volt ott. Nem voltak olyan ügyei, amelyekről tudjuk, hogy ott kellett megoldania – hacsak az előjárói el nem küldték épp akkor őt egy megoldandó feladattal. Talán épp a zavaros napok idejére akarták eltávolítani őt Erdélyből. Hiszen ő börtönviselt volt, bármilyen kis apróság miatt újra vád alá helyezhették volna – és hol lehetett volna nagyobb biztonságban a hatóságok szemében, mint épp Bukarestben. De ezek csak feltételezések. Mihálytól nem tudjuk meg, hogy mi járatban volt a román fővárosban épp a forradalom leverése idején.

1957

1957 januárjában Mihály egy marosvásárhelyi fogorvoshoz készült, hogy rendbe tettesse a fogait.

Ez év februárjában meghalt az édesanyjuk. Márciusban a hagyatéki iratokat intézték, és a részvétnyilvánító levelekre válaszoltak. Egyik

18 Arról, hogy mi történt a női rendek tagjaival a szerzetesrendek megszüntetése után, ld. Szikszai 2016.

ilyen válaszlevélben Mihály úgy fogalmaz, hogy édesanyja feláldozta magát azért, hogy felnevelje a kilenc gyermekét. A hagyatéki tárgyalást viszont el kellett napolják, mert Mihály nem jelent meg, és nem is küldött meghatalmazást a kijelölt dátumra, hogy valamelyik testvére képviselhesse őt. Angéla hűvös hangú levélben kéri, hogy a legközelebbi kijelölt dátumra menjen el, vagy küldjön felhatalmazást. Édesanyjuknak végrendelete is volt, ezt onnan tudjuk, hogy Angéla azt is írja Mihálynak, hogy mindent elrendeztek, pont úgy, ahogy a végrendeletben volt. Ez az irat azonban nem került be a Mihály iratai közé.

Márciusban egy kis családi nézeteltérés támad Angéla és Mihály között. Angéla ugyanis várta azt a pénzt, amelyet rendszeresen kapott a testvéreik gyerekeinek ellátására, akik nevelését részben átvállalta. A számonkérés azonban nemcsak a pénzre magára vonatkozik, hanem a morális elveket is számonkéri, és Angéla külön kiemeli, hogy mivel idősebb a fiútestvérénél, úgy véli, joga van őt ezzel szembesíteni.

Januárban kértem, azt írtad, hogy a gyerekekkel küldöd. Temetés után is kértem, azt mondtad, hogy még nem. Febr. 22-én írt leveledben azt írod, hogy a napokban postázod. Nem válaszoltam a leveledre, gondoltam, majd ha a pénzt megkapom. Március 12-én írt leveledben újra ígéred. Nem annyira az esik rosszul, hogy nem küldöd, hanem inkább az, hogy nem vagy szilárd jellem. Neveld magad arra, hogy ha kimondasz valamit tedd is meg. Ezt nem csak erre az esetre írom, hanem általában. Mint elsőbbszülött úgy érzem jogom van ezt megírni és remélem nem esik rosszul.

Mihály nemsokára levelet írt neki, és ennek az utóiratában jelzi, hogy postázza az összeget.

Adél a következő években betegeskedett. 1957. március 24-én arról ír Angéla, hogy Adél 500 lejt küldött március elején neki, ezzel hozzájárulva a testvéreik gyerekeinek nevelésének költségéhez, bár Angéla inkább azt szeretne volna, ha pénzküldés helyett megerősödne, és nem torné magát.

1957-ben hazatértek Kaplonyba a ferencesek. A két szerzetes visszatérését külön érdemes kiemelni: ők is azok közé a szerzetesek közé tartoztak, akiket országszerte internáltak a hatóságok: Kaplonyban 1951. augusztus 20-a éjjelén jelentek meg, és kényszerlakhelyre szállították az összes ott szolgáló ferences szerzetest, és ugyanígy jár-

tak el minden szerzetessel. Előbb Máriaradnára vitték őket, majd egy részüket átvitték más központokba. Csak 1957-ben térhettek vissza a szolgálati helyükre. Volt, aki ez idő alatt a kényszerlakhelyen hunyt el, mint Kaplony hajdani plébánosa, Kassay Kelemen ferences szerzetes is. 1957-ben két ferences szerzetes érkezett vissza Kaplonyba, és értelemszerűen visszavették a plébánia irányítását az addig ott szolgáló piarista lelkésztől. A történetük úgy bukkan elő az iratokból, hogy az addig ott szolgáló piarista lelkésznek mennie kellett, ám még kérdéses volt, hogy hova kerül, és ebben Angéla a Mihály segítségét kérte egyik levelében. Ekkor ugyanis arról levelezett a család, hogy ez a lelkész segítette kántor öccsüket abban, hogy álláshoz jusson. Mihály ekkor már tanár volt Gyulafehérváron, és amikor nővére azt írja, hogy a helyét kereső paptársa már régóta vágyott hozzájuk, arra céloz, hogy szívesen lenne tanár a papnevelő intézetben. A piarista lelkész azonban végül nem került Gyulafehérvára, hanem 1957-től Csomaközben szolgált.

1957 júliusában kezdődik a családi szülői ház bővítését és felújítását célzó építkezés. Feltehetőleg azután döntöttek így, hogy 1957 elején elhunyt az édesanyjuk is, és a ház üresen maradt. Az, hogy ki fog a felújított házban lakni, nem derül ki, de egyetértés volt abban, hogy az építkezést el kell kezdeni. Elhatározták, hogy Angéla fogja irányítani a munkálatokat, aki ezért pihenőszabadságot vett ki. Mihály is erre küldhette a pénzt tavasszal, hiszen miután megkapta tőle, Angéla válaszolt neki, hogy megvette az építkezéshez szükséges anyagokat. Júliusban további pénzüsszeget kért öccsétől arra hivatkozva, hogy a saját kintlévőségeit egyelőre nem kaphatja meg Adéltól. A testvérek tehát mindannyian pótolnak a felújítási munkálatok költségeibe.

1958

1958 őszétől Mihály új tantárgyat kapott, az egyháztörténelem tanára lett, ugyanakkor leadta a kántoriskolai öt óráját. Ez azt is jelentette, hogy az új tantárgyhoz elő kellett készítenie az óráit. A nyarat erre szánta, augusztusban számolt be arról, hogy sokat kell készülnie.

Szeptemberben Angéla köszöntötte öccsét a névnapja alkalmából, amit az megköszönt neki. A névnap köszöntés akkoriban sokkal elterjedtebb volt ebben a körben, mint a születésnap köszöntés. Mihályt kizárólag a szűk családi körében köszöntötték születésnapján, és akkor

is csak olyan esetekben említették, amikor a születésnapja előtti napokban más ügyben levelet írtak neki. Külön születésnapi köszöntő levelet még a családja sem küldött neki. A névnap azonban más volt: ez egy nyilvános adat volt, a születésnappal ellentétben ezt mindenki ismerte. Névnapján Mihályt is sokkal többen köszöntötték, közeli ismerősei, barátai, rokonai. Aki nem tudta személyesen felkeresni, az levelet, levelezőlapot írt neki ez alkalomból. Fontos volt, hogy a napjáig meg is érkezzen az ilyen postán küldött köszöntés. Mihály is igyekezett a hozzá közel állókat köszönteni legalább levél útján.

Ebben az évben Angéla új munkahelyet keresett, és ebben számított a Mihály segítségére. Az év második felében gyakran említik a témát, Mihály többször is jelzi, hogy ezt még nem sikerült megoldania. Augusztusban azt javasolja, hogy Angéla egy évre vállaljon valami más munkát, októberben azonban már azt írja neki, hogy sikerült megnyernie valakinek a jóindulatát, és reménykedik abban, hogy januártól megoldódik a helyzete. Az ekkor írt levelekből derül ki az is, hogy az épp alakuló nyugdíjegyessel titkárságán akarta elhelyezni nővérét. Angéla ekkor 45 éves volt, és már hosszú ideje sekrestyésként dolgozott.

1958. október 28-án megválasztották az új pápát, XXIII. Jánost. Az alkalom tiszteletére Mihály egy verset írt, ezzel a címmel: *Te Péter vagy és János* (Alkalmi gondolatok vers helyett). Kis ünnepséget szerveztek, ahol egy hallgató elszavalta a versét.

1960

1960. január 3-i levelében Angéla beszámol a disznóvágásról. A disznóvágás fontos családi esemény volt, az alkalomra a család szinte minden tagja összegyűlt. Ebben az évben január 2-án tartották, és ő másnap meséli el. Levelében sem a karácsonyt, sem a szilvesztert nem emlegeti egy szóval sem, ugyanis ezek nem voltak akkora események, mint a disznóvágás. A disznóvágás hozzájuttatta a családokat az egyik olyan alapvető élelmiszerhez, a húshoz, amelyből az ötvenes-hatvanas évektől kezdődően mind kevesebb volt már az üzletekben. A levágott disznó húsát feldolgozták, kolbászt, sonkát készítettek, sózva, füstölve tartósították. A disznó ára fontos információ volt, hiszen ez alapján tudta az öccse elképzelni a disznóvágás kontextusát, a befektetett anyagiak megtérülését. Ezért nővére azt is elmondja, hogy a disznó kilója

8,50 lejbe került, a súlya 115 kiló volt, így Angéla 1000 lejből 22-t kapott vissza – ezt így fogalmazza meg.

A disznóvágás nyilván nem csak gazdasági szempontból volt jelentős. A disznóvágáson az egész család részt vett, ezért fontos szociális esemény is volt. Az egész napos közös tevékenység alatt kicserélték az információkat, megfigyelték az egyes családtagok egymás közötti interakcióját, következtetéseket vontak le. Ezen a januári disznóvágáson Angéla megfigyelte, hogy Tiboréknál, ahogy mondja, szent a béke, a feleség nem panaszkodott. A kijelentésből arra következtetni, hogy korábban ez nem volt így, konfliktusok voltak, és a feleség erre panaszkodott. A disznóvágás alkalmat adhatott volna a panaszkodásra, de nem így történt. Angéla azt is megállapította, hogy téves volt Mihály azon augusztusi vélekedése, hogy Tiborék babát várnak.

Mihály augusztusban említette nővérének azt, hogy úgy véli, öccsük családjában gyereket várnak, és január 3-án a nővére ezt cáfolja, miután disznóvágáson együtt volt a család, és a feltételezett terhességnek nem volt látható jele. A közben eltelt négy hónap alatt akár megkérdézhették volna testvérüktől vagy sógornőjüktől, de úgy tűnik, ez nem történt meg, bizonyára azért, mert ez nem lett volna illendő, azaz erről a témáról nem az érintettekkel való direkt kommunikáció volt a megszokott beszédmód. A gyermekáldásról nem beszéltek nyíltan a családban, hanem csak a megfigyeléseikre támaszkodtak. Ez persze nem akadályozta meg őket abban, hogy egymás között megosszák megfigyeléseiket. Ehhez hasonlóan az anyagiakról is csak a megfigyelések révén szereztek tudomást, hiszen Angéla ezt a megfigyelését is közli öccsével: *Úgy látom, jól vannak anyagilag is.*

1960 januárjában volt még egy fontos fejlemény: a faluban lezajlott a kollektivizálás első fázisa. Ekkor tudta meg Mihály Angélától, hogy Klaráék és Imréék is *bementek a kollektivba*, de Tiborék még nem. Mihály nővére, Klára és Klára fia, Imre Kaplonyban éltek, és Imre édesanyjához hasonlóan mezőgazdasággal, földműveléssel, állattenyésztéssel foglalkozott, amikor 1960-ban beléptek a kollektív gazdasági társulásba. Imre otthon disznót is nevelt, mert későbbi években írja Angéla, hogy tőle vették a disznót. A belépést, illetve a kívül maradást Angéla nem értékeli, nem mond róla semmiféle véleményt, csak közli az információt.

Angéla álláskeresése végül nem úgy alakult, ahogy szerették volna. Valószínűleg megunta a várakozást, és nyugdíjaztatta magát, mert

az iratok tanúsága szerint 1960. január 1-től Angéla már II. kategóriás betegnyugdíjas volt. Mivel betegnyugdíjas, ám még 50 éven aluli volt, évente kellett mennie orvosi kivizsgálásra, ahol eldöntötték, hogy meghosszabbítják-e a következő évre is a betegnyugdíját. Nem említi a levélében, hogy milyen betegséggel nyugdíjazták, csak azt mondja, hogy Adélhoz hasonlóan ő is a II. kategóriába került.

A kaplonyi családi ház felújítási munkálatai folytatódtak 1960-ban is. Január elején Angéla levélben írja meg Mihálynak az ez évi terveit: redőnyt tervezett szereltetni, azt februárban fizeti majd ki. Március–áprilisban egy cserépkályhát rakat a szobába, utána tervezte a festést. Tervezte megjavíttatni a díványt, és egy bizonytalanabb jövőben a hátsó szobát is rendbe akarta hozatni. Adél sürgette, hogy oda egy nagy ablak is kellene, még a festés előtt. Ezekről a munkálatokról írva eszébe jutott és kérte öccsét, hogy próbálja ő is meggyőzni Adélt, hogy költözzön haza. Évek óta téma volt az Adél meggyőzése, ám Adél mindvégig ellenállt ennek, miközben azt nem említi senki, hogy miért nem akart hazaköltözni.

Egyébként 1960 elején az Adél nyugdíjáról is ír Angéla. 1960. január 3-án írja Mihálynak, hogy mivel Adél már betöltötte az 50. évet, már kérhetné az öregségi nyugdíjat a betegnyugdíj után, mert így a nyugdíja sokkal nagyobb lenne. Adél ekkor már egy jó ideje betegnyugdíjas volt.

1961

Ebben az évben tiszteletbeli esperesnek nevezték ki Mihályt. Kapott néhány gratuláló levelet a paptársaitól, amelyekben csillaghullásnak nevezik a kinevezését. Mihályban két érzés viaskodott egymással. Egyrészt nem kedvelte az előljárókat, akiknek ezt a kinevezést köszönhetette. Másrészt azonban fontosnak tartotta a címeket. Pár évvel később, amikor 1964-ben egy hozzá közel álló paptársát esperesnek nevezték ki, Mihály azt írta neki május 6-i levelében, hogy azért fontosak a címek, mert *az emberek adnak arra, hogy papjuk milyen megbecsülésnek örvend az egyházi főhatóság előtt*. Kollégája köszönőlevelében május 16-án megerősítette ezt a vélekedést, ő is úgy gondolta, hogy *valóban azért fontosak ezek a címek, mondja, hogy a közösség is lássa, a papját megbecsüli az egyházi főhatóság*.

1963

1963 nyarán 44 évesen meghalt Tibor, Mihály nagyobbik öccse. Mihály beszámolója szerint savelégtelenség okozta gyomorrákban hunyt el. Azon a nyáron Mihály csak kevés feljegyzést készített, az esetről csak pár hónap múlva írt – ugyanazon év októberében egy paptársának küldött levelében számolt be Tibor utolsó napjairól. Úgy fogalmaz ebben, hogy az öccse részeges ember hírében állott. Mihály az utolsó napjaiban mellette volt. Megkérdezte tőle, hogy történt-e olyan, hogy annyit ivott, hogy nem volt magánál. Öccse csak egy alkalmat említett neki, amikor szekéren ment hazafele, ittas állapotban elaludt a szekéren, és mivel nagyon hideg volt, majdnem megfagyva találtak rá.

Mihály persze nagyon jól tudta, hogy öccse részeges, hiszen már 1949-ben azzal fenyegette levelében, hogy ha nem hagy fel az alkoholfogyasztással, nem támogatja többet pénzzel. Ennek a mozzanatnak azonban más volt a célja: most azt szerette volna, hogy valamennyire felmentse az öccsét, és mivel már nem tudja meg nem történtté tenni az eseményeket, a felmentését ahhoz köti, hogy öccse beismeri-e az alkoholfüggőségét. Ezért fogalmaz úgy, hogy *részeges ember hírében állott*, és nem mondja ki azt, hogy részeges volt. Az ő megfogalmazása azt sugallja, hogy csak a híre volt rossz, az emberek beszéltek róla ezt, és bizonytalanságban hagyja az olvasóját arra nézve, hogy valóban így volt-e: ki tudja, mások mondják róla, de én nem tudom. És utána következik a részegség mértékére vonatkozó kérdés. Az öccse válasza akár kimondatlanul is megnyugtató lehet. Mintha azt mondaná, hogy igen, ivott, de sosem ivott olyan sokat, hogy ne tudjon magáról. Mindig tudatos volt, tehát felelős tetteiért. Csak egyetlenegyszer történt meg, hogy nem tudott magáról, de azzal sem másoknak okozott kárt, hanem, lássátok, éppen saját magának. Tehát majdnem ártatlan. Az öccse halála után néhány hónappal a rá való ilyenforma visszaemlékezés üzenete az, hogy íme, nem súlyos az ügy. A diskurzusa felmenti az elhunytat: a részegessége az első mondatban is tétova állítás, mások mondták róla, de ez nem tény, ő is mintha csak hallotta volna. Majd minimalizálja az alkoholizmusa mértékét: hiszen sosem itta magát öntudatlanra, amit elfogadhatónak állít be. A visszaemlékezésben inkább a híre volt rossz, mint ő maga.

Tibornak négy gyereke volt. Halála után a család összefogott, hogy segítsék a gyerekek nevelésében az özvegy édesanyát. 1963 őszétől két

nagyobbik gyereke, a két fiú Nagykárolyban járt iskolába, és Angéla felügyelte az iskolai felkészülésüket. Eltartásuk költségeihez Mihály is hozzájárult, aki Angélának havonta küldött ehhez egy fix összeget – mint ahogy Adélnak is havonta küldött pénzt a nála nevelkedő gyerekek eltartásáért.

A gyerekek nevelésében közösen vettek részt. A távolabb élő Mihály főleg pénzzel vette ki a részét, de nem kizárólag. Miután Tibor elhunyt, és annak két fiúgyermeke Angélához került, problémák merültek fel a nevelésüket illetően. A gyerekek egyszer csak nem jártak iskolába, nem tanultak, hazudtak Angélának. Ekkor Mihály megpróbálta pótolni az apai tekintélyt, és erélyesen lépett fel, amitől a gyerekek jó útra térését várta. Történt ugyanis, hogy néhány hónap múlva, 1964 februárjában Angéla arra panaszkodott, hogy az egyik kisfiú rendesen jár hozzá, tanul, de a másik elkerüli őt, és nem is tanul. Mihály azonnal levelet írt ennek a fiúcskának, és felszólította őt, hogy változtasson viselkedésén, majd válaszlevélben a fiú írja meg neki, hogy mit fog tenni ennek érdekében. Azt várta tőle, hogy megígérje, hogy jól fog viselkedni. Mihály levele azonban nem érte el a megfelelő hatást. A távol élő rokon dorgálása volt csupán, aki nem ismeri a gyerek hétköznapijait, a motivációit, problémáit, csak hallotta, hogy nem tanul. Mihály nem is gondolt arra, hogy az apa halála és a gyerek viselkedése között más összefüggés is lehet, mint az, hogy hiányzik az erélyes hang, amely tanulásra bírná a gyereket. Ugyanakkor ott van az a rejtett igyekezete is, hogy az elhunyt öccsét pótolja, amikor úgy látja, hogy a fiút atyai szigorral kell megszólítani. Úgy gondolta, hogy az erélyes fellépés majd rá fogja venni a gyereket a tanulásra. Egy tekintélyelvű világ viszonyulása ez a gyerekekhez.

A kisfiútól várt válaszlevél azonban nem érkezett meg. A fiú másik oldalági rokonai később azt állították, hogy a levél elveszett a postán. Angéla azonban kételkedve fogadta a hírt, hogy elveszett volna egy levél – ő annyira megbízott a postai szolgáltatásokban, hogy nagyobb összegeket is küldött néha a borítékban. A helyzet azonban később lassan javulni kezdett, ám nem Mihály beavatkozásának eredményeként. 1964 decemberében Angéla már arról számolt be Mihálynak, hogy a fiúk jól tanulnak, de ennek előzménye volt. Miután látta, hogy nem tud hatni a gyerekekre, ő maga ment el a fiúk édesanyjához Kaplonyba, hogy kérje, írássák át a helyi iskolába a gyerekeket, mert október óta megint elkezdtek csavarogni, és ő így nem vállalja őket. Ő szívesen tanította

volna őket, ha lett volna kiket. Amikor mindezt elmondta, épp ott volt látogatóban egy ismerős házaspár. Amikor meghallották a panaszait, a látogató férj elővette a csavargó gyerekeket, és nagyon elverte őket ott előtte, és megígértette velük, hogy rendesen fognak viselkedni. Azóta nincs baj a fiúkkal, zárta a történetet Angéla. Első látásra megoldottnak tűnik a probléma. A történetből kiderül az, hogy ebben a kulturális közegben, ebben az időszakban a gyerekek testi fenyítése teljességgel elfogadhatónak számított. És azt is láttuk, hogy korábban a pap nagybácsi szigorú levele, illetve az apa emlékére történő hivatkozás nem tette meg az elvárt hatást.

1963 nyarán Mihály Gyulafehérváron volt, és a főiskola épületeinek felújításánál dolgozott, ahol kétkezi munkát végzett. Szeptember elején írta, hogy egy hétig malterezett a kántoriskolán, ezért nem tud elég jól gépelni, mert az ujjai olyanok, mint a kalapács. Nem ez volt az egyetlen alkalom, amikor az iskola érdekében építkezési, felújítási munkákba fogott. Ahogy a plébánosi tevékenysége során is, úgy itt is szívesen vállalta a jó ügy érdekében a keményebb fizikai munkákat is. Ez valahol összefügg a szocializációjával: szegény földműves családból származott, ahol már kisgyerekként részt vett a ház körüli és a mezőgazdasági munkákban.

1963 szeptemberében írja Angéla azt, hogy Jánosék *már bent vannak*, azaz beköltöztek a városba. Közben ezeket a fiúkat is néha korrepetálta, és Mihálynak írt levelében az általa korrepetált fiúk iskolai előmenetelét latolgatta, miközben ehhez a jellemüket vázolta. A kisebbik öccsük fia nagyon nehezen halad, már harmadikos, de alig tud olvasni. Ott fog ő is egész télen nála tanulni, hátha ragad rá valami. A nyáron elhunyt öccsük fiai még mindig nála tanultak, ők is Nagykárolyba jártak iskolába. Édesanyjuk hagyott Angélánál pénzt az egyenruháik megvásárlására. Igaz, csak 500 lejt hagyott, azt mondta, csak ennyit tud, meséli tovább Angéla. Ő kevesellte az összeget, és azt tervezte, hogy majd jegyzi a kiadásokat, és tavasszal bemutatja, hogy a másik, azaz az édesanya felőli család is vegye ki a részét a támogatásból.

Érdekes, ahogy Angéla tanítói szemmel figyeli a családban felnövekvő gyerekeket: jellemzést készít a gyerekekről, kiemeli azt, hogy melyik magabiztos és kotnyeles, és melyik engedelmes és jó tanuló. Miközben egyikről azt írja, hogy ő a szerényebb és engedelmesebb, és úgy látja, ez a fiú jó tanuló lesz, a másiktól azt írja, hogy magabiztos, kotnyeles gyerek, és kíváncsi arra, hogy milyenek a szellemi képességei.

Szeptember végén Mihály többek között a saját névnapjáról is ír. Gyulafehérváron volt ezen a napon is. Visszavonulva, a szobájában töltötte a névnapját, mert nem akarta fogadni a gratulációkat. Még a közös étkezéshez sem ment le, hanem abból evett, amit a nővére küldött neki.

Kedves Angéla!

Első munkanapom reggelén sietve írok, hogy el ne késsem.

Nagyon boldog névnapot kívánok. Aznap reggel külön a szándéko(d)ra szolgállok. Belefoglalom szándékomba összes szándékaidat. Azt gondolom, egyeznek szándékaink. Így gondoltam én is tegnap azokra, akikre gondolnom kellett az élők és a holtak között. Hallgasson meg a jó Isten.

A fiúknak kívánok jó munkát. Vigyázzatok rájuk. Tiboréire, az Jánoséira egyaránt.

Ha az eltartásukra megkapod a pénzt, jelezd nekem egy lapon. Úgy gondolom, hogy ha 500 L elég lesz, akkor 200 onnan indíts el Vársárhelyre. Így nekem nem lesz gondom azzal. Oda csak jul. fizettem ki. Ha tehát okt.-re megkaptad, akkor nekem is kell még küldennem az aug. és szept. részletet. Tehát értesíts a helyzetről, ahogy módod lesz.

Az évnnyitó megvolt. Szokott számmal indultunk. Különös nehézségek nincsenek.

Nem mehettem haza, mert olyan munkát végeztem, amelyet senki helyettem el nem végezhetett volna. Pedig én is vágytam szétnézni otthonotokban. Majd alkalom adtán. Egyszer egy vasárnapon, amikor hétfő is szabad lesz. Vagy halottak napján. Majd meglátjuk.

Köszönöm a tésztát, a húst. Aznap csak én kóstoltam meg. Visszavonulva töltöttem azt a napot. Ma megkínáltam a reggelinél a kollégákat hússal, a tésztát pedig szétosztottam azok között, akik a nyáron együtt dolgoztak.

Örvendek, hogy Jánosék végre megtalálták lakásukat, remélem, hogy minden jó lesz számukra. János otthonában foglalkozzék a fiaival. Fogja zenetanulásra is őket.

Na aztán most már befejezem. A néni ügyében még most sem kaptam semmit. Sajnálom. Hiszem azonban, hogy egyszer csak megoldódik.

1963. szept. 30.

Szeretettel csókol benneteket,

Mihály időnként másoknak is nyújtott pénzbeli segítséget. Távolabbi rokonai olykor levélben köszönték meg a segítségét, így lehet részleteket is tudni ezekről a gesztusairól. 1963. október közepén írt Olgi levelet, és ebben beszámol a családjuk helyzetéről, de előbb megköszöni Mihálynak a családjuknak nyújtott segítségét. Lánytestvére ekkor már a kolozsvári egyetemen tanult, fiútestvére pedig épp bejutott az *agronómia fakultásra* Kolozsvárra, miután sikertelenül felvételizett az orvosira. Az orvosin 800-an jelentkeztek a 160 helyre, de az agronómián csak 350-en 80 helyre. Olgi úgy vélte, hogy annak ellenére volt sikeres a testvére, hogy *nagyon soknak volt protekciója*, ám ha jobban megnézzük ezeket a számokat, nem volt olyan nagy a különbség a két szakra jelentkezettek számában. Az orvosira egy helyre 5-en jelentkeztek, a másik szakra kicsivel kevesebben, 4,37-en egy helyre, ám a nagy számok bővölete első látásra ezt másként mutatja. A protekció szó ebben az időszakban a sikeres felvételit biztosító belső segítséget jelentette, mai szóhasználattal korrupciót. Azt nyilván nem lehetett tudni, hogy pontosan mennyien éltek ezzel a háttértámogatással, tehát az a megjegyzés, miszerint sokaknak volt protekciója, inkább egy általános percepciónak, a vesztesek önvigasztalásának tekinthető, mintsem konkrétumnak – különösen, mert egy csak kicsivel enyhébb konkurenciát jelentő szakra már az ő testvére is bejutott. Ebben az időszakban igen kevés egyetemi hely volt, és szinte minden szakon sokszoros túljelentkezésre lehetett számítani. Olgi maga is próbálkozott, tanárképzőbe jelentkezett, de sikertelenül, ezt követően pénztárosként dolgozott egy patikában. Szülei szeretnék volna, ha ő is elvégzett volna legalább egy 3 éves tanárképzőt, de ő nem vágyott erre. Ő az egyszerű életet kedvelte, nem a zajos nagyvilági életet. Ez utóbbi számára az egyetemi életet jelentette, és ebben ő lánytestvérének az ellentéte volt. Lánytestvére tanulni vágyott, ám ő határozottan megfogalmazta, hogy egyáltalán nem erre, hanem egy egyszerű, boldog családi életre.

1963 novemberében Mihály arról levelezett Adéllal, hogy nővére, akinek otthon varrógépe volt, és a családnak el tudott készíteni egy-egy ruházati darabot, milyen ruhadarabokat készítsen Mihálynak. Adél rendszeresen varrt öccsének, illetve javította a ruhaneműit. Legtöbb levele azzal volt kapcsolatos, hogy elkészített vagy el fog végezni bizonyos javításokat, munkákat, amelyeket az öccse kért tőle. 1963. november 18-án Adél még azt is részletezi, hogy mintául küldött az öccse neki pár darabot, amely alapján újat kellett készítenie. Ebben a néhány

sorban is új darabok készítéséről, de a régiek módosításáról is szó esik. Minden módosítás tulajdonképpen kiengedést, bővebbé tételt jelentett, amiből arra lehet következtetni, hogy a viselőjük meghízott, és ennek okán szerette volna módosíttatni a ruhadarabjait, az ingek nyakát és az öltöny bőségét. Az is kiderül, hogy az öltöny már elég viseletes volt, hiszen azt írja Mihálynak a nővére, hogy egyik öltönye varrásaiból nem lehet kiengedni, mert már rongyos az öltöny.

A hatvanas években újra felélénkül a levelezés Mihály és Kornélia között. Kornélia volt az a budapesti szerzetes ismerőse, aki a negyvenes években segítette Mihályt az egyetemi adminisztrációt illetően. Kornélia 1963 őszétől kezdi emlegetni leveleiben azt, hogy Zsuzsi, idős szerzetestársa és lakótársa beteg, és ő nagyon aggódik érte. Azt is hozzáteszi, hogy két másik szerzetestársuk mostanában barátságot kötöttek, és együtt töltik az idejüket, nincs idejük órá. Az írásából jól érezni, hogy nemcsak az nyomasztotta őt, hogy a társa súlyos beteg volt, hanem az is, hogy úgy látta, teljesen egyedül marad. Mintha magától a magára maradáستól rettegett volna. Decemberben már azt írta, hogy Zsuzsi gyógyíthatatlan beteg, és nemsokára hazahozza a kórházból, mert ott már nem tudnak segíteni rajta. Jól tudta, hogy a haldoklását neki kell megkönnyítenie, utolsó heteiben, napjaiban neki kell ápolnia. Ezért úgy fogalmazott, hogy élete legnehezebb időszaka következik.

1963 karácsonya körül írta meg egy levelében Mihály egy diákja édesapjának, hogy a fia teljesítménye nem elégséges, és azt is hozzátette, hogy csak az apjára való tekintettel nem bukott meg magyarból. Kérte az édesapát, hogy ő is biztassa tanulásra a fiát, akiről kiderül a levélből, hogy korábban nem magyar iskolába járt. Egy diákjuk édesapja tehát a címzett. A diák átmenő jegyét az édesapával való ismertségének tulajdonítja, nem a diák tudásának. Arra utal, hogy ha a tudását vették volna alapul, akkor nem kapott volna átmenő jegyet. Az elbeszéléséből az derül ki, hogy a tanári elvárásait Mihály itt legalábbis alárendelte a személyes ismeretségnek. De mint mindig, itt is érdemes számolni azzal, hogy a megfogalmazás azért olyan, amilyen, mert célja van. Ezzel a megfogalmazással kettős célt ér el: egyrészt az lehetett a célja, hogy a szülők is tanulásra biztassák a fiukat, bár ezt csak távolról tudják megtenni, hiszen ezek a hallgatók családjuktól távol éltek az iskolai oktatás időszakában. Másrészt azt is elérte, hogy a szülők hálásak legyenek neki: egyfajta lekötelezettséget épített azzal, hogy jelezte, a fiuk jobb minősítést kapott, mint az megérdemelte.

Tanárként Mihály érzékeny volt a diákok szociális helyzetére, és igyekezett segíteni a nehéz helyzetű diákjait, akik számára a szülei nem tudták volna biztosítani a gyulafehérvári iskoláztatás költségeit. Ehhez olyan támogatókat keresett, akik pénzzel járultak hozzá a diákok eltartásához. A levelezésből kiderül, hogy egy hölgy levelezőtársa például, aki a Mihály szülőfalujában élt, 1962–63 között két diák gyulafehérvári megélhetését támogatta. A támogató Mihálynak küldte a készpénzt, aki eljuttatta a diákokhoz, majd később beszámolólevelet írt a támogatónak a diákok előmeneteléről. Az nem derül ki, hogy konkrétan a diákokhoz milyen feltételekkel jutott el az összeg, kellett-e tanulmányi eredményeket felmutatniuk, illetve azt sem tudjuk, hogy kik és hogyan választották ki a támogatandó diákokat. Mivel erről semmit nem ír, inkább az a valószínű, hogy mindezt ő maga irányította és szervezte.

Voltak Mihálynak kollégái, levelezőtársai ebben az időszakban, akik nehezen viselték a helyzetüket, és nem találtak örömet feladataik ellátásában. Ilyen levél például egy olvashatatlan aláírású, 1963. december 6-án keltezett, amelynek írója arról számol be, hogy úgy érzi, kezd fásulni, nem érzi magát jól a pasztorációban, nem akar plébános vagy káplán sem lenni, csak a magányra vágyik. Azaz az általános kiégettség jeleit mutatja. Voltak olyan esetek is ebben az időszakban, amikor a papjelölt korábban ismerte fel, hogy mégsem ezt a pályát szeretné a maga számára. 1963 decemberében Mihály maga írta meg egy édesanyának fia tanáraként azt, hogy fia eltávozik a teológiáról. Kiemeli azt, hogy bár az előmenetele megfelelő volt, mégis ez volt a diák döntése, majd azzal búcsúzik, hogy ha bármikor vissza szeretne térni, ő ebben támogatni fogja. Nem derül ki a levélből az, hogy mennyi idő kellett a jelöltnek ahhoz, hogy úgy döntsön, hogy nem ezt a pályát választja, és az sem, hogy miért döntött így.

1963. október közepén Angéla kerékpárt vásárolt magának. Október 15-én írta, hogy nemsokára forgalmasabb helyekre is szándékozik menni vele, ám sajnos rövid ideig élvezte a biciklijét, ugyanis november végén elesett vele, és komolyan megsérült. December 1-jén írta Magdolna egy levélben, hogy Angéla leesett a bicikliről, két helyen eltört a lába, és pár nap múlva műteni fogják a nagyváradi kórházban. A következő napokban Mihály már nem írt levelet senkinek, az általa írtak között egy december 2-i az utolsó, ezt sem postázta. A balesetet követő napokban csak érkezett levelei vannak, ugyanis amint megkapta a Magdolna levelét, azonnal utazott haza, majd Nagyváradra Angélá-

hoz. December 12-én Angéla írt neki, még a kórházból, és ekkor említi a bátyja látogatását.

Mihály a nővére meglátogatása után több olyan gesztust tett, amiből arra lehet következtetni, hogy aggódott amiatt, hogy nővére hosszabb időre ágyban kell majd feküdjön. Elsőként azért aggódott, hogy nem lesz számára intellektuális kihívás a lábadozása idején. Ennek orvoslására elküldött neki olyan dolgozatokat, amelyeket az ő diákjai írtak, és amelyeket neki kellett volna kijavítania és osztályoznia. Arra hivatkozott, hogy ezzel őt segítené a nővére. Pénzt is küldött neki, és egy magnót is. Arra biztatta őt, hogy tanulja meg kezelni a magnót, mert jót fog tenni neki a felépülésében. Két magnószalagot is küldött, rajtuk karácsonyi énekekkel.

Egyébként érdekes fordulat az, amikor a diákok dolgozatait hazaküldte nővérenek, hogy ő segítsen neki a dolgozatok javításában. Tudták, hogy nővére várhatóan hosszú hetekig ágyban fekszik majd, hiszen az eltört lába miatt nem járhatott, és öccse azt szerette volna, ha ezzel lefoglalja őt – bár ez utóbbit elhallgatta, hanem inkább azt hangoztatta, hogy neki magának nem lett volna ideje erre. Fel sem merült benne az, hogy vajon helyes-e ez, tehet-e ilyet egy tanár. A nővére javítási szigorát is említi, és összehasonlítja a saját szigorával. Az Angéla által kijavított dolgozatokat átnézve kijelentette, hogy ő az elbírálásban még kategorikusabb szokott lenni, mint nővére volt. Itt hozzátette, hogy nem baj, mert majd a vizsgán meglátja, hogy *megérdemlik-e az irgalmat vagy nem*. Ez utóbbi megjegyzése arról árulkodik, hogy ebben a viszonyban a diákok kiszolgáltatottak a tanárral szemben: egyetlen, amire számíthatnak, az irgalom, ami konkrétan azt feltételezte, hogy ha nem is érdemli meg a diák azt a bizonyos osztályzást, őneki hatalmában van azt megadni. Ebben a megközelítésben a diák által kapott osztályozás tehát nem a tudását tükrözi, hanem a függőség kialakításának eszköze, amely következményeként a diák érzelmileg kiszolgáltatottá válhat.

A körülötte zajló világtól Mihály többnyire azt várta el, hogy ugyanolyan módon működjön, mint az ő ifjúkorában tette, és főleg azt, hogy ugyanazon értékeket tartsák fontosnak. 1963. december 1-jén írta Adélnak, hogy a karórát, amelyről érdeklődik, nem érdemes megjavíttatni, de egyébként valamelyik teológusnál van, még nem kérte vissza tőle. Az órát Adél az egyik nála nevelkedő kisfiú, Tóni számára kérte, aki akkor is örömmel fogadta volna, ha az óra nem működik. Tóni az egyik nővérük fia volt, aki ebben a pillanatban Adélnál Marosvásár-

helyen nevelkedik. Nem világos, hogy ekkor hány éves volt, de mindenképp abban a kisiskoláskorban lehetett, amikor egy karóra nem a praktikusság okán volt fontos, hanem a gyermeki (fantázia)világ része. A 21. században árusítanak kisgyerekeknek szánt színes műanyag játék karórákat a boltokban. Ebben a korban kevésbé árusítottak a boltokban játék karórákat, de valószínűleg itt is valami hasonló szerepet kapott volna ez a karóra: a gyerek akkor is értékesnek tartotta volna az órát, ha az nem mutatja a pontos időt. A tárgy ebben a kontextusban egy játéknak számított volna, amely önmagában biztosítja számára a belépést a vágyott világba. Ám Mihály ezt nem értette. Felnőttként nem érezte át azt, hogy a gyerek számára az óra egy olyan tárgy, amely nem a hasznossága miatt kívánatos, hanem valószínűleg azért, mert a gyerek felnőtt tárgynak képzei. Ezért aztán a presztízsértéke volt a jelentősebb, vagyis az, hogy a többi gyerek lássa a karórát a karján, és kevésbé érdekli a gyakorlati haszna, vagyis az, hogy a karóra eligazítsa őt a pontos időt illetően. Tyukodi Mihály csak felnőttként tudott a kérésére tekinteni, számára ekkor csak a gyakorlati haszna volt fontos, ezért üzeni neki, hogy a rossz óra csak fölösleges bosszúság. Itt gyorsan megjegyzi azt, hogy amikor ő az első zsebórát kapta, 17-18 éves volt, és saját maga kereste meg az árát, ezért azt javasolja, hogy várjon türelemmel Tóni is. Az órával kapcsolatos megjegyzéseiből az is látható, hogy a saját gyerekkorában érvényes értékrendet tartja megfelelőnek, és azt kívánja, hogy a mostani fiatalok is azt tartanak szem előtt, és ne kapjanak órát korábbi életkorban.

1963. december 14-én emlegeti a kórházból frissen hazakerült Angéla azt, hogy a családban többen egyszerre vágnak disznót. Angéla azt írja, hogy míg ő kórházban volt, a néni leelőlegezett egy 120-130 kilós disznót, 18 lej volt kilója. Jánosék 17-én vágják az övéket, és ekkor akarják ők is. A zilahiak is kérték Jánost, hogy ott nézzen nekik disznót, mert Zilahon 20-22 lej kilója. Látszik, hogy a karácsonyi ünnepek előtti időre időzítették a vágást, hogy utána legyen meg pár napjuk a készülődésre.

1963 karácsonyán Mihály hazaküldött néhány fényképet elhunyt fivérééről, Tiborról. Azt javasolta, hogy esetleg Magdának is adjanak belőle. Magdáról korábban csupán egyszer, 1941-ben hallottunk. Ekkor Tibor a fronton volt, onnan írt haza egy tábori lapot, amelyben mesélte, hogy Magda írt neki, és arra kérte őt, hogy menjen haza a lakodalmára, de azt nem árulta el, hogy kihez megy férjhez. Mivel Tibor

nem tudott hazamenni, a saját családjától kérdezte egy tábori lapon, hogy kihez ment férjhez a lány. Most neki küldte Tyukodi Mihály a Tibor fényképét annak halála után pár hónappal. Furcsa, de nem a feleségének küldi. Valószínűleg Mihály tudta, hogy kedves volt az a lány a Tibor számára.

És eljött 1963. december 31-e, az év utolsó napja. Mihály sosem vett részt különösebb év végi ünnepeken, úgynevezett szilveszterezéseken, de arról sem tett említést soha, hogy tudomása lett volna mások hasonló célú összejöveteleiről. Valahogy őt ez az ünnepségre kínálkozó alkalom sosem mozgatta meg. Egyszer egy alkalommal leírta azt, hogy miként töltötte a szilvesztert. Ekkor már Gyöngyön lakott és szolgált. Délelőtt takarított a lakásában, délután átment imádkozni a templomba. Ez volt a fizikai és a rituális megtisztulás, mondhatnánk. Este megnézett egy filmet a televízióban, majd lefeküdt.

Ebben az évben, 1963 decemberének utolsó napján azonban a lefekvés előtt még volt egy feladata. Az asztalán ott sorakoztak a megválaszolatlan levelek. Leült, és megpróbált válaszolni minden válasza váró levélre. Írt egy paptársának, és megkérte, jöjjön el lelkipraktórat tartani márciusban. Írt Jánosnak, megírta neki azt, hogy az almát ráér tavasszal küldenie – korábban János aggódott, hogy ha télen küldi, esetleg megfagynak. Írt István nevű paptársának arról, hogy szívesen kölcsönadja egyik prédikációkat tartalmazó könyvét, cserébe jelezte, hogy elfogad intenciókat. Jánosnak is írt, szabadkozott, amiért nem küldte vissza még a kottafüzetét, amely itt fekszik az asztalán már mióta. Írt Sándornak is, elmondta neki, hogy a püspök karácsonykor tartott, kinevezésének 25 éves ünnepi miséjén az asszisztencia olyanokból állt, akik meg sem voltak születve a kinevezésekor. És végül írt Annamáriának egy közös levelet. Már nem emlékezett arra, hogy Annamária testvérének válaszolt-e az őszi levelére, de Annamária két levelére biztosan nem. Kitartást kívánt a két egyetemi hallgató testvérnek. Szabadkozott, amiért nem tudja őket pénzzel is támogatni, és arra hivatkozik, hogy két városban várják a támogatását (itt Nagykárolyra és Marosvásárhelyre utal), és neki is van egy diákja, akit ő támogat. Az utolsó levél megírása után hátradőlt. Elégedett volt, öt levelet írt az év utolsó napján, és ezzel sikerült behoznia valamit az addig halogatott feladatai közül.

1964

1964 januárjában visszaküldte a pénzt Tibor özvegyének, amit azért küldött, hogy misét mondjon az öccse halálának évfordulóján. Azt válaszolta a családnak – pontosabban a feleségének –, hogy nem kell fizetniük a megemlékező miséért, családtagjáról fizetség nélkül is megemlékezik. Minden emlékező levélben kizárólag pozitív jelzőkkel illeti öccsét.

1964 januárjában végre levették a gipszet Angéla lábáról, de még ágyban kellett maradnia egy darabig, és mankóval járnia.

1964 januárjában Adél levélben kéri a harmóniumot Mihálytól. Úgy tudta, hogy a hangszer Viktornál van, aki már jól játszik rajta. Adél tanítani szerette volna a nála levő gyerekeket. Ráadásul lett volna még valaki a közelében, aki használta volna, és a szállítási költségeit állta volna, valamint használati díjat is fizetett volna érte, ami bevételt jelentett volna nekik. A kérést februárban is megismételte, mert nem kapott választ öccsétől.

1964 februárjában Adél írta, hogy a nővérének nála nevelkedő lánya bekerült egy fodrászathoz egy évre – valószínűleg szakmai képzésnek számító időszakra utal.

1964. február 19. Angéla észrevette, hogy Adél mélyen hallgat, és jelzi is ezt – az öccsének. Az is eszébe jutott, hogy bizony ő sem írt az előző év nyara óta Adélnak, de valahogy ezt csak említi, nem tűnik úgy, hogy bánná. Persze az Adél leveléből tudjuk, hogy Adél azért neheztelt Angélára, mivel ő küldött karácsonyi lapot Angélának, ám Angéla nem küldött neki. Angéla nem is tudott volna küldeni, hiszen ágyban feküdt december eleje óta, de ezt Adél nem vette számításba, amikor a neheztelését megfogalmazta öccsének. Látványos azonban, hogy egyikük sem keresi a kapcsolatot a másikkal: mindketten öccsüknek mondták el azt, hogy neheztelnek a másikra, nem egymásnak.

1964. február 20-án írt Mihály Kornéliának, és részvétét fejezte ki szerzetestársa, Zsuzsi elhunytá alkalmából. Az iratok között ott van a gyászjelentés is, Kornélia elküldte: Czupra Zsuzsanna 76 évesen hunyt el február 6-án.

A következő hetekben, 1964 márciusában Mihály még váltott néhány levelet Kornéliával. Azon töprengett közben, vajon hogyan tudna segíteni rajta. Végül támadt egy ötlete: meghívta őt egy romániai kirándulásra, amely során elmennének a tengerpartra és a székelyföldi városokba is. Nyilván azt szerette volna ezzel elérni, hogy Kornélia kissé

eltávolodjon a saját nyomasztó emlékeitől és hétköznapijaitól. Kornélia tudta, hogy más körülmények között nem állt volna kötélnek, de abban a lelkiállapotban végül elfogadta a meghívást. 1964. március 15-én megírta, hogy júliusban 1-2 hetet Romániában tölt. Mihály nemsokára válaszolt, és bevonta a levelezésbe nővérét is, akire rábízta a szervezés és a levelezés nagy részét. Angéla még sosem találkozott volt addig Kornéliával. Az ő feladata lett megírni Kornéliának a hivatalos meghívót, valamint a részleteket és a kirándulás tervezett útvonalát. Mihály úgy fogalmazott, hogy ez a kirándulás nem pihenés lesz, pihenni otthon kell, itt a szép vidéket fogják bejárni, hogy Kornélia a gondjait feledje. Tervezték, hogy Angéla is velük tart.

1964. március 25-én meg nem nevezett rokonainak is írt levelet. Megkérdezte tőlük, hogy mikor járnak arra egy kirándulás alkalmával. Látogatóba hívta őket, és ezt egy lehetséges kirándulásként említi, de itt gyorsan hozzátette azt, hogy ő nem szeret elmenni otthonról, mint ha attól tartana, hogy azt válaszolnák a meghívására, hogy menjen ő hozzájuk látogatóba. Más esetekben is megfigyelhető Mihály leveleiben az, hogy egy-egy felkérése alkalmával végiggondolja a címzett esetleges elutasító válaszait, kifogásait is, és a levelében már azokat is igyekszik megválaszolni, kivédeni. Azért is érdekes az a kijelentés, miszerint ő nem szeret elmenni otthonról, mert pont ezekben a napokban tervezte Kornéliával és nővérével a közös kirándulásukat, és ezt a szöveget pont annak a lapnak a másik oldalára írta, amelyen a Kornéliával tervezett kirándulást részletezi.

1964 tavaszán zajlott a következő esemény. Mihály nem egyszer tematizálta leveleiben a jutalmazást, erről lesz szó ebben a történetben is. 1964. április 7-én Mihály levelet írt egy levelezőtársának, amelyben megköszönte a máramarosi almát, amelyet ládában küldött nekik az illető. A levelezőtárs korábbi, téli levele még arról szólt, hogy a püspöknek is kíván almát küldeni, de akkor megegyeztek abban, hogy csak tavasszal küldi, hogy az alma ne fagyjon meg. Ekkor, 1964 tavaszán küldte az ígért almát, és nemcsak a püspöknek, hanem Mihálynak is küldött.

Mihály tehát megkapta az almát, és a saját részét szétosztotta a diákok között, azaz tulajdonképpen továbbajándékozta az ajándékba kapott almát. Az ajándékozás kulturális jelentését tekintve lekötelezést jelent. Az ajándékozó az ajándéka révén megvásárolja a megajándékozott jóindulatát, és viszonzásra számít. A mi esetünkben Mihály szavakba is foglalta az alma árát: azt kérte az almával megajándékozott

kisapoktól, hogy a harmadik miséjükön emlékezzenek meg arról, aki küldte az almát, ám világos, hogy a ki nem mondott jótevőként ő maga is ott van a történetben mint közvetítő. Első látásra önzetlenül ajándékozott, hiszen nem fogalmazott meg kérést maga számára, ám nem lehet eltekinteni attól, hogy az ajándékozás gesztusa emlékezetes marad, és ezt ő is tudta. Másképp nem választotta volna ki olyan gondosan a megajándékozottakat. Mindenki emlékezni fog majd arra, hogy ő az almáját szétosztotta, és ezzel biztosította a saját jó hírét és jó megítélését. A helyzet előnyös volt számára, mivel nem a saját hétköznapi megélhetési forrásaiból kellett ehhez félretegyen forrásokat, hanem ingyen jutott hozzá. Az a személy pedig, akitől ő kapta az almát, neki magának volt a lekötelezettje, hiszen épp előző évben azt írta Mihály az illetőnek, hogy meg nem érdemelten, az ismeretségük miatt adott átmenő jegyet a fiának.

Az alma elosztásának algoritmusai is fontos, ugyanis ez egy fontossági sorrendet tükröz. A számára legfontosabbak abban a pillanatban az újmisék papok voltak, körülöttük forogtak a gondolatai, őket akarta biztatni, ezért ők kaptak elsőként és a legtöbb almát, azaz kettőt-kettőt. A következők a fontossági sorrendben a szatmári származású diákok voltak, ők is kaptak egyet-egyet – ők azért voltak kiemelt helyen, mert Mihály régiójából származtak. A többi almát pedig szétosztotta, de ezt már nem részletezi. Nyilván nem jutott mindenkinek, mert másképp nem kellett volna fontossági sorrendet felállítania. Látni kell, hogy a jutalmazás nem a szakmai, teljesítménybeli eredményeket követte, hiszen ez esetben az újmisések után a kiemelkedő tanulási eredményeket felmutatókat helyezte volna előre a sorban. Ehelyett a vele egy régióból való származást tekintette jutalmazandónak. Ebben a közösségben élénken számontartották azt, hogy ki melyik régióból származott. Valahányszor egyes diákok nem megfelelően viselkedtek, Mihály szörnyülködve írta, hogy szatmáriak is voltak a rossz magaviseletűek között – azaz jóban és rosszban is a saját régiójából származókat tartotta számon és emelte ki.

Az alma története később még folytatódott: a levelezőtársa, aki az almát küldte Mihálynak, megtudta, hogy Mihály szétosztotta a neki küldött almát. Elgondolkodott azon, hogy mitévő legyen, hiszen az alma végül nem oda került, ahova ő szánta, és ő továbbra is úgy érezte, hogy tartozik Mihálynak. Végül megírta Mihálynak, hogy még egy adag almát küld, immár a diákoknak, akik most vele fogják megosztani. Azt is

írta, hogy a püspöknek külön küldött almát – nyilván arra célozva, hogy Mihálynak vele sem kell megosztania az almát, tehát meg kell tartania magának. Így tehát valamelyest kiegyenlítőddott a helyzet: a diákok visszaadják a tartozásukat, az ugyancsak ajándékba kapott alma továbbajándékozása formájában. Valóban elegáns lezárása ez a történetnek.

1964 áprilisában Mihály húgának lánya is jelentkezik a Kornéliával tervezett kirándulásra. A lány még iskolás volt. Levelet írt Mihálynak arról, hogy szeretné, ha őt is elvinnék a kirándulásra. Levelében elmondja, hogy jók a jegyei, mindenből 9 és 10-e se van, csak tornából van 8-as jegye, mert korábban fel volt mentve torna alól, és nem ismerte a gyakorlatokat. Mindezt nyilván azért mondja el, mert abban bízik, hogy a döntés meghozatalában számítani fog a tanulmányi helyzete. Mihály végül Angélára bízta a döntést, miután jelezte, hogy neki nincs kifogása ellene. A kislány azonban nem vett részt a kiránduláson, ám az nem derül ki, hogy miért lépett vissza.

Ahogy tavasszal eltervezték, 1964 nyarán Kornélia egy tíznapos kirándulásra Romániába érkezett. Mihállyal és Angélával hármasan utaztak a tengerpartra és Székelyföldre. A negyvenes évek után ez volt az első és egyetlen alkalom, hogy személyesen is találkoztak. Mihály megírta neki, hogy tíz napra elegendő ruhaneműt hozzon, és azt is hozzátette, hogy majd visznek szalonnát is az útra, hogy bárhol lennének, legyen náluk élelmiszer. Nemcsak arról szól ez a megjegyzése, hogy keveset akart költeni a kirándulásra – talán erről is. De arról is, hogy nem volt könnyű hozzájutni az élelmiszerhez abban az időben – nem volt olyan sok vendéglő, élelmiszert árusító bolt és a boltokban olyan kínálat, mint a 21. században általános. A szalonna tehát egyfajta biztonságot jelentett számukra egy ismeretlen útvonalon tett hosszú úton.

1964 szeptemberében írta Angéla, hogy felmerült, hogy Erzsí is hozzá kerül, miután Adél hazaküldte. Erzsí a nővérük lánya volt. Angélának az volt az álláspontja, hogy csak akkor vállalja Erzsit, ha havonta fizetnek a szülei érte 100 lejt. Ez azt jelenti, hogy teljes lakhatást, ellátást, felügyeletet és korrepetálást vállalt volna át a családtól. Előzőleg Erzsí Adélnál volt Marosvásárhelyen, valószínűleg Tónival. A levelében arról ír Angéla, hogy Adél hazaküldte Erzsit, és elvitte Jósikát. Nem derül ki, hogy mi készítette erre, de valószínűleg volt oka rá, hiszen közben az Erzsí gyenge eredményeire panaszkodtak. Jósikának is gyenge volt a bizonyítványa, Angéla aggódott, hogy miként fog Adél boldogulni vele. Erzsí hazakerült tehát Kaplonyba, de állítólag nem ta-

nult otthon sem, és nem hallgatott az anyjára, ezért azt kérte a család, hogy hozzák be őt is Károlyba. Angéla szerint a 100 lej, amit kért, az igazán kevés volt, mert *egy ilyen nagy lánynak sok minden kell*. Ennek kapcsán aztán megharagudott János öccsére is. Történt ugyanis, hogy miután ő elmondta a feltételeit, János azt válaszolta, hogy gondolkodnak rajta. Később azonban János visszament hozzá, ám ő nem volt már otthon, csak a nénit találta ott. A néninek azt mondta, hogy elfogadják az Angéla feltételét, és ő majd küldeni fogja a havi összeget, bár tudja, hogy Angélának sok pénze van – és ironikusan megkérdezte, hogy mire halmozza, talán vissza akarja állítani a zárdát? János ezután elment. Hazaérkezett Angéla, és a néni beszámolt a látogatásról és az üzenetről. Angéla nagyon dühös lett a néni elbeszélése után. Le is ült, hogy megírja Mihálynak a történeteket. Azt írja, hogy sajnálja, hogy nem volt otthon, mert legmósta volna a fejét a *senkiházinak*. És most rajta volt a sor, hogy a testvére pénzügyeit kritizálja: azt írta Mihálynak, hogy ő úgy tudja, hogy János elherdálja az egész fizetését. Összeget is írt, azt akarta megírni, hogy mennyi a fizetése, ám erre többször rájavított, az összeg nem is olvasható – mintha mégiscsak bizonytalan lett volna a fivére jövedelmét illetően.

A családi pénzügyek megbeszélése mindig is fontos mozzanat volt a családban. A kisebb-nagyobb nézeteltérések az átláthatatlanságból vagy az egyenlőtlenségek megtapasztalásából fakadtak. Látjuk azonban azt, ahogyan egy nagycsalád tagjai megpróbálnak kijönni egymással, és megoldani a mindennapi problémáikat, itt épp a gyerekek tanításának kérdését és annak anyagi vonzatait. Fontosnak tartották a gyerekek taníttatását, aggódtak, ha egyiknek-másiknak nem elég jó az előmenetele, és ilyenkor megpróbáltak közbelépni és javítani a helyzeten. A teljes kép a hatvanas évek közepén így nézett ki: Tibor két fia a közeli faluban lakott, és Nagykárolyba járt iskolába. Délután jártak órákra, de már reggel fél nyolcra bementek a városba, pontosabban Angélához a nagykárolyi templomba – a munkahelyére –, majd innen hazamentek vele, és délelőtt Angéla felügyelte a tanulásukat. Bár a gyerekek vittek magukkal uzsonnát, Angéla délben adott nekik egy-egy tányér meleg levest. Ebéd után elmentek iskolába, majd az iskola után mentek haza a faluba. A másik öccsük nagyobbik fia is napközben ott volt Angélánál, de ő délelőtt járt iskolába, és ezért vele délután, késő estig korrepetált. Angéla így is panaszkodott, hogy gyengék az eredményei. És mellettük épp elvállalta Erzsit is. Angéla mindezekkel együtt azt hangoztatta,

hogy ő örül, ha segíthet testvérei gyerekein, csak a néni nem örül nekik, és zsörtölődik. Angéla hiába küldte őt Zilahra a rokonokhoz, a néni nem akart menni.

Adél sokkal kevesebb levelet írt öccsének, mint Angéla. Ezekben a javítandó vagy varrandó ruhákról, a küldött pénzekről, a nála levő gyerek neveléséről esik szó. Egyáltalán nem érezte szükségesnek azt, hogy rendszeresen beszámoljon az életükről, ahogy a húgai tették. 1964 szeptemberében azonban kivételt tett. Írt a családnak, és azt kérte, hogy nővérük, Klára menjen sürgősen Vásárhelyre, mert az a gyanúja, hogy rákos. Klára el is ment, azonban az Adél betegségéről többet nem beszéltek – valószínűleg más volt a diagnózis. Az év végén arról írnak, hogy Adél pénzt adott kölcsön Angélának, abból csináltatták meg a kaplonyi családi házon az ablakokat. Angéla ekkor úgy tudta, hogy Adél készül végleg hazaköltözni, és ő ezt helyeselte.

1964 őszén Mihály arra kérte Adélt, hogy javítsa meg az egyik reverendáját. Mihálynak összesen két ilyen ruhadarabja volt. Az egyiket, amelyik jobb állapotban volt, Amerikából kapta, és ezt kímélte. A másik nagyon kopott volt, javításra szorult, mert azt használta a hétköznapiakban. Ő maga is javította már, a zsebeit bevarrta, miután elnyúltak és a fehér bélés kilátszott. De nem akart erre pénzt költeni, sem újat beszerezni, hanem inkább megpróbálta festetni, javíttatni, ezért küldte el nővérének.

1964 decemberében Angéla a disznóvágásokról ír Mihálynak. Ebben az évben a disznót rokonuktól, a faluban élő unokaöccsüktől vásárolták, a disznóvágás december 28-án volt. Hozzáteszi, hogy ebben az évben olcsóbban vette, mint előző évben, amikor 19 lej volt kilója, most 13-ért kapja. Angéla itt nem emlékezhet jól, az előző évben ugyanis arról számolt be, hogy 18 lejért vette – de így is olcsóbban kapta meg, mint korábban. Külön előnyt jelentett számára az, hogy nem egyszerre, hanem részletekben, a tél folyamán fizetheti ki, ugyanis az unokaöccse tavasszal építeni fog, és csak akkor kellett neki a pénz.

1965

1965-ben Mihály újra megpróbálta meggyőzni Adélt arról, hogy költözzön haza. Érvelt azzal, hogy Angéla mennyit dolgozik, hogy reggeltől estig a gyerekeket tanítja, neveli, és hogy ebben Adél is segíthet-

ne neki. És hát utánanézhethetne a pénzeknek is. Mihály elégedetlen volt, mivel úgy látta, hogy többeknek több a fizetése, mint neki, de *elverik* a fizetésüket, és végül mégis neki kell segítenie őket.

Kedves Adél!

Mindenek előtt az anyagi ügyeket említem. Küldtem a múltkor 1000 L-t. 400 jan. és febr.ra. 600 pedig a reverend(á)ra. Nem írtad, hogy megkaptad.

Most küldök 800 L-t, márc. ápr. máj. jún-ra.

Most pedig rátérek egy másik ügyre. Jártam otthon. Nénikáék 60.-ik évfordulóján. Volt alkalmam, hogy belenézsek az otthoniak életébe. És az aggodalommal tölt el. – Mindenek előtt Angélának a helyzete. Tudod, hogy szolgálata van. Az őt lefoglalná eléggé. Délelőtt a sekrestye, délután a délutáni kisegítés. Aztán a nyakán a gyerekek raja otthon. A Tiboré kettő, az Jánosék Tibije, a szomszéd gyerekek, és még ezen felül a legnagyobb teher, Erzsi. De Angéla még bírná. Nem bírja a néni. És így él velük éjjel, nappal. A néni idegessége aztán lehetetlenné teszi a házi levegőt. Angéla estére kerül haza, akkor a tanulás, reggel korán felkelni. És újra kezdődik előlről.

Ezen segíteni kell. Ez így nem mehet. Angéla nem adhatja fel a szolgálatát, mert annyival tartozik azoknak, akik Jánost felkarolták. És az természetes szolgálat. Amíg dolgozhat, dolgozzék.

Véleményem az, hogy neked kellene hazamenned, hogy felügyeleted alatt legyenek a gyerekek. A néninek a vágya, hogy elmenjen néha Zilahra. És igaza van. Volt lekötve eleget. Legyen szabadsága. Ha kedve van, menjen, nézzen ott is szét. A ház azonban nem maradhat egyedül. Ez az egyik oldala az ügynek.

A másik oldala még fontosabb. Ha otthon vagy, belenézhetsz a Kláráék életébe. Azt hiszem, mi bünt pártolunk, amikor levesszük a gondot Pityuról. Ő elveri szépen azt a fizetését, amely nagyobb, mint az enyém. És mi tartjuk őket. Imre is el-eliszogatja azt a kis keresetét nap- nap után, és várja, hogy támogassuk.

Most egy újabb oldala a dolognak. Valahányszor kimozdulok valahová, mindig szégyenkezni kell, hogy nincs egy megfelelő ruhám, kabátom, egy táskám. Így mondják. Ezért szidnak. Hát hova teszem a pénzemet. Még életembe be nem mentem egy cukrászdába, hogy egy fagyaltot megegyem. Egy pohár sört meg nem ittam, hogy magamnak vegyem azt. Hát én tényleg alig költök magamra egy lejt. Spórolok.

Hova megy tehát a pénzem? Nem tudom. Úgy érzem azonban, hogy most fel kell ruházkodnom. Reverendám sincs egy becsületes. Nem illik. Ezen változtatnom kell.

Arra kérlek, gondolkozz felőle, nem volna-e jobb, hogy felszámold a külön háztartásodat. A gyerekek legyenek otthon, Te is ott vagy a közelükben. Busz-járat van. Több is naponta. Azt gondolom, hogy egy ilyen megoldást is meg kellene próbálni, hogy az egész ügy más megoldást kapjon.

Írod, hogy tavasszal megoldódik a lakás ügyetek. Már régen mindig várod azt. Ha nem, akkor vedd a Gondviselés jelének, gondolj valami másra. Amit idegeneknek fizet az ember lakbérre, abból házat lehetne venni az évek múltán.

Ne vedd rossz néven, hogy ezt írom. Ez a valóság. És érzem, hogy nekem mindegyiknek a gondját szem előtt kell tartanom. Igazságosnak kell lennem mindegyik fele.

Nem mehetek el, mert minden napom nagyon foglalt. Vasárnap is dolgozom szüntelen. Ha egyebet nem, készülök a másik napra. Nagyon sok órám van. És sok egyéb munkám.

(II. 14. 1965)

Szeretettel csókol:

A levélre a dátumot kézzel írta rá, utólag.

1965 márciusában újra a gyerekek iskolai előmenetele a téma a családban. Ekkor írja Angéla, hogy végképp feladta a harcot Erzsivel kapcsolatban. Igaz, hangsúlyozza, hogy az elve az, hogy minél több tudományt adjanak a gyerekeknek, de ezt láthatóan nem volt könnyű megvalósítani.

Kedves Öcsém!

Megkaptam leveledet. Válaszom a következő: Elvem az, hogy minél több tudományt adjunk a gyermekeknek. Rajtam nem múlik, ami tőlem telik, mindent megteszek. A néni eleve kijelentette, hogy Adél gyereket ide ne hozzon. Ő nem hajlandó sem főzni nekik, sem takarítani utánuk. Olyan ideges lett a gondolattól, hogy nem tudott aludni. Ő Magdust és Jánoséit nagyon szereti, a többiekét nem bírja. Ez az ő gyengéje. Azt gondoltam, hogy Ibolyával megbeszélem, ha nekik nem okozna nagyobb nehézséget Tonit a jövő télre vegyék magukhoz. Egy

osztályba jár Magdussal, aki nagyon jól tanul és segíthetné Tónit. Erről nem szóltam a néninek, mert nem helyeselné, de Ibolyáék jönnek a vakációban és vele beszélem meg előbb. Ő megmondja, hogy lehet-e szó róla vagy nem. Erzsivel azt hiszem, hogy hiába tervezget Adél, ez rettentő lusta. Febr. végén szedte magát, és hazament, mert itt nálunk mindig csak tanulni kell. Igazán szépen bántunk vele, de itt nem lehetett elcsavarogni, pedig sikerült volna áthúzni, ha komolyan tanul. Azt gondolom el fog bukni és maradhat otthon normázní. Én ajánlottam Adélnak, hogy végeztesse vele egy ápolónői tanfolyamot, de azt mondta nem elég komoly hozzá. Marad még Jóska, aki Tibivel jár egy osztályba, esetleg ezt hazahozhatja Adél. Majd meglátjuk. Otthon lebontották a házat. Megkezdték az új építését, még nem láttam. A kért könyvet nem tudom már felhozni, mert a Tiszt. úrnak indul a vonatja 10 óra előtt, és most már $\frac{3}{4}$ 9 van. Csak ezután tudok hazamenni. Csókollak,

Nk. 1965. III. 19.

(A margón:) János is gondolom ír. A másik lámpa be van építve az R-ba. A tervrajz megvan, majd küldi.

1965 áprilisában Angéla tanácsokat ad öccsének a ruházatkódását illetően. A ruházat felújítása, javítása az egyik olyan terület, amelyben családi segítségre számíthatott Mihály. Nővérei megvarrták a szükséges ruházatát, felújították, kijavították a kopott, elhordott darabokat, sőt, a megvásárlandó darabokat illetően is nővére adott tanácsokat az ekkor 49 éves Mihálynak. Itt például azt tanácsolja, hogy helyesebb lenne, ha a kiskabát helyett hasonló színű viharkabátot venne, és majd hasonló színű pulóvert venne alája hűvös időben. Ő megveszi neki, ha nem kap az öccse megfelelőt, csak küldjön méreteket.

1965 nyarán aztán váratlan fordulat állt be a Mihály életében. Mihályt eltávolították a gyulafehérvári papneveldeből. Történt ugyanis, hogy egy akkor épp végzős növendékük azt tervezte, hogy végleg kitelepedik Németországba, miután elvégzi az egyetemet. Akkoriban azonban ezt nem lehetett egykönnyen megtenni. A romániai hatóságok előírták, hogy az állampolgároknak hivatalosan kell kérniük a végleges távozás engedélyezését, és ezt nyilván csak ritkán és csak hosszú idő után hagyták jóvá. A másik, illegális lehetőség az volt, hogy az állampolgár úgy tett, mintha kirándulni menne külföldre, ám onnan nem tért haza. Ez azonban azt feltételezte, hogy az illető az ingóságait nem

vihette magával. Nos, valószínűleg ez a fiatalember is elképzelte azt, hogy amennyiben a határon való kilépésekor nála lesz a végzettségét igazoló irat, az gyanússá válik és nem engedik eltávozni, hiszen senki nem fogja elhinni neki, hogy csak kirándulni megy és viszi magával a diplomáját. Ezért azt a megoldást találta ki, hogy a saját utazása előtt elküldi valakivel az iratot Németországba, majd ő is elmegy. Talált is valakit, aki elvitte volna az iratot. Ehhez azonban előbb elő kellett állítani az iratot, méghozzá minél hamarabb, pontosabban hamarabb, mint ahogy az államvizsga megtörtént volna. A diák szándékáról Mihály is tudott, aki kedvelte ezt a diákot, és szeretett volna segíteni rajta. Úgy döntöttek ezért egy kollégájával, hogy kiadják előzetesen az igazolást, még mielőtt a vizsgák megtörténtek volna. A hatóságok azonban ezt megtudták, és vizsgálat indult. A vizsgálatról Mihály több levelezőtársának és a családjának is beszámolt. Nekik azt írta, hogy egy kollégája állította ki az iratot, ám valószínűleg ő is aláírta rektorhelyettesként, és így ő is célpontja lett a kivizsgálásoknak. A hatóságok kivonultak a helyszínre, házkutatást is tartottak Mihály lakásán. Június végén még mindig csak arról írt a közeli kollégáinak, hogy várja a döntést. Végül megszületett a döntés: el kellett hagynia a főiskolát. Valamikor az év közepén költözött el onnan.

Egy igen fontos korszak zárult le itt. 1955–1965 között Mihály Gyulafehérváron élt és tanított, közvetlenül Márton Áron püspök környezetében. Számára talán a legaktívabb és legeredményesebb tíz év volt ez. Miután 1950–1953 között börtönben volt, majd az 1953–1955 közötti időszak a bizonytalanság jegyét viselte, hiszen bár visszatért a korábbi plébániájára, a kinevezését nem kapta meg, és ebben a két évben azért harcolt, hogy végleges kinevezést kapjon. 1955 után azzal rendeződött a helyzete, hogy Márton Áron kinevezte teológiai tanárnak, és ekkor következett a nyugalom tíz éve. Mihály végtelenül szerette és tisztelte a püspököt. A főiskolán nemcsak tanári feladatokat látott el, hanem a püspök közeli munkatársa is volt, aki mindvégig bírta a bizalmát, és ez utóbbi Mihály számára az egyik legfontosabb értéknek számított.

1965 őszétől Mihályt Aknasugatagra nevezték ki plébánosnak. Az aknasugatagi időszakban csak nagyon keveset írt. Iratai között van egy korábbi évekből származó leírás, amely a helyi plébániai munkatársak munkakörét részletezi, ám úgy tűnik, hogy mire Mihály átlátta volna a helyzetét, és megismerte volna a híveit és a helyi viszonyokat, máris továbbhelyezték.

KRASZNABÉLTEK

1967

1967 augusztusában Mihályt Krasznabéltekre helyezték. Ez volt az a hely, ahol újabb szűk évtizedet töltött el plébánosként, és a plébániái közül talán ez a helyszín volt számára a legkedvesebb.

Egy nagyon meleg augusztusi napon érkezett meg az új helyére. Egyes irataiban augusztus 14-ét, más irataiban 16-át említi mint érkezése napját. Kamionnal érkezett, rajta nemcsak az ingóságaival, hanem ládákból a tikkadozó majorságai is várták, hogy végre vízhez jussanak.

A kamion megállt a plébánia előtt, Mihály leugrott róla, és egyenesen a kapuhoz ment, hogy kinyissa az udvarra vezető nagykaput. A kamion elkezdett lassan befele tolatni az udvarra. Néhány járókelő összefutott. Mindenki azt nézte, hogyan fér el a kamion két oldala, amikor egy nagy reccsenést hallottak. Az udvarra behajló diófa egy ága tört le. A zajra végül előkerült a házból a visszavonuló plébános is. Miután üdvözölte kollégáját, elmondta neki, hogy ő bizony még nem költözött el, és nem is tervezi még néhány napig. A faluban szándékozott letelepedni, ám még szüksége volt néhány napra a költözésig. Azt ajánlotta, hogy Mihály foglalja el az egyetlen erre alkalmas szobát, és a segédlelkész menjen haza a szüleihez még arra az időre, míg ő elköltözik. Mihály erre nem számított, és nagyon felmérgelődött. Úgy érezte, hogy nem fogadták kellő tisztelettel. Erélyesen elutasította a javaslatot, és követelte, hogy elődje még aznap költözzön el, majd elkezdett lepakolni a kamionról. Néhányan a faluból a segítségére siettek. A kollégája végül másnap költözött el. Az első kapcsolatteremtés tehát feszültnek bizonyult.

Plébánosi működései alatt Mihály többnyire nem alkalmazott házvezetőnőt. Színfaluban nővére, Magdolna volt nála, és később a nagynénivel is próbálkozott, akinek a helyzetére a korábbi években folyamatosan keresték a megoldást. Amikor Mihály Krasznabéltekre került, a család felvetette azt a lehetőséget, hogy a nagynénjük, akit csak „a néni”-ként emlegettek a levelekben, a Mihály házvezetőnője legyen. Mihály vonakodva bár, de beleegyezett. Egy rövid ideig a néni ott volt

nála, de aztán Mihály kifogásolta ezt a megoldást. Az érvei között az is szerepelt, hogy nem szeretné, ha a családja tekintetét nyerne a mindennapi életébe, munkájába. Ezt írta egy datálás nélküli levélben:

Az, hogy valaki a családból velem van – legyen az bárki – nekem az elviselhetetlen teher. Példa rá Béteken Angélától kaptam az első pofont, amikor letámadott a templomban, hogy mit teszek az emberekkel. Kisült, hogy egy bolo(n)d asszonnyal értekezett felőlem. Ettől megkimél(h)ették volna idegeimet. Mert az nekem hatalmas megrázkódtatást jelentett. És így a Nénivel a téli eset a szatmári üzenettel. Ha ő nincs, azt a gyötrelmet sem kellett volna kiállnom. Ilyen terheket én azért nem akarok hordozni tovább, mert, mert önérzetemet is bántja. Úgy látszik előttem, mintha családi gyámság alatt élnék. Adjátok vissza a szabadságérzetemet, amit most érzek, amikor senki sincs itt közelemben.

1967 tehát az új kezdet éve volt Mihály számára: új plébániát kapott, és az ősz azzal telt el, hogy ismerkedett az új helyzetével és a híveivel. A plébániának szülője volt. Mihály ebben az évben úgy döntött, hogy nem változtat a korábbi gyakorlaton, és ugyanazokra bízza a szüretet, akik addig is végezték, ám végül elégedetlen volt a döntésével. A szüretet ugyanis a korábbi plébános házvezetője irányította, és Mihály úgy látta, hogy *úgy szüretelt, mint a gyöngyiek gyűjtik a termést: csendben, észrevétlenül, hogy a végére semmi ne maradjon*. Úgy látta ugyanis, hogy sokkal több szőlő lett, mint ami hazakerült a plébániára, és azt feltételezte, hogy a szüretelők hazavitték egy részét. Végül vásárolnia kellett pár mázsa szőlőt, hogy a miseborhoz biztosítsa a bort.

Mihály lendülettel fogott neki a plébániai munkának: mivel az átvett plébánia anyagilag jól állt, Mihály azonnal elhatározta, hogy bevezeteti az áramot a templomba. Ugyan a templomban már ekkor égett villany a régi csillárban, de most rendszeren megcsinálták a vezetést, és a többi helyiségbe is bevezették az áramot. Lelkesen fogott neki a kórus szervezésének és tanításának is. Halottak napján már arra volt büszke, hogy 20 tagú kórus énekelt a temetőben. Év végén aztán újabb problémával nézett szembe: új kántort kellett találnia, mert a régi kántor hamarosan azután felmondott, hogy ő átvette a plébániát. Erről is mesél a kántor öccsének írt levelében.

Kedves Öcsém!

Köszönöm a küldeményt a levágott jószágból.

Nem írtam senkinek erre a karácsonyra. Csak megemlékeztem mindenkiről – Neked így kívántam névünnepet. Tartson meg a jó Isten soká örömben, boldogságban.

Jól vagyunk. Munka van. Nem is ol(y)an sok. Bírni lehet. Az ünnepek szépen teltek.

Öreg kántorunk lemondott. Egy jól muzsikáló hölgy és egy nagyon jól énekelő férfi fogtak össze helyettesítésére. Talán évekig is kibírják.

Szegény öreget sajnálom. Kétszer is elmentem hozzá, hogy vonja vissza az írását. Nem volt hajlandó. Most nagyon bánja! Nagyon megviselte a helyzet. Én nem kívántam. Ő azt sejtette, hogy nekem titkos terveim vannak. Pedig nem voltak. Egy év múlva, ha még maradok, gondolok valamire. Addig ideiglenes a megoldás.

Itt járt az or(ɡ)ona építő. Megtette az ajánlatát. Csak a munka motor, ventilátor és anyag nélkül 4500 lej. Adó nélkül. Most azt írom neki, hogy tegyen ajánlatot teljes átalakításra pneu(m)atikus orgonára. Ha kedvező lesz, akkor szövetkezünk vele. Majd meglátjuk. Sok jó az újévr(e)... Mellékelek egy levelet, amit Buchmüllernek írtam. Benne egy levél másolata, amit M. Á. püspöktől kaptam karácsonyra. Jól esik az embernek, hogy mások még méltányolják is a munkánkat.

(1967) Szeretettel ölel benneteket,

1968

1968 első fele még mindig az új helyzettel való ismerkedés jegyében zajlott. Miután elkezdődött a téli disznóvágások szezonja, Mihály arra gondolt, hogy kihasználja ezt az lehetőséget arra, hogy közelebb kerüljön a híveihez. Páran meghívták őt a disznótorukra, és ezeket a férfiakat ő is meghívta a saját disznótorára. Az ötlete bevált, és igencsak meg volt elégedve, miután éjfélig tartott a barátságos szórakozás – ezek az ő szavai.

Húsvét előtt egy passiójátékot tanított be, a falubeliek szerepeltek a darabban. Ebben összekapcsolódott Mihály zene iránti szeretete azzal, hogy az új helyén új dolgokat szeretett volna szervezni. Jézus szerepét egyik szomszéd falubeli plébános játszotta, Mihály egyik evangélista szerepére vállalkozott, a többi szerepet a falubeliek énekeltek. A darabban turnéztak a szomszéd falvakban.

A zenével kapcsolatos egy következő intézkedése is. Tavasz vége felé úgy döntött, hogy elhív egy orgonamestert, és felújíttatja az orgonát. A mester augusztusra ígérte a munkát, és Mihály örömmel gondolt arra, hogy a szentelési ünnepségre meghívja a legjobb zenész ismerőseit. 1968 nyarára készen lett az orgona, és július második felében el is kezdte szervezni az avatóünnepséget. A meghívókat július 23-án keltezte, az ünnepséget augusztus 4-ére tervezte.

És miközben így teltek a hetek, hónapok, a Mihály íróasztalán ott várt egy megválaszolatlan levél. Végül júliusban csendesedtek le annyira a hétköznapiak, hogy leült és válaszlevelet írt Árnikának.

Kedves Árnika!

Hosszú hallgatásom nem amiatt volt, mert a gondolatomban nem szerepelsz. Elköltöztem régi helyemről Krasznabéltekre. Kedves régi helyem ez, ahol 25 évvel ezelőtt kiségtő voltam.

Most én kell, hogy megkérdezzem: ugye nem haragszol? Ne haragudj. Várom leveledet. Nem azért, hogy valami rosszat tervezek, gondoljak. Úgy éreztem a leveledből, hogy jót tesz lelki állapotodnak, ha gondjaidat megoszthatod. Szívesen hallgatlak és biztosítalak együttérzése(m)ről.

Magamról annyit, hogy kitűnő lelki állapotban vagyok. Hivatásomban megtaláltam, amit az élet adhat. A gyermekeket nagyon szeretem ma is. Ők is ragaszkodnak hozzám. És ez sok örömet jelent számomra.

Mindig szerettem az otthoni csendet. Most különösen. És nem is igen gondolok arra, hogy kimozduljak, vagy mozdulhassak. A vendégeket nagyon szívesen látom bármikor. Nagykárolytól, Szatmártól mindössze egy ugrás ez a kis község. Csak szép szőlős dombai vannak. És nem messze erdők. De van nagy csendje és kiválóan jó népe. És ez nekem nagyon fontos.

Legyen ez a pár sor ismét vonalkeresés, amelynek segítségével gyakran hallunk egymásról.

*Beltiug/Krasznabéltek,
Jud. Satu-Mare*

*1968. jul. 9.
Sok szeretettel,*

Mihály valóban nem szeretett utazni, de azért azt, hogy ő nem szeret utazni, hanem helyette szívesen veszi, ha vendégei jönnek, itt nem csupán egyszerű közlésként mondja, hanem finom célzásképp teszi, hiszen azt is odaírja, hogy a település nincs messze a nagyobb városok-

tól. Ezzel nem fogalmazott meg egy konkrét meghívást, de felvillantotta annak lehetőségét, hogy érdemes lenne meglátogatni őt.

Árnika régi ismerőse volt. Budapesten ismerte meg a negyvenes években, amikor ott a tanári szakra járt. A hölgy akkor nevelőnőként dolgozott. Vajon a határok lezárása volt-e, ami miatt elveszítették egymással a kapcsolatot, vagy az a tény, hogy a hölgy férjhez ment? Már nem beszélnek erről, amikor húsz év múlva, a hatvanas években újra levelezni kezdenek.

Amilyen nagy lendülettel kezdett neki az új munkahelyén a feladatok megoldásának, olyan mértékben szorultak vissza a családban vállalt feladatok.

Kedves Öcsém!

Nem feledkeztem meg a névnapodról. Az idő úgy elrohant a fejem fölött, hogy nem tudtam íráshoz jutni. Mégse utólag kívánok boldog névnapot. Szent István napján esti misémet Érted és családadért ajánlottam fel. Ez jelenti a legtöbbet, azt gondolom.

Jól vagyok. Gondjaimat a néni okozza pillanatnyilag. Majd élőszóval elmondom. Vagy mellékelek egy pár sort, amit akkor vetettem papírra, amikor legkeservesebb órákat éltem át miatta.

Az ott jelzettekhez még egyet: karácsonyra a hölgyek – mindenfajta vegyes nép – az oltárt díszítették. Szükségük lett volna aszparágusz szálakra. Mi kaptunk két nagy cseréppel ajándékba a hívektől. Azt a népek tudták, hogy van. Nem volt hajlandó nekik belőle vágni. Én nem voltam itthon. Persze, hogy harag lett belőle.

Egyébként szépen énekelünk. Régi emlékként csak a csendes éjt énekeltük el egyszer. Talán búcsúzásul tőle. Száz tagú énekkarom nagy örömmel adta elő éjjeli misén és első napon: Zengjétek c. Harmonia sacra-ból val(ó) dalt. Meg ezt: Szülte a szűz sze(n)t fiát. És a hathangú kájjont k(a)rácsony ünnepén.

Most új évre készül(ü)nk.

Kívánok jó pihenést a fiúknak. Küldd el őket egy két napra szánkázni ide a dombokra. Szívesen látom őket.

Hallom a kertetekkel történt szerencsétlenséget. Nem voltatok elég körültekintők se kifelé se egymás között. Írás beszél!

1968. dec. 29.

Csókol Benneteket:

1969. február 5-én született meg Krasznabélteken Kristóf, a családjában a második fiúgyermekként. Kristóf családja a Mihály szomszédságában lakott. Kristóf és a nagyobb fiútestvére gyakran járt át hozzá, és ő zenélni tanította őket. Lassan közeli barátság alakult ki közte és a család között. Gyakran hívták meg őt vasárnap ebédre, Mihály pedig szívesen vett részt a fiúk nevelésében, segítette őket az iskolai tanulmányaik alatt, és később is egyengette az útjukat. Főleg Kristóf lett a kedvence: a fiú felnézett rá és mentorának tekintette őt.

Ebben az évben esik szó először Angéla nyugdíjazásáról, miután előzőleg pár évig betegnyugdíjas volt. Ezt megelőzően egy városi plébánián dolgozott, és úgy tűnik, ezt a munkát a betegnyugdíja alatt is folytatta. Ekkor azonban elérte azt a korhatárt, amikor kérhette a nyugdíjazását. Ez év áprilisában Mihály paptársától, Vilitől kér tanácsot nővére nyugdíjazását illetően, és elmeséli neki a helyzetét. Mint mondja, nővérét sekrestyésként akarták nyugdíjazni, ám ő azt szeretne volna, ha házvezetőként menne nyugdíjba, mert ez sokkal előnyösebb lett volna. Az előny a véleményük szerint abban állt, hogy a házvezető nyugdíját az állam fizette, a sekrestyését pedig az egyház.

Az egyik érdekes információ ebben a levélváltásban éppen az, hogy kiderül, ekkor már Mihály környezetében az állami nyugdíjban jobban bíznak, mint az egyház által folyósított nyugdíjban. Korábbi időszakban még a papi fizetést sem fogadta el az államtól mindenki az egyházi szférából, itt azonban már a nyugdíjat is inkább onnan szeretnék kapni. A másik érdekes aspektus az Angéla státuszának tisztázására tett erőfeszítés. Angélát sekrestyésként alkalmazták, a papírai erről szóltak, és ezt ők nem is vitatják. Úgy tűnik azonban, hogy a papírokon szereplő tényállás nem fedte a valós helyzetet, a valóságban ez mellett ugyanis is a házvezetői feladatkört is végezte. Ezt a kettősséget akarják utólag felhasználni, és Mihály még arra is hivatkozik, hogy bíróság előtt is tudnák igazolni a nővére foglalkozását. Mihály ugyanis tudta, hogy a bíróság az a hely, ahol a tanúkat meghallgatják, az állami adminisztrációban azonban a papírok beszélnek. Ő pedig a maga naiv módján abban bízott, hogy a tanúk szava felülírja majd a papírokon szereplő adminisztratív helyzetet. Az ügyet végül nem vitték bíróság elé.

1969 nyarán Mihály újra írt Árnikának. Levelét most is mentegetőzéssel kezdi – a kései válaszáért mentegetőzik. Ennek ellenére úgy tűnik, hogy feltett szándéka volt, hogy szorosabbra fűzi a kapcsolatot vele, és meghívta, hogy látogassa meg őt, és hozza magával a lányát is. Pár hét

múlva már arról leveleznek, hogy Árnika nem, de a fiatal felnőtt lánya eleget tenne a meghívásnak. Erre a látogatásra valóban sor került még ezen a nyáron. Mihály lelkesen szervezte az utazását, majd romániai kirándulásra vitte az Árnika lányát. A kirándulás után váltott néhány levelet a lánnyal és Árnikával is. A lánnyal a kirándulás után sem nagyon volt közös témájuk, Mihály mégis erőltette a levélváltást. Jól tudta azonban, hogy kizárólag a kirándulás néhány mozzanatáról írhat neki, mint ahogy ezt is tette. Szinte érezni, amint kínlódik, hogy valamiféle témát találjon a leveléhez, ám csak arra tud hivatkozni, hogy milyen jó volt a kirándulás, és hogy milyen hasznos lenne, ha a lány nem cigarettázna többé. Árnikának írt levelében céloz arra, hogy Árnikával is találkozni fog, talán a következő években, és akkor majd mindent megbeszélnek. Mindent, amiről nem írhattak – de erre a találkozásra sosem került sor. A levélváltásuk itt abbamaradt. Mihály írt egyszer az Árnika lányának egy rövid, pár soros levelet, amelyben az együttérzéséről biztosította őt minden további részlet nélkül. Nem tudjuk, hogy pontosan mikor halt meg Árnika, de 1988-ban Mihály azt írta Melániának, hogy Árnika már nem él.

1971-ben Mihálynak újabb ötlete támadt. Felkért néhány mestert, hogy fogjanak össze és vállalják el a templomának a belső festését. Több mesternek írt levelet, míg végre az utolsónak, akivel közelebbi viszonyban volt, elárulta a festés igazi okát, amely az úgynevezett padjogokig vezet vissza. Mihály ugyanis pár évvel korábban eltörölte a faluban létező templomi padjogokat. A faluban a padjogok akkor alakultak ki, amikor a század elején egy plébános meg szeretne volna nagyobbítani a templomot, de a plébániának nem volt hozzá elég fedezete. A plébános azt találta ki, hogy áruba bocsátja a templomi helyeket: minden család megvásárolhatja a helyét, és abból a pénzből felújítja a templomot. Aki többet fizetett, az előbbre kapott helyet. Később, 1936-ban egy további festés alkalmával újra megerősítették a helyek megvásárlását. Mihály úgy tudta, hogy a helyek megvásárlásának híre eljutott a püspökségre is, ahol helytelenítették az eljárást, és arra is kitér, hogy a vatikáni zsinat is kimondta, a templomban helyet fenntartani csak az államfők számára szabad. Őt magát nagyon zavarta a padjogok létezése. Gyakran fordult ugyanis elő, hogy azok a családok, akiknek a helyük elől volt, nem mentek el a misére, ám másoknak tilos volt a helyükre ülni. Akik szegényebb családokból származtak, de rendszeresen jártak misékre, hátul kellett szorongjanak a bejárat körül, mert leülniük nem volt szabad.

Mihály tenni akart ez ellen. Miután átvette a plébániát, és átlátta valamennyire az ügyeket, ki is hirdette, hogy megszünteti a padjogokat. A falu megmozdult, mint egy megzavart méhkas. A híveinek egy része örült a kezdeményezésnek, mások fel voltak háborodva. És bár ő kitartott a rendelkezése mellett, állandóan érzékelnie kellett a hívei ellenállását. Hiába telt el már néhány év azóta, a hívei még mindig nem nyugodtak bele abba, hogy Mihály eltörölte a padjogokat. Mihály ekkor arra gondolt, hogy a probléma gyökeréig kell visszamenni. Abból indult ki, hogy mi volt az alapja a padjogoknak: a padjogokat azért kapták a hívek, mert a templom kibővítésébe pótoltak és ezzel megvásárolták a helyeiket, majd egy következő festésnél ezeket meg is erősítették. Nos, gondolta Mihály, ezek szerint nem kell mást tenni, mint újra kifesteni a templomot, és ha ezúttal nem árusítják ki a helyeket, a padjogok maguktól eltörölődnek. A mesterek el is vállalták tavaszra a munkát, és június végén, a templombúcsú időpontjára elkészültek vele. A templomban szép ünnepséget szervezett, és ezzel Mihály úgy gondolta, hogy a feszültséget megoldotta.

A feszültségek azonban inkább csak időközönként elcsendesedtek, de a konfliktusokat nem oldották meg. 1972 májusában újra fellángol a feszültség Mihály körül. Az előző napok eseményei annyira felboszszantották, hogy levelet írt a faluban élő nyugdíjas paptársának, Miklós atyának. Mondanivalóját két sajnálatosnak nevezett eseményre alapozza. Elsőként azt nehezményezte, hogy ráküldtek két dühöngő asszonyt, akik azzal vádolták őt, amit Miklós atya házvezetője is hangoztatott az előző évben, azaz hogy Mihály nem viszi a gyerekeket első szentáldozáshoz. Mihály kifogásolta, hogy Miklós atya az ő megkérdése nélkül pótolta is ezt, és ezzel Mihály szerint a bűnt pártolta. Majd felzaklattak egy férfit, aki panaszt tett a sekrestyés és Mihály ellen az egyházközség előtt. És ennél a pontnál Mihálynak eszébe jutott egy régebbi sérelme is, nevezetesen az, hogy Miklós atya házvezetője nem teljesítette az ígéretét, amelyet a püspökség képviselője előtt tett, és ezzel el is dicsekedett a faluban. Nem tudjuk meg a további részleteket, nem derül ki az sem, hogy mi történt az elsőáldozás körül, miért is nem szervezte meg Mihály az elsőáldozást. Mihály azonban lépésre szánta el magát: a fentiek okán felszólította a paptársát, hogy ettől a naptól kezdve ne misézzen a templomában. Eddig ugyanis a hét bizonyos miséit a nyugdíjas kollégája celebrálta a templomban. Kiemelte, hogy ezt nem a rajta esett sérelem miatt kéri, hanem az egyház érdekében. Immár nem csak

néhány hívével állt szembe, hanem elődjével, a faluban élő nyugdíjas kollégájával is, aki eddig a pontig látványosan próbálta elkerülni a Mihállyal történő direkt konfrontációt. Mihály még aznap levelet írt egyik szomszéd faluban szolgáló kollégájának, és felkérte, hogy vállaljon el heti néhány misét nála.

1973

1973-ban igencsak jó volt a szőlőtermés, az ez évi terméssel együtt Mihálynak majdnem 2000 liter bora volt. Ezt nem ekkor, hanem egy későbbi visszatekintés során, az 1980-ban készített végrendeletében írja le.

1973-ban Kristóf himlős volt. Mihály plébániájának gyümölcsösében volt egy fiatal körtefa, amely épp akkor hozta meg az első termését. Az első körtét Mihály átvitte a gyerekeknek, aki szívesen ette, mert a körte nem csípte a láztól sebes száját. A kisfiú arra kérte Mihályt, hogy ebből a körtéből ne adjon senkinek, hogy mind az övé lehessen. Ezt a történetet is csak később meséli el Mihály: egy 1986 júniusában írt levelében reflektál rá.

1974

1974 februárjának végén Mihály többször leült, hogy megírjon egy kellemetlen levelet. Azokban a napokban jutott ugyanis a tudomására, hogy egy, a faluban élő apáca rosszindulatú pletykákat terjeszt róla. Mint annyiszor máskor, most is a levél írását találta a megfelelő konfliktuskezelő eszköznek: úgy gondolta, hogy legjobb lesz, ha levélben fejti ki a véleményét arról, amit hallott.

Idegesen ült le a géphez, befűzte a papírt, és megtorpant egy pillanatra a címzésnél. Eh, gondolta, és a megszólítás helyére egy felkiáltójelet tett, majd folytatta a levelet. Azzal kezdte, hogy megfogalmazta a feltételezését arról, hogy mit gondol a címzett, amikor olvassa ezt a levelét: a címzett bizonyára azt gondolja, hogy ő dühösen írta a levelét, de szó sincs erről. Elgondolkodott ezen. Még haragudni sem szokott. Ezt gyorsan leírta. Most sem haragszik, hanem megfontoltan ír. Ezt is leírta. Így. Ez nagyobb hitelt ad a levelének. Sóhajtott egyet, és folytatata. Ismét a fülébe jutott, hogy a címzett hóbortosnak nevezte őt a hívei

előtt, akik már megszokták ezt. Mintha mániája lenne az ilyesmi. Pedig nincs köze ahhoz, hogy mit teszek, dohogott tovább. Engem sem érdekel, hogy maga mi a francot csinál – gépelte. A franc szónál megállt.

– Leírtam? – Ne írjam? Végül leírta, de úgy, hogy a szó közepét kipontozta. Mi a fr..cot csinál. – Hogy mit fognak szólni, hogy ilyen durván beszél? Nem érdekli, gondolta. Sőt. Azzal folytatta, hogy tudatosan használja ezt a durva kifejezést. Lássák, hogy nem tévedés. Neki ehhez joga van. Hiszen figyelmeztette az illetőt már négy éve is, akkor még szép szóval, hogy hagyja abba a róla való pletykálást, ám hiába. Átolvasta a leírtakat. Kell még egy zárómondat. Valami, ami visszaretenti a nőt a további pletykálástól. Igen, talán az, hogy ha nem hagyja abba, akkor igazán durva lesz. Leírta. Dátum, település. E sorokat írta: Dr. Tyukodi Mihály. Miután elkészült, felállt és kiment, hogy a ház körüli munkák után nézzen. A levelet az írógépben hagyta.

Délután tett-vett, de közben a gondolatai állandóan erre a témára tértek vissza. Nem volt elégedett a szövegezéssel. Attól tartott, hogy túl idegesnek fogják találni, és ez nemcsak rossz fényt vet őrá, de nem is éri el vele a célját. Végül újra leült a gép elé, és új szöveget kezdett el fogalmazni. Megszólítás. Itt egy árnyalattal jobb belátásra jutott. A tisztelt címzett forma megfelelően távolságtartó, de még mindig nem elég hűvös. De majd rövidítve megteszi. Leírta: T. c.! A bevezetés az előző szövegben jó volt, ezért itt újra megismételte: ő nem dühöngve ír, hanem józanul megfontolva. Megismételte azt is, hogy mi jutott a fülébe: hogy a címzett hóbertokról beszél az ő személyével kapcsolatban. Itt kihagyta azt, hogy a hívei ezt már megszokták. Az ilyesmit nem lehet és nem is kell megszokni. Megismételte azt, hogy az illetőnek mániája az ilyesmi, és kiemelte, hogy a címzettnek nincs köze ahhoz, hogy ő, Mihály mit tesz a munkája elvégzése során, mint ahogy őt sem érdekli, hogy a címzett mi a francot tesz a maga hivatáskörében. Így, kimondva, leírva. Semmi rövidítés, semmi álcázás. Megismételte, hogy tudatosan használja ezt a durva kifejezést. Még két-három mondat. Átolvasta a szöveget. Igen, ez jobb, összeszedettebb változat. Ugyanúgy írta alá, mint az előzőt. Szombat volt. Kissé nyugodtabban tért aludni.

Másnap misét tartott, és délután egyébvel foglalkozott. Nem gondolt túlságosan sokat a levélre, csak arra, hogy hétfőn majd postára adja. De hétfőn, amikor kezébe vette és elolvasta a szombati szövegét, meggondolta magát. Most már látta, hogy bár azzal kezdte a levelet, hogy nem dühöngve írja, valójában igencsak dühös volt, és ezt még

mindig érezni lehetett a szövegen. Újra a gép elé ült. Most tényleg nyugodtabb volt. Megszólítást írt a levél elejére: kedves Kornélia nővérnek szólította a címzettet. Arra buzdította őt, hogy kapcsolja ki az életéből az ilyen dolgokat, mert ez nem illik a lelki életet élőkhez. Figyelmeztette, hogy nem illik a mások megszólása, lefitymálása, ez hiba. Arra kérte a nővért, hogy helyett az Istent és az egyház érdekeit nézze, imádkozzék az egyházért, a papokért és a szerzetesnőkért, akik nagyon sok botrányt okoznak, azzal is, hogy meggondolatlanul ítélik az emberek fölött, de egyebekkel is. Isten ítél majd. Ő, Mihály azért imádkozik, hogy a jó Isten kegyelme segítse szép lelki élethez a címzettet. Itt hátradőlt. Igen, ez jól hangzik. Ott van a figyelmeztetés is, és utána rögtön az ő alázatossága és útmutatása, ahogy az egy paptól elvárható. Zárásul Kempis könyvét ajánlotta olvasgatásra. Elégedetten szemlélte ezt az utolsó mondatát, úgy érezte, ez biztosítja az intellektuális győzelmét. Hiszen neki az a dolga, hogy a nyáját gondozza, az eltévedt lelkű, pletykás szerzetesnőket is akár. Olvassák Kempist, tanuljanak kis keresztény önismeretet, induljanak el az Istennel való egyesülés felé. Ezt a változatot küldte el.

1974-ben ment férjhez Mihály egyik unokahúga. Akkoriban a lakodalom jó alkalom volt arra, hogy a távolabb élő családtagok találkozzanak és beszélgessenek, hiszen ezt egyébként csak levélben tehették meg. A telefon még nem volt jelen minden háztartásban, és csak sürgős esetekben használták, semmiképp nem a napi szintű kommunikációra. A lakodalomba viszont elmentek a közeli és távoli rokonok is. Ez volt a legnagyobb családi összejöveteli alkalom, ahol felpörgött a családi kommunikáció. A lakodalom után írt levelekből kiderül, hogy a családtagok nemcsak beszélgettek, hanem vitatkoztak is, régi sérelmeket elevenítettek fel, újakat szereztek. Mihály egyik unokaöccse például megsértődött, amikor Mihály azt mondta neki, hogy ne borospohárból igya a pálinkát, a sógornője pedig egy sérelmét tárta fel egy olyan levélre hivatkozva, amelyet Mihály az öccse halála után írt Angélának. Angéla azonban elővette és felolvasta neki a levelet, mondván, *hogy ismerje a tényt*, és hogy bizonyítsa: a levél nem volt sértő. Angéla leszögezi, hogy *mi nem bántottuk őket, csak az igazságot mondtuk meg*. A történet jelentőségét az adja, hogy öccsük 11 évvel korábban hunyt el, ami azt jelenti, hogy egy 11 évvel korábbi levelet ismertettek a feleségével, aki az eltelt 11 év ideje alatt neheztelt egy általa nem ismert szöveg miatt. Ebből a szempontból nézve a lakodalomnak pszichoterápiás, kibeszélő

funkciója is volt: a résztvevők megfogalmazhatták a sérelmeiket, tisztázhatták a szerepüket egy-egy történetben.

1974-ben újra felmerült az, hogy Adél szeretne végleg hazamenni. Április 6-án írta Angéla, hogy Adél volt otthon *a fiával együtt*. Ez nyilván azt jelentette, hogy a szülőfalujukba látogatott azzal a fiúval, aki épp nála nevelkedett – hiszen neki nem volt gyereke. Angéla aggódott. Úgy látta, hogy nem csak hazaköltözni akar a nővére, ennél többről lehet szó. Aggodalmáról így ír öccsének: *Úgy látom ennek szeretné átjátszani a házunkat. Ezzel kapcsolatban szeretnék Veled beszélni*. Ez az utolsó információ a levelezésben Adélről. Adél ekkor 65 éves volt. Bár sok-sok évig téma volt a hazaköltözése, Adél végül most sem költözött haza.

1974 tavaszán Mihály szőlőt telepített a plébániája mellett levő kertbe. Egy barátjának számolt be erről a munkájáról, majd hozzátette minden konkrétum nélkül, hogy lelkiekben is megvannak, szép dolgok történtek a tavasz folyamán. Pár mondatban említi a saját kitüntetését is. Erről úgy fogalmaz, hogy egy *benti*, azaz püspökségen dolgozó kolléga járt nála, és kérte, hogy ne tiltakozzon, amiért az ő neve is rajta van a listán. Nem mondja ki, hogy milyen lista, és kiemeli, hogy eleve fenntartásokkal kezelte a helyzetet: azt válaszolta a kollégának, hogy egyelőre nem fog tiltakozni, de fenntartja magának a cselekvés jogát. Úgy hallotta, hogy ha ő nemet mondott volna, az egész ügy dugába dőlt volna. Azzal zárja a gondolatmenetét, hogy csak azt reméli, hogy valami jobb következik a közösség számára. Mintha azzal magyarázná a kitüntetés elfogadását, hogy a többi kollégája érdekében fogadta el, hiszen úgy hallotta, hogy ha ő elutasítja, akkor a többiek sem kaptak volna, tehát nem magáért, hanem a többiekért tette. Illetve megvillantja annak a lehetőségét, hogy az ő kitüntetése a közössége hasznára lesz, bár azt nem fejtí ki, hogy mi módon lenne a hasznára.

1974 áprilisában Angéla írta öccsének, hogy Jánosék építik a házukat, az alap már megvan, már a falakat rakja a szomszédság és a rokonság. Hozzáteszi, hogy Mihály nagy ereje sokat lendítene a munkán. Mihály ekkor 58 éves volt. A szülőfalujában a házakat ekkor még többnyire kalákában építették, és az építkezésen részt vettek a családtagok, a közeli ismerősök, szomszédok, azaz olyanok, akik vagy már lekötölezettek voltak, vagy akik ezáltal a megsegített család lekötölezettjei lettek. Ez utóbbiak tudták, hogy hasonló segítségre ők maguk is számíthatnak majd a megsegített család részéről. Ez a rendszer egészen a

kilencvenes évekig működött a faluban, nemcsak építkezések, hanem a lakodalmak alkalmával is.

A nyár eleji levelekben újra beszélnek az egyházi kinevezésekről és Mihály jelöléséről. Egy június 9-i levelében jó barátja, a máramarosi esperes írja neki, hogy ő is elfogadta a kanonoki kinevezést, de továbbra is távol kíván maradni az egyházmegyei vezetéstől. Kifejtette, hogy tanácsot ugyan nem ad Mihálynak, de örülne annak, ha Mihály is elfogadná. Június 28-án Mihály újra azt írja egy másik barátjának, hogy egy benti kolléga kérte meg őt, hogy ne utasítsa el azt, hogy szerepeljen a neve a listákon – és itt a bent újra az egyházi központot jelenti. A saját válaszát is megismétli, hogy ő nem utasítja ezt el, de fenntartja a jogát a cselekvésre.

Végül megtörtént a kanonoki kinevezése, hiszen szeptemberben, a névnapi köszöntőlevelében egy másik levelezőtársa már gratulál neki az új méltósághoz.

Évekkel később, 1979 táján Mihályt áthelyezték egy másik egyházmegyébe, a váradiba, és ekkor valaki mást neveztek ki a Szatmári Egyházmegyébe az ő helyére kanonoknak. Mihály ezt nem tartotta helyes eljárásnak. Meg is írta egy paptársának, hogy igencsak neheztel az eljárásért, hiszen úgy gondolja, hogy a kanonokságának nem kellett volna megszűnnie azzal, hogy ő egyházmegyét váltott, illetve panaszkodott, amiért meg sem várták, hogy ő meghaljon.

1974-ben egy paptársa, a vikárius látogatta meg Mihályt. Mihályt ezt megtisztelőnek érezte, és a látogatását követően levelet írt a vikáriusnak. Ez az első alkalom, amikor egy levelében emlegeti Kristófot, aki ekkor ötéves volt. Az utóiratban megkérdezte a vikáriustól, mikor látogatja ismét meg őket, majd hozzáteszi, hogy ez az ő nagy barátjának a kérdése, aki azt üzeni, hogy *a pipát dobja el, de a szép autót hozza*. Ez utóbbi megjegyzést játékosnak szánta. A látogatásra a vikárius autóval érkezett, és pipája is volt, és hát az ő nagy barátja is játékosnak szánt fordulat volt, hiszen egy ötéves kisfiúra célzott. Úgy látszik, Mihály ragaszkodott ahhoz, hogy a szomszédjában élő, akkor ötéves fiúcska találkozzon a vikáriussal, és ahhoz is, hogy később a levelében minden látható ok nélkül kiemelten emlegetse őt.

A nyár folyamán Mihály egy papi felkészítőn tartott előadásokat. Nagy élmény volt ez számára.

Kedves Néném!

Majdnem találkoztunk csütörtökön este. Az volt a tervem, hogy a gyorsal érkezem este, aztán kimegyünk Kaplonyba a sirokhöz. Mert volt vagy 2 óráam. Ámde más lett a valóság. Csak éjjélkor indulhattam el, és nem volt idő a kiszállásra. Nagyszerű élmény volt számomra az a kb. 30-35 papi ember, akik hallgattak. Közöttük két volt teológiai tanárom, nagynevű szerzetesek, főpapok, kollegák, növendékek. Nagyszerű valami volt.

Opalotai és Teréz nővér szeretettel köszöntek.

Fárasztó volt a munka. Bennem azonban – így mondom – elragadó szellemi frissesség volt. Ez sodrott és kitűnő lelki hangulatot teremtett. Igazi kegyelmi napok voltak. Hosszu úr nagyon megköszönte, és kért, hogy máskor is látogassam meg őket megtisztelő látogatásommal. Így mondta. Gondolom, és úgy is érzem – nem csak udvariassági gesztus volt.

Hallani fogsz róla még. Jó, ha tőlem hallod. Azért szerettem volna kiszállni és elbeszélgetni.

Ami a hazai látogatást illeti, jobbnak tartom, ha mindenki csendben rója le a kegyelet adósságát, ki-ki a maga lelki beállítottsága szerint. Hiszen említetted, hogy nem egyforma szemmel látunk. Én örövendek, hogy úgy látom, amint volt. Sietve írom e sorokat, mert utra készen állnak a vivők.

Szeretettel csókol Benneteket 1974. aug. 11.

1974 szeptemberében Kornélia írt levelet Budapestről. Miután Mihály kérte, hogy szerezzen be számára néhány dolgot, Kornélia ezt meg is tette, és még az év elején csomagot küldött Mihálynak. Telt-múlt az idő, ám visszajelzést a csomag kézhezvételéről nem kapott Mihálytól. Nem tudta, vajon megkapta és nem írt neki erről, vagy meg sem kapta a csomagját... Csak szeptemberben vették fel a kapcsolatot, és Kornélia csak ekkor tudta meg, hogy miért nem kapott jelzést a csomagról: mert Mihály nem kapta meg a csomagot. Keserűen írta, hogy pedig megnyit szaladgált, hogy beszerezze mindazt, amit Mihály kért. Arról is ír, hogy ő beteg, és nem is dolgozik már. A diagnózisa megállapítása folyamatban van, a tüneteit nem részletezi, de elég komoly panaszokra hivatkozik. Ezek voltak az utolsó levelek, amelyeket Meszlényi Kornélia Mihálynak írt. Mihály nem említi azt, hogy mikor és hogyan halt meg.

1974 szeptemberében Angélának újra eltört a lába. Szerencsére nem volt túlságosan súlyos a törés, és a következő héten már járógip-

szet kapott. Mihály azt javasolta neki, hogy a járógipsszel eltöltendő 4 hetet töltse nála. Azzal győzködte, hogy eljárhatna ott is misékre, tanulmányozhatná a könyvtárát. Legfeljebb az unokaöccsükkel nem tudna foglalkozni, akit Angéla ekkoriban még korrepetált, de Mihály elébe ment ennek a kifogásnak is: legalább a gyerek önállósul majd egy kicsit. Mint számos esetben, Mihály most is elképzelt egy forgatókönyvet, és ettől most sem kívánt eltérni, hanem átgondolta az esetleg felmerülő kifogásokat, és megpróbálta megfogalmazni ezekre a válaszait, hogy így biztosítsa a tervei sikerét. A nővére egyetlen elképzelhető kifogására már a meghívóban leírta a válaszát, hogy biztosan úgy történjen minden, ahogy ő javasolja. Angéla azonban úgy döntött, hogy a hazai környezetet választja, ezért nem utazott el hozzá, hanem otthon maradt a felgyógyulása idejére.

1976 januárjában Mihály arról számolt be a vikáriusnak, hogy nem következett be az a megegyezés, amelyet ő már évek óta szorgalmazott a református és a katolikus egyház között. A történetben két szomszédos falu volt érintett, egyikben többségében katolikusok, kevesebb református élt, akiknek nem volt temploma, és a másik faluban ez fordítva állt. Mihály azt javasolta, hogy a szomszéd faluban a katolikusok tartsanak havonta egy misét a helyi református templomban, cserében az ő falujában a reformátusok tarthatnak havonta egy istentiszteletet a katolikus templomban. A javaslatával már jó ideje előállt, és próbálta meggyőzni a két falut és az egyházi elöljárókat. A saját hívei közül néhányan elleneztek az ötletét, és református papnak csúfolták őt, ezt ő maga többször panaszolta ezekben években. Már 1972-ben arról panaszkodott, hogy Józsi bácsi unokaöccse *református, kálvinista és még ki tudja milyen papnak* csúfolta őt. Mégis kitartóan próbálta meggyőzni a két egyházat, ami nem kevés erőfeszítésébe telt, hiszen nemcsak a református egyházat, hanem a saját elöljáróit is meg kellett volna győznie erről, miközben nem ápolta túl jó viszonyt a saját elöljáróival. A történet mégis nem a saját felén, hanem a református egyházon bukkott el. A református esperes ugyanis nem fogadta el a két egyház közötti megállapodást, azt kifogásolva, hogy a feje fölött döntöttek. A református lelkész ezért nem volt hajlandó a katolikusok által felajánlott templomban szolgálni, hanem bejelentette, hogy inkább építkezni fognak, majd ehhez területet kértek ugyanattól a katolikus egyháztól. Később, 1976-ban Mihály már arról panaszkodik, hogy mindezeknek az lett a következménye, hogy a másik faluban a katolikusok is építkezni

fognak, és ezt ő helytelennek tartotta, hiszen meg lehetett volna oldani a helyzetet fölösleges kiadások nélkül is.

1976 márciusában meghalt a néni – ezt egy 1977. márciusi levélből tudjuk, amikor Mihály a halálának egyéves évfordulóját említi. Nem derül ki a néni neve, a levelekben csak a néniként emlegetik. Nagynénjük lehetett, aki felváltva lakott egyik vagy másik családtagnál vagy ismerősnél. Talán személyisége miatt, talán más miatt, de nehezen egyeztek vele. Évtizedeken keresztül állandó téma volt az, hogy hol éljen, kinél legyen a néni. Hosszú ideig élt Angélával, ám az folyamatos probléma volt, hogy Angéla minden szabad percében a család gyerekeit korrepetálta, a néni azonban nem szerette, ha gyerekek voltak körülötte. Így volt ez 1957-ben is, amikor azt írta Angéla, hogy a néni egy ismerősnél marad egyelőre, és talán jobb is így, mert több türelme lehet idegenekhez, mint a családhoz. Később is, például 1963-ban említi Angéla, hogy a néni nem örül annak, hogy öccse gyerekei ősztől hozzá járnak majd korrepetálni, mivel nem volt türelme a gyerekekhez, és mondogatta, hogy nem akarja a más *pulyáit* nevelni.

Március 16-án Mihály gratulálólevelet írt Esztergomba abból az alkalomból, hogy február 12-én nevezte ki VI. Pál pápa esztergomi érseké Lékai Lászlót. Ugyanezen év áprilisában paptársa meghívta Mihályt Ditróba a bérnálási ünnepségekre.

1976. szeptember 1-jén Márton Áron küldött levelet Mihálynak, amelyben megköszönte neki a saját 80. születésnapjára küldött üdvözlét.

Az ősz választás elé állította Mihályt. Elöljárói felajánlották neki, hogy költözzön Szatmárnémetibe, ahol a plébániai szolgálat mellett rábízták volna egyik külvárosi templom felújítási munkálatainak irányítását. Mihály hosszasan töprengett. A feladat kihívás volt, ugyanakkor hízelgőnek tartotta, hogy egy ilyen komoly feladat esetében rá gondoltak. De tudta, hogy nehezen fog megválni a jelenlegi helyétől, a számára kedves emberektől... Végül úgy döntött, hogy menni fog. Menni akart, mert változást akart. Az ősz végén ezt bejelentette a híveinek is.

1976. december elsején keltezett Mihály egy szöveget, amelyet tartalma alapján valószínűleg a krasznabéltiekétől történő búcsúzása alkalmával olvasott fel. A szöveg címe ez volt: Levél mindenkihez. A levélben felsorolja mindazt az átrendezést, amelyet a krasznabélti templomban eszközölt, és ezeket meg is indokolja. Szobrokat távolított el, mert azok giccsesek voltak, kisoltárt szüntetett meg, és helyé-

re ülőhelyeket rendezett be, hogy akik hátul szorongtak addig, most leülhessenek, egyik mellékoltárból gyönyörű szembeoltárt csináltatott, és egy további szembeoltárt egy másik templomnak ajándékoztak. A szószéket is átköltöztette a régi helyére. Ezután hosszasan ecseteli azt, hogy mennyire elégedetlenek voltak a hívei, miközben az apácák és a lelkipásztor kollégája oktalan buzgóságnak nyilvánították az újításait. A szövegben egyáltalán nem említi a legfontosabbat, az ülőhelyek tulajdonjogának a megszüntetését, amely hosszú éveken át tartó feszültségeket okozott. Az aláírásnál magát mint a Hildegárda főpapját tüntette fel, nyilván arra célozva, hogy ekkor már megvolt a kinevezése a szatmárnémeti plébániára.

SZATMÁRNÉMETI

1977-ben kezdődött Szatmárnémetiben egyik külvárosi templom felújítása, és miközben Mihály a Szent János apostol és evangélista tiszteletére szentelt templomnak volt a plébánosa, ő vezette a külvárosi Szent Antal-templom felújítási munkálatait is.

1977-ben tehát Tyukodi Mihály Szatmárnémetibe költözött. Egy befejezetlennek tűnő feljegyzésében leírja azt, hogy a költözése alkalmával mennyire nehezen vált meg Kristóftól. Miután elmondja, hogy nehezen hagyta ott a régi házát, a csendjét, és azokat, akik a szívéhez nőttek, ezek közül egy személyt emel ki, a szomszédban lakó nyolcéves kisfiút. Az elválásuk pillanatában mindkettőjüknek hullottak a könnyei, és amint írja, mindketten igaz szívvvel vágyódnak a találkozásra. Ezután elmesél egy történetet azzal a céllal, hogy a távoli címzett megérthesse, kiről beszél. A történet szerint a fiúcska, Kristóf nagyanyja egy másik egyéves unokát nevelt. A nagymama azt mondta a minap, hogy ha Mihály még ott lenne, *ez is úgy kötne ki ott, mint Kristóf*. Ekkor Kristóf megkérdezte a nagymamától, hogy miért, ő hogyan kötött ki ott, amire Mihály azt válaszolta, hogy sétálgatva odatalált, odaszokott, és nem akart többet haza sem menni. Mihály azt is hozzáteszi, hogy ő maga hogyan is ne szerette volna meg, hiszen ez a kisfiú nyitotta rá a legtöbbször az ajtó. A történet a hozzá sétálgatva odataláló kisfiúról azonban kissé erőltetettnek tűnik, és inkább csak egy távol élő ismerősnek szánt narráció benyomását kelti. Jól tudjuk ugyanis azt, hogy a kisfiú szüleit Mihály már hosszú ideje ismerte, már azok gyerekkora óta. Aztán amikor Mihály 1967-ben átvette a plébániát, szomszédok lettek, és Kristóftól ő keresztelte, ezt később sokat emlegette. Elképzelhetetlen ezek után, hogy egy faluban, ahol mindenki mindenkiről mindent tudott, egy szomszéd kisfiú véletlenül betéved hozzá, mint egy sétálgató idegen, és aztán haza sem akart menni, és ő megszereti pusztán azért, mert más nem járt annyit hozzá, mint ő. A kisfiúnak volt nagyobb testvére is, mégis ő, a kisebbik lett a kedvence. A véletlen sétálgatásnál tehát ez bonyolultabb volt, viszont fontos ez a szöveg, mert egyrészt itt vall Mihály arról, hogy milyen nehezen vált el Krasznabéltektől, hogy elvállalja a szatmárnémeti munkát. Úgy tűnik, nem is nagyon firtatta azt, hogy miért épp rá bízta ezt a feladatot.

Beérte annyival, hogy a feljebbvalói *átnézték* a képzeletbeli listát, miközben keresték a megfelelő személyt, aki kimozdíthatná a holtpontról az ügyet, és rá esett a választásuk.

1977 januárjában tehát Mihály már a szatmárnémeti templom építkezéseit irányítja. Az első problémája az volt, hogy plafonálva volt az, hogy mennyi cementet szabad vásárolni, és egyetlen megrendelő nem rendelhette meg azt a mennyiségű cementet, amire neki szüksége lett volna. Ezért gyorsan levelet írt egy mezőtelegdi kollégájának, hogy ő és még két másik plébános rendeljék meg a szükséges mennyiséget. Ám a kommunista állami intézmények működési rendje ezt sem tette lehetővé. Február 7-én a paptársa írja neki, hogy nem tudja teljesíteni a kérését, mert két másik kollégájával együtt is hiába próbáltak rendelést leadni, ekkora mennyiségű cementet nem adnak el nekik. Figyelmébe ajánlja azt a megoldást, amit ők is alkalmaztak, amikor építkeztek: egy szövetkezet segítségét kell igénybe venni, ugyanis az megoldaná a problémát, ha a szövetkezet rendelne nagy mennyiségű cementet. A történetből jól látszik az, hogy Mihály kezdőnek számít ezen a területen – olyan feladatot kapott, amelynek a megoldási módozatait nem ismerte, és korábbi tapasztalata sem volt, mint a többi kollégáinak. Ez persze nem tántorította el a munkától, hanem lelkesen dolgozott tovább.

1977 júniusában ideges hangú levelet írt az egyházmegyei főhatóságnak. Történt ugyanis, hogy egyszerre két temetést kellett végeznie, és bár volt segédlelkésze, így is emberhiányban volt, mert úgy látta, hogy őneki az építkezésen is jelen kell lennie, hiszen aznap betonöntés volt, ami fordulópontot jelentett az építkezésen, és ő ezt felügyelni akarta. Ezért megkérte a szomszédos székesegyház segédlelkészeit, hogy segítsék ki, és vállalják el az egyik temetést. A segédlelkészek főnöke, a plébános azonban nem adott engedélyt nekik erre. A levelében Mihály erről a plébános kollégájáról fogalmazza meg a véleményét: (...) *csak azért (mert így tenni) azért járt el így, mert 1950 májusától az egyházmegyében ő – az egyházmegye pénz-mágnása irányítja a dolgot az egyházi élet nem csekély kárára.* (Kihúzás az eredetiben.) A levelet azonban nem küldte el, hanem még aznap írt egy javított változatot is, ebben picit módosította ezt a kijelentését, így: *Úgy érzem csak azért járt el így, mert tudatában van, hogy ő az egyházmegye irányítója 1950 májusától kezdve. Az ilyen pénz-mágnások az egyházban sok kárt okoztak és okoznak.* A második változatba utóiratot is írt, amelyben sejteni, hogy terhelő bizonyítékok vannak a birtokában: *E levél alapján*

nem kell senkinek gondolnia, hogy valaki ellen bármikor ágáltam. Ha a dolgok oda fejlenek elmondom az illetékeseknek, amit tudok. A történet ennek a levélnek a megírásával zárult, Mihály tovább dolgozott, és igyekezett immár nem kérni a kollégái segítségét.

1977 októberében azt írja egyik levelezőtársának, egy nagyváradi vikáriusnak, hogy még abban a hónapban szeretnék befejezni a templomot – itt nyilván csak arra gondol, hogy fel lesznek húzva a falak és a tetőzet.

A munkálatok folytak, de a háttérben egyebek is történtek közben. 1977 decemberében Mihály már azt meséli az öccsének, hogy a következő évben nem innen írja a leveleit. Azt nem említi, hogy ennek mi az oka, és azt sem, hogy vajon már tudja-e, hogy hova küldik.

Kedves János!

Laci járt nálam. Hozta a kóstolót. Éppen vendégem volt. Átadtam neki – nagy-nagy örömére a csomagot. Csak azt sajnálom, hogy nem néztem bele se. Gondolom, volt benne pár sor is esetleg. Jól vagyok. Most csendben vagyunk munkák tekintetében. Ezért lopok időt, hogy írjak.

Remélem, Laci be is jön, amint ígérte. Boldog ünnepet a családnak neked boldog névnapot. Jövőre, ha még élünk, már más helyről küldöm soraimat. És nem is bánom.

Szatmár, 1977. dec. 22.

Szeretettel csókol:

1977. december 22-én Mihály két másik ismerősének, talán egy családnak is írt, és itt leírja azt, hogy milyen állapotban vannak a munkálatok: *Ajtók bezárva, ablakok beüvegezve. Sekrestyéink fűthető a mindenkori használatra. E(z) nagy dolog. Majd tavasszal.*

1977. december 30-án új témát vet fel a leveleiben. Rokonaihoz fordul, és a segítségüket kéri egy távoli rokonukkal kapcsolatban. Elmondja nekik, hogy tudomása van arról, hogy Argentínában él egy idős rokonuk, Lucián atya, azaz P. Luciano Tyukodi Brandy OFM. Mihály-nak az a nagy terve, hogy hozzák haza az idős rokonukat.

Kedves Margitka és István!

Nagyon kellemes karácsonyi és újévi meglepetés számomra az a kedves megemlékezés, amelyet most hozott a pósta. Köszönöm.

Hadd valljam be, hogy gyakran átfut a lelkemen: hogy vannak? Ez a pár sor számomra a lelki nyugalom bizonyossága. Ezt köszönöm.

Volt még egy nagyon kedves ünnepi megemlékezés, levél, amely nagy örömet okozott: Lucián atya adott életjelt magáról.

Argentínában él, régi helyén. Amint írja... De hadd másoljam ide szellemes, életde(r)üt lelki békét eláruló sorait.

Előzményként el kell mondanom, hogy Poósz Mihály bácsi egyik lánya és még valaki a rokonságból a múlt év elején felkerestek, hogy megkérjenek: írjak valahová és érdeklődjem felőle. Február 24-én tettem fel a levelet. Itt következik a válasz. »Dec.14.1977. Méltóságos Dr. Tyukodi Mihály pápai prelátus plébános urnak. Megkaptam kedves aggodó levelét érettem. Sietve jelentkezem és jelzem, megvagyok jól – Hál Istennek – sokat imádkozom és dolgozom. Tudom, hogy otthon is ezt csinálják. Legyen mindannyiunkon az ég áldása. Érdekes jellemző az időre, amelyben élünk, hogy február 24-én /1977/ kelt kedves levele a mai dátummal érkezett. – Egészséges vagyok. Életéveim növekednek. Már közelebb vagyok a nyolcvanhoz, mint a hetvenhez. Szeretnék egyszer eljutni a százig – S aztán megint beszélünk. – Addig is sok sok üdvözléssel és szeretettel maradok testvérük. P. Luciáno P. Tyukodi Brandy ofn.«

Szeretném, ha ez a levél eljutna minden rokonhoz. Magam szaladtam el karácsony 3ik napján Kaplonyba, de nem tudtam találkozni Bertha nénivel. Pedig két helyen is kerestem. Neki akartam megmutatni a levelet.

És most egy kérésem is van Önökhöz. Kopogtassanak be a (n)ép-tanács irodájába, hogy egy születési anyakönyvi igazolást vegyenek ki számára. A rokonság megmondja pontos születési idejét. Úgy tudom 1901-ben. Evvel fogom elindítani állampolgárságának igazolását. Mert nem nyugszom, míg haza nem jön.

Közben mindenki küldjön neki levelet, aki csak várja őt haza. Hadd lássa, hogy várjuk. A címe ez: (...)

Szeretettel üdvözöl Mindenkit:

1977. dec. 30.

rokonuk

Mihály elégedetten dőlt hátra a fenti levél megírása után. Az elmúlt években kevesebbet foglalkozott a család ügyeivel, és úgy érezte, most ezt pótolja. Bár fogalma sem volt arról, hogy milyen körülmények között lehetséges az állampolgárság megszerzése, illetve mely hivatali eljárást kellene lefolytatni a rokona állampolgárságának tisztázásához,

majd a hazaköltözéséhez, annyira fellelkesült a saját ötletén, hogy ezek a részletek nem is foglalkoztatták. Úgy hitte – utólag hozzátehetjük, kissé naivan –, hogy ehhez elég az ő ötlete és a születési anyakönyvi kivonat felmutatása. És talán éppen azért, mert nem tudta, mivel járna ez az egész, ebben a pillanatban igencsak bizakodó volt. Meg sem fordult a fejében az, hogy a rokon visszaköltözése kettőn állt volna: egyrészt az idős rokonuknak akarnia kellett volna hazaköltözni – és az argentinai rokonuk erre egyáltalán nem tesz utalást, még arra sem, hogy hiányozna neki a valamikori otthona. Másrészt pedig számolni kellett volna a hatóságok hozzáállásával is, azzal, hogy vajon mennyire lett volna hajlandó egy kommunista ország arra, hogy állampolgárságot adjon egy katolikus szerzetesnek, aki már az akkori országhatárok meghúzása előtt jóval kivándorolt egy távoli országba. Mihály azonban ezekkel nem számolt. Ebben a pillanatban nem is tudta elképzelni sem azt, hogy az idős rokonuk ne akarna visszaköltözni egy olyan országba, ahol a szabad vallásgyakorlás biztosítása nem volt a hatóságok erőssége. És bár ez utóbbiról neki magának is volt keserű tapasztalata, ezt láthatóan nem érezte problémának, és nem tartott attól, hogy a hatóságok megtagadnák egy katolikus szerzetes állampolgárságának megadását. Mindezt elnyomta az, hogy ő elképzelte, hogy lelki társra talál majd a ferences szerzetes rokonában.

A történet azonban végül nem jutott el odáig, hogy a hatóságoknak kellett volna foglalkozni az ügygel, sőt, odáig sem jutott el, hogy megkérdezték volna Lucián atyát arról, hogy hazaköltözzene-e. Úgy tűnik, hogy Lucián atya maga sem kívánt levelezésbe bocsátkozni az otthoni rokonaival, több levelet ugyanis nem írt nekik. Időközben Mihály körül is megváltozott a világ, egyebek kötötték le a figyelmét, és megfedkezett az ügyről. Pár év múlva aztán egyszer még eszébe jutott a távolban élő rokona. Kihasználta egy akkori németországi ismeretségét, aki ismert egy követségi munkatársat, és kiderítették azt, hogy még él az argentinai rokonuk, ám közvetlen levelet akkor sem váltottak vele.

1978

Bár az előző évben többeknek arról írt, hogy elhagyja az aktuális szolgálati helyét, ez még nem történt meg. A tavasz ugyanott érte Mihályt, továbbra is Szatmárnémetiben szolgált, és közben egy másik

templom felújítási munkálatait irányította. 1978 márciusában Mihály a munkájáról írt levelet a rokonainak. Elmondta, hogy vakolat van a templomon, és most az ablakkeretek körüli részek véglegesítése következik. Járt ott a kolozsvári művész, aki a belső festést vállalta. Ő azt kérte, hogy június 13-ra legyen készen, de a művész azt felelte, hogy ez nem gyár, hogy termelnie kelljen. Mihály nyilván a templom védőszentjének, Pádúai Szent Antalnak a napján gondolta megtartani a templomszentelést, de a művészre az ilyen határidők nem hatottak ösztönzőleg. Hosszú idő óta először ír a családtagokról is. Járt ott a kántor öccse és annak a fia. És Kaplonyból a két nővére is járt nála, akiktől megtudta, hogy Klára szeme nagyon legyengült, talán hályogos. Végül említi azt is, hogy a napokban lesz egy éve annak, hogy elhunyt a néni.

1978 tavaszán tovább folytak a munkálatok. Május 24-én Mihály német nyelvű levelet írt a passauai Caritasnak, amelyben fűtőkályhát kért a külvárosi Szent Antal-templom számára. Augusztusban egy Németországba költözött ismerőseivel és annak feleségével levelezett, akik a kérésére küldtek neki egy költségvetést, amelyben szerepelt egy orgona és hangosító berendezés ára, valamint az ő munkadíjuk is. Valószínűleg az épülő templomhoz tervezte mindezt.

1978. május 17-én Tyukodi Mihály levelet írt Rómába, amelynek a lényege az volt, hogy Mihály plébánosi minőségében megkérdőjelezte a Szatmári Egyházmegye akkori ordináriusának a joghatóságát. A levél készítése közben néhány hozzá közel álló személy véleményét is kikérte. Nagyon sok változat előzte meg a végleges, latin nyelvű szöveget, amelyet végül elküldött Rómába. Mihálynak az volt a véleménye, hogy nem az aktuális ordinárius, az ő felettese, Sipos Ferenc következett volna az ordináriusok sorában, hanem Dobos János, akit önkényesen kihagytak. Az akkori gyakorlat ugyanis az volt, hogy a püspök hiányában az egyházmegye irányító ordinárius megnevezett két további személyt, akik utána lépnek a helyébe – ha ő elhalálozna vagy például bebörtönöznék, ami igen gyakran előfordult akkoriban, hiszen az ordináriusok egész sorát börtönözték be a hatóságok. Ezért az ötvenes években egy ideig titokban is tartották az ordinárius személyét – titkos ordináriusokról beszéltek. Nos, Czumbel Lajos ordinárius Svoboda Ferencet és Dobos Jánost nevezte meg maga után következő ordináriusoknak. Czumbel Lajos halálát követően Svoboda Ferenc következett volna, illetve ha ő nem tudja vállalni a feladatot, akkor Dobos János. Ám nem ez történt.

Dobos János közel állt Mihályhoz. Nem mondhatni, hogy egészen közeli barátok, de minden jel szerint igen jó kollégák voltak: rendszeresen leveleztek, véleményük mindenben egyezett, amiről szó esett a levelekben, gyakran találkoztak is, egymást tisztelték. Mihálynak ekkorra már számos kisebb-nagyobb konfliktusa volt a szatmári előljárával, és az az építkezés sem zajlott konfliktusmentesen, ahol a levél megírása idején dolgozott. A mostani gesztusának ezek adják a kontextusát: nyilvánvalóan közrejátszott az is, hogy gyűlt benne a feszültség az előljárával való együttműködését illetően, és az is, hogy egy hozzá közel álló és általa nagyra becsült emberről vélte úgy, hogy igazságtalanul félreállították. Talán abban bízott, hogy számos problémája megoldódna, ha az előjárót római rendelkezéssel lecserélnék.

A történet azonban ennél bonyolultabb volt. Mihály iratai közé bekerült egy jegyzőkönyv, amelyet 1967. március 1-jén készítettek a Szatmári Egyházmegye székhelyén. A jegyzőkönyvezett összejeövetel célja az volt, hogy megállapítsák, Czumbel Lajos ordinárius halála után ki vezeti majd az egyházmegyét. Az összejeövetelen jelen volt Szvoboda Ferenc (székesegyházi kanonok, a szatmári székeskáptalan ez idő szerinti egyetlen joghordozója), Béltéki Ferenc (addigi nagyváradi általános helynök, mint a nagyváradi székeskáptalan delegátusa dr. Schriffert Béla székesegyházi kanonoknak, a nevezett székeskáptalan egyetlen joghordozójának megbízásából), Sipos Ferenc (addigi szatmári általános helynök), Dobos János (máramarosszigeti főesperes), Hosszú László (nagyváradi főesperes), aki a jegyzőkönyv vezetője is volt. A jegyzőkönyvben elmondják azt, hogy Scheffler János püspök sorrendben Szvoboda Ferenc kanonokot és Dobos János máramarosszigeti főesperest jelölte ki jogutódlásra. Szvoboda Ferenc kijelenti, hogy időskorára való tekintettel nem kívánja átvenni az egyházmegye vezetését, a maga részéről Sipos Ferenc addigi szatmári általános helynököt jelöli ki. Dobos János máramarosszigeti esperes *hasonló módon kinyilvánítja, hogy a szóban forgó egyházmegyék kormányzatát nem kívánja átvenni* – ezt szó szerint így fogalmazza a jegyzőkönyv. Sipos Ferenc kijelentette, hogy hajlandó átvenni az egyházmegye kormányzását. A jegyzőkönyvet minden résztvevő aláírta, Dobos János is.

A jegyzőkönyv szerint tehát Dobos János jelen volt ezen az összejeövetelen, és ott visszalépett a kormányzástól. Hogyan tudott mégis Mihály ennek a jegyzőkönyvnek az ismeretében arra hivatkozni, hogy Dobos János a törvényes utód? A Rómába küldött levelében Mihály azt

írta, hogy Dobos János hírnevét már jóval előtte befeketítették, őt megfélemlítették bizonyos kollégái, és ezért azon az összejövetelen nem is merült fel az ő neve mint jogutódé. Mihály tehát nyomásgyakorlást feltételezett és kifogásolt, amely Dobos János felé irányult, és ezt akarta jóvá tenni. A Szentszéknek küldött levelében külön kiemeli, hogy Dobos János jámbor ember, a teológia doktora, és kéri, hogy nevezzék ki őt ordináriusnak.

Nos, Mihály a levelet megírta, el is küldte, és közben további lépéseket is tett. Kihallgatást nyert az épp Romániába látogató Luigi Poggi érseknél is. Az érsek a pápa kelet-európai ügyekkel foglalkozó megbízottja volt. Mihály Dobos Jánossal együtt ment el hozzá. Az érseknek beszámoltak arról, amit Mihály levélben is leírt, és átadták az ügyről készült leírásukat. Az érsek a támogatásáról biztosította őket, ám végül a kérésének nem lett meg az általuk várt következménye: a szatmári eljáró a helyén maradt, ám a Mihály által Rómába elküldött levélről tudomást szerzett. Talán szükségtelen is hangsúlyozni azt, hogy mindez nem javított egy cseppet sem Mihálynak és az eljárójának a viszonyán.

1978. augusztus 25-én Mihály levelet írt Márton Áron püspöknek. Ebben elmesélte neki azt, hogy pár napja, Szent Domokos napján Csík-szentdomokoson, a püspök szülőfalujában szolgált. Levelében összefoglalta mindazt, amit ott a prédikációjában elmondott, és jókívánságait fogalmazta meg a püspök születésnapja alkalmából. 1978. szeptember 6-án Márton Áron megköszönte neki a jókívánságokat, és levelét így zárta: *Több évi együttműködés köt Hozzád. Lelkipásztori munkádra is Isten áldását kérjük.* Pár nap múlva, szeptember 19-i keltezéssel arról írnak Mihálynak, hogy nem ismerték a címét, ezért késlekedtek, amiért elnézését kérik. Végül a hónap végén, szeptember 27-i keltezéssel újabb levél jött a püspöktől, aki azt írja, hogy már korábban értesült arról, hogy szülőfalujában szolgált Tyukodi Mihály, és újra megköszöni neki, hogy az ő *igénytelen* személyére is gondolt.

Úgy tűnik, mintha kommunikációs zavar állt volna be a püspöki hivatalban. Szeptember elején megválaszolták Mihály levelét, pár nap múlva írtak egy a késlekedésért elnézést kérő levelet azzal, hogy nem ismerték a címét, és végül szeptember végén újabb válaszlevelet küldtek ugyanarra a levélre, amire már kétszer reagáltak, mintha addigra már elfelejtette volna a püspöki hivatal, hogy Tyukodi Mihály augusztus 25-i levelére már szeptember 6-án válaszoltak. Talán ők nem tették el másolatban a kimenő leveleket, mint ahogy Mihály tette...

Ősszel megváltozott a világ Mihály körül. Talán megsejtette, hogy készül valami, hiszen készített egy kérvényvázlatot, amelyben nem részletezett személyes okokra hivatkozva lemondott a plébánia vezetéséről. Ebben a vázlatban azt is megfogalmazta, hogy tudomása szerint a következő év júliusáig a fizetési listákon kellene maradnia ahhoz, hogy nyugdíjat kaphasson – azaz még ennyi idő hiányzott neki a hivatalos nyugdíjkorhatáig. Elmondta, hogy eddig a dátumig le lehetne bonyolítani a Hildegárda-templom külső felújítását, amelynek az állványozása már folyamatban volt. Úgy tűnik, hogy Mihály úgy tervezte, a következő év közepén nyugdíjba megy, és felajánlotta, hogy addig befejezik annak a templomnak a külső felújítását, ahol ő szolgált. A kérvénye azonban vázlat maradt, nem fejezte be, nem tisztázta le. És az áthelyezésére hamarabb sor került, mint számította.

ÉRMINDSZENT, TASNÁD

1978 őszén Mihály már az új helyen szolgál. Az áthelyezési irata 1978. november 1-jétől szól, ekkortól Tasnádra helyezték. Ez nem csak egy egyszerű áthelyezés volt – Mihály egyházmegyét is váltott, hiszen Tasnád nem a Szatmári Egyházmegyéhez, hanem a Váradai Egyházmegyéhez tartozott. Az első hetekben Érmindszenten, majd Tasnádon találjuk.

Ha bosszankodott is, Mihály ezt kifele nem mutatta. Azt írta egy ismerősének, hogy talált egy megfelelő kis közösséget, ahol 200 gyerek is van, hozzá tartozó kis községek a környéken, és ahol sofőre is lesz a kántora személyében.

1978 decemberében egy paptársa ír neki, mint az egyházmegyébe frissen átkerült papnak üdvözlőlevelet. A levél célja az, hogy egy kívülről, azaz más egyházmegyéből érkező számára megerősítse a befogadási szándékot – és ezzel meg is erősíti az egyházmegyei határok szigorúságát. A levél jó példa arra, hogy egy egyházmegyében visszamenőleg hosszú időre számontartották a kívülről jötteket: Mihály kollégája Szaniszló Lászlóra hivatkozott, aki 1792-ben született Szombathelyen, és 1850-ben lett váradi püspök.

Mihály tehát elkezdte Tasnádon a munkát. Különösen a kórusra próbált odafigyelni az első hónapokban, hiszen az egyházi zene mindig is szívügye volt. Úgy tervezte, hogy húsvétra új anyaggal áll majd elő a helyi kórus. A terve azonban meghiúsult, és Mihály összeveszett a kórusvezetővel. Néhány nap múlva feljegyzést készített a történekről. A feljegyzésben az egész történetet iskolai keretekbe helyezve meséli el, saját magát osztályfőnöknek nevezi, és így jellemzi: *Ő nemrég vette át az osztály vezetését. Az irányítás szakértőjének érzi magát. Modern pedagógusnak. Sok évtizedes tapasztalattal és eredménnyel maga mögött.* A történetben szerepel az osztályfőnökön kívül egy tanár és az osztály is, azaz a helyi kórusvezető és a kórus. Mihálynak az volt a kifogása, hogy egy *ősi drága népéneket eltorzított hajlítással adtak elő*, de azzal is elégedetlen, hogy a pedagógusnak úgymond nem volt időéréke, pedig a vezető figyelmeztette őt, hogy legyen kéznél az énekkönyv. A pedagógus próbára hívta a fáradt osztályt, ám azok azt válaszolták, hogy ők meg vannak elégedve azzal, amit korábban tanultak. Mihály

szerint a pedagógus hibája volt az, hogy próbára hívta a fáradt osztályt. A pedagógus elmondta bánatát a feleségének, aki felhívta az osztályfőnököt – azaz Mihályt, és elmondta neki, hogy a kórus a másnapi ünnepségen csak a régi dalokat hajlandó előadni. Mihály szerint ezt a bejelentést ultimátumszerűen tették. Ahogy fogalmaz, az ő válasza a *megérdemelt volt*, azaz letette a telefonkagylót. Majd így folytatja:

Ezzel azt mondta: nem osztom a pedagógus-család véleményét. Mert nem az osztály dönt arról, mit teszünk, sem a pedagógus. Elmúlt az a világ, amikor a kórusra épült minden ünnepség. Mi tudunk ünnepséget rendezni kórustagok nélkül is. Mert mások is tudnak ám a kórus helyébe lépni.

Mihály tehát elvárta, hogy a kórus új dalokat tanuljon meg húsvét-ra, ám hibáztatta a kórusvezetőt, amiért próbára hívta a fáradt kórustagokat, végül pedig úgy döntött, hogy teljesen kizárja az ünnepségből a kórust.

És eljött június. Már a hónap elejétől Mihály azon gondolkodott, hogy vajon nem tudnának-e Tasnádon egy új templomot építeni. A kántortól megtudta, hogy van egy megfelelőnek tűnő terület, és együtt felkeresték azt a hölgyet, aki a terület tulajdonosa volt. Azon tanakodtak, hogyan tudnák a kántora nevére íratni a területet, majd erre felépíteni a templomot. Mihály lelkesen elment a nagyváradi előljárójához, hogy elmondja neki a tervét. Ott azonban azzal fogadták, hogy sajnos nem maradhat tovább Tasnádon, mert az állami hatóságok nem hagyták jóvá a tasnádi kinevezését. Mihály beszámolója szerint ekkor egy alkudozásféle kezdődött. A helynök azt ajánlotta, hogy Mihály menjen Mindszentre, amit Mihály elutasított, hiszen Tasnád előtt egy hónapot ott volt, és bár szívesen fogadták őt, amikor egy hónap után távozott, úgy megsértődtek, hogy senki nem ment segíteni felpakolni a bútorait. Ennél a pontnál a helynök azt állította, hogy Mihály fáradt és pihenésre van szüksége, és javasolta, hogy pihenjen legalább egy évet. Mihály ezt elutasította. Ekkor egy látogató érkezett, és a helynök kérte, hogy jöjjön vissza, hogy folytassák a beszélgetést, ám Mihály eldöntötte, hogy nem megy vissza. Később megbeszélte a húgaival a történeteket, majd pár nap múlva a megyei vallásügyi főinspektorral is.

Ezek hatására végül felhívta telefonon a püspöki helynököt, aki újabb működési helyeket ajánlott neki. Előbb azt ajánlotta, hogy legyen az üresen álló kapucinus templom lelkésze. Ő azt azzal utasította el, hogy nem vágyik városra. Ezt követően az Arad megyei Bélt ajánlotta. Ő ezt sem fogadta el. Azt válaszolta, hogy nem kéri a nyugdíjazását, de félreáll – jelentsen ez bármit. A helynök ekkor elveszíthette a türelmét és felcsattant, így írja le Mihály a jelenetet.

Később azonban Mihály elgondolkodott a javaslatokon, és főleg azon, hogy vajon mi az oka annak, hogy félre akarják állítani – Tasnádról. És egyetlen választ tudott adni: Szatmár. Azaz Mihály ekkor azt feltételezte, hogy bár átkerült egy másik egyházmegyébe, itt is a szatmáriak azok, akik elérték az elmozdítását. A következő gondolatmenetével azonban a kiutat kereste ebből a helyzetből, és arra gondolt, hogy Zilahra költözne, a hűgához. Igaz, kevés a hely, és a hatóságok nem engedélyezik a ház bővítését... De ezen nem rágódott tovább, hanem ez maradt a mentő gondolata: a meglevő házhoz a konyha felől hozzáépítenek még két szobát, amelyben ő lakna. Ennek az ötletnek azért is örült, mert úgy gondolta, hogy így lehetősége lesz arra, hogy a *kis barátját* tanítsa. És órákat adna majd, németet, angolt, franciát, románt. Gondolatban (ő azt írja, hogy *elvben*) már be is rendezte a szobáját, és a végén csodálkozott magán, hogy milyen gyorsan tud alkalmazkodni új helyzetekhez.

1979 júliusában egy paptársra még öntött egy kis olajat a tűzre: megírta neki, hogy ő tudja, amit sokan nem, hogy azért nem nevezhet ki Mihályt az inspektor Tasnádra, mert a helynök hivatalosan nem is kérte tőle ezt, ezért csak a mindszeri kinevezése volt érvényben. A paptársra nem rejti véka alá a véleményét. Azt írja, hogy sokan együttéreznek Mihállyal, de ő úgy gondolja, hogy Mihály maga is hozzájárult ahhoz, hogy ebbe a helyzetbe kerüljön. Goromba volt az emberekkel, a liturgia alatt szólt rá a hívekre és utasította rendre őket, ezzel megzavarva az imádkozást, nem magyarázta el az újításokat, hanem erővel akarta azokat érvényesíteni, nem karolta fel a gyengéket, hanem kiűzni akarta őket a templomból – itt pontosítja, hogy a cigányokra gondol. A végén felteszi a kérdését: *El kell gondolkozni rajta, hogy Te nem voltál az oka annak, hogy a legtöbb helyen (Bélteken is) félreértettek? Az emberek nem látják meg benned az Úr Jézus szolgáját?* Ha válaszolt is erre a levélre Mihály, a másolatát nem tartotta meg, mint általában szokta. De az is lehet, hogy nem válaszolt.

1979 augusztusában Mihály már Zilahról írta a leveleit. Abban egyeztek meg a húgával, hogy a húga Nagykárolyba költözik, és ő Zilahra a helyére.

1979. augusztus 13-án tett még egy próbálkozást a saját rehabilitációját illetően. Az eszközei azonban a régié maradtak: levelet írt egy ismerősének, akit arra kért, hogy menjen el a szatmári püspökségre, és ott tisztázza őt. A választása Nagy István gyógyszerészre esett, neki írta a levelet, és kérését baráti kérésnek nevezte. A levélben felsorol néhány régi eseményt, amelyek miatt nézete szerint neheztelnek rá a püspökségen, és ezekre megírja a magyarázatait is. Igen, 1970-ben engedély nélkül újíttatta fel a templomot. Erre az a magyarázata, hogy engedéllyel tízszer annyiba került volna, és az árvíz miatt nagyon le volt szegényedve a nép. Ugyanez érvényes a fűtés bevezetésére és a mozaikpadlóra is. És az orgona kicserélésére sem kért engedélyt, mivel utolsó pillanatban sikerült megkapnia. Mentségéül itt azt említi, hogy akkoriban nagyon sokan jártak templomba. A következő téma a padjogok kérdése, és itt aláhúzza azt, hogy ő ebben az egyház mai előírása szerint járt el. Az is eszébe jut, hogy nem engedélyezte a német nyelvű misét, amit néhány híve kért, és végül említi azt, hogy ő megpróbált megegyezni a református egyházzal, és ez sem tetszett a híveinek. Ezek után azzal zárja a levelet, hogy a címzett fejtsse ki az ordinárius előtt, hogy igazságtalanság történt, hogy az *revideálja* az álláspontját és szűnjék meg az igazságtalanság.

Nem világos, hogy mit remélt itt elérni. Azt ugyan leírta korábban, hogy a szatmáriaknak tulajdonítja az elmozdítását, ám erre nem volt kézzelfogható bizonyítéka, mégis abból, hogy az elmozdítása után nem a váradi, hanem a szatmári ordináriushoz fordult, arra enged következtetni, hogy onnan remélte a helyzete megoldását. A gyógyszerész pedig, akihez címezte a levelét, nem tartozott a barátai közé, korábban egyetlen levelet sem váltott vele, és egyetlen levélben vagy feljegyzésben sem említik a nevét. Erre a levélre semmiféle választ, utólagos utalást nem találunk.

A nyár tehát a bizonytalanság jegyében telt el. Nem volt újabb kinevezése, mivel egyiket sem fogadta volt el. Megpróbált hatni a felletéseire, de nem látta a kézzelfogható eredményét. Végül augusztus 15-én elmentek hozzá a fiúk, Kristóf és a fivére vakációzni. A kisebbik gyereknek azonban honvágya volt, zenélni sem volt kedve. A napok nem teltek túl jól, és Mihály augusztus 20-án hazaindította őket vonattal, mondván, hogy egyedül szeretne lenni. Ezt követően meglátogatta

őt a húga, akivel lakást cserélt volt. Átbeszélték a lakhatás témakörét, és megegyeztek arról, hogy a húga visszaköltözik Zilahra, és Mihály igyekszik majd elköltözni.

Augusztus 22-én elment néhány napra a tengerpartra nyaralni a fiúkkal és családjukkal. Autóval mentek. Első este Segesváron aludtak, a család az egyetlen szobában, amit kibéreltek, Mihály pedig az autóban aludt. Másnap megpróbálták felkeresni a Petőfi-emlékművet, de nem találták meg. Délre Szinajára érkeztek, estére a tengerpartra. Megtalálták a családot, akiknél szállást foglaltak. A gyerekek fürödtek, szép napjuk volt. Másnap indultak vissza. Fogarason szálltak meg, és ott megtudták, hogy van egy rövidebb út is hazafele. Másnap elindultak. Röviden megálltak Nyárádton, ahol Mihály misézett, majd továbbindultak. Mihály számára a legmeghatóbb az autóban töltött utolsó félóra volt, amikor mindannyian úgy érezték, hogy immár összeforrtak, és jövőben is összetartoznak majd. Ma talán furcsának tűnik, de 1979-ben tényleg elmentek Szatmár megyéből autóval a tengerpartra csak azért, hogy egyetlen napot töltsenek ott...

1979. augusztus 27-én Mihály még mindig reménykedett abban, hogy plébániát kap a Szatmári Egyházmegyében. Ezen a napon azt írta a nővérének, hogy az a terve, hogy nántúii pap lesz. Ám 1979. augusztus 29-én választ kapott egy levelére egy paptársától, akit a jelek szerint hasonló ügyben kért fel, mint a már említett gyógyszerészt. A válaszból egyértelműen kiderül, hogy Mihály nem kerül Nántúre, sőt, a Szatmári Egyházmegyébe sem.

A paptársa beszámol arról, hogy eljárt a Mihály érdekében, pont úgy, ahogy Mihály kérte, és kérését az ordinárius elé terjesztette. Az ordinárius válasza nemleges. Nem akarja Mihályt oda – és itt valószínűleg az egyházmegyére utal. (A gyógyszerésznek írt levélben nem volt arra vonatkozó kérés, hogy Mihály visszakéri magát a Szatmári Egyházmegyébe.) Ezután a paptársa hosszan sorolja azt, hogy mit kifogásol az ordinárius. Az előljáró neheztelt azért, mert Mihály mindvégig mellőzte a püspökséget, és az ő plébániája külön egyházmegye volt. És miközben Mihály szervezte a papokat a központ ellen, a központ úgymond a tenyerén hordozta és a legjobb helyekre küldte. Azt is nehezményezik, hogy egyes eseményeket Mihály ferdítve mondott el, és vélt dolgokat mint tényeket terjesztett. De a legrosszabb az, hogy sosem tanult a történekből. Végül így fogalmazza meg a következtetését: *nem lehet örökös harcban és veszekedésben élni*, utalva itt arra, hogy bárho-

va ment, Mihály nagyon hamar konfliktushelyzetet teremtett maga körül. És hogy mit ajánlanak neki? Így fogalmaznak: *Életed biztosítva van, a nagyváradai egyházmegyében több helyet is felajánlottak. Ha akarsz dolgozni, dolgozhatsz. Márton püspök úr becsül. Kérj tőle helyet, ha Várad nem tetszene. Ha nem akarsz dolgozni, mehetsz nyugdíjba. Kenyeredet, életheletőségedet nem veszik el.* Hogy biztos legyen, hogy mindezt valóban az ordinárius üzeni, a végén ezt megerősíti: *ezeket lényegileg a kormányzó úr mondta. Ha akarsz még többet hallani, látogasd meg.* Úgy tűnik, hogy Mihály legutóbbi plébániájának átadása során is történhetett egy kellemetlen mozzanat, mert erre is kitér a kollégája. Azt kifogásolja, hogy Mihály igazságtalan hangú levelet írt neki azért, mert néhány paptársával elmentek a plébániája átadására. Azt mondja, hogy a plébánia átadása és átvétele egyházi törvény, és ők a hivatalos vezetőség kérésére mentek el. Minden plébániát át kell venni, és aki átveszi, az nem *szolgalelkű senki*, mondja. Nem marad el a Mihály Rómába írt levelének emlegetése sem: a kollégája ezt a mozzanatot úgy értelmezte, hogy Mihály egy olyan kinevezést támadott meg, amelyet Róma 12 évvel azelőtt jóváhagyott, és csak azért támadta meg, mert az ordinárius nem azt tette, amit ő akart. A fentieket azzal zárja, hogy többen úgy gondolják, hogy Mihály beteg, de ő ezt nem tudja magáról, és nem is akarja elhinni. Azt állítja, hogy ezt mondták neki, olyanok is, akik Mihályhoz közel dolgoztak. Paptársának a személyes javaslata az volt, hogy fogadja el a váradi ajánlatot, és majd alakulhat másképp. Ez az egyik legkeményebb hangú levél, amit Mihály valaha is kapott.

Mihály nem fogadta el a váradi ajánlatot, és nem kért gyulafehérvári helyet sem. A fentiekre válaszlevelet írt, amelyben azonnal jelezte, hogy nem is fontolja meg az ajánlatot: *Ott a magas kilátásban meglátok valamit velem kapcsolatban és azt kívánjátok, hogy tegyem, amit kértek. Ahogy visszanezérek az évekre, azt látom, hogy én nem tettem ilyesmit Veletek. Szégyellném magamat, hogy másnak szabad elhatározását gátolom.* Szó sincs itt az elöljárók döntésének az elfogadásáról, hanem helyette a szabad elhatározására hivatkozik, amiben őt gátolják. Ekkor még azt hitte, hogy el tudja kerülni azt, hogy nyugdíjazzák őt, és ki is mondja, hogy elutasítja a nyugdíjazás ötletét is. A nyugdíjazást a következő indokkal utasítja el: *A mi nyugdíjunkat papok adják össze. Nem akarom, hogy (más?) pénzén tartsanak, mint őt tartják.*

Ahogy teltek-múltak a napok, mind közelebbinek tűnt a nyugdíjazásának lehetősége és várható időpontja, és Mihály elkezdett azon

töprengeni, hogy vajon milyen lesz majd nyugdíjasnak lenni, vajon mivel tölti ki az idejét. Nem lesz munkája, gondolta először. Nem lesz? Dehogynem lesz. Majd előveszi mindazt, amire eddig nem volt ideje. Szellemi munkákra gondolt. Arra, hogy könyvet ír a saját és a Kristóf életéről. Címet is adott neki: *A kettős templom árnyékában*.

A gondolatom az, hogy tulajdonképpen csak rendeznem kell sok eddigi élményemet. Hiszen írtam szinte mindenütt. Gyerekkorom és diákkorom lelkemben rögzítve kikíváncsozott már régen. Most lesz alkalmam vele alaposan foglalkoznom. Mit mondjak a húszéveskorról? Naplókban rögzítve szinte minden napja. Vannak határhátrései, vannak teleírt lapjai a harmincas éveknél is. A negyvenesek lesznek a gyönyörű fejezet. Talán könyv? Hiszen művészet ez: a kicsit színesen előtárni. Hátha még vannak nagy dolgok is. Azokat mennyire lehet színesen feltáralni. Cresceat oratio! Jöhet Békék! És Szatmár. Mindenüvé bele kell vinni a fő gondolatot: áldozatot hozni az újért annak kell, aki élhal ezért. Próbáljunk meg mindig azzal élni és megnyilvánulni, ami lelkünkben van.

Előző napon a rádióban hallott egy Lévai József-verset, és az csengett még mindig a lelkében, és ezt mormolta: *egyedül, egyedül a bujdosók közül nagy Törökországban*.¹⁹ Mihály szeretett volna többet megtudni Lévai Józsefről, és meg is találta a könyvei között egyikben ezt a versét. Azonnal elkezdte memorizálni pár sorát, amelyet magára érvényesnek talált: *Magános fa vagyok, melyre villám szakad, Melyet vihar tördel, de legalább szabad Levegővel élhet*.

A nyár azonban elszállt, és ahogy a zilahi szobák építésére, úgy a tervezett könyv írására sem került sor. Augusztus végén Mihály újra beszélt Ibolyával a visszaköltözéséről, miközben szinte folyamatosan a megoldáson gondolkodott. És egyszer csak eszébe jutott Gyöngy. A könyvről tulajdonképpen végképp megfeledkezett.

Gyöngy a Mihály egyik korábbi plébániájának filiája volt. Nagyon kicsiny falucska, a 20. század végén alig 150 lakosa volt. Míg a szomszéd községben szolgált, Mihály kijárt Gyöngyre is misézni, és ismerte a helyet. Még ebben az időszakban vásárolt Gyöngyön egy régi házat, és ezzel egyidejűleg Krasznabéltekről odahordatott némi bontásból szár-

19 Lévai József: Mikes (1848)

mazó építési anyagot azzal a céllal, hogy ebből majd a kis házát felújítja. Ez a ház jutott most eszébe. Hirtelen kiutazott Gyöngyre, és amikor újra szemügyre vette a csendes kis helyet, a házzal szomszédos templomot, azonnal elhatározta, hogy ide fog visszavonulni. Még ott helyben megbeszélte a falubeli férfiak egy részével, hogy segíteni fognak neki az építkezésben, amelyet napokon belül elkezdene.

VISSZAVONULÁS GYÖNGYRE

Szeptember elején megérkezett a szatmári ordinárius hivatalos levele. Az ordinárius értesítette Mihályt, hogy előzőleg konzultált a nagyváradai elöljáróval is Mihály helyzetéről. A váradai elöljárónak az volt az álláspontja, hogy két hely is van, amelyekre bármikor megszerzi Mihály számára a működési engedélyt, ám ezeket Mihály elutasította. A szatmári ordinárius ehhez hozzáteszi, hogy Mihálynak a Szatmárra való visszatéréséről csak azt mondhatja, amit már mondott. Azt nem részletezi, hogy itt mire gondol, de a sorok között ott van az, hogy nem ajánl fel Mihálynak szatmári működési helyet. Azzal zárja a gondolatmenetet, hogy már elküldték Mihály iratait a nyugdíjintézetnek, és ha közben Mihály munkát vállalna, a nyugdíját felfüggesztik.

Mihályt tehát kész tények elé állították a nyugdíjazással. Nem volt más választása, mint elkezdni a gyöngyi ház felújítását. És el is kezdtek. Mihály személyesen dolgozott az építkezésen a falubeli mesterekkel együtt. Ő rakta az első fal első sorait, majd a többi az asztalos és a kovács. Ő kezdte levetni a plafont, majd ezt egy mester folytatta. A vakolást egy mester kezdte el, és Mihály fejezte be. Megfeszített munkával az ősz folyamán sikerült lakhatóvá tenni a házat, és Mihály már ott töltötte 1979 őszét – és az ezt követő tíz évet. Fürdőszobát, kamrát, folyosót és előszobát építettek hozzá, bevezették az áramot, a vizet. Sikerült megszerveznie, hogy Zilahról és Nagykárolyból is külön nagy autókkal elhozzák Mihály bútorait és egyéb ingóságait. A villanszereléshez az engedélyek és egyéb hivatalos iratok intézését Angéla vállalta. A ház kitakarításában és berendezésében Mihálynak nagy segítségére volt Ibolya és Angéla is. Angéla külön is elment néhány napra hozzá, hogy az építkezés után lakhatóvá tegyék a lakást. Akkor járt először Gyöngyön, és a hely nagyon megtetszett neki. Örült annak, hogy Mihály egy neki való települést talált, de annak különösen, hogy a helyzete rendeződött.

1979-ben tehát Mihály visszavonult Gyöngyre. Időközben hivatalosan is jóváhagyták a nyugdíjazását, ám Mihály nem tudott belenyugodni a történetekbe. Amikor a postás megérkezett az első nyugdíjával, még mindig erős volt benne az ellenérzés, és nem vette át a nyugdí-

jat, sőt elhatározta, hogy a továbbiakban sem fogja átvenni. Így történt, hogy bár hivatalosan nyugdíjas volt, a nyugdíját évekig nem vette fel. Úgy tervezte, hogy a kétkezi munkájából fog megélni. Zöldséget, gyümölcsöt termesztett, és közben misézett a falucska templomában. Hozzá közel álló paptársai időnként meglátogatták, és amikor tudtak, segítettek neki azzal, hogy átadták a hozzájuk beérkezett misekéréseket, más néven intenciókat, természetesen a megfelelő összeg kíséretében. A máramarosi kollégája, Dobos János különösen sokszor küldött Mihálynak pénzüsségeket azzal a kéréssel, hogy az ezeknek megfelelő miséket Mihály mondja el.

Mihály nyugdíjazása a családdal való kapcsolatában is változást hozott, a most következő években ugyanis a családjával szorosabbá válik a kapcsolata. Különösen Angéla viselte szíven az öccse sorsát, és próbálta segíteni, ahogy csak tudta – hol azzal, hogy átvállalta tőle az adminisztratív teendőket, mint a hivatalokban való ügyintézés, hol azzal, hogy vállalta a hiánycikkek beszerzését. Nem egyszer a saját munkájával is segítette öccsét: elment hozzá a nagytakarítás vagy az őszi eltevések idején, hogy együtt tegyék el a paradicsomot és a szilvalekvárt. Mihály lassan megtanulta mindezt, és egy idő után már egyedül is belevágott.

1979 nyarának végén Mihály felvette a kapcsolatot egy nagyon régi ismerőseivel, egy mérnökkel, akivel együtt voltak börtönben, és aki időközben feleségével együtt kiszökött Németországba. Az első levelekben Mihály említi neki, hogy egyszer ellátogatott arra a helyre, ahol ők munkaszolgálatot teljesítettek, de az a telep már nem létezett, már máshol dolgoztatták a rabokat. Érdekes ez a megjegyzés. Mihály csak nagyon ritkán beszélt a börtönveiről. Tulajdonképpen egyetlen feljegyzést készített a témáról, amelyben részletesen elmeséli a börtön utolsó napjait és a szabadulását, a többről csak itt-ott elejtett mondatokból lehet hallani. Arról, hogy ő visszament oda, ahol munkaszolgálatos volt, nem beszélt senki másnak, feljegyzést sem készített erről. Most azonban más volt a helyzet: itt egy sorstársáról volt szó, akivel a jelek szerint nem esett nehezére erről a témáról beszélni.

Az első levélváltások alkalmával szóba kerül az, hogy Mihály esetleg elmenne Németországba látogatóba. Az ismerőse nagy örömmel fogadja a hírt, és készült meghívólevelet és pénzt küldeni Mihálynak – ezek mind szükségesek voltak abban az időben ahhoz, hogy a hatóságok kiadják valakinek az útlevelét, hiszen a hatóságok szemében ezzel

bizonyította az utazni vágyó állampolgár azt, hogy valaki külföldön befogadja és fedezi a költségeit. Mihály rövidesen mégis elállt a németországi utazás tervétől, és ennek adminisztratív oka volt: szüksége lett volna a munkahelyétől egy jóváhagyásra, vagy annak igazolására, hogy nyugdíjas. Ám ő nem volt alkalmazott, és nyugdíjasnak sem tekintette magát, így inkább lemondott az utazásról. Mérnök barátjának azonban csak sokkal később mesélte el azt, hogy mi áll a döntésének hátterében, és azt is, hogy ő nem veszi fel a nyugdíját.

A mérnökkel még sokáig leveleztek. A barátja rengeteget utazott Nyugat-Európában munkaügyben, és ahol járt, onnan igyekezett képeslapot küldeni Mihálynak, és kérte, hogy Mihály mindenikről írja meg, hogy megkapta-e. Időnként, ha elmaradt a visszajelzés, Mihály azon kapta magát, hogy a barátja sürgetésére elő kell vegye az előző havi összes képeslapot, hogy visszaigazolja őket. Mihály hálás volt ezekért a képeslapokért, szívesen nézegette őket. Cserében hosszú leveleket írt magáról: elmesélte a barátjának, hogy milyen az a környezet, ahol ő él, részletesen leírta a házát, a kertjét, a majorságot, a gyümölcsöst, például azt, hogy milyen gyümölcsfái vannak, mindenikből hány darab, és hogyan teremnek. A barátja a következő években néha csomagot is küldött Mihálynak, és a kávé, édesség, fogkrém és hasonlók mellé borotválkozógépet is küldött neki. Mihály ez utóbbit annyira megkedvelte, hogy később rendszeresen kért párizsi cserealkatrészeket hozzá. Mihály úgy képzelte, hogy az a világ, ahonnan a barátja ír, gazdag és fejlett világ lehet, és ott minden van. Mivel ő sokat biciklizett, arra gondolt, hogy szerelhetne egy kis motort a biciklire, és megkönnyítené a szőlőbe való kijárását. Meg is kérdezte a mérnök barátjától, hogy vajon nem tudna-e küldeni neki egy ilyen kis méretű, biciklire szerelhető motort, ám a barátja azt válaszolta, hogy ott bizony nem használnak ilyen megoldást, mert akinek erre lenne szüksége, az motorbiciklit vásárol. Mihály a fejlődést csak úgy tudta elképzelni, hogy a saját, meglévő eszközeit javítja fel, a barátja körüli világban azonban a fejlődés már régen meghaladta ezt a szintet, és a régi tárgyak javíthatása helyett új koncepciókat hozott.

A levelezésük a nyolcvanas években egyszer csak megszakad. Nem derül ki, hogy miért nem írnak többé egymásnak, de amikor végül a nyolcvanas években Mihály többször is eljutott Németországba, nem látogatta meg a sorstársát, ezt a nővérének külön említette.

1980

Az 1979-es év zűrzavaraival után talán nem csodálkozunk azon, hogy 1980. január elsején Mihály az élet felfoghatatlan titkain elmélkedett az alig 10 fokosra felfűtött szobájában, miközben odakint -19 fokos hideg volt.

Élet. Megfoghatatlan, sőt felfoghatatlan titkos valóság. Kimeríthetetlen forrása a titkoknak. Tulajdonságai azonosak az Isten tulajdonságaival. Az élet maga az Isten. Ezért felfoghatatlan, kimeríthetetlen a gondolkodó ember számára. Ilyen mélyen az élet titkaiba csak ezen a napon néztem bele. Elűztem szobámból a dermesztő h(i)deget. Kint 19 fokról szólt a reggeli adásban a rádió. A halott anyag – a hasított fa idevarázsolja ha nem is a nyarat, de legalább a nyár emlékét. És ebb(en) a tizen felüli hőmérsékletben már lehet gondolkodni is. Lehet próbálkozni feltárni azokat a gondolatokat, amelyek ebben a falusi áldott csendben a lélek mélyéről úgy törnek fel, mint a föld mélyén rejlő erő feltör a tűzhányó kitörésében vagy a meleg víz sugár szökőkút formájában gyönyörködteti az embert.

A következő hetekben Mihály újra megpróbált írni, ám nem volt konkrét témája. Ezért aztán feljegyzéseket készített, amelyekben visszaemlékezik a gyerekkorának vagy fiatal felnőtt korának egyik-másik eseményére. Látni, amint erősen próbál rászokni az írásra. Mintha reménykedne abban, hogy házának felépítése után az lesz a fő elfoglaltsága, hogy ír. Februárban újabb téma jut eszébe, amelyről könyvet írhatna: ez a templomépítés, amelyet ő irányított – egy ideig, míg el nem mozdították. Úgy gondolta, hogy ha a szerelem könyvtéma lehet, akkor egy templom építése is az lehet, és fejben el is készítette a könyv gondolatmenetét.

Az egyházi bürokrácia – vagy még inkább a vezető klikk sötét irigység(e), olthatatlanul lángoló gyűlölete. N(e)m kell a templom. Vádaskodás az adományozók előtt. Azok felszólalása és őszinte megbátorozása a vezetők magatartása miatt felbátorította az építőt, hogy panaszt tegyen az egyház előtt. Kérte, hogy hajtsanak végre személyes változást a vezetésben. Rámutatott arra az e(gy) személyre, aki jogszerint kellene is, hogy vezessen.

A vázlatban ő az építő, aki panaszt tett az egyház előtt és kérte, hogy váltsák le az előljáróit. Ennek az új könyvnek a terve sem jutott tovább ennél a néhány mondatos elképzelésnél, és ennek a könyvnek

az írásához sem fogott neki. Februárban már elkezdte tervezni azt, hogy mit fog a tavasszal veteményezni, és kezdte beszerezni a szükséges magokat. Egy paptársától levélben kért görög-, sárga- és cukordinnyemagokat, és az meg is ígérte, hogy küld neki.

Talán az sem véletlen, hogy éppen ekkor, 1980 augusztusában Mihály megírta az első végrendeletét. Ebben a pillanatban a legértékesebb tulajdonának a villanyorgonát tartotta, és ezt a hozzá közel álló Schneider fiúknak hagyja. A következő, amiről rendelkezik, a háza. Amikor idáig ért a gépelésben, szétnézett a lakásában. Mindennel olyan elégedett volt. Arra gondolt, hogy valakik majd átrendezik mindent, kidobják a holmiit, a könyveit... Érezte, hogy nem tudja elviselni ezt a gondolatot, ezt nem engedheti meg, hanem az lenne jó, ha minden így maradna... Azon töprengett, hogyan lehetne megoldani azt, hogy a háza úgy maradjon, ahogy most van. Végül arra gondolt, hogy működhetne afféle vendégházként, remetelakként, olyan fáradt papok szálláshelyeként, akik feltöltődést keresve vonulnának vissza egy csendes helyre. A ház körüli gyümölcsöst az a család használja majd, akiktől a házat megvásárolta. A házat nem írásták át az ő nevére, de az adásvételről iratot készítettek, és Mihály a saját költségén felújíttatta, ezt is megjegyzi itt. A bútorai között volt néhány szék, ezeket egy ismerőseére hagyta, mivel annak nagyapja készítette volt őket, ám a többi bútor maradjon a helyén, írja. Újra szétnézett. Az orgonára nézett. Azt el fogják vinni, gondolta, hiszen a fiúkra hagyta. Eszébe jutott, hogy az ő harmóniuma viszont egy családnál van kölcsön, és leírta, hogy az orgona helyére állítsák majd a harmóniumot. Könyveire esett a pillantása. Maradjanak a helyükön azok is, rendelkezett, de a látogatók elvihessenek egyet-egyet emlékebe. Ezután rátér a pénzügyekre. Volt egy takarékkönyve, egy Dacia autó ára volt benne. Egy ismerőse fizette be neki, amikor Mihály átadta neki használatra a saját Lada autóját. A tranzakciónak nyilván az volt a célja, hogy az ismerőse, aki szeretett volna autót vásárolni, hamarabb autóhoz jusson. Aki új autót szeretett volna vásárolni, annak akkoriban éveket kellett várnia, de ezzel a megoldással azonnal autóhoz jutott az ismerőse azáltal, hogy Mihály felajánlotta neki a használaton kívüli autóját, ő meg átadta Mihálynak a takaréketét. Mihály azt is elmondja, hogy a takaréketét szelvénye a fiókban van, a Kristóf pénztárcájában.

Ezek után arról ír, hogy ő takarékosan élt.

Nem is vettem magam számára soha egy pohár sört, bort vagy pálinkát, sem cigaretta felét. Fűszerezsek, egyéb üzletesek sem gazdagodtak belőlem. Takarékosan éltem. Pedig ehettem, ihattam volna. Bélteken az egyház pincéjében volt némely évben, pl. 1973-ban közel 20 hl borom. A padláson is volt néha közel fél vagon kenyérgabona. Munkások kapták meg bérük fejében, és többnyire építkezésekre fordítottam jövedelmemet. A néptől nem kértem. Aki adott, attól szívesen vettem. A nép ajándéka az egyház értékes kincse.

A következőkben a saját temetéséről rendelkezik részletesen. Megjegyzi, hogy a szükséges készpénze erre megvan. Egyszerű koporsót szeretett volna, felirat nélkül, és azt kérte, hogy a szertartáson őt magát ne említsék. A sírkeresztjét ő maga fogja elkészíteni, hogy ne legyen ezzel senkinek gondja. Itt megállt a gépelésben, és elgondolkodott. Mit is ír majd rá? Végül ezt írta le: *Itt nyugszik egy pap, aki csak ember akart lenni.* Újabb fejezetben rendelkezik néhány tulajdonáról: az írógépet, a borotválkozó felszerelést és a kutyáját Kristófra hagyta. A kutyája különösen kedves volt számára, azt is leírja itt pár sorban, hogy miért: *Amikor hazug főnököm 1978 késő őszén – mondhatni télvíz idején – kikergetett otthonomból kétszínű tanácsadói és saját nagy öröme, és Érmindszenten húztam meg maga(m)at, a kutyám, a Bolha folytatta keresésemet, amelyet 1976 őszén elvesztekor kezdett. Fáradtságot nem ismerő nyomozással 1979 jan. 15-én déltájban rám talált, hogy szerető ragaszkodása legyen akkor és ott, és azóta is sok kedves percem forrása.*

A lemezjátszóról és a magnóról is rendelkezik, ez utóbbit kántor öccsére hagyja. A végrendelet végén megnevezi két paptársát mint a végrendelet végrehajtóit. Az utolsó részben arról ír, hogy szép volt az élete.

Mihály több végrendeletet készített még, de ez az első a sorban. Az időzítés nem véletlen, sőt, érthető. Gyerekkora óta először történt meg vele, hogy nem kötődött egyetlen intézményhez sem: gyerekkorában iskolás volt, utána egyetemi hallgató, majd alkalmazott – váltakozva plébános, tanár. Most először nem volt affiliációja: sem alkalmazott nem volt, sem nyugdíjasnak nem tekintette magát. Nem is igazán tudta, mihez fog most kezdeni. Persze gazdálkodni akart, hiszen főleg ebből akart megélni, de intellektuális munkát is tervezett végezni közben. Ezért vannak ebben az időszakban olyan szövegei, amelyekben azt taglalja, hogy könyvet ír. Ezekre nem került sor, de az útkeresés hangulatát

érezni lehet a szövegeiből. És ezért készít végrendeletet is. Most először történt meg, hogy ráért – hogy az ideje nem volt feladatokkal lefoglalva. Volt ideje töprengeni, elmélkedni, és önmagával szembenézni is.

1980 nyarán Mihály tett még egy próbálkozást arra, hogy tisztázza magát, és bocsánatkérő levelet küldött az ordináriusnak. Úgy tudta, hogy Márton Áron is levelet írt az ordináriusnak az ő érdekében. Mihály az általa nagyra becsült püspök tanácsára írta meg a bocsánatkérő levelet – ezt csak későbbi elbeszéléséből tudjuk meg. Nem volt könnyű Mihály számára ez a lépés, de a szeretett püspöke kérésére megtette. A szatmári ordinárius nem válaszolt a levelére. Még évek után is emlegette, hogy az ordinárius nem válaszolt erre a levelére, sőt, Mihály úgy hallotta, hogy még a Márton Áron levelét is Mihály által hamisítottnak tartotta addig, míg valaki a püspök közvetlen környezetéből meg nem erősítette, hogy azok tényleg a Márton Áron sorai. Erről a történetről 1987 februárjában számolt be Mihály egy kollégájának.

Ezen a nyáron történt, hogy Angélának is költöznie kellett. Abban a negyedben, ahol addig az ő háza volt, a hatóságok a házakat lebontották, helyükbe tömbházakat emeltek, és a házakban lakókat ezekbe a tömbházakba költöztették. Mivel a tömbházba nem vihette el minden ingóságát, felajánlotta Mihálynak, hogy ezeket átadja neki, ha gondolja. Még a kis rakott kályhát is tervezték lebontani és elvinni. Augusztusban leveleztek arról, hogy mikor lesz alkalmas Angélának az ingóságok elvitele, azaz mikorra tervezze Mihály a teherautó bérlését. Fontos volt az időzítés, ugyanis miután Mihály elhozza a házából a dolgait, már nem fog tudni ott lakni.

Közben Mihály a szilvát szüretelte ezekben a hetekben, és elégedetten tapasztalta, hogy a csemegekukorica is finom lett. Szépen megnőttek a csibéi, azt remélte, hogy ősszel már tojni fognak. Várta a szőlő érését.

Szeptemberben Mihály újra elővette az autóvezetői engedély témáját. Arra gondolt, hogy az új életkörülményei között elkelne az engedély, akár autóval mehetne ki a szőlőbe, illetve lenne mivel eljutnia egy-egy látogatásra, nem érezné magát elszigetelve. El is ment volna vizsgázni, ám szíve szerint nem Szatmárra ment volna. Ott ugyanis sokan ismerték, és ő szégyellte volna, ha esetleg ismerősei előtt kellett volna vizsgáznia. Arra gondolt, hogy egy semlegesebb városban kellene próbálkoznia. Kolozsváron van is egy román ismerőse, gondolta. Írt hát neki, és megkérte őt, hogy segítsen neki abban, hogy kolozsvári átme-

neti lakcímet kaphasson, például azzal az indokkal, hogy kezelésre kell járnia Kolozsvárra. A sofőrvizsgát ugyanis csak akkor tehetné volna le egy másik városban, ha már 6 hónapja oda szolt a személyi igazolványa. Ez a terve azonban nem valósult meg, Mihály nem járt sem sofőriskolába, sem vizsgázni Kolozsvárra.

Szeptemberben elkészült a padlás is Mihály házában, és ő arra készült, hogy oda helyezi el majd a kukoricát, amely szépen érett már. Gondjai voltak az egerekkel, szinte naponta szivárogtak be, erről Angélának panaszkodik. Tőle kért segítséget nagykárolyi kályharakó mester beszerzésében is. Úgy gondolta, hogy egy nagykárolyi mester elmehetne vonattal a legközelebbi vonatállomásig, és az állomáshoz ő elküldené érte egy ismerőst. Angéla néhány nap múlva válaszolt is erre a felkérésre, mondván, hogy az a mester, aki épp az öccsük házában dolgozik, nagyon lassan halad, már két hónapja rakja azt az egy kályhát, az övét pedig egy idős mester készítette, aki nem jár vidékre. Azt javasolja, hogy Mihály keressen közelebb mestert. Mihály végül így jár el, és a hónap közepére fel is rakatta a kályháját. Az őszi eltevéseiről is beszámol Mihály, mire nővére postafordultával tanácsokat adott neki azzal kapcsolatban, hogy ilyenkor hogyan tegye dunsztba az üvegeket. Tanácsokat adott Mihálynak az egerek ügyében is, és jelzi neki, hogy elkészültek a függönyei, amikkel szépítheti a lakását.

Szeptember végén elhunyt Márton Áron püspök. Mihály majdnem tíz évet dolgozott a püspök közvetlen közelében, nagyra tartotta őt. A püspök nagyon kedves volt Mihály számára, halála igencsak megviselte. A temetésére nem ment el. Később ezt azzal magyarázta, hogy nem kívánta látni azokat, akik elmentek a temetésre, és úgy érezte, hogy magányában gyászolja meg. Még hónapokkal később is erről levelezett: távolabb élő levelezőtársainak is megemlítette a püspök halálát. Azt írta nekik, hogy a püspök *üstökös volt, amely sokáig fogja párját ritkítani*. Végül ő maga talált valakit, aki a kérésére levélben elmesélte neki a püspök utolsó napjait.

Október közepén Angéla és a húga elmentek Mihályhoz. Mihálynak Gyöngyön sem volt házvezetője, mint legtöbbször korábban sem. Ő maga csak ritkán főzött, az ebédet megbeszélés alapján egy falubeli asszonytól hozatta. A takarítást, mosást ő oldotta meg, néha a nővérei elmentek hozzá és besegítettek egy-egy nagytakarítás alkalmával, mint ahogy most is. Ott maradtak pár napot, és segítettek neki az eltevésekben, illetve az őszi takarításban és a házában a rendbetételében. Még

hazautazásuk után is tanácsokat adtak neki, például hogy a mosatlant ne tartsa az asztalon, mert az nem mutat jól, hanem tegyen egy széket az asztal mellé és rá egy tálat, és abba tegye, míg el nem mossza. És ajánlották azt is, hogy öccsük mielőbb csináltassa meg a padlás ajtaját, hogy az egerek ne tudjanak lejönni onnan, és addig is ellenőrizze állandóan az ágyat és a dunyhát, nehogy belefészkeljen az egér.

Novemberben Mihály Nagykárolyban járt, és míg egy hivatalban a hivatalnok érkezésére kellett várakoznia, tett egy látogatást a helyi temetőben. Hazaérve arról számolt be nővérének, hogy nagy élmény volt ez számára, és majd tesz egy hasonló látogatást, mert most csak a család egyik ágának sírjait kereste fel, és fel szeretné keresni a másikat is. Mint annyi tervéből, végül ebből sem lett semmi, de ez az élménye megmaradt.

November végén Mihály román nyelvű hivatalos levelet kapott a Római Katolikus Egyház Alkalmazottainak Nyugdíjosztályától. Értesítették őt arról, hogy 1979. szeptember elsejétől érvényes a nyugdíjazása, és mivel nem vette fel a nyugdíját, az összegeket nekik visszautalták. Arra kéri őt, hogy tisztázza a nyugdíjának ügyét, mert az egyházmegyei hatóság 1980-ban megerősítette azt, hogy a nyugdíjazását nem fogják visszavonni. A hivatal érezhetően nem nagyon tudott mit kezdeni Mihály helyzetével. Minden irat, amely a kezükben volt, arra utalt, hogy Mihály nyugdíjas. Annyira nem értették azt, hogy Mihály nem veszi fel a nyugdíját, hogy még rá is kérdeztek az előjárói hivatalban arra, hogy visszavonják-e a nyugdíjazást. Számukra értelmezhetetlen volt az, hogy valaki nem veszi fel a havi nyugdíját. Mihálynak azonban nem volt mit tisztáznia. Ő pontosan tudta, hogy ez a helyzet hogyan alakult ki, és a jelek szerint egyelőre nem kívánt változtatni rajta.

És eljött az advent időszak. Mihály megfigyelte, hogy advent első vasárnapján 28-an voltak a misén. Fel is jegyezte magának a nevüket, mert azt tervezte, hogy megfigyeli majd, milyen gyakran járnak ezek a hívei templomba a következő évben. Erről a tervéről sem tett többet említést, valószínűleg megfeledkezett arról, hogy rendszeresen vezesse ezt a névsort.

November utolsó napjaiban egy reggel arra ébredtek, hogy egy rövidzárlat miatt megtelt a templom füsttel – szerencsére nem égett a tűz, csak izzott és füstölt néhány szőnyeg, de ez elég volt ahhoz, hogy Mihály hetekig dolgozzon a templom helyreállításán és a festésen.

Ezen a télen már megvolt a nővérétől elhozott kályha, és sokkal élhetőbb volt a háza, mint előző télen, amikor arról panaszkodott, hogy

olykor alig 10-11 fok volt a szobájában, most viszont örömmel újságolja, hogy 20 fokra is fel tudja fűteni a szobáját. A téltre készülve elraktározta a megfelelő mennyiségű hasított fát, de igyekezett minél később elkezdni ezzel fűteni. December elejéig tartottak ki a nyers gallyak, és csak ekkor kezdte Mihály a hasított fát használni. Az volt a terve, hogy minél később kezdje el használni a hasított fát, mert az drága volt, és a kemény hidegekre tartogatta.

Többeknek írta ezekben a napokban, hogy milyen elégedett: azt írta szinte mindenkinek, hogy jól van, csendben dolgozik magának, és örül a csendnek, mert korábban mindig elfoglalt ember volt, és úgy érzi, hogy most kárpótolja őt a sors a csennel.

December végén érkezett a hír, hogy nővérük, Adél nagyon beteg. Néhány nap múlva, december 30-án elhunyt. A nővére temetésén a kápolnában állva Mihály megfázott egy kissé. Arra gondolt, hogy anynyi évig, évtizedig gyözködtek Adélt, hogy költözzön haza, és immár végleg hazaköltözött. A temetés után Angélának írt levelében adatokat kért Adélról: kérte, hogy Angéla írja meg neki, hogy Adél mikor ment el jelöltnek, mikor öltözött be. Azt tudta, hogy 1930-ban tett fogadalmat. Érdekelte az is, hogy Adél mikor ment el Brassóba, mert ő csak azt tudta, hogy mikor jött onnan haza. Miközben az Angélának küldendő levelet írta, arra gondolt, hogy bárcsak valakiket rendelne nekik is a Gondviselés, akik a végső tisztességet megadják majd.

1981

Januárban Mihály elküldte nővérének azokat a fényképeket, amelyeket a mérnök barátja küldött volt neki. Egyik fényképen a mérnök lakása volt látható, körülötte egy pálmaliget, a másikon egy szép templom, amelyet kirándulásaik alkalmával meglátogattak. Mihályt elbűvölte a látvány, és azért küldte el nővérének a képeket, hogy ő is láthassa, mi van a határaikon túli, nyugati világban.

Ebben az időszakban rendszeresen megfordultak Mihály házában volt tanítványai, barátai közül néhányan. Nem pusztán udvariassági látogatások voltak ezek, hanem kihasználták arra is, hogy lelki és műveltségi kérdéseket vitassanak meg egy-egy látogatás alkalmával. Egyik ilyen alkalommal egyik látogatója felvetette azt a kérdést, hogy a szent könyvek mennyire tekinthetők hitelesnek, hiszen a történések után jó-

val később írták le a történeteket, később állították ezekből össze ezeket a könyveket, és a kérdése az volt, hogy vajon ezek után mit lehet belőlük elfogadni. Mihály erre azt válaszolta, hogy Krisztus istenségében nem lehet kételkedni, *és aki Krisztus éli, annak nem kell biblikus bizonyítás* – ezzel a hibás megfogalmazással zárja ezt a történetet. A vendégek elmentek, a kérdés azonban tovább foglalkoztatta Mihályt. Szent Tamás jutott eszébe, és végül a templomban mise után hálaadást végzett, hogy Szent Tamás lelkületével köszöntse imádva Krisztust. Mihály szerette ezeket a találkozásokat. Tervezte, hogy történelmi témákat is megbeszélnek majd a következő találkozásokon, pl. Endre, Béla, Salamon, Géza vagy Szent László királyok történeteit. Úgy érezte, hogy a kis társaságuk afféle titkos, földalatti mozgalommá alakul. Nevet is adott a mozgalomnak: Szabadság a föld alatt. A saját munkáját ő maga már így értelmezte, és le is írta a megfelelő megnevezést: a szamizdat. Leírta mellé, hogy jó lenne, ha mindenki megtanulná ezt a szót. És hogy mit jelentett ez számára? Ezt is elárulja: (...) *az állam sőt írd és olvas(d) egyházi szemmel nézve – nem engedélyezett ténykedés. Mondjuk ki: földalatti. Ez a föld alatt, ahol dolgozom Kr. ügyéért – teljes szabadság van.* A találkozásokból végül nem lett mozgalom, mivel a látogatások megritkultak, és visszaállt a korábbi gyakorlat, amikor egyénileg látogatták egymást a baráti körben.

Január közepén furcsa dolog történt. Egy kollégája írt levelet Mihálynak. Ez a kollégája egy további társával nemrég felkereste Mihályt a lakásán. Mihály megvendégelte őket és beszélgettek. Erre a találkozásra reflektálva meséli el a kollégája most Mihálynak, hogy a tágabb szakmai közösségükben azt beszélik, hogy amikor ők felkeresték Mihályt, hármasan szidták a főnöküket, és hát került végül valaki, aki hallotta ezt a szóbeszédet, és az előljáró elé tárta. A kollégája azt írja, hogy szólni akart Mihálynak, hogy legyen erre felkészülve.

Januárban Angéla csomagot küldött fivérének. A csomaghoz csatolt levélben sajnálkozott, hogy nem tudott laskaféléket is küldeni, de sajnos nem lehet kapni a boltokban, és mivel nem tudta idejében, hogy mire van Mihálynak szüksége, nem volt ideje gyúrni. Kenyeret sem lehet kapni abból a fajtából, amelyet Mihály kért, így olyant küldött, amilyent kapott. Kérte viszont Mihályt, hogy tartsa meg a dobozokat, amelyekben csomagokat szokott neki küldeni, mert dobozt sem lehet kapni, már számos üzletben érdeklődött.

Ugyancsak januárban írja Mihály nővérének, hogy az egyik falubeli közeli ismerőse, egy 53 éves férfi még mindig nem talált feleséget ma-

gának. Pár nap múlva Mihály már egy hölgynek ír levelet ebben a témában. A levél elejéből kiderül, hogy Mihály nem is emlékezett pontosan a hölgy nevére, amiért szabadkozik. Ezután megkérdezi tőle, hogy nem lenne-e kedve férjhez menni. Elmondja, hogy egy 53 éves falubelije keres feleséget magának. Ezután elmondja mindazt a férfiről, amit úgy gondolt, hogy ilyen helyzetben tudni kell: hogy a férfi gazdálkodó, két éve özvegy, a 84 éves édesanyjával él, a gyermekei már elköltöztek. Jellemzést is ír róla: becsületes, nem iszákos, nem dohányzó és jó gazda. Ezután következik a meggyőző része a levélnek:

A kis Szatmári otthontól csak annyiban kellene elválnia, hogy itt lakna Gyöngyön. És oda is be-bemenne látogatóba. Megélhetésre ne gondoljon. Itt gazdag emberhez jönne férjhez. Gondolom, már van anyyi szolgálati éve, hogy tudna betegnyugdíjat kapni.

Miután volt egy találkozásuk, márciusban Mihály újra visszatért a témára, ám itt már a hölgynek és a hölgy nővérének együttesen ír. Mihály újra arról próbálta meggyőzni a hölgyet, hogy menjen férjhez az ismerőséhez:

Beszélgetésünk alkalmával kitűnt, hogy még sok évig kell Máriának nézni az óráát, lesni a buszt és aztán végezni a munkát sok órán át. Milyen más volna ez az életforma. Csendes otthonban végezni a házimunkát, ami két személyre nem jelent igazi terhet. Szép napsütésben kiskertben virágokat, zöldségfélét termelni, gondozni, gyönyörködni a szép baromfiudvarban. A mezei munkát elvégzi az életerős férfi, akinek egyébre sincs gondja, mint biztosítani a szép nyugodt otthoni életet.

Ekkor azonban már egy lépéssel előbbre tartanak, és Mihály már a vagyonról is szót ejt: a jövődőbeli férj házának felét a gyerekei öröklik, a másik felét a feleségére íratja, és amit ezen felül keresnek a gazdálkodásból, az a közös jövedelmük lesz. Végül azzal búcsúzik, hogy elvinné és bemutatná neki a barátját, és arra kéri, hogy ha nem zárta be még teljesen a szívét, akkor fogadja őket egy látogatásra, de ha nem lehet szó erről, akkor nyugodtan írja meg.

A hölgy azonban végül nemet mondott, és Mihály tovább töprengett, hogy ki lenne alkalmas menyasszony. Áprilisban egy hirtelen el-

határozással írt a saját özvegy húgának, és tőle is megkérdezte, hogy nem szeretne-e férjhez menni a falubelijéhez. Ezt írja a húgának:

... (a férfi) tejben, vajban fürdik, szép rendes portája és otthona van. Róla csak jót lehet mondani. És a mamájáról is ugyan így. Én befolyásolni nem akarlak, hiszen mindenki szabad emberként rendezi a sorsát. Arra kérlek azonban, hogy postafordultával jelezd, hogy ez a levelem megérkezett.

Azonban húgától is elutasító választ kapott. Azt írta neki a húga, hogy esze ágában sincs férjhez menni, és hogy jót kacagott az ajánlaton, amelyet meg sem mer említeni a saját lányának, mert az is kikacagná. Angélának az volt a véleménye, hogy a húguk okosan teszi, hogy nem megy férjhez.

Néhány nap múlva Mihály újabb próbálkozást tett. Ezúttal egy férfi ismerősének írt levelet, és rajta keresztül egy további hölgyet szólított meg ugyanezzel a kérdéssel – a hölgy valószínűleg a címzett hozzátartozója volt. Ez a hölgy varrónő lehetett, mert Mihály kihangsúlyozza, hogy náluk a faluban nincs egy varrónő sem – nyilván ezt csalogatásnak szánta:

A megélhetés és mondhatni a jólét biztosítva. Itt nincs egyetlen varrónő sem. Az állomás közel, majdnem teljesen aszfalt uton lehet elérni. Szatmár is 30 km-re van. Még ennyit: a férfi 27-ben született, jómegjelenésű, életerős valaki. Minden jót ellehet róla mondani. A legfőbb az hogy mélyen vallásos és becsületesen józan ember, pedig volna mit innia. Sikerrel azonban Mihály itt sem járt.

De miért is vállalta fel ezt az ügyet Mihály? Nővérének azt a magyarázatot adta, hogy azért, mert az özvegyember megkérte őt erre. Nyilván közel állt hozzá ez a híve – nemcsak azért, mert tőle vásárolta meg annak idején azt a házat, amelyben most élt, hanem gazdasági kapcsolatban is volt azzal a családdal.

A házasság ezen a tavasszal majdnem sikerült – de csak majdnem. Május 7-én Mihály már arról számolt be nővérének, hogy a férfi talált menyasszonyt, és már jegyben járnak. A sietségüket Mihály helyeselte: *Egy hét leforgása alatt nyélbe is ütük. Nem sokat töprengtek. Jól teszik. Azt mondják, jó asszony. Buzgó vallásos valaki. Ez már egy jele annak, hogy meglesznek jól.* Két nap múlva ő maga írt az egyik szomszédos fa-

lubeli paptársának, és kérte tőle az ilyenkor szokásos kiadatási igazolást, de azt is írta, hogy időszűke miatt az iratot ő kiadottnak feltételezi, mert a polgári esküvőjük azon a napon lesz, amikor ezt a levelét Mihály keltezte. Bár a polgári esküvő kitűzött napján Mihály még úgy tudta, hogy lesz esküvő, erre a házasságra azonban mégsem nem került sor. Látványosan az utolsó pillanatban léphetett vissza valamelyik fél, a fentiek alapján feltehetőleg a menyasszony. Ősszel Mihály újra menyasszonyt keresett az özvegynek, és nővérétől újra érdeklődött egy másik közös ismerősük felől.

Ebben az időszakban egy másik ügyet is felvállalt Mihály: megpróbált meggyőzni egy fiatal kántort és annak feleségét arról, hogy költözzenek Visóba, és a kántor vállalja el az ott megüresedett kántori állást. A férjnek kántori végzettsége volt ugyan, de nem a szakmájában dolgozott. A fiatalok azonban szabadkoztak: ha elköltözik Visóba, a feleségnek ott kell hagynia jelenlegi a munkahelyét, és tudták, hogy nem valószínű, hogy találna munkát Visóban. Mihálynak azonban az volt a véleménye, hogy a feleségnek alkalmazkodnia kellene, mert *a férjét nem szabad megállítani egy ilyen nagy ügy megvalósításában*, így fogalmaz.

Néhány hét múlva, 1981 áprilisában megírta ezt a helyzetet egy kollégájának is, aki ismerte a házaspárt. Arra kérte őt, hogy lépjen közbe és győzze meg a feleséget, hogy fogadja el, hogy csak a férje fog dolgozni, és egyezzen bele abba, hogy Visóra költöznek. Itt kicsit részletesebben ki is fejteti a véleményét:

Pótlólag hozzáteszem még: szabad-e a feleségnek ilyen formában akadályozni, hogy a férj hivatásának élhessen? Határozottan nem. Innen is látszik, hogy (férfi személynév) milyen finom lelkű. Más ember azt mondaná, ha jössz, jössz, ha nem jössz maradsz. (...) A mi elvünk és erkölcstanunk azt mondja, hogy a férfi munkájából kell hogy megéljen a család.

A feleség az édesanyjai hivatásnak kell hogy éljen. Mihály álláspontja részben a II. vatikáni zsinat előtti egyházi szemléletet tükrözi, amely a témáról így fogalmaz: „A férj a család vezetője és mintegy az asszony feje, az asszony pedig, mivel hús az ő húsból és csont az ő csontjaiból, vesse magát alá és engedelmeskedjék férjének.”²⁰ Ez a mo-

20 XIII. Leó pápa: A házasság fölbonthatatlanságáról. Enciklika. Róma, 1880.
Online: <https://regi.katolikus.hu/konyvtar.php?h=124> (2019. 08. 25.)

dell nagyban egyezett a Mihály szocializációja során megtapasztalt paraszti családi modellel, amelyben a férj hozza meg a családjára érvényes döntéseket, és a feleség engedelmeskedik. A felkért kollégája el is ment, és Mihály tanácsának megfelelően elbeszélgetett a szóban forgó házaspárral. Azok neki is elmondták, hogy az új helyen nem látják biztosítottnak a megélhetésüket. A feleség ott nem kapna munkahelyet, miközben jelenleg dolgozik, és kétszer annyit keres, mint a férje. Külön kiemelik, hogy ennek köszönhetően a jelenlegi helyükön akkor is megélnének, ha a férj nem dolgozna. Ha az új helyre költöznének, a férj fizetéséből nem tudnának megélni. De volt más szempontjuk is, például az, hogy az új hely igencsak távol esett volna a szüleiktől, akiket így nem tudtak volna látogatni. Az volt a házaspár zárszava, hogy csak akkor mennének az új helyre, ha ott a feleség is álláshoz jutna.

A fenti két történetben a régi és az új világ találkozik, sőt, ha nem is túl drámai módon, de ütközik is egymással. Mint láttuk, a társkeresésben nyújtott segédkezése során jól kirajzolódik Mihály értékrendje: az ő szemében a házasulandók számára nagyobb súllyal bírt az, hogy a jövődöbéli rendezett anyagi körülmények között él, életerős, megfelelő jövedelemre számít, megfelelő társadalmi csoportból származik, nem a kötött idő szerint működő városi gyárakra alapozza a megélhetését, hanem a gazdálkodásra, és nincsenek kilengései a szociális normáktól – ilyennek tekintette Mihály a dohányzást és az alkoholfogyasztást, és végül, de nem utolsósorban, az illető vallásos. Mihály azt is gondolta, hogy ha a kiszemelt jövődöbéli megfelel ezeknek a feltételeknek, akkor már igazán csak egy bemutatkozó találkozásra van szükség. A másik történetből pedig kiderül, hogy mi történik ideális esetben azt követően, hogy már házasok voltak: ekkor már az irányító szerep kizárólag a férfit illette meg, ő dolgozhatott, a felesége pedig csak háztartásbeli lehetett. A régi világban, a 20. század első felében még a feleség szerepe korlátozott volt, a háztartással és a gyerekneveléssel foglalkozhatott, és Mihály ezt a modellt tartotta követendőnek. A nyolcvanas évek új világában már Mihály környezetében is a feleségek is dolgoztak, akárcsak a férj, és attól kezdve, hogy munkát vállaltak, a döntésekben is részt vettek. Mihály nyilván másként nevelkedett, a régi modellhez szokott, ezért aztán mindez számára új és elfogadhatatlan volt.

Az év első hónapjaiban Mihály megpróbált rendszeresen a gépe elé ülni, és leírni életének olyan múltbéli eseményeit, amelyeket fontosnak érzett, de még sosem írta le őket. Egy ilyen alkalommal azt idéz-

te fel, amikor 1943-ban Scheffler János püspök ellátogatott Krasznabéltekre, ahol Mihály akkor segédlelkészként szolgált. Visszaemlékezik arra, amit az általa annyira tisztelt püspök mondott, Gyöngyre utalva:

Beszédjében jövőre nézve azt látta, hogy eljön majd az idő, amikor itt a templom szomszédságában szerény egyházi hajlék is épül, s lesz majd egy idősebb pap is aki a falusi csendben szeretné öreg napjait leélni. Ő akkor nem is sejtette, hogy az elhintett mag már meg is fogant a jelenlevő segédlelkész lelkében.

Eddig a pillanatig ugyan sosem gondolt a gyöngyi házára és a saját szerepére ebben a formában. El is csodálkozott azon, hogy most, ahogy felidézte ezt az emlékét, úgy tűnt, a prófécia bekövetkezett: az az idősebb pap, akiről a püspök beszélt, már Gyöngyre költözött. Már meg volt győződve arról, hogy ő az, aki a néhai püspök vízióját beteljesíti.

Ekkor, az év elején még mindig téma volt a ház berendezése, környelmesebbé alakítása. Márciusban Angéla azt tervezte, hogy linóleumot vásárol Mihály házának előszobájába, mert úgy vélte, hogy így rendezes lenne, és könnyebb lenne tisztítani. Levélben kérte, hogy öccse mérje meg az előszobát, és küldje el a méreteket neki. És azt is kérte, hogy a kis biciklit és a tangóharmonikát vigye el neki, ha nem használja senki.

Mihály februárban Gyergyóalfaluba utazott, ahol lelkigyakorlatot tartott a helyi plébános kérésére. Az utazását megelőzően gondosan felkészült, 18 oldalnyi jegyzetet készített magának azzal kapcsolatban, hogy melyik nap miről beszél majd. Az első nap Márton Áronról akart beszélni, és arról, hogy Márton Áron lelkülete ihlette meg őt, Mihályt, amikor a helyiekhez szól. A püspök szellemi örökösének tekintette magát, és azt szerette volna, ha így néznének majd rá azok is, akiknek prédikál.

Márciusban levelet írt a mérnök barátjának, és arra kérte őt, hogy segítse egy rokonát abban, hogy elutazhasson Németországba, ahol a kisfiát kezeltetni akarta. Ehhez a rokonnak szüksége volt egy meghívólevélre egy németországi személytől és pénzre, amit az illető letétbe helyez az utazó személy nevére. Mihály elmondja, hogy ő visszautalta barátjának azt az összeget, amelyet neki küldött volt hasonló céllal, és most azt kéri, hogy segítsen a rokonának. Azt is hozzáteszi, mintegy mentegetőzésképp, hogy a rokonának már nem kell a helyszínen is segíteniük, csak a kijutásukban.

Ezekben a napokban, hetekben Mihály sokat hallott arról, hogy paptársai a Caritas külföldi segélyszervezet segítségét élvezik. Arra gondolt, hogy ő is tenne egy próbát, de ezt nyíltan nem merte felvállalni. Végül úgy döntött, hogy egy paptársát kéri meg arra, hogy kérjen számára egy villanyorgonát a Caritástól. Ez ugyancsak márciusban történt. Megírta neki a márkát is, amit szeretne. Neki magának volt egy ilyen villanyorgonája, de odaadta egy számára kedves családnak, ahol két fiú is zenél, és néha nála a templomban kántorizálnak. Azt javasolja a paptársának, hogy ha az ordináriustól kell ehhez jóváhagyás, mondja azt, hogy kántorképzésre kéri az orgonát – nyilván itt azt szerette volna, ha nem derülne ki, hogy végső soron őneki kell az orgona. Mihály úgy gondolta, hogy mindenki jól járna, hiszen lenne, ahol gyakoroljon a két fiú, és ő, Mihály is visszakaphatná a saját orgonáját, ha az újat megkapnák a fiúk. Az akciónak azonban nem lett eredménye, legalábbis az iratok nem szólnak arról, hogy Mihály ezen az úton hozzájutott volna egy orgonához.

Tavasszal Mihály elkezdte a kerti ültetéseket: márciusban mákot, hagymát, zöldségeket veteményezett, és a többi veteményezéshez várta a jó időt.

Április elején megünnepelték Mihály pappá szentelésének a 40. évfordulóját. Erre az alkalomra hazautazott, és ott találkozott a testvéreivel. Kilátogatott a szülőfalujában a temetőbe is, és felkereste az elhunyt szerettei sírját. Ugyan a saját autójával ment, de mivel nem volt neki magának még hajtási engedélye, valaki vezetett helyette, aki-nek épp arrafele volt intézendő dolga. Mihály kénytelen volt ilyenkor alkalmazkodni a sofőr programjához.

Április végén Angéla újra elővette Mihály nyugdíjának az ügyét. Arról próbálta meggyőzni őt, hogy mégis fogadja el a nyugdíját:

Szerintem rendezni kellene a nyugdíjadat. Megdolgoztál érte, az Neked jár. Sokszor eszembe jut: amikor (?) meghalt, Mariska néni néhány évig azt hangoztatta, hogy neki nem kell nyugdíj. Egyszer aztán kért, hogy rendezzem. A nyugdíj-főnök azt mondta, hogy ez a buta aszszony egy csomó pénzt sárba taposott. Ilyet nem szabad csinálni. Nem tudjuk, még mi vár ránk. Mindig nehezebb az élet. Még az aggmenházba sem vesznek be, ha nincs nyugdíjad. Szerintem az lenne a legokosabb, hogy megalázod egy kicsit magad és kéred. Az alázatosság. Te jobban tudod mint én, mindig hasznos. Lassan mindenkit megtör az

élet. Az én aggodalmam csak akkor fog elmúlni, ha tudom, hogy már folyósítják a nyugdíjadat. Ez életszükséglet. Nagyon kérlek, rendezd.

Mihály egyáltalán nem örült annak, hogy előkerült ez a számára kínos téma, a nyugdíj kérdése. És annak végképp nem örült, hogy megtudta, nővére említette a témát egy paptársának is, akivel meg is vitatta azt, hogy miként kaphatna Mihály mégis nyugdíját. Mihály úgy érezte, hogy ezt az érdeklődést a püspökségen is megtudják, sőt, hogy neki fogják tulajdonítani, és úgy fogják értelmezni, hogy ő gyenge volt és megadta magát. Úgy vélte, hogy nővére örömet szerzett az ő ellenfelének. Fel volt háborodva, amiért a nővére az aggmenházat emlegette, amelyhez kellene a nyugdíj, pedig ő nem is akart odamenni. És megaláznai sem fogja többé magát, dohogott, egyszer megtette, és nem volt eredménye – itt a bocsánatkérő levelére gondolt, amelyet Márton Áron püspök tanácsára írt meg, igen nehéz szívvel, de amelyre nem kapott választ az eljárótól. Azzal zárja a témát, hogy elutasítja a javaslatot.

Angéla nemsokára válaszolt Mihály felháborodott soraira. Válaszlevelében azt írta, hogy csak mosolygott a levelén. Ő nem látta ilyen *sötéten* az ügyet, így fogalmaz, és nem is értette azt, hogy Mihály miért látja ilyennek, miért kutatja mindig azt, hogy mi lehet a háttérben. Angélának eszébe jutott az, hogy régen, amikor édesanyjuk aggódott Mihályért, Mihály akkor is azt kutatta, hogy milyen mellékgondolatai vannak, mint ahogy most is ezt teszi, amikor Angéla aggódott érte. De Angélának nem voltak mellékgondolatai, ezt igyekezett a Mihály tudomására hozni. Felidézi, hogy a nemrég elhunyt legidősebb nővérük, Adél is ilyen *sötéten* látó volt, ám egyszer Angéla rámutatott a tévedésére, és utána nem kételkedett többé az Angéla jóakaratában.

Ebben a levelében értesíti Angéla az öccsét arról, hogy elhunyt Jónucz Pál atya, elgázolta egy lovaszekér. Mihály fájdalommal értesült a hírről. Falubelije és jó ismerőse volt az idős pap, gyerekként ministrált a primíciáján, és jelen volt az ezüst- és az aranymiséjén is. Este imádkozott érte.

Közben Angéla néhány hétre Zilahra utazott, ahol a családnak szüksége volt a segítségére. Az unokahúga a második gyerekét várta, Ibolyának, a húgának vele kellett foglalkoznia, és Angéla azért ment, hogy ebben az időszakban a nagyobbik gyerekre vigyázzon.

Május 9-én Mihály levelet írt a helyi brigádosnak. Történt ugyanis, hogy valamikor korábban a brigádos meglátogatta Mihályt, és el-

beszélgettek. A brigádós a látogatás alkalmával kölcsönvett Mihálytól két könyvet, és egyúttal pénzt is kért tőle kölcsön. Eredetileg 50 lejt kért, de Mihálynak csak százasa volt, ezért száz lejt adott kölcsön neki. Közben telt-múlt az idő, és a brigádós elfelejtette visszaadni a kölcsönként összeget. Mihály meglegelte a várakozást, és úgy döntött, hogy levélben szólítja fel a brigádost arra, hogy adja vissza a kölcsönt. És ha már levelet írt, kihasználta az alkalmat arra is, hogy rámutasson a brigádós túlzott alkoholfogyasztására. Azt írta neki, hogy jó lenne, ha *az italt ki tudná kapcsolni teljesen az életéből*. Azt is elmondta, hogy ő csak egy személyt ismert, aki teljesen fel tudott ebből gyógyulni, a többiek *lassan, de biztosan itt hagyták ez árnyékvilágot* – írta neki abban a reményben, hogy ez hatni fog majd a brigádósra. A történet szomorúan rámutat a korszak egyik súlyos problémájára, az alkoholizmusra, másrészt azonban kissé megmosolyogtató is, ugyanis el tudjuk képzelni azt a jelenetet, amikor egy részeges brigádós meglátogatja a papot, látszólag könyveket kér kölcsön tőle – és mintegy melleleg, ha már ott van, pénzt is. A pap a maga során azt reméli, hogy a brigádós művelődni fog, ám idővel ráébred arra, hogy a másikat nem kimondottan az irodalmi érdeklődés mozgatta, hanem elment a pénzével. Vissza szeretné kapni a pénzét, ám ehhez nem keresi fel őt személyesen, hanem levelet ír neki, ahogyan minden krízishelyzetben szokta. A kölcsönadott könyvekről nem szól a pénzt követelő levél, így nem tudjuk meg, hogy a brigádós vajon elolvasta-e a könyveket, vajon visszavitte-e őket. Egyébként a levelet Mihály úgy írta alá, mint okleveles tanár, lelkipásztor, nyilván ezzel rámutatva arra a fölényére, amely abból származik, hogy ő egy tanult ember, és ilyen minőségében áll szembe egy egyszerű brigádossal.

Júniusban Mihály levelet kapott Nagyváradról. A postás személyesen kopogott be és adta át a levelet. Átvette a levelet a postástól, és megnézte a feladót. A külső borítékon látszott, hogy az egyházi hivataltól küldték. Mihály bement, letette a bontatlan borítékot az asztalra, leült vele szembe és gondolkodott. Vajon miért írnak neki a váradi hivatalból? Mit akarhatnak tőle? És mit tegyen? Hosszan töprengett, de nem tudott másra gondolni, csak arra, hogy Szatmárról fúj a szél... Végül úgy döntött, hogy nem bontja fel a levelet. A borítékot felbontatlanul tette bele egy másik borítékba, és visszaküldte a feladónak, majd este leült és egy feljegyzésben leírta mindezt. Írás közben eszébe jutott pár történet, amelyeket az utóbbi időben hallott egyik-másik kollégája sor-

sát illetően. Például az, aki az ő régi helyére került, azért volt mozdíthatatlan, gondolta, mert neki ezzel árthattak a legjobban. A leírásából érezni, hogy úgy látta, szinte minden csak azért történik, hogy neki ártsanak. Végül már azt is mérlegelte, hogy már az ő közelléte is bajba sodorhat bárkit. Szamba vette gyorsan, hogy az elmúlt hónapokban kikkel találkozott. Szerencsére visszavonultan él, ritkán mutatkozik, írja a feljegyzésében, és azt is csak akkor, ha elengedhetetlen.

Ebben az időszakban már szokásos volt a családban az, hogy Mihály és testvérei évente egy alkalommal testvértalálkozót szerveztek. Ennek időpontját már kora nyáron elkezdték egyeztetni. 1981-ben is igyekeztek a nyári teendőiket egyeztetni. Angéla július 22-től várta haza Magyarországról hűgát, Ibolyát, aki ekkor már az év nagy részét az ott élő lányánál töltötte – ám a hűga nem jött és nem jött. Végül augusztus közepén megtudta, hogy ellentétben a korábban egyeztetettekkel, Ibolya csak egy napra fog jönni. Ennek oka az volt, hogy a lányánál malacokat és kiscsirkéket neveltek, és nem hagyhatták az állatokat felügyelet nélkül. Angéla dühösen írta a hírt a fivérének, hiszen ő is átszervezte a programjait azért, hogy hűgával tölthessen időt. Panaszkolta, hogy elhalasztott egy 96 éves nénivel tartandó lelkigyakorlatot is emiatt. A testvértalálkozóra végül sor került azon az egy napon, amelyen mindannyian ráértek.

A nyár folyamán, majd az ősz elején több kollégája felkereste Mihályt. Volt, aki egyedül ment el hozzá, de voltak többen is egyszerre. Az ilyen látogatásoknak Mihály nagyon örült. Amennyire tehetette, megvendégelte a látogatókat – október közepén például arról számol be a nővérének, hogy jól fogott a halkonzerv, azzal kínálta meg a vendégeit, és süteménnyel is, amit a nővére hagyott nála az előző napokban. De ennél sokkal fontosabb volt számukra az, hogy egy jót beszélgettek – hiszen a látogatók is ezért keresték fel őt abban a félreeső kis faluban: hogy beszélgessenek.

Bár már nem olyan intenzitással, mint korábban, de Angéla még mindig besegített a testvérei gyerekeinek nevelésébe. Júliusban elvitte az egyik rokon kislányt Kolozsvárra szemműtetre. Szeptember 9-én tervezett menni az öccséhez, de előtte, 7-én még Kolozsvárra kellett vigye orvosi felülvizsgálatra a szemműtêtes kislányt. Ezt követően, szeptember 9–12. között szándékozott Gyöngyön maradni, és javasolta, hogy akkor tegyék el a paradicsomot télire. Jó idejében levelet írt, és felsorolta mindazt, ami szükséges az eltevésekhez, mint spárga, celofán, szalicil, hogy öccse megírhatta neki, mi hiányzik, mit vigyen. Legtöbbször

a paradicsomot említik, de valószínűleg egyéb zöldségeket is tettek el, például nyár folyamán Mihály uborkát szedett le, illetve a gyümölcsből lekvárt főztek. Ősszel káposztát tettek savanyodni, ám ezt Mihály nem otthon, hanem egy falubeli asszonynál oldotta meg.

Angéla látogatása alkalmával azt is megbeszélték, hogy Mihály nagyon nehezen jut hozzá a kenyérhez. Ez volt az az időszak, amikor a hazai gazdasági recesszió mind jobban érezhetővé vált az országban, és sokasodtak azok a települések, ahol csak jegyre lehetett alapélelmiszereket és kenyeret vásárolni. Angéla felajánlotta, hogy megpróbál rendszeresen, postával küldeni Mihálynak kenyeret, mert a városban, ahol ő lakott, többször és több helyen hozzá lehetett jutni, mint a falvakban. Az első küldeménye után aztán meg is kérdezte öccsétől, hogy milyen állapotban érkezett meg a kenyér, mert ezen a részen még tud javítani, például azzal, hogy megpirítja, majd becsomagolja egy kendőbe, és az egészet egy nejlonzacskóba teszi.

Szeptember 29-én zajlott Gyulafehérváron Bálint Lajos segédpüspökké szentelése. Mihály nem ment el a szentelésre, de leült aznap és készített egy feljegyzést. Megemlékezik ebben arról, hogy előző évben ezen a napon hunyt el Márton Áron püspök, de arra a temetésre sem ment el. Nem szeretett elmenni az ilyen eseményekre, ilyenkor inkább otthon maradt, és otthon emlékezett meg az eseményről. Ezen a napon újra eszébe jutott az, hogy megírja az életrajzát: (...) *meg kell írnom azt a szörnyű világot, amelybe beleszülettem, amelyet átéltem. Éspedig úgy, ahogy szeret(e)k írni: napló formájában. Kósza A. elindul. / útra-kél – diadalmasan tevékenykedik. (Beszúrva: 3. megtorpan) K. A. viszsza-néz. Úgy tűnik, a saját figuráját nevezte volna Kósza A.-nak. Ennél a pár sornál többet azonban erről sem írt.*

Szeptember végén Mihály leszedte a tengerit. A munkában három falubeli asszony segített neki. Az eredménnyel elégedett volt: 3,5 mázsa tengerije lett, és úgy számolta, hogy ez épp elég lesz neki. Október közepén megvolt a szüretelés is.

Október közepén Angéla elment a postára, hogy felújítsa a következő évre az újságok és folyóiratok megrendelését – a maga számára és Mihálynak is. A postai hivatalban közölték vele, hogy a korábban járatott francia újságot többé már nem lehet megrendelni, a hatóságok megtiltották azt, hogy franciaországi lapokat lehessen megrendelni, beleértve a kimondottan baloldali lapokat is, amelyeket eddig még beengedtek az országba. A rendelhető magyarországi lapok listáját csak

novemberben fogják megkapni a postán, ez ügyben vissza kell majd mennie. Úgy döntött, hogy egyelőre megrendeli a belföldi lapokat, és erről írt is gyorsan az öccsének: *Szatmári hírlap 96, a Hét 52, az Utunk 52, Korunk 96*. A lap neve utáni összeg a lap árát jelenti egy évre. Megkérdezte az öccsétől azt is, hogy rendelje-e meg az *Igaz Szót*, az is évi 96 lejbe kerül. Mihály kérte az *Igaz Szót* is, és mellette magyarországi lapokat is kért: *Népsportot*, az *Élet és Irodalom* című lapokat javasolta, de az ideális számára az *Élet és Tudomány* lett volna.

Október közepén Mihály autóvezetői vizsgára állt, ám a vizsgája nem sikerült. A sikertelen vizsga utáni napon írt egy kérvényt a közlekedési rendőrséghez, amelyben azt kérte, hogy tegyen előrehozott pótvizsgát, azaz ne kelljen megvárja a törvény által előírt időszakot, amíg újra próbálkozhat. Azt írta nekik, hogy a sikertelenségének egyik oka pszichikai, ugyanis már 5 éve próbálja megújítani a hajtási igazolványát. Egyszer abbahagyta a sofőriskolát, mivel épp áthelyezték. Elpanaszolja, hogy egy sofőriskolai óráért 100 km-t kell utaznia, és autóbuszok nem járnak, ezért mindig meg kell fizessen egy sofőrt, aki viszi és hozza. A kérvény végén említi a szőlőjét is, ahol dolgozni szeretne, és ahova autóval szeretne kijárni, mert minden óra számít. A kérvényt nyomatékosan dr. Tyukodi Mihályként írta alá. A kérését nem hagyták jóvá. Mihálynak ki kellett várnia a megfelelő időt, és újra végig kellett járnia a teljes folyamatot.

A sofőriskola és a többszöri próbálkozásai alkalmával Mihály időnként elbeszélgetett a rendőrség képviselőivel. Egyik ilyen nyári alkalmi beszélgetés során egy rendőr azt mondta neki, hogy gyakoroljon, mielőtt vizsgára jönné. Ő ebből azt értette, hogy szóbeli engedélyt kapott arra, hogy kisebb falusi utakon egyedül vezesse az autóját, és ezt meg is tette. Több levelében is elmeséli azt, hogy szóbeli engedély alapján szokta vezetni az autót – őszintén úgy gondolta, hogy adhattak neki ilyen felhatalmazást.

Egy napon aztán, amikor Mihály épp próbavezetést tett a faluban annak érdekében, hogy gyakorolja a vezetést a sofőrvizsgára, hátrafele menet az autója egyik kereke becsúszott a híd mellé, és nem tudott többé kiszabadulni onnan. Végül egy traktort kellett hívnia, hogy kihúzza. Meghibásodás is történt ez alkalommal, de Mihály feljegyezte, hogy szerencséire még garanciában elvégezték a javításokat.

November elején újra próbálkozott, majd decemberben is sikertelen volt a próbálkozása, nem sikerült megszereznie az autóvezetési engedélyt.

Közben továbbra is igen élénken levelezett a németországi mérnök ismerősével. A mérnök továbbra is elárasztotta őt képeslapokkal, amelyeket olyan nyugat-európai helyszínekről küldött, ahol ő munkaügyben gyakran megfordult. Egy alkalommal egyik levelében rákérdezett arra, hogy Mihály mikor megy nyugdíjba – ő maga nyilván nem tudott még a Mihály helyzetéről, arról, hogy ő hivatalosan már nyugdíjas, csak nem veszi fel a nyugdíját. Mihály azonban ekkor sem mesélte el neki a részleteket, nem árulja el, hogy nyugdíjazták őt, de nem veszi fel a nyugdíját: *A mi nyugdíjazásunk egyházi síkon történik. Egyháziak hozzájárulásából tevődik össze a tőke. Általában elv, hogy úgy hetven éves korban illik terhelni a közösséget. Az én elvem az, hogy amíg saját lábamon állhatok, nem támaszkodom másokra.* Egy szót sem szől a konfliktusokkal terhelt kényszerű nyugdíjazásáról, hanem helyette úgy tesz, mintha ő ennek ellen tudott volna állni, és jelenleg saját akaratából a saját lábán állna.

Novemberben továbbra is a postát használták az élelmiszerek küldésére. Mihály október végén két fehér kenyeret kapott Angélától. Angéla november közepén egy kosárba csomagolva 20 tojást kapott postán Mihálytól, és ezekben a napokban postázott újabb két kenyeret Mihálynak. A hónap közepén egyik paptársa, közeli barátja kérdezte Mihályt arról, hogy vannak-e intenciói még, mert ha kell, a következő hónapban még küld. Ez utóbbihoz hasonló felajánlások a barátai részéről nyilván azzal a céllal érkeztek, hogy segítsék Mihály megélhetését.

Márton napján Mihály meghívásra Dicsőbe utazott, és ott mutatott be misét a helyi búcsún. Hazatérte után, november végén végre sikerült megoldania a villanyszerelést a lakásában, és mostantól a konyhájában is volt villanyvilágítás. Bár két éve lakott már ott, egy hibás szerelés miatt nem volt villany egyidejűleg a konyhájában és a szomszédnál is, és ezt a hibát sikerült most egy szerelőmesternek kijavítania. Mihály elégedetten írta meg a hírt nővérének. A november végi kerti munkákat is elvégezte: kiszedte a virágok gumóit, és felszántatta a kertet.

Ebben az időben a közösséget érintő hírek egy része még mindig szájról szájra terjedt, és ennélfogva néha egyes hírek hiányosan jutottak el Mihályhoz. Novemberben Mihály hallotta, hogy Temesváron meghalt egy paptársa, de azt már nem tudták megmondani neki, hogy pontosan kicsoda. A legközelebbi levelében Mihály arra kérte a nővérét, hogy érdeklődjön ő is a köreiben, hátha megtudják, hogy ki halt meg Temesváron. A következő levelében Angéla meg is válaszolja, hogy Te-

mesváron Kernweiss úr halt meg. Kernweiss Konrád temesvári ordinárius volt, aki 1981. október 23-án hunyt el.

December elsején írt Mihálynak egyik barátja, és jelezte, hogy a napokban postáz neki intenciókat – azaz misekéreéseket, amelyeket Mihály majd elvégez. Ilyenkor nyilván az intencióknak megfelelő összegeket is küldték neki, amelyek nagyban segítették a Mihály megélhetését.

Decemberben Mihály leállította a nagykárolyi kenyér küldését arra hivatkozva, hogy talált egy megoldást a saját falujában. Angéla örült ennek, hiszen ő is csak nehezen tudta beszerezni a kenyeret. Nagykárolyban öt üzletet szokott végigjárni, és nem mindig szokott kapni első alkalommal. November 30-án és december 1-jén például kétszer járta végig az üzleteket, míg kapott olyan kenyeret, amilyent keresett. Ő ugyanis kerek alakú kenyeret akart küldeni Mihálynak, a hosszúkást nem szerették, mert úgy tartották, hogy szaporátlan és drága. És közben Angéla nemcsak Mihálynak küldte, hanem Kaplonyba is vitt néha kenyeret, mert ott sem tudtak vásárolni, és sem búzájuk, sem lisztjük nem volt. Egyébként a faluban a család már készült a disznóvágásokra: már két testvérüknek is megvolt a levágandó disznója, mindkét disznó két mázsa körüli volt. Egyiket december 8-án vágták, másikat karácsony előtt.

Esténként Mihály bekapcsolta a televíziót. Amikor a hideg már bekényszerítette a házba, estig a rádiót hallgatta, majd este átváltott a televízióra, ugyanis ebben az időszakban a televízióban csak este volt műsor. A németországi barátjának azt írta, hogy a rádió és a televízió segítik őt abban, hogy szellemi életet éljen, mert még ha takarékoskodni is kell az árammal, esténként bekapcsolódhat a nagyvilág életébe, ahogy ő fogalmaz. Sajnálkozott is azon, hogy 30 évvel azelőtt nem volt áram a házakban, és ezért semmit sem tudtak a külvilág történéseiről. Mihály még a nyolcvanas években is azt hitte, hogy amit lát a televízióban, az valóban az, ami a külvilágban történik. Fel sem merült benne az, hogy a külvilágnak csak egy nagyon szűrt és cenzúrázott képét mutatják meg neki.

December közepén Mihály megtudta, hogy egy távoli rokona, Feri bácsi gyengélkedik. Levelet írt hát Róza nénének és Feri bácsinak, és utóbbinak gyógyulást kívánt. Nem tartotta velük a kapcsolatot, nem levelezett velük, de most, hogy a rokona gyengélkedésének híre eljutott hozzá, levelet írt nekik. A régen látott ismerősökkel, rokonokkal is levelezés útján tartotta a kapcsolatot, amikor szükségesnek látta.

December 20-án Mihály végre kezébe vett egy történetet, amely két éve húzódott, és elhatározta, hogy nem viszi át a következő évre, hanem most megoldja. Levéllel fordult ezért a Nemzeti Bankhoz. Arra kérte őket, hogy a saját nevére letétbe helyezett összeget küldjék vissza a németországi adományozónak, mert nem fogja igénybe venni. Az összeg 1979 óta volt a nevéen. 1979-ben még azt remélte, hogy Németországba látogathat, ezért az ottani ismerőse, a mérnök pénzt küldött Mihály számlájára. Abban az időben egy összeg valutában és a meghívólevél is birtokában kellett legyen annak, aki külföldre akart látogatni, hogy a hatóságok biztosítottak lássák a látogatás anyagi oldalát – legalábbis ez volt a hivatalos indoklás. Arról láthatóan hallani sem akartak a hatóságok, hogy egy román állampolgár úgy menjen egyéni külföldi kirándulásra, hogy nem hívta meg őt senki. Az egyéni utazások esetében szükséges volt a meghívás, ezen kívül csak szervezett csoportos kirándulás keretében lehetett külföldre utazni. Azonban Mihály esetében volt még egy akadály: menet közben derült ki számára az, hogy az alkalmazója is alá kell írja a kiutazásának iratait. Ő azonban ezen a téren a két állapot között volt: nem volt már alkalmazásban, de nem tekintette magát nyugdíjasnak sem, és nem akart a nyugdíjostályhoz fordulni ez ügyben. Úgy döntött, hogy inkább lemond az utazásról. Már egy ideje tudta, hogy emiatt nem megy külföldre, meg is írta ezt néhány ismerősének, ám a banki betét ügyét csak most intézte el. Pár hónapja még azt írta a németországi mérnök ismerősének, hogy a pénzt már visszautalta – most azonban kiderült, hogy ez még csak most kezdte eljáráni.

1982

Mihály tehát gazdálkodásból és a kollégái által nyújtott segítségből élt ez időben. Voltak időszakok, amikor a kis gazdaságából több tojás került ki, mint amennyire szüksége lett volna, és a többletet megpróbálta eladni. Persze a faluban, ahol élt, ennek nem lett volna piaca, hiszen ott mindenkinek volt háztáji gazdaságából tojása, ezért a közeli városokban kellett próbálkoznia, hiszen a városi boltokban a tojás is, mint az alapvető élelmiszerek többsége, hiánycikk volt. Ebben ugyancsak Angéla volt segítségére. 1982 januárjában írja Angéla, hogyan alakult a tojás ára. Karácsony előtt 5 lejt is adtak darabjáért, de amikor ilyen drága, akkor mindenki csak pár darabot vesz. Az új évben aztán az állami

üzletben is volt tojás 1,30-ért darabja. Angéla végül 3 lejért adta el. Úgy látszik, hogy a tojás eladóiként nem tudtak örülni annak, ha nagyon megdrágult a tojás, mert annyira drága lett, hogy ilyen drágán már senki nem akarta megvásárolni. Mihály ezen kívül a maga által készített bort is eladta. A nyolcvanas években egy dátum nélküli levélben ezt írta egy kollégájának: *1979 nyara (óta) volt tanítványaim és barátaim intencióiból élek, és abból, hogy saját kezűleg művelve egy szőlőskertet mibebort termelek.*

1982. január 16-án írta Angéla, hogy erre az évre is megrendelte a szokásos folyóiratokat: *Szatzmári Hírlap, Korunk, Utunk, A Hét*. Az *Igaz Szót* még nem lehetett rendelni, talán később. A külföldi lapokról is szól: a *L'Humanité* (ő helytelenül írja le: *L'Umanité*) c. lap a tavaly sem szerepelt már a katalógusban, azt idén sem lehetett megrendelni. Azt tanácsolták a rendelést felvevő munkatársak, hogy magyarországi lapot se rendeljen, mert azok nagyon rendetlenül jönnek.

1982. január végén Mihály készített egy feljegyzést, amelyben leírja, hogy miként szeretné a Schneider családot segíteni a boldogulásban. Úgy tűnik, az foglalkoztatta ezekben a napokban, hogy hogyan lehetne a családnak több bevétele. Ez a család közel állt hozzá, az egyik korábbi szolgálati helyén szomszédai voltak. Mihály szinte mint családtag vett részt az életükben, kiskoruktól zenére tanította a fiúkat.

Mihály elképzelte, hogy első lépésként az apát megtaníttatná harmóniumon és orgonán játszani, hogy valamelyik szomszéd faluban vagy akár őmellette kántor lehessen. A család ekkor hozzá közel, a szomszédos faluban lakott. Feljegyezte, hogy tangóharmonikázni már tud, ez előnyt jelent, megvan a jobbkezes gyakorlata, így csak a balkezes hiányzik. Úgy gondolta, hogy ha március végére szolgálatba tudna állni, akkor lehetősége lenne a *Stat*-ra kerülni, azaz fizetett alkalmazottá lenni a környékbeli falvakban, ezek közül kettőt is megemlít. Hozzáteszi, hogy a jelöltjének van autója, így majd minden vasárnap szolgálhat – azaz könnyen el tud jutni a környékbeli falvakba. Majd további jövedelemforrásokat is elképzel neki: *(...) módja lesz úrrá lenni. Válthat fél ipart. Dolgozhat éjjel-nappal. Kereshet, amennyit csak akar. Kőműves, festő, vízvezetékyszerelő – és orgonamester!* Nemcsak a férjnek, hanem feleségének is tervezett. Úgy írt, mintha az illető személy találná ki ezeket: úgy fogalmazott, hogy mi lenne, ha a feleség is gondolna egy nagyot. A valóságban azonban sem a férj, sem a feleség nem arra az útra gondoltak, amit ő szánt nekik. A feleség emlegetése azonban valamennyire

rávillágít arra, hogy miért akarja a férj életét – és főleg: a család bevételeit, tehát megélhetésüket – kézbe venni. A férj státuszát illető felsorolást ugyanis előbb a szakmákkal kezdi – felsorolja, hogy mi minden lehetne (kőműves, festő, vízvezeték-szerelő, orgonamester), majd egy retorikai fogással rátér arra a státuszára, amely mindeközben a legfontosabb: hogy nemcsak kőműves, festő, vízvezeték-szerelő és orgonamester lesz, hanem férj is egyben. Ebből érezni lehet, hogy ez az igazi oka annak, hogy ő a család megélhetését biztosítani szeretne volna.

Mihály úgy gondolta, hogy nagyjából egy hónap alatt meg is tanítja a férjet harmóniumon, illetve orgonán játszani, és már azt tervezte, hogy kántor lesz, vagy a szomszéd falvakban, vagy akár őmelléte. Ez a terve nem valósult meg, de az elképzelését megvalósítja később a házaspár nagyobbik fia, aki valóban elvégezte a kántoriskolát és kántor lett.

A feleségről nem nagyon esik szó az iratokban. Tudjuk, hogy 1942/43-ban fiatal lányka volt, amikor Mihály először került segédlelkésznek Krasznabéltekre. Egy 1985. októberi feljegyzésében azt írja a nő fiához szólva, hogy 1943-ban az édesanyjuk a plébánia szomszédságában nevelkedett, 4-5 éves kislány volt. Édesapjuk ekkor volt elsőáldozó, Mihály őt segédlelkésznek tanította. 1967-ben, amikor immár plébánosként Mihály újra a faluba került, az egykori kislány már fiatalasszony volt, és egy kétéves kisfiút nevelt, majd két évvel később megszületett a második fia.

Miután rögzítette a fenti gondolatmenetet, a félig teleírt papírt Mihály kivette a gépből. A következő napokban azonban egy érdekes nemzetközi hírt hallott a rádióban, visszatette a lapot, és leírta a hírt a lap második részébe.

(...) Megállt szinte a szívem dobbanása is a hírre: kiszabadult az amerikai altábornok Olaszországban a terroristák fogságából. Két félét (?) nyitottam, hogy halljam. És hallottam, hogy Páduában egy lakásban találták meg. Öreit, számszerint ötöt, letartóztatták. Az jutott eszembe: Csodákat, kik látni vágytok, ó jöjjetek Szt. Antalhoz.

...

Szent Antalnak imájára tenger enged bilincs törlik. Az elveszett tagot, vagyont, / az elveszett szabadságot / ifju és agg visszanyeri.

Már ráfért valami siker a szegény olasz hatóságokra! Ismét egy gondolat –

Jó alkalom Hober J.zsefnek levelet küldeni – Komolyat, amit Antal pk. is elolvashat.

Már kezdem is a fogalmazást.

Mihály nem is sejtette, hogy romániai hatóságok már évtizedek óta szűrték a nemzetközi híreket, amelyek eljutottak a lakossághoz. Ő úgy hitte, hogy a világban az és annyi történik, amit ő megtud a rádió és a televízió révén. Még mindig nem tudta elképzelni azt, hogy ha egy rádió híradójában beszámoltak egy ilyen hírről, az csak arról szólt, hogy a hatóságoknak valamiért megfelelt az, hogy terroristák fogságából kiszabaduló amerikai tábonokról tájékoztassák a lakosságot. Mihálynak az esemény helyszínéről egy Szent Antal-imából származó, az ő szülőfalujában is ismert vallásos ének jutott eszébe. Az ének szövegét egy részen kipontozta. Vajon miért? Mert az a rész nem volt fontos az adott pillanatban? Mindenesetre a kipontozott rész után visszatért az énekhez, és a következő sorokba beszúrt valamit, ami nincs benne az énekben: az ének ugyanis eredetileg elveszett tagot, vagyont emleget, elvesztett szabadságot viszont nem. És lám-lám, neki nem volt elég az, hogy általában elvesztett javakra vonatkoztassa a szöveget, fontosnak látta zárójelben beszúrni a konkrét, aktuális célzást, az elvesztett szabadságot is, csak hogy igazoltnak lássa a Pádvia és az elvesztett dolgok közötti kapcsolatot.

1982 márciusában más irányban is próbálkozik Mihály a tojások eladását illetően. Mint írja, szépen tojnak a tyúkjai, és úgy hallotta, hogy Erdődön 2,5 lejért vették a tojást, ezért úgy tervezte, hogy egy Márton nevű ismerősének eljuttat vagy 130 darabot, és az ismerőse eladja. Közben meg hagymát, mákot és sárgarépat veteményezett. Angéla ebben a hónapban a posta gyorsaságát dicséri, amikor a Mihály és közte zajló levelezésről ír: *Nem győzőm csodálni a posta gyorsaságát. Vasárnap este 6 és 7 között dobtam be a levelet és kedden délben már az én postaládámban volt a válasz.*

1982-ben történt, hogy egyszer egy papi vendég érkezett Mihályhoz a plébániára. A plébánián épp ott volt Kristóf, aki az írógép előtt ült, és gépelési gyakorlatként egy Mihálynak küldött levél hátoldalára írta, hogy épp mi történik körülötte. A feljegyzés arról szól, hogy a vendég megérkezett, és meglepődött azon, hogy ő, Kristóf ott van. Mint minden alkalommal, amikor tehette, Mihály most is kihasználta a lehetőséget, hogy bemutassa a vendégnek Kristóf zenei tudását, ami-

re roppant büszke volt. A fiú egy kicsit zenélt neki orgonán és trombitán, majd otthagytá őket, és elment János bácsihoz, a helyi kántorhoz zenét tanulni.

1983

1983 januárjában Mihály azon aggódott, hogy közeleg az újabb megmérettetés időpontja: immár sokadjára ismét sofőrvizsga előtt állt. Január 20-án nem sikerült a vizsgája. Az egyik vezető beosztású rendőr ült mellette az autóban a vizsgán. A végén azt mondta Mihálynak, hogy elméleti felkészültsége kitűnő, de még kell gyakorolnia. Februárra tűzték ki a következő vizsgát.

Februárban Mihály megemlékezett a szülei 81. házassági évfordulójáról. Úgy gondolt február 3-ra, mint családi ünnepükre, hiszen 1902-ben ezen a napon házasodtak össze a szülei.

1983 telén Mihály kölcsönadta Kristófnak az egyik írógépét, és arra biztatta a fiút, hogy otthon gyakoroljon rajta. Nővérének kifejtette, hogy aki megtanul gépelni, annak ez a későbbiekben nagy hasznára válik. *Micsoda helyzeti előnnyel indul egy gyerme(k), ha 14 éves korában annyi mindenhez érthet. Szerencséje van az indulásban.* Úgy gondolt magára, mint aki aktív részese annak, hogy a fiú a megfelelő nevelést kapja, amely segíti majd a későbbi érvényesülését.

És Mihálynak ezzel az igyekezetével szorosan összefügg a következő történet. Az év első felében ugyanis konfliktusba keveredett a szomszéd falu kántorával, aki nem engedte a helyi templom orgonáján gyakorolni a Schneider-fiúkat. A fiúk elpanaszolták ezt Mihálynak. Mihály úgy próbálta megoldani a helyzetet, hogy levelet írt egy lelkész barátjának, akit arra kért, hogy beszéljen a kántorral, hívja fel a figyelmét arra, hogy nem keresztényi a hozzáállása. Pár nap múlva azonban újabb levelet írt ugyanannak a barátjának. Újabb ötlete támadt. Arra kérte immár, hogy a kántor édesapjának írjon, hogy az apa hasson a fiára, ugyanis ez az édesapa a minap látta játszani a kisebbik fiút, Kristófot, és Mihály ekkor eszébe juttatta, hogy ő, Mihály tanította zenére a fiát, azaz magát az akadémikuskodó kántort. Mihály barátja beszélt a kántorral, de a kántor álláspontja változatlan maradt. Március 1-jén beszámolt erről Mihálynak. A kántor azt állította, hogy Kristóf tönkretette az orgonát, és már nem szól úgy, ahogy régen szólt, ezért nem engedi többet őket

játszani. Ám ezen a beszélgetésen túlmenően a konfliktus továbbgyűrűzött, és kiterjedt immár az érintettek családtagjaira is. A kántor arra panaszkodott, hogy a fiúk anyja, nagymamája és apja is utána kiabál az utcán. Mihály barátjának nem volt túl jó véleménye az akadémuskodó kántorról, ráadásul ez a történet őt magát is bajba sodorta, ugyanis ő is úgy akarta megoldani a helyzetet, hogy levelet írt az akadémuskodó kántornak. Ebben a levélben megemlíttette azt, hogy a saját kántora sem tud kottából játszani. A címzett, az akadémuskodó kántor megmutatta az ő saját kántorának, hogy mit írt róla, és a falubelieknek is mutogatja. Mihály barátja tehát ily módon konfliktusba került a saját kántorával is. Végül Mihály arra a következtetésre jutott, hogy jobb lenne, ha más gyakorlati lehetőséget keresnének a fiúknak.

1983 márciusában Mihály újra autóvezetői vizsgára állt, ám ekkor sem sikerült a vizsgája. A kifogások között volt az, hogy nem ment elég gyorsan, de a leírásából érezni lehet, hogy valószínűleg egyéb hibái is lehettek. A vizsga után Mihály levelet írt az oktatójának, amelyben kérte, hogy segítsen neki abban, hogy még kétszer, áprilisban és májusban is vizsgázhasson.

Májusban Mihály Nagykárolyba utazott, hogy megoldja az írógépe engedélyeztetésének ügyét. A hatóságok ugyanis rendeletet adtak ki arról, hogy akinek írógépe van, az köteles bejelenteni ezt, és nyilvántartásba vételni a gépét. A rendelkezés nyilván annak érdekében történt, hogy a hatóságok ellenőrzés alatt tudják tartani a lakosság tevékenységét, és könnyebben felderíthessék az esetleges szamizdat szövegek forrását. Mihály tehát elment a hivatalba, ahol egy lapra kézzel írtak neki egy mintát, amely alapján elkészítheti a bejelentését. A kézzel írt mintát Mihály megtartotta az iratai között. Ennek alapján elkészítette a saját nyilatkozatát, és postán elküldte a községi rendőrségre. Míg az engedélyt várta, jól tudta, hogy immár illegálisan használja az írógépét, de azért leírta a történeteket.

Az egész világon természetes dolognak tartja a kultúr-ember, hogy írógép álljon rendelkezésére. Mert hiszen kinek árt ennek használatával? A világi hatalomnak? Hát fegyver az írógép? Igen. A szabad szellem fegyvere. A gondolat kifejezésének egyik eszköze. De vajon ez a kifejezés árt az államnak? Kimondom bátran: gyenge ember az, akit egy kiejtett szó halálra rémít. Még sajnálatra méltóbb az a valaki, akit megrettent a leírt szó, vagy mondat, ha azt a szót vagy mondatot

az íróasztal fiókja őrzi, anélkül, hogy bárki is olvasná. A nagyvilág úgy véli, hogy egy millió és háromszázezer írógép van ebben az országban. És csak a millió fölötti szám jelenti a magánhasználatban levő írógépeket. Kérdem: ez a háromszázezer ember, aki az írógép mellé ül, végez államellenes tevékenységet? Ettől a pár százezertől fél a 22 millió, vagy a vezetőség?

Sajnálják tőlünk az írógépet. Hát hol van a fénymásoló? Hol a színes televízió, hol a háromdimenziós Tv készülék vagy a képmagnó?

1953-ban olvastam egy orosz tanulmányt a világűr meghódításával kapcsolatban. A rakéták, az emb(er)t világűrbe szállító készülékek, az űrlaboratórium. Ezek szerepeltek benne. Elhittem első olvasásra az egészet. Meg is valósult sok formában. Hiszen már a holdon is járt azóta az ember. Ott »szekerezett« az élettelen porban egyik vidékről a másikra. A kutatások révén gazdagodunk. Gazdagodik a közösség. Csak az egyénnek a törvénye az, hogy visszafele haladjon? Igaz, ha nem lesz írógép, marad a toll vagy a ceruza. Hiszen volt idő – kemény három év – amikor az sem volt. Ez talán a hatóság szeme előtt lebegő eszmény, amelyet ajándékképpen tartogat a boldogulásunkat szíven viselő társadalom és vezetősége?

Előre is megköszönjük – de nem kérünk belőle.

Várom a hatóság embereit, hogy bekopogjanak, mint 1953 nyár kezdetén, és úgy vegyék el ezt a gépemet is, amint az(t) elvették.

Ez a mi sorsunk a mai viszonyok között.

Nyáron Mihálynak újra eszébe jutott mindaz, amit a nővére mondott a nyugdíjával kapcsolatban, és amit ő olyan hirtelen és kategorikusan elutasított. A gondolat nem hagyta nyugodni: vajon igaza lehet a nővérének, tényleg értelmetlen az, amit csinál? Valóban csak saját magának árt azzal, hogy nem fogadja el a nyugdíjat? Vajon túl sötétben látta a történeteket, és azokat, akiket ő ellenfeleinek tekintett, valójában nem is érdeklí különösebben az ő sorsa? Sokat töprengett ezen. Végül megszületett a döntése: mostantól elfogadja a nyugdíját. Végül azt is fontolgatni kezdte, hogy megpróbálja visszaszerezni az előző időszakra járó nyugdíját is. 1983 őszén elutazott Bukarestbe, hogy a nyugdíjügyét rendezze, és az elmaradt nyugdíját is megkaphassa. Nem járt túl sok sikerrel, amint erről néhány év múlva, 1987 februárjában mesél egy kollégájának írt levelében, de legalább megtudta, hogy a központból kiutalták a nyugdíját a megyéhez, tehát ott kell keresnie.

1983 nyarán végre sikerült Mihály autóvezetői vizsgája. A jó hírt igyekezett minél több ismerősének megírni – gyakorlatilag minden levelében, amelyet ezen a nyáron írt, említi a hírt. Mihály ekkor 67 éves volt. Igencsak büszke volt magára, hogy ebben a korban sikerült ezt elérnie.

Ezen a nyáron fejezte be Kristóf a nyolcadik osztályt, és választás előtt állt: hol folytassa a tanulmányait. Mihály levelet írt a családjának, amelyben megfogalmazta aggodalmait. A szatmári német osztályt azért nem ajánlotta, mert attól tartott, hogy ott a fiú le fog maradni azoktól, akiknek anyanyelve a német. A szebeni iskolát azért nem ajánlotta, mert az internátusba fog kerülni, és a bentlakásról az volt a véleménye, hogy a fiúk nagy része ott lezüllik. Azt javasolta a családnak, hogy vigyék Nagykárolyba a fiút. Ott nem kell bentlakásba mennie, hanem lakhatna a Mihály nővéréénél, és ezzel biztosítva lesz az erkölcsi nevelése. Sőt, azt ígérte nekik, hogy ott meglesz a nyolcason felüli médiája, és egyetemre mehet utána. Felvázolta, hogy nézete szerint melyik lenne a legjobb megoldás, végül a levelét azzal zárta, hogy ő nem szól bele a döntésükbe, de azért javasolta a szülőknek, hogy kérdezzék meg Kristófot is. A levelét így zárta: *(...) a jó Isten a legjobb útra irányítsa e fordulónál Kristófnak, szeretett lelki fiamnak a kiszolgált keresztség alapján és az őszinte barátságunk alapján és öntudatra ébredése óta szövődő és kibontakozó barátságunk alapján legifjabb barátomnak a sorsát e sorsfordulónál.* Végül a fiút nem Nagykárolyba, hanem Szebenbe írtatták be a német tannyelvű tanítóképzőbe.

Szeptember végén történt, hogy egy furcsa, melankolikus hangulatú napon Mihály leült és leírta a környezetét, azaz konkrétan mindazt, amit lát maga körül. A szeptember végi napfény besütött az ablakán. Odakint madarak kergetőztek. Az udvar egy napos részén a cicája aludt. A nagy diófa tövében egy fehér kötömb volt látható, a kedves kutyája pihent alatta. A szobáját szerzetesi cellának nevezte, és arra gondolt, hogy a Szeben felől besütő nap beragyogja a celláját – nyilván arra utalva, hogy Kristóf épp Szebenben tanult. Ezt követően szétnézett, majd azokkal a képekkel folytatta, amelyek körülötte láthatóak voltak: ott volt előtte Márton Áron püspök képe, elsőként őt említi. Ez a kép tulajdonképpen egy metszet volt, amelyet mindig magával vitt, és az iratai között fennmaradt. Aztán ott volt az édesanyja kis méretű kendős képe, mellette a Madonna képe a karján ülő gyerekekkel. Októberben ezen képek mellé odakerült a két, általa mentorált fiú képe is: egyikük

ekkor egyetemi hallgató volt Temesváron, a másik középiskolás Szébenben. Növényei is voltak a szobában, két fikuszt és egy filodendront simogatott az őszi fény.

Két nap múlva Mihály-nap volt. Mihály számára a névnapja fontos volt, sokkal fontosabb, mint a születésnap. Míg a születésnapja dátumát csak a családja ismerte, a névnapjáról viszont mindenki tudott, a barátai, közeli s távoli ismerősei és a hívei is. Ilyenkor várható volt, hogy felköszöntik. Az előző napon Mihály találkozott a gyöngyi híveivel, és ők azt mondták, hogy fel fogják köszönteni, mint tavaly is. Mihály azt válaszolta nekik, hogy nem emlékszik az előző évi köszöntésre. A hívei azonban bizonygatták, hogy előző évben felköszöntötték, sőt, Mihály kakast vágott az alkalomra. Bár Mihály nem tudta emlékezetében felidézni az eseményt, a híveknek igazuk volt: Mihály maga írta meg az előző évi köszöntést és a kakas levágását a nővérének írt levelében.

A hívek tehát azt ígérték, hogy idén is felköszöntik, és az ígéretük nyomán Mihály felkészült a vendégek fogadására: kakast vágott, ebből húslevest készített, amit magának szánt. A vendégeknek előkészítette a levesben főtt húst, mellé paradicsommártást talált volna és főtt krumpelit. És várta-várta a vendégeket, ám azok nem jöttek. Ebédre húslevest evett, mellé pár szelet burgonyát és utána szőlőt kenyérrel. Délután leült az írógépe elé, és megpróbálta felidézni a névnapjai történetét. Volt, amire emlékezett, és volt, amelyik évre nem. A névnapján legtöbbször elmenekült valahová, ahol nem tudják felköszönteni, vagy magára zárta az ajtót és magányosan töltötte a napot – legalábbis így emlékezett ebben a pillanatban. 1983-ban viszont felkészült és várta az ígérkező vendégeket, ám azok nem jöttek. Csak a tévéújság köszöntötte őt, írta keserűen, ahol díszes keretben hirdették az ő névnapját.

Ősszel Mihály Melániával is levelet váltott. Melánia minden évben levéllel köszöntötte Mihályt a névnapján, ezért ha addig el-elakadt is a levelezés, ekkor mindig újraindult. Mihály biztosította őt arról, hogy máskor is gondol rá, nem csak akkor, amikor levelet ír neki. Magáról is ír, arról, hogy van egy csendes kis otthona, szőlőse, ahol fizikai munkát végez. Azt is elárulja, hogy azt tervezte, ebben az évben felkeresi Melániát, de sajnos nincs rá reménye. Felidézi azt, amit Melánia válaszolt, amikor Mihály meghívta őt: azt, hogy nincs kire hagynia a házát. Így hát nem marad más hátra, mint a levelezés, és az, hogy ezen az úton fejezzék ki ragaszkodásukat, amit Mihály most meg is tett.

Októberben Mihály Szebenbe utazott, miután kiderült, hogy Kristóf csak nehezen birkózik meg az új feladataival. Mihály néhány hétig ott maradt Szebenben, és korrepetálta őt. Algebrából a mérnökre járó szobatársa segített a fiúnak, de ott volt még az angol, német, román irodalom, román grammatika, francia, fizika, lélektan, ezekből mind Mihály segített neki.

Novemberben Mihály nővére, Angéla is megkapta a hatóságoktól az engedélyét az írógép használatára. Csak annyit fűzött hozzá a témához, hogy örül az engedélynek, mert megszokta már az írógép használatát.

December közepén Mihály megint írt Melániának. Megköszönte neki a szép képet, amit küldött. Tudta, hogy ő nem tud ilyen szép képet küldeni, ezért szavakban próbálta megfogalmazni a kívánságát, amelybe belefoglalta nemcsak azt, hogy legyen olyan ünnepe, amilyen gyerekkorában volt, hanem a találkozás lehetőségét is felvillantotta: *Érezze magányosságában is van, aki szeretettel gondol Melániára, és vágyik arra, hogy egyszer csak találkozunk.*

December közepén készült Angéla intézni Mihály cipőjének ügyét is. Ebben az évben rendelésre készítették téli cipőt Mihálynak, és el kellett menni a cipészhez érte. Angéla szabadnapot kért a munkahelyéről, hogy kivehesse a cipőt és postán elküldhesse, ám a cipő még nem volt készen. A késés oka az volt, hogy a cipésznél rendszeresen nem volt sem áram, sem fűtés, és nem tudtak dolgozni, így elmaradtak a munkával.

Karácsonykor Mihály megpróbálta felidézni azt, hogy gyerekkorától kezdve melyik évben hol töltötte a karácsonyt. Ebben az évben külön örömet jelentett neki az, hogy Kristóf hazament, és az általa tartott karácsonyi misén kürtön játszott egy keveset, másnap pedig egyedül ő zenélt a misén, miközben az édesapja mindvégig mellette volt. Karácsonykor az egész család elment Mihályhoz, aki nagyon boldog volt:

Amíg mise után a mama rendezte a konyhámát, mi idebent énekeltünk, klarinétoztunk. Beszélgettünk, tervezgettünk. Karcsi mester nagyon boldog ezzel a fiával, aki minden jegyet kiérdemelt és csak román nyelvből bukott meg. Most ki fogja ő javítani. Jól be van ő írva abban az iskolában.

1984

1984 februárjában újra szóba került az, hogy Mihály szerette volna megkapni az elmaradt nyugdíját. Írt a központba, hogy a hozzájuk átutalt összeget utalják ki neki, ugyanis tudomására jutott, hogy a szatmári egyházmegyei központnak utalták az ő nyugdíját, és jelezte nekik, hogy ő arra számot tart, ám a levelére nem válaszoltak. Elpanaszolta ezt a váradi ordináriusnak, aki hitetlenkedését fejezte ki, és ígérte, hogy ő is utánanéz, mit lehet tenni.

1984-ben Mihály öccse, János kapott egy megfelelőnek vélt kántori állást, és a család elégedetten vette tudomásul a fordulatot. Mihály annak külön örült, hogy egy távolabbi rokonuk lesz a János főnöke. Amikor magáról ír ezekben a napokban, csak annyit mond, hogy ő jól van, és hogy Kristóf sokat tanul. Ekkorra már rendszeressé válik az, hogy a másoknak írt leveleiben a címzettek kérdése nélkül is beszámol Kristófról. Ez a levele nővéréhez erre jó példa. Miután lezárja a korábbi témát, és elkezd magáról írni, egy mondatot ír le, annyit, hogy ő jól van, és ezután azonnal az jut eszébe, hogy Kristóf sokat tanul – miközben a fiú már nem a szomszédjában lakott, hanem Szebenben járt iskolába. Valószínűleg igen gyakran ezen téma körül forognak a gondolatai, és ezért említi minden adódó alkalommal. A fiút maga Mihály vitte el az iskolakezdesre. Otthon azt írta, hogy fájdalmas volt számára, amikor el kellett búcsúznia tőle és ott kellett hagynia őt. Azzal vigasztalta magát, hogy a nyelvekben segít neki a Tanti (a házigazdája, akinél lakott), és a reál tantárgyakban a szobatársa, aki egyetemista. És segíti őt *a nagy tehetsége* is, és itt megjegyzi, hogy *ő már be van biztosítva*. Ez utóbbi annak a felnőttnek a sóhaja, aki azért aggódik, hogy mihez fog kezdeni az életben a szeme előtt felnövekvő kamasz. Mihály családjá tudott arról, hogy Kristóf immár jóval távolabb jár iskolába. 1984 februárjában Angéla kérdezte öccsétől, hogy van, biztosan üres a ház most, hogy elutazott Kristóf. Úgy kérdezi, mintha a fiú tényleg ott töltötte volna nála a napjait – jól tudta, hogy öccse mennyire ragaszkodik a tanítványához.

Májusban Mihály megtudta, hogy az a falubeli je, akitől ő a tejet szokta vásárolni, szép csendben elvált a feleségétől, és előkészített már egy polgári házasságot egy román asszonnyal. Ez volt az a híve, akinek olyan sok ideig próbált feleséget találni, és aki nem olyan régen házasodott meg. Mihályt a hír megrázkódtatásként érte, különösen, mert

minden második nap tőle hozta a tejet, és a férfi nem avatta be őt mindezekbe, hanem Mihály másoktól tudta meg a hírt. Töprengett, hogy mit tegyen. Végül egy kis cédulára felírta, hogy ezennel visszamondja a tej megrendelését, és a cédulát valaki által elküldte a férfinak.

1984 őszén Mihály Németországban járt. Egy régi tanítványánál szállt meg, és hazatérte után nekik írt beszámolót arról, hogy hogyan utazott haza. Külön örült annak, hogy a csomagjait bár kipakoltatták vele a határon, nem vettek el semmit, hanem mindent átengedtek, így tudott vinni ajándékokat a rokonainak.

1985

1985 márciusában Mihályt meghívták egy szolgálatra Gyergyóalfaluba. A meghívásra annyira későn válaszolt, hogy időközben valaki mást is meghívtak, és az el is fogadta, mire Mihály megírta a válaszát. A paptársa erről beszámolt neki, és azzal zárta, hogy a következő évre várják. Tudjuk, hogy Mihály hajlamos volt az utolsó percre hagyni a szervezési kérdéseket, ez a történet csak egyike a kellemetlen következményeknek.

Júliusban Mihály levélben magyarázza el egy régi orgonaügyét. 1974-ben történt. Valakitől meghallotta, hogy az egyik szebeni templom el kívánja adni az orgonáját, és a vevő a sepsiszentgyörgyi templom lenne. Mihály jól ismerte a szebeni orgonát. Úgy vélte, hogy ez az orgona nem férne el és nem is érvényesülne a szentgyörgyi templomban, ám annál inkább érvényesülhetne abban a templomban, ahol ő akkor szolgált, így azt szerette volna, ha nem Sepsiszentgyörgyre, hanem hozzá kerülne. Levelet írt mind Szebenbe, mind Sepsiszentgyörgyre, ez utóbbiaknak felajánlotta a krasznabélteki orgonát, cserébe a szebeniért. Pár évvel később, 1985-ben az aktuális bélteki plébános próbált utánajárni az ügynek, és írásban kérte az egyházmegyét arra, hogy a cserét érvénytelenítsék. Arra hivatkozik, hogy a csere jogtalan volt, hiszen nem kérték az egyházmegyei engedélyezését. Hivatkozik arra is, hogy a krasznabélteki templom már akkor műemlék templomnak számított, ahonnan nem lehetett volna csak úgy elvinni az orgonát. A levél megfogalmazásában a jelek szerint Mihály is segített neki, a levelet az ő gépén írták meg több változatban – talán az aktuális plébános kérte a segítségét nemcsak az ügy tisztázásában, hanem a levél megírásában is.

Az 1985 októberében történtek valóban igazolják azt, hogy Mihály igyekezett mindent megtenni a Schneider család érdekében. Októberben kiderült ugyanis, hogy az akkor kántoriskolás nagyobbik fivért, Kornélt elvágták két tantárgyból is: gregoriánból és összhangzattanból. A történetet Mihály egy feljegyzésben írta le, amelynek poétikus címet adott: *Sötét vihar után napsugaras hajnal*. Mihály együtt izgult a családdal a Kornél vizsgáit illetően. Ismerték pár jegyét, de nem az összeset, és még az állomásra is kimentek, amikor azt gondolták, hogy érkezni fog a fiú, ám nélküle mentek haza, és a fiú egy későbbi vonnattal érkezett. Este átment Mihályhoz is, és elmondta, hogy megbukott két tantárgyból. Mihály kijelentette, hogy ezek a tantárgyak nem is lennének szükségesek a kántoroknak, és azonnal eldöntötte, hogy ír a temesvári vikáriusnak, aki ismerhet egy olyan helyet, ahol Kornél megmutathatja a tehetségét. Részletesen elmesélte a vikáriusnak azt, hogy hogyan ismerte meg a Kornél szüleit, hogy bemutatta őket Gyulafehérváron Márton Áron püspöknek, aki megajándékozta őket. A levelet Kornéllal akarta elküldeni, ám közben megérkezett a gyulafehérvári püspöki hivatal levele, amelyben arról értesítették a fiút, hogy a két elbukott tantárgyból pótvizsgára jelentkezhet. Ez volt tehát a sötét vihar után a napsütéses hajnal.

A történet megoldásában Mihály újra az ismert eljárását tervezte alkalmazni: levelet akart írni, ahogy minden problémás helyzetben megszokta. Csakhogy itt a levélírás egy új stratégia része lett volna. A célja ugyanis az lett volna, hogy befolyásával jobb belátásra bírja a tanárokat. Ennek érdekében egy előljáráshoz fordult volna, akinek érvként a személyes kapcsolatokat említette volna: azt, hogy a megbuktatott fiú szülei közel állnak hozzá, és hogy korábban a nagy püspök is fogadta és megajándékozta őket. Szakmai érvei nem lettek volna, hiszen a fiú felkészületlenségét nem is vitatta, hanem már az elején kijelentette a két tantárgyról, hogy nem fontosak, és ezektől függetlenül a diák tehetséges. A szöveget novellaszerű elbeszéléssé gyúrta, a történetet felnagyította, himnikus hangvétellel, itt-ott lírai kitérőkkel írta meg. Elmondja benne, hogy a Schneider fiúk édesapja Mihály tanítványa volt 1943-ban, akkor volt elsőáldozó. Édesanyjuk akkor 4-5 éves kislány volt és a plébánia szomszédságában nevelkedett. A kisebbik fiukat, Kristófot ő keresztelte 1969-ben. Kristófról azt írja, hogy szinte csodával határos módon bejutott a szebeni német nyelvű tanítóképzőbe, és most a brassói orgonaművész fogja tanítani őt. A nagyobbik, Kornél ekkor már

érettségizett, letöltötte a katonai szolgálatát, és arra készült, hogy kántori diplomát szerezzen.

1985 novemberében Kornél elindult pótvizsgázni, zsebében két újabb levéllel. Az első levelet Dénes atyának írta, ebben két éjszakára szállást kért a fiúnak, és azt, hogy segítse abban a *labirintusban*, illetve arra is megkérte, hogy miután vizsgázott a fiú, mutassa be őt a segédpüspöknek. Ez utóbbi kérésének célja nyilván nem az udvariassági elvárásoknak való megfelelés, hanem az, hogy az előjárók ismerjék meg a fiút, ami reményei szerint jobb elbírálást eredményezett volna számára. Egy második levelet is írt ez ügyben, ez utóbbit a rektornak. A levele célja az volt, hogy felhívja a rektor figyelmét pár dologra: elmondja, hogy egy kedves fiú megy vizsgázni, aki korábban román iskolába járt, ez szűkszávúvá tette, és ezért csak későre kezdett el énekelni. Az előző időszakban alig pár hónap alatt sajátította el azt, amit a gregoriánból tud, de összhangzattanból is komoly munkát végeztek – itt érezteti, hogy ő készítette fel. Reméli, hogy megállja a helyét a vizsgán. Végül egy jobb jegyet kér számára: *Ha lehet, orgonálásból is kapjon – persze, ha megérdemli – valamivel jobb osztályzatot.*

A fiú végül sikeresen letette a vizsgáit. 1985 decemberében azt írja Mihály egy ismerősének, hogy a fiú állást keres. Itt azonban helyesbít: a korábbi levelében ugyan azt írta, hogy a Schneider fiú szebeni kántor lett, de végül ez nem valósult meg, mert azok találtak egy jobb megoldást. A levelet éppen ezért írja: reméli, hogy a címzett megemlíti egy közös ismerősüknek, hogy szívesen menne arra a vidékre kántornak, hátha tud segíteni neki. Illetve azt is kéri, hogy ez az említett közös ismerősük említse ezt meg a temesvári ordináriusnak is. A kommunikációs csatornák nyilván másképp működtek ebben az időszakban, mint manapság: sokkal nagyobb szerep jutott a levelezésnek és az ebben megfogalmazott személyes üzeneteknek. Talán most úgy vélhetjük, hogy az egy elég körülményes eljárás, ha egy levélben kérünk meg valakit, hogy ő mondja meg egy további személynek, hogy az említse meg az ordináriusnak, hogy a levélíró közeli ismerőse kántor szeretne lenni a környéken – ám akkoriban az ilyen módszerek bevetése nem volt ritka.

1986

Februárban Melániának írt levelet Mihály. A levelet Mihály a barátja nevében írja – ezt a megoldást csak a Melániával folytatott leveleiben használta, és nem olyan régen vetette be ezt az eljárást. Ilyenkor látszólag nem saját magáról, hanem a barátjáról ír, ám a többi feljegyzésében leírtakból tudjuk, hogy mindez vele történt, nem egy harmadik személlyel. Hogy miért írta ezeket a leveleket mégis harmadik személyben? Ezt csak találgatni lehet. Beszámolt neki arról, hogy Székelyföldön járt, helyettesítette egy kollégáját, aki szabadságon volt, és ezalatt Szováta utazott. Szováta emlegetése nem véletlen, hiszen Melánia fivére ott volt eltemetve. Azt is írja Melániának, hogy még mindig nem tudja, hogy remélheti-e a viszontlátást. Magáról írva a szőlőst emlegeti, ahova kijár, és amely többet ér, mint a francia tengerpart. Márciusban még egy levelet írt Melániának, ahol pontosít: nem akart tolakodónak látszani, lehet, hogy érthetetlen volt a kérdése, ezért pontosítja, hogy a látogatásra értette. Ő a saját részéről azt ígéri, hogy a nyáron még keres alkalmat a levélírássra, egyébre nem is mer gondolni.

Az ebben az időszakban írt levélben mesél Kristófnak arról, hogy hogyan ismerte meg az édesanyját. Datálás nincs a levélen, de azt írja, hogy 43 év távlatából néz vissza arra az időszakra, amikor ő Krasznabélteken járt először, 1942-ben és 1943-ban. Elmondja neki, hogy a plébánia és az iskola épületén kívül legtöbbit az ők házukban járt. Más házban nem járt annyit, mint hozzájuk, és más gyerekekkel sem találkozott annyit, mint az édesanyjával. Utána azt mondja el, hogy később is évente egyszer-kétszer járt a faluban, kivéve azt az időszakot, amikor a börtönben volt – de egyszer akkor is átvitték a falun. Miután a börtönből hazatért, mindig innen vette a misebort, és egyszer az öccsével volt ott pár napot, ismerősöket látogattak. Ekkor is találkozott az édesanyjával, aki akkoriban mint nagylány a plébánián segített felszolgálni. Ennek a látogatásnak az évszámát nem adja meg, hanem azzal folytatja, hogy ezt követően 1967 augusztusában költözött Krasznabéltekre. Az édesanyja ekkor megmutatta neki az akkor kétéves kisfiát. Mihály ott énekelni tanította a gyerekeket, és Kristóf is a muzsika hangulatába született bele. Miközben mindezt írta, egy fénykép volt előtte, amelyen valaki orgonált, és Kristóf mellette ült és nézte – Mihály úgy értelmezte a jelenetet, mintha a fiú azt mondaná, hogy *várjatok, majd én is megszólaltatom az orgonát*. Ez meg is történt, a fiú valóban orgonált már

16 évesen. Itt azt kérte Kristóftól, hogy majd születésnapján is orgonáljon, sőt, meg is mondja, hogy mit, és majd ő is azt fogja orgonálni. Mintha abban reménykedne, hogy ez a közösen játszott zene közelebb hozná őket egymáshoz. Azt is írja, hogy neki örömet jelentett Kristóffal együtt élni le az éveket, és az volt a célja, hogy Kristóf mindazt a figyelmet megkapta a gyerekkorában, amit ő, Mihály nem kapott meg. Végül egy bibliai idézettel próbál üzenetet megfogalmazni, amely így szól: *In Christo Jesu ego vos genui*. A lap azonban megcsúszhatott az írógépben, mert az alján összecsúsztak a sorok, ám az jól látszik, hogy az idézet mellé odaírta: *Tedd egyes számba!* Mivel kevésbé volt olvasható, az idézetet újraírta a lap margójára: *Szent Pál azt írja a Korintusiakhoz, akiket ő keresztelt meg: In Christo Jesu ego vos genui = Kr. J.-ban én születlek titeket. Ebből következik, hogy mivel én kereszteltelek...*

Ebben a levélben mintha össze akarná foglalni, el akarná újra mesélni azt, hogy hogyan ismerte meg ő a Kristóf szüleit – pontosabban az édesanyját, mert csak róla beszél. Látszólag mintha csak részleteket mesélne a saját életéből, de aztán mégis az egyes részek végéhez hozzáteszi azt, hogy itt vagy ott hogyan találkozott ő a címzett édesanyjával. Nem látszik igazolhatónak a levelek alapján az, hogy a negyvenes évek után minden évben visszament volna Krasznabéltekre, mint ahogy itt írja, és az sem, hogy amikor nem ott szolgált, mindig onnan vette a misebort. Valószínűleg járt néhányszor ott, de ha minden évben ment volna, az kiderült volna a levelekből. Itt mégis erre hivatkozik, mintha az ő jelenlétét illetően folytonosságot szeretne felmutatni. Mintha azt szerette volna, ha Kristóf úgy gondolna rá, mint aki lélekben mindvégig ott maradt, de legalábbis állandóan visszatért, azaz a kapcsolata sosem szakadt meg a faluval. De vajon miért? Vajon mit akart ezzel sugallni?

Áprilisban Mihály újra írt Melániának. Továbbra is a barátja nevében ír. Melánia belement a játékba, és ő is úgy tett, mintha a Mihály barátjának üzenne. Azt írta neki, hogy a barátja mindig szívesen látott vendég. Mihály azonban erre azt válaszolta, hogy a barátja nem kelhet útra, mert sok munkája van a szőlőseben. Aki eddig segített neki, az most kimaradt, és minden munka ráhárul, ráadásul a szőlős messze van, 10 km-re a házától. Autóval szokott menni, amikor van benzinje, de amikor nincs, akkor kerékpárral megy ki, és egy óra alatt ér oda. Mihály tehát azért tett le a Melánia felkereséséről, mert úgy látta, hogy nem tudja otthagyni a szőlőst.

Ugyanez az érve nem merült fel akkor, amikor néhány hétre Németországba utazott. Ebben az időszakban készítette ugyanis elő Mihály a németországi utazását, azaz meghívót igényelt németországi ismerőseitől és leadta a kérését a hatóságoknak, akik őszre ki is adták neki az engedélyt és ezzel együtt az útlevelét. 1986 szeptemberében Mihály Németországban volt, ahol helyettesítette plébános kollégáját. Ezekben a napokban írt leveleit Königsteinben keltezte.

Telt-múlt az ősz, és Mihály már nagyon várta a karácsonyi vakációt, hogy régen látott mentoráltjai végre felkeressék őt. Kristóf azonban inkább a szüleivel szeretett volna több időt tölteni, és Mihály szomorkodott egy keveset ezért. Ezekben a napokban készített feljegyzéseiben azt írta le, hogy Kristóf már az övéihez ragaszkodik, és ő örül ennek – de a bejegyzésből érezni a szomorúságát... Azt remélte, hogy a fiú majd lop egy pár napot neki is az idejéből. Majd hozzátette gyorsan, hogy nem is neki, hanem a latin nyelvnek, hiszen majd együtt fognak tanulni.

Mihály nem nagyon szokta feljegyezni azt, hogy hogyan tölti a szilvesztert – talán azért, mert ezt nem tekintette olyan nagy ünnepnek. Most viszont pár sorban leírta, hogy mit csinált az év utolsó napján. Délelőtt takarított a házában és mosott. Észrevette, hogy egész nap volt áram, nem szüneteltették, mint a többi napon. Este átment a templomba magánajtatosságra, majd utána átadta magát a világi szilveszterezésnek, ahogy ő mondja. Ez azt jelentette, hogy bekapcsolta a televíziót, és kényelembe helyezte magát előtte. Egy krimi adtak, ezt megnézte. Később ezt nevezte az ünneplés középpontjának. Mivel már éjfél előtt fáradtnak érezte magát, kikapcsolta a televíziót és lefeküdt.

1987

1987 elején a gyulafehérvári püspökség is érdeklődött a Mihály nyugdíja felől, és ők azt a választ kapták, hogy csak az utóbbi 3 évre kaphatja meg visszamenőleg, a többi nem, mert nem érdeklődött utána. Ekkor Mihály levélben kéri meg egy paptársát, aki barátja is volt, hogy járjon közbe érte, és figyelmeztesse a püspökséget arra, hogy ő világi pert fontolgat, mert *akta* bizonyítja, hogy ő érdeklődött a nyugdíja után. Mihály úgy döntött, hogy vitába száll velük: levelet írt a nagyváradi ordináriusnak is, amelyben kérte, hogy igazolja ő is azt, hogy Mihály már 1984-ben is érdeklődött a nyugdíjáról. A felkért kollégája csak

márciusban válaszolt, és azt írta, hogy nem fogja megtenni, amit kért, mert azzal csak olajat öntene a tűzre. Szerencséjére a nagyvárad iordinárius utánajárásának végül meglett a foganatja: január végén Mihály értesítést kapott arról, hogy meg fogja kapni az elmaradt nyugdíja egy jelentős részét, 90 ezer lejt. Arról tájékoztatták a várad iordináriust, és rajta keresztül Mihályt, hogy az állami összeget valóban csak az előző három évre lehetett igényelni, a többi elvesztette, ám a nyugdíj egyházi részét teljes egészében megkapja. Mihály elégedetten dőlt hátra. Azonnal azon kezdett el gondolkodni, hogy vajon mit csináljon ezzel a nagy összeggel.

Ekkoriban említi Mihály, hogy egy történelmi összefoglalón dolgozik, amelyben el akarja mondani *az igazságainkat*, ahogy ő fogalmaz. Ennél pontosabban nem határozza meg a témát, csak annyit árul el, hogy a könyvtárban levő könyvek és lexikonok alapján akar dolgozni. Az összefoglaló azonban nem készült el – valószínűleg olvasgatott hozzá, de a munkának nem maradt fenn másolata.

Január utolsó napjára összeállt a csomag, amit Kristófnak akart postázni, aki februárban töltötte a 18. életét. Két csomagot küldött neki, mert az első lezárta, mire észrevette, hogy van még egy tepsi sütemény, amit a falubeli asszonyok készítettek Mihály kérésére erre az alkalomra. Végül ezt egy külön csomagban küldte el neki.

Nagy hidegek voltak ezekben a napokban – egyik napon bent a templomban Mihály -7 fokot mért. A vasárnapi misét lerövidítette 15 percre, mégis a helyben a bort meg kellett törnie, mert megfagyott, mire magához vette volna. Egy fehér kesztyű volt a kezén, mégis attól tartott, hogy fagyási sérülései lettek. Tíz híve volt ezen a misén.

Egy fura feljegyzés maradt fenn 1987 márciusából. Mihály leírta, hogy az előző hónapokban három híres személyiség halálhíre jutott el hozzá: Szabó T. Attila, Irányi László püspök és Sütő András halálát említi. Míg az első kettő valóban ebben az időszakban hunyt el, a Sütő András-szal kapcsolatos hír nem való. A leírásából aztán kiderül az is, hogy mit értett félre: egy újságban olvasta, hogy szívroham következtében elhunyt Sütő István. Mihály azonban sosem hallott Sütő István költőről, aki valóban 1987. január 27-én hunyt el, ő csak Sütő András fróról hallott, és azonnal azt feltételezte, hogy a hírben hibásan írták a keresztnévet.

Márciusban azán egy váratlan fordulat történt a Mihály életében. Feljegyezte, hogy észrevette magán: változás ment végbe őbenne a szar-

vasi levelek feladóját illetően. Itt megállt. Nem írta le sem a személy nevét, sem a változást nem nevezte meg, hanem hagyta, hogy az iratai jövőbeli olvasója találgassa, mit is akart mondani. Nem levelezett más-sal Szarvasról, csak Melániával. Kellott neki egy németországi utazás, egy perspektívaváltás ahhoz, hogy rájöjjön: mást jelent neki ez a sze-mély most, mint korábban.

Húsvétra Mihály újra várta haza a tanítványait. Tudta, hogy Kris-tóf szombaton érkezik, de azt is tudta, hogy a fiúnál otthon disznót vágnak szombaton. Arra számított ennek okán, hogy az első nap a fiú otthon marad a szülői házban, és hozzá csak másnap megy át, így csak vasárnapra várta őt. A fiú azonban már szombaton felkereste őt, és ott is maradt nála. Másnap reggel megérkeztek a szülei is, és együtt mentek a misére. Mihály el volt ragadtatva, számára Kristóf volt a mise főhőse. *A főhős Kristóf volt. Talpig feketében, elegánsan. Megjelenésével is dhí-tatot sugárzott. Még inkább átélt éneklésével. Úgy volt ő a középpont kicsiny közösségünkben, mint Jézusunk volt annak az igazi szenvedés-nek, amivel megváltott minket.*

Júniusban sokat esett az eső, ezért Mihály nem tudott a kertjében dolgozni. Egyik ilyen esős napon ebéd után levett egy könyvet a polc-ról és olvasni kezdte. Egyszer csak azt olvasta, hogy az élet olyan, mint egy tóba ejtett kő által keltett hullámok sokasága. Elgondolkodott ezen, majd átült az írógépéhez.

Míg a rádióban a világ hírei töltik be a szobámat, elgondolkodom. Szállnak az évek, a hónapok, a napok, az órák, a percek... Meddig lesz még ez így? Ha most vége lenne e nagy életfolyamatnak (c)sak a há-zamnak hiányoznék. És a cicámnak. Két emberi szív is vérezne. Vagy talán több is?

Amint én veszem tudomásul nap mint nap az elmúlásokat, így feledne el minden és mindenki.

És itt veszi át az élet irányítását a hit. Átlépni a túlvilágba. Meg-kezdődik az az élet, amelynek lesznek emlékeik, érzelmeink, amelyek véget soha nem érnek.

Ezekben a napokban elkezdődtek Kristóf érettségi vizsgái. Mihály feljegyzéseket készített, és ezekben rögzítette azt, hogy ezen a héten minden nap körülötte forogtak a gondolatai. Az eredményt azonban nem ismerhette meg más úton, mint amikor a fiú hazaérkezik a vizsgák

után. Ezekben a napokban jártak nála a fiú szülei, de ők sem tudtak semmit. Eljött a vasárnap. Mihály tudta, hogy a nagyobbik fivér nem mehet a misén muzsikálni, és a kisebbik még nem érkezett haza, így nélkülük kezdte el a misét. A mise közben hallotta, amint kint ugat a kutya, és valaki befele tart a templomba, ám a fény miatt nem tudta megállapítani, hogy ki az. Ám amikor felzendült a harmónium, azonnal felismerte, hogy Kristóf ül a hangszer előtt. Mihályt elöntötte a boldogság. Később megtudta, hogy a fiú egész éjszaka utazott, hogy elérjen a misére. A mise végén hálaéneket énekeltek, majd elmentek ebédelni. Az ebédre megérkeztek a fiú szülei és fivére is, virággal, hogy megünnepeljék a frissen leérettségizett gyermeküket.

Júliusban Kristóf újra elutazott, ezúttal felvételizni. Mihály minden nap elképzelte, hogy a fiú merre jár, mit csinál. Végül elővett egy német nyelvű regényt és azt olvasta. Szombaton még semmi hír nem volt a fiúról vagy az eredményéről. Mihály már úgy érezte, hogy minden és mindenki elhagyta... És ekkor megérkezett Kristóf, fáradtan, de a sikeres vizsgával a zsebében. Másnap, vasárnap Mihály örömeiben meggyfagallyakkal díszítette fel az oltárt. És amikor leült a gépe elé, hogy mindezt elmesélje, eszébe jutott egy másik régi, szép pillanat. Épp almát szedtek a családdal. Ott voltak a szülők és a két fiú is. *Szép nyári délelőtt. Fülemben cseng Klárikának a hangja, mint az este almát szedtük:*

Gyöngy ez, igazi Gyöngy. Nekem az Isten ajándéka!

1987 szeptemberében azt írja Angéla, hogy legkisebb testvérük, János készül nyugdíjba menni, októberben lesz 60 éves. Márciusig fog maradni, hogy az egyházközségnél legyen meg a 25 éve. Azt írja, hogy sokan pályáznak a helyére. Angéla ekkor még mindig a testvérei családjának gyerekeit, immár az unokák generációját korrepetálta.

Szeptember volt, lassan közeledett Mihály névnapja. Úgy sejtette, hogy látogatói lesznek, ezért átküldött két kakast annak a falubeli asszonynak, akitől az ebédjét szokta hozatni, hogy készítse meg a vendégeknek. És a vendégek meg is érkeztek. Déli órában, miközben Mihály a templomban imádkozott, egyszer csak több autó állt meg a templom előtt. Tizenkét személy szállt ki az autókból, paptársai és a kántor öccse, mindannyian Mihály-napot jöttek köszönteni. Az ebéd egy kicsit késett, de jó volt, Mihály elégedett volt. Pálinka csak kevés fogyott, bor annál inkább. Az asztal mellett számos témát megvitatnak, például egy nemrég megjelent újságcikket, amelyet egy tanító írt,

és amellyel nem értettek egyet. A vendégek biztatták Mihályt, hogy válaszolja meg a cikket, és ő elvállalta. Végül a vendégek elmentek, és Mihály egyedül maradt. Körülnézett, és felsóhajtott, majd elindult ahhoz az asszonyhoz, akitől az ebédet hozatta. Áthívta őt és még egy asszonyt, akik rendbetették a lakást, és a sok mosatlant elmosogatták. Amikor egyedül maradt, érezte, hogy tele van a lelke. Leült és leírta a beszámolót a névnapjáról. Amikor a végére ért, elolvasta, amit írt. Nem volt elégedett, a szöveg nem adta vissza mindazt, amit érzett. Végül odaírta, hogy bár a szöveggel nem sikerült megelevenítenie azt, ami történt, a lelkében élni fog a nap.

Névnapja alkalmából Melánia is írt Mihálynak egy üdvözlőlevelet. Mihály feljegyezte, hogy örült ennek, mert már azt hitte, hogy Melánia meghalt. Nem tudjuk, Melánia hány éves volt ekkor, csak azt tudjuk, hogy nagyjából a Mihály korosztálya lehetett. Mihály 71 éves volt. Jól tudta, hogy mivel Melánia egyedül él, sosem tudná meg, ha meghalt.

Októberben Mihály új autót vásárolt. Nem tervezett sokat járni vele. Azt írta a nővérének, hogy a süteményt, amit neki sütöttek, küldjék el, mert nincs kedve kimozdulni otthonról. Olyannyira nem akart járni az új autójával, hogy Fogarasra is vonattal ment el ezekben a napokban. Már régen tervezte ezt az utat – azóta, mióta megtudta, hogy az egyik ferences atya, P. Gáll Ferenc, aki a század elején Kaplonyban szolgált, még életben van és Fogarason tartózkodik. Mihály 53 éve nem találkozott Ferenc testvérrel, és most elhatározta, hogy felkeresi őt. Vonattal ment el hozzá. Reggel érkezett meg, egy rövid beszélgetés után megreggeliztek, majd újra beszélgettek. Az idős pap csak nehezen emlékezett vissza Mihályra, de amikor megmondta a nevét, azonnal felkiáltott: *A fudbalista!* A ferencesek ugyanis a század első felében focimeccseket szerveztek a gyerekeknek, és gyerekkorában Mihály is részt vett ezeken. Dél felé Mihály kiment a városba, és bevásárolt ezt-azt, amire szüksége volt: egy zárat, elemeket és szeget vett. Ebédre visszatért a szerzetesekhez. Ebéd alatt kérték, hogy meséljen magáról, és Mihály szívesen mesélt, a társai pedig jó hallgatók voltak. Ebéd után felkerekedett és elindult haza. Egy teherautóval vitette el magát az állomásig, majd több átszállással reggelre érkezett haza. Örömmel állapította meg, hogy a tyúkjai mind megvannak, és a cicája is ott várt rá a ház előtt.

Az ez évi szüret igen jól sikerült. Mihály örült, mert sok szőlő lett. Majdnem 40 zsákkal lett, erről számol be egyik levelében, és arról, hogy már 660 liter bort préselt, és még nem ért a végére.

Októberben megkapta a nyugdíjának első elmaradt összegét, 35 ezer lejt. A megélhetés azonban még mindig nehéz volt, nem első-sorban a pénz miatt, hanem mert az alapélelmiszerekhez csak nehezen lehetett hozzáférni. Mihály környékén legalábbis így volt mindenki a kenyérrel. Ezért írja ezt november elején:

Van ismét kenyerem! Két hétre biztosítva vagyok vele. Aki elolvasa majd, ne nevéssen. Ez ma nagy gond nálunk. Sorba állnak az em (b)erek az üzletek előtt. És nem is kapnak csak (j)egyre. Nekem pedig van kenyerem jegy nélkül. Élesztő nélkül! Ez a székely asszon jó (s)zivének k(ö)szönh(e)tő. H(a) nem volna, k(el)lene törn(ö)m a fejemet, mit csináljak.

1987 decemberében, karácsony előtt két héttel Angélát Nagykárolyban elütötte egy autó. A történeteket Mihály egy január 31-i levelében mondja el. A baleset következtében eltört egy forgója, Angéla a nagyváradi kórházba került, ahol protézissel pótolták a törött forgót. A balesetről János értesített telefonon egy ákosi lakost, aki elvitte Mihálynak a hírt. Mihály leutazott Nagykárolyba, és ott a szomszédaszszonytól tudta meg, hogy a nővére a váradi kórházban van. Ám nem kereste fel az öccsét, aki esetleg többet tudott volna erről. Mihálynak ekkorra már annyira megromlott az öccsével a viszonya, hogy még a nővérének a balesete okán sem tudott ezen túllépni. A baleset következtében Angéla májusig nem állhatott a lábára, ezért húga, Ibolya átmenetileg odaköltözött hozzá és ott marad mellette.

1987-ben Kristóf sorkatona volt. Miután sikeresen felvételizett a teológiára, ősszel besorozták, és Zilahon töltötte le a kilenc hónapos kötelező sorkatonai szolgálatát. Ekkortól sokasodnak meg a Mihálynak írt levelei. Levelet többnyire postafordultával írtak egymásnak, ez csak akkor történt másképp, ha a kaszárnýában kiadott feladatok miatt késve tudott válaszolni. Levelei bevezetőjében szinte mindig elmondja, hogy mennyire örült a kapott levélnek, és a végén szinte mindig ott szerepel az, hogy arra kéri Mihályt, hogy sokat írjon neki. És érezni lehet azt, hogy ezt nem formáságból írja, nem a levél kerete kívánja meg így, hanem valóban ezek a levelek jelentették az örömet számára. Egyszer egy ilyen részhez hozzáteszi azt is, hogy csak felőle tudja, hogy biztosan írni fog neki. A karácsonyt Kristóf a kaszárnýában töltötte, de újévre hazaengedték pár szabadnapra, és akkor meglátogatta szüleit és Mihályt

is. Egyébként az édesanyja gyakran látogatta, szinte hetente, és ilyenkor ételeket vitt neki otthonról. Azt is tudjuk, hogy minden héten kimehetett a városba, rendszeresen járt templomba, sőt, az orgonán is játszott.

Karácsonykor megérkezett Melánia levele. Azt üzenté Mihály barátjának, hogy minden jót kíván, és szeretettel mindig rá gondol – ezzel a szőrenddel. Melánia december 8-án keltezte a levelét. Mihály is – a véletlen így hozta – ugyanazon a napon írt neki.

Karácsonyra Mihály helyettesítést vállalt egy paptársa meghívására, és egészen az év végéig szolgált Boksabányán mint helyettes. December 30-ára érkezett haza.

1988

1988 januárjában Mihály Kristófról mesélt egy barátjának írt levelében. Ennek a barátjának még sosem beszélt róla. Úgy vezeti fel, hogy van neki egy kedves keresztfia és nevelt gyermeke, aki a szebeni tanítóképzőben szerzett oklevelet (*Szebenből a német képzőből*). Teológiára vágyott, ő Temesvárt ajánlotta neki, ahova fel is vették. Az év első felét azonban még a kaszárnyában töltötte Kristóf.

Január közepe volt, és Mihály igencsak melankolikus hangulatba került. A sötét korszakról elmélkedett, amelyet épp átélt. Összeveti az 50 évvel azelőtti sötét korszakkal, bár akkor azért volt egy fénysugár, amely reményt adott. Nem mondja ki, de 50 évvel azelőtt az Eucharisztikus Világkongresszus zajlott Budapesten, amelyen jelen volt ő is. És ez év decemberében nevezték ki püspöknek Márton Áront. Most azonban nincs remény, gondolta tovább. Megrázta a fejét. Nem, nem engedheti, hogy ezek a nyomasztó gondolatok felülkerekedjenek. Hiszen nincs olyan éjszaka, amelyre ne következne hajnal. Csak attól tart, fűztesse tovább a gondolatot, hogy ő már nem éri meg a hajnalt. Vajon lesz-e, aki a sírjához legalább elhozza a hírt?... – kérdezte.

Januárban levelet írt Melániának. Elmesélte neki, hogy a barátja Boksabányán szolgált karácsonykor, ám gondolatai az Alföld felé szálltak, egy ottani hajlék kedves lakója felé. Miközben a levelet írta, egy képet nézegetett. Különösen a kép hátoldalán olvasható szövegen gondolkodott, amely így szólt: *A szív nem ott él, ahol van*. Melánia üzenté ezt neki – de mi is az üzenete? Azt üzenté, hogy lélekben nem ott él, ahol a valóságban élt? Mihály válaszában azt kívánta, hogy

mielőbb jöjjön a tavasz, ibolyákkal, jácintokkal és kéknefelejcsekkkel. Ő meg azt üzenete, a sok virágnyelv után immár a virágok nyelvén, hogy nem felejtí el őt?...

Februárban újra pénzt hozott a postás Mihálynak. Sok pénzt: 4 lej híján 52 ezer lejt. A postás maga is meg volt illetődve. Történelmi pillanat volt ez számára is, még soha nem vitt ennyi pénzt egyetlen személynek. Mihály tudta, hogy a nyugdíjasok adnak némi aprót a postásnak, amikor az elviszi a nyugdíjukat. Mihály a kapott összeghez mérte a borraalót: 300 lejt adott neki. Leült, és egy feljegyzésben elmesélte a nagy meglepetést, a pénz megérkezését. Hozzátette, hogy a tavalyi 27 ezer után ez a második összeg – ám itt nem emlékezett jól. Az előző évben azt írta, hogy 35 ezer lejt kapott. (Mihály néha keverte a számokat a leveleiben – amikor pár nap múlva levelet írt az ordináriusnak, azt írta neki, hogy 62 ezret kapott, nem 52 ezret, ahogy még aznap leírta, amikor nála járt a postás.) Azon gondolkodott, hogy mit is kezdjen ezzel a sok pénzzel. Az jutott eszébe elsőnek, hogy annyi pénze van, hogy megvehetné a szokondiak villanyorgonáját, és még mindig bőven maradna pénze. Felsóhajtott. Életében először nem mondhatja magáról, hogy szegény.

Február közepén újra írt Melániának. Ebben a levelében felidézi azt az eseményt, amikor ők először találkoztak. Azzal vezeti fel a gondolatot, hogy ő nem gondolta volna akkor régen, hogy valakinek az *eszményképe* lett – ezt a szót használja. Húsvét volt, amikor először találkoztak, egy kedves kiránduláson voltak. Melánia megkérdezte őt, hogy van-e lekötöttsége, és ő őszintén válaszolta, hogy nincs. Nem gondolta, hogy ezzel elkötelezte volna magát, főleg, mert aki kérdezte, az nem sokára férjhez is ment. Ezután egyszer még meglátogatták egymást – nem derül ki, hogy melyikük a másikat, de a látogatás minden perce kedves emlék maradt a Mihály lelkében. Itt megkérdezi – még mindig a barátja szerepéből –, hogy vajon él-e még a Melánia férje, mert ha igen, akkor köti őt a nagy parancs. Talán mert belejött a mesélésbe, de ekkor Mihálynak eszébe jutott egy másik történet, és belefogott annak az elmesélésébe is. Valamikor régen, meséli, a háború idején együtt dolgozott valakivel, aki aztán később férjhez ment. Később megmutatta Mihálynak a már diplomás lányát, és azt mondta, hogy nagyon sajnálja, hogy a lány nem a Mihály lánya. Mihály megvigasztalta őt, mert tudta, hogy már nem soká él. A lánya írta meg pár év múlva, hogy az édesanyja meghalt. Mihály úgy látta, hogy ez a jelenlegi történet sokban hasonlít

ahhoz a régi történethez. Itt Mihály rátért a levele vigasztaló részére, és vigasztaló gondolatokat fogalmazott meg Melániának, olyanokat, mint hogy megértést tanúsítani kötelességünk, meg hogy az orvos mindenkit gyógyít. A záró mondatba belefoglalta a szívének melegét, amelyet örömt hozó napsugárhoz hasonlított: *Legyen ez a pár sor, ami néha-néha beköszönt a hajlékba bizonyíték arra, hogy a barátom olyan szívvel rendelkezik, amelyben Te, aki magányos vagy, mint ő, kiolvashatod, hogy szívének melege úgy hatol Hozzád, mint a napsugár beköszönt hajlékainkba, hogy örömet hozzon.*

A történetből, amelyet felidézett, nyilván az Árnika története köszön vissza, igaz, néhány apró módosítással. Árnikával ugyanis Mihály azután többé nem találkozott, miután ő férjhez ment – ezért Árnika nem mutathatta meg neki a diplomás lányát és mondhatta azt, hogy sajnálja, hogy a lánya nem a Mihályé. A hatvanas években levelezéssel vették fel egymással újra a kapcsolatot. Mihály ugyan meghívta magához az egész családot, de csak az Árnika lányával találkozott, aki egyedül látogatta meg őt. A történetet itt azonban ezekkel a részletekkel szépen lekerekítette, és búcsúzott. Elégedett volt ezzel a levelével.

Tavasszal azt tervezte Mihály, hogy meglátogatja a csángókat. Előző időszakban járt már Brassóban egy rövid meghívás keretében, és az ottani paptársa elvitte őt egy csángó faluba. Azóta tervezte, hogy vissza fog oda menni.

Márciusban aztán válaszolt Melánia. A húsvét közeledtével újra eszébe jutott, hogy ez az ünnep azért is kedves számára, mert valamikor régen egy húsvét alkalmával találkozott először Mihállyal. Felidézi, hogy a találkozásuk után nem sokkal elment Magyarországra, ahol férjhez is ment. Beteg fivérét hagyta magára otthon, de nem volt más választása. Férje 12 év házasság után halt meg. Nehéz időszak volt, mert szeretet nélkül leélt évek voltak ezek. Talán ezért volt az, hogy annyira jólesett neki, ha Mihály néha pár sorban üzenetet küldött neki, hiszen Melánia tudta, hogy legalább ilyenkor rá gondol.

Mihály nemsokára válaszolt neki. Örömmel töltötte el a levél tartalma, és azonnal elmondja, hogy ő is felidézi néha azt az első találkozást, és azt a finom teát, amelyet Melánia ízesített meg neki. Azt is elmeséli, hogy akkor régen elment volt Szovátára, és ott megtudta, hogy Melánia már útra kelt. Sajnálta, mert tudott volna megoldást találni neki otthon is. Mihály tehát tudta, hogy Melánia miért távozott Magyarországra – mindketten tudták, egyikük sem mondta ki. És va-

lamiért itt újra eszébe jut Mihálynak az a régi ismerőse, aki őt annyira szerette, és akiről nemrég megtudta, hogy meghalt. Azt írja Melániának, hogy ennek az elhunyt nőnek egy kimondatlan vágyát kell teljesítenie – bár nem nevezi azt meg. Azért még néha-néha írni fog. Itt rátér a csángók témájára: elmeséli, hogy barátja járt egy csángó faluban, és most három család akar hozzájuk a faluba költözni. A levél végén a Melánia után vágyódó barátjáról tesz említést – folytatva a barátjának szerepéből szóló diskurzust.

A levél az indigó miatt is nehezen olvasható, de egy-egy része a sok utalás miatt is nehezen érthető.

Mihály nem először alkalmazza azt az eljárást, hogy úgy fogalmaz egy-egy levélben, mintha egy barátja üzeneteit továbbítaná, a barátja érzéseit fogalmazná meg, és az ilyen levelek mind Melániához szólnak. Ezekből a levelekből azonban, mint most is, világosan kiderül, hogy ilyenkor nem egy harmadik személyről van szó, hanem tulajdonképpen saját magáról, és ezt a csángó családokra történő utalásból tudjuk meg. Barátja találkozott a csángó családokkal, meséli, akik most át fognak költözni. Ám jól tudjuk, hogy ő maga találkozott a csángó családokkal, akiket ő maga győzött meg a költözésről, és ezt másoknak is megírta ebben az időszakban. Tehát amikor a barátjáról beszél, akkor saját magáról beszél, egy másik szerepbeli saját magáról. Elég gyakran keverte össze a két szerepet ahhoz, hogy világos legyen: a barátira való hivatkozás egy írói eljárás, a barátja fiktív volt, tulajdonképpen a saját személyének azon részét vetítette ki a barátja alakjába, amelyik ragaszkodott a levelezőtársához. Egy fontos részlet azonban az, amikor azt mondja, hogy meghalt az, aki őt nagyon szerette, és annak egy kimondhatatlan vágyát kellett teljesítenie. Itt újra Árnikáról beszélt, már az előző levelében is utalt rá és a diplomás lányára. De hogy miféle kimondhatatlan vágya lehetett az, amit ő neki teljesítenie kellett, és amit láthatóan mentegetésül emleget egy másik nő előtt, az sosem derült ki.

Március végén Mihály házat vásárolt a faluban, amelybe reményei szerint az odaköltöző csángó családokat szállásolta volna el. Mihály március második felében járt Brassóban, és akkor látogatott el újra a csángó családokhoz, és állapodott meg pár családdal arról, hogy Gyöngyre költöznek. Aztán hazatért, és azonnal meg is vásárolt nekik egy nagy házat – abból a pénzből, amelyet a nyugdíja hátrálékaként kapott meg. És várta a családokat, várta, ám azok nem jöttek. Próbálta telefonon elérni a paptársát, akinél látogatóban volt, és aki tudott

a tervéről, de a telefonja nem működött. Egy hét múlva végül került valaki, akivel elküldte a levelét a paptársának. Nem akarta postára adni a levelét, mert tartott attól, hogy a hatóságok tudomására jut a tervük – bár láthatóan arra nem gondolt, hogy a telefonbeszélgetésük is kompromittáló lehetett volna. Tulajdonképpen híreket kért tőle, és azt, hogy jelezzék, hogy mire várhat.

Közben még mindig azon törte a fejét, hogyan hozhatná el Fogarásról P. Ferencet látogatóba. Amikor előző ősszel tervezte, a páter beteg lett, és levelet írt Mihálynak arról, hogy nem indulhat útnak. Ám Mihály nem adta fel. Ezennel levelet írt egy ismerősnek és arra kérte őt, hogy hozza el autóval P. Ferencet, és ő borban fizeti vissza a benzinköltségét. És közben leült és készített egy feljegyzést azzal kapcsolatban, hogy mire emlékszik ő a maga gyerekkorából P. Ferenc működésével kapcsolatban, főleg a helyi focicsapat megszervezésében elért eredményeiről. Mihály úgy emlékezett, hogy a templommal szemben volt egy kocsmá, és a misék alatt behallatszott a templomba a kocsmá zaja. A faluba kevés újság vagy folyóirat jutott el: a *Katolikus világ* című havilapot az idősebbek olvasták, 20-30 családnak járt az *Erdélyi Lapok* vasárnapi száma, a *Hírnök* című lap járt a kolostorba, a *Jóbarát* pedig járt az egyik nagykirályi diáknak. Az *Erdélyi lapok* című napilap 1932–1944 között működött, Nagyváradon adták ki, az irodalmi rovat szerkesztője Pakocs Károly volt. A *Katholikus Világ* című havilap Kolozsváron jelent meg 1923–1940 között. A *Hírnök* 1903–1942 között működött, kéthetente jelent meg, katolikus családi lap volt. A faluban nem volt könyvtár, ahonnan könyvet lehetett volna kölcsönözni, sőt, Mihály úgy vélte, hogy még a tanítók sem olvastak szépirodalmi műveket. Ebbe a faluba érkezett tehát a páter, aki úgy döntött, hogy megszervezi a focicsapatot, hogy ezzel foglalja le a fiatalokat, hogy azok ne kocsmázzanak. Történt egyszer, hogy a csapat a szomszéd faluban kellett pályára lépjen. Meg is érkeztek a helyszínre, ám a szomszédos falu csapata sehol nem volt még. Míg várakoztak, a csapattársai beültek a helyi kocsmába, ahol inni kezdtek, és ezért elveszítették a meccset. Mihály több mint 50 év távlatából írja le az emlékeit P. Ferencel kapcsolatban. Ekkor 72 éves volt.

Nyár folyamán Mihály újra Németországba utazott, ahol ottani paptársát helyettesítette, amíg az szabadságra ment. Elutazása előtt még találkozott Kristóffal, aki épp azokban a napokban szerelt le a katonaságból. Mihály a fiúkra bízta a házát. Miután elutazott, tovább

leveleztek Kristóffal, ahogy a katonasága idején tették. Kristóf Béltekről küldött neki levelet Németországba, és beszámol arról, hogy míg ő távol volt, takarítottak a Mihály házában, összeszedték a szőnyegeket a házából és a templomból, és elvitték a Krasznára kimosni, majd a konyhából is kipakoltak, hogy fessenek.

Az ősz első felében Angéla is külföldre utazott egy apáca társával: előbb Németországba, majd Ausztriába mentek, és onnan Rómába is ellátogattak. Ez volt Angéla egyetlen külföldi utazása. Utazásuk alatt rendtársaikat keresték fel, ezeken a helyeken szálltak meg.

Ősszel már egyetemen találjuk Kristófit. Továbbra is gyakran váltott Mihállal levelet, és az őszi levelekben az egyetemi életről mesél. Mihály csomagot küldött neki, és ennek kapcsán Kristóf megerősíti azt, hogy a csomagjaikat felbontják, mielőtt nekik átadnák, hogy nehogy olyasmi legyen benne, amit nem szabad küldeni. Kristóf vágyakozott haza, és a leveleiben a szociális életéről is mesél. Mentora arra biztatta, hogy fűzze szorosabbra barátságát kollégáival, például azzal, hogy meghívja egyiküket haza hozzájuk. A fiú nemsokára jelezte, hogy meg is próbálta hívni a társát, ám a kollégája ezt elhárította, ugyanis a szabad idejében inkább ő is hazautazik. A biztatással Mihály nyilván segíteni akart neki szociális hálót kialakítani az új helyzetben. Külön figyelemre méltó a levél vége. Az aláírásban Kristóf úgy fogalmaz, hogy *a te fiad*, és utóiratban rákérdez: *Megengeded, hogy így mondjam? Lelkiatyám vagy és én lelkiatyám nem?* A levélbeli megszólítás nem kizárólag egy nyelvi, fogalmazási kérdés, hanem láthatóan felveti a kettőjük közötti kapcsolat mibenlétét is – mintha még mindig kérdés lenne az, hogy ki kinek a kicsodája.

Novemberben írja a fiú, hogy problémái vannak a főiskolán, pontosabban a latin nyelvvel. Az órán a fordítást csak felolvasni tudta, ám amikor ott helyben fordítani kellett egy szöveget, ezt nem tudta megoldani. A tanára csalódásának adott hangot. November 22-én egy képeslapot küldött Mihálynak, amelyben leírja neki röviden azt, hogy egy dolgozatot várnak tőle, és hogy november 30-án kell leadnia: *kell legyen neki egy mottója, és azt is meg kell írni hogy milyen műfaj. Kérlek, ha addig el tudod küldeni.* A lapot november 22-én pecsételték Gyulafehérváron, de csak november 26-án Bélteken. Látható, hogy nem sok idő maradt a dolgozat elkészítésére és eljuttatására. Mégis Mihály nekifogott és elkészítette a dolgozatot. Mivel már nem maradt arra is idő, hogy a posta elvigye, maga kelt útra, és képes volt éjjel utazni, hogy

a dolgozat reggelre eljusson Kristófhhoz. Az fel sem merült benne, hogy mérlegelje, vajon mennyire helyes, hogy a dolgozatot ő készíti el a fiú helyett. Csak azt látta, hogy a fiú a segítségét kérte, és ő sietett segíteni neki. Megírta a dolgozatot helyette, és el is vitte neki.

1988 novemberében Mihály arról panaszkodott, hogy nem lett jó a bora. Ritka pillanat ez, ugyanis minden másik esetben, amikor emlégeti a borát, annak kitűnő minőségét említi. November 8-án írja egy ismerősének, hogy nem sikerült jól a bora. Itt eszébe jutott egy Németországban történt eset, amikor Tokaji borral kínálták őt, és miután megkóstolta a híres bort, azt mondta a vendéglátóinak, hogy az övé is hasonlít ahhoz.

1988 decemberében Mihály csomagot küldött Angélának. December 11-én Angéla megírta neki, hogy megérkezett a csomag, benne a dió, zsír és tojások. Mindezt nyilván a karácsonyi sütés-főzéshez küldte Mihály a nővérének, aki akkor már régen tömbházban lakott, és nem fért hozzá ezekhez a kereskedelemből sem. A csomagban a javítandó cipőjét is küldte Mihály. Angéla erre is reflektált, elmondja, hogy a rendelt osztályon ugyan nem vállalnak javítást, de egy ismerőse meg fogja javítani, és majd visszaküldi őket.

Decemberben Mihály egy távoli ismerősének, paptársának írt levelet, akivel már évtizedek óta nem tartotta a kapcsolatot. Most úgy érezte, hogy össze kell foglalnia neki az életútját, miután az rákérdezett némely részletre. Így hát leírt egy kis összefoglalót, amely bár nem áll távol a történetektől, azért messze elkerüli a nehézségeket, buktatókat, konfliktusokat és feszültségeket, és kizárólag a saját kiemelkedő teljesítményeire összpontosít.

Szeretett jó Atyám!

Elmaradt a levelem. Arról kellett volna írnom, hogy megkaptam azokat a sorokat, melyekben azt kérdezted, hogy miért hagytam ott egy szép egyházközséget, és hogy fél évszázadot kellene életem eseményeivel megszíneznem, hogy képet tudj alkotni a sok mindenről. Azt gondolom pár mondattal a vázlatot adom a fél századról. Onnan kezdem, hogy az öreg kántor bácsi annak idején a fodbalpályán fogadott a diáktársaimmal, hogy nem szerzek érettségi bizonyítványt. Az első lettem a kollegák között az egész gimnáziumból. Hat év teológiát végeztem Nagyváradon öt év alatt. Két évi káplánkodás után egyetemre kerültem a fővárosba. A négyév vizsgáit – a törvények adta lehetőségeket kihasz-

nálva – két év alatt tettem le. Államosításig Szatmáron gimnáziumban tan(i)tottam. Ötventől ötvenháromig az élet egyetemét jártam sokad magammal. Tíz évet töltöttem Fehérváron a szent Püspök munkatársaként. A hatalom nézett ki onnan. Megint egy évtized következik. Onnan küldtem fényképet a gyermekekkel, akik csak kis csoportját képezték azoknak, akiket szerettem és akik szerettek. 77 nyarán Szatmárra rendelték, hogy egy templomot építsek. Két év alatt sikerült mindent elrendeznem. Vettem a sátorfámat és elvonultam ebbe a csendes magányba, ahol a szomszédságomban kis templom és annak még kisebb nyája az enyém. Immár tizedik évet töltöm. Évenként néha kétszer is útrakelek, hogy egy lelkigyakorlatot tartsak itt-ott. És két évenként szoktam engedélyt kapni a németek lelkipásztorkodásában seg(i)teni.

Ebbe a keretbe képzelj el egy életerős embert, aki én vagyok, és aki nem tudja megköszönni azt a sok jót, amit Istentől kapott és kap. Remélem, egyszer még módom lesz rá, hogy élőszóval még többet mondjak el. Addig is nagyon boldog ünnepeket, békés új évet és abban jó egészséget kíván Tieidnek is régi szeretettel:

1988. dec. 14.

1989

1989 januárjában egy baleset után Angéla újra kórházba került. Utólag készült feljegyzésében Mihály részletesen beszámol arról, hogy miként utazott el azonnal Nagyváradra, hogy meglátogassa őt a kórházban. Ételeket vitt a nővérenek, de később megjegyezte, mintha ez fontos lett volna, hogy nővére nem fogadott el mindent. Mihályt igencsak megviselte a történet. A kórházban könnyek szöktek a szemébe, amikor búcsúzni kezdett. Gyorsan el is ment, hogy ne kelljen lássák, amint könnyezik. Később azt írta, hogy úgy érezte magát a búcsúzásakor, mint amikor Kristófot kellett Szebenben magára hagynia a bizonytalanságban – legalábbis ő ezt így élte meg. Angéla február 16-án már Nagykarolyból írt, miután hazaengedték. Még nem ment neki könnyen a járás, de optimista volt, nyugtatta fivérét, hogy belejön. Egy ideig Ibolya mellette volt, de amikor Ibolya elutazott a családjához, Angéla egy darabig nem a saját lakásán élt, hanem rendtársaihoz költözött – írta is egyszer Mihálynak, hogy melyik nővérenek a helyét foglalta el. Még márciusban is a nővéreknél volt, amikor azt írta az öccse, hogy sonkát

fog vinni neki, de míg nem a saját lakásában van, nem akarja zavarni. Mivel ekkor még hivatalosan zárda nem működhetett, inkább arra kell gondolnunk, hogy nem hivatalos, de önszerveződő, egymást segítő közösségről volt szó, akik a bajba jutott társukat átmenetileg befogadták.

1989 januárjának második felében Kristóf vakáción volt, és Mihály segített neki a vizsgákra való felkészülésében. Itt először írja le azt, hogy úgy látja, Kristófnak problémái vannak a tanulással. Átnézte a fiú filozófiajegyzeteit, és abból jutott erre a következtetésre: *Bizony az ő jegyzeteit nézve rájöhet bárki, hogy gyötrődve tanulta szegény ezt az anyagot.* Mihály látta, hogy a fiú gyötrődik, a tanulási módszerét sem tartotta megfelelőnek, és átérezte a lelki vívódását is. Az ő javaslata az volt, hogy Kristóf ne készítsen jegyzeteket. Azt tanácsolta neki, hogy ne jegyzeteljen, hanem inkább ismételtetve tanuljon, azaz az ismétléssel való memorizálást javasolta neki. De Mihály jól tudta, hogy ez is kevés lesz, sőt, az sem lesz elegendő, hogy két hétig otthon együtt tanulnak. Ezért újabb megoldáson törte a fejét, és végül arra a következtetésre jutott, hogy beszélni kellene a rektorral. És máris kitalálta, hogy levelet ír egy ismerősének, és megkéri, hogy ő beszéljen bizalmasan a rektorral a fiú érdekében, hogy a rektor *háttha le tudja venni Kr(istóf) válláról a nyugtalanság kibírhatatlan terheit.* A mentő gondolatnak nagyon megörült, hozzá is teszi, hogy így most már nyugodtabban alszik. Megpróbálta megmagyarázni magának a fiú lemaradását. Úgy látta, hogy Kristófnak az első nyolc osztály hiányzik, de az volt a véleménye, hogy pótolja majd, nem lusta, *csak járni nem képes a kultúrélet tájain,* bármit jelentsen is ez. Ebben a szövegben először írja le aránylag tárgyilagosan azt, hogy hol tart Kristóf a felkészüléssel: hogy bár tanítói oklevele volt, Mihály kimondja azt, hogy a zenén kívül semmiből sincs alapismerete. Látjuk, hogy mégis, mégis azt reméli, hogy elvégzi a teológiát, és ennek érdekében szándékában áll a rektornál is közbenjárni. Még mindig úgy vélte, hogy bár komoly hiányosságai vannak a fiú felkészültségének, azt be lehet pótolni. Ezt gondolta az előző iskolai évek alatt is, és ezt remélte most is. Még nem mert arra gondolni, hogy ez nem pótolható. Hogy ha csak a napi feladatokra koncentrálnak, az nem lesz elég a felzárkózáshoz.

És másnap meg is írta a rektornak szánt levelet. Az első részében arra kéri, hogy engedje meg, hogy tegezze őt, és javasolja, hogy ez legyen kölcsönös. Ezután elmondja, hogy Kristóf ügyében kopog hozzá bizalommal. Elmondja, hogy az egyes osztályait különböző, magyar és német nyelven végezte a fiú, és hogy felkészületlen oktatói voltak, de végül Sze-

benben Terchak Ricarda támogatta. Eddig az előzményekről szól, amit magyarázatnak szánt, majd rátér magára a problémára, a jelenlegi iskolai előmenetelére. Ő azt tanácsolta neki, hogy magyarul tanulja a filozófiát, de valaki *németre tanácsolta*. Úgy fogalmaz, hogy a fiú nála hagyta a filozófiajegyzeteit, és azokból ő azt látja, hogy *az anyagból nem tudja kiszedni a lényegét*. Azt tervezi, hogy nyáron átveszi vele a filozófiát, csak egyéb ne lenne, amit még át kell vennie. Azért keresi fel levelével a címzettet, hogy megkérje, bátorítsa egy-egy jó szóval őt. Kristóf nagyon tiszteli a címzettet, *mivel nagyon jó lelkű és imádságos szellemű fiú*. Az fáj Kristófnak, mondja, hogy a címzett egyszer azt mondta neki, hogy ő egyetlen nyelvet sem ismer. Ez így van, erősíti meg Mihály is, de *ebben az Élet a hibás*, hiszen analfabéták kezében győtrődött. A kérése az, hogy oszlassa el a lelkéből a bénító félelmet, hogy ne érezze, hogy veszélyben forog a teológus léte. Itt azonban kiderül, hogy nem csak bátorításra gondolt Mihály, hiszen azzal folytatja, hogy ezt úgy lehetne szeretne elérni, hogy egy-egy kollokviumon adjon neki lehetőséget egy kis sikerre. Mert a fiú sikerekre vágyik, mondja, hadd érezze, hogy a tanára segíteni akar rajta. Kifejezi köszönetét, hogy az ünnepek alkalmával ott látta a címzett szép aláírását a testület tagjai között, és utal arra, hogy 1965 májusában, amikor neki, Mihálynak el kellett mennie a teológiáról, a címzett vette át a helyét: *te álltál be abba a munkába, amelyet én nem végezhettem tovább*. Zárásul kéri, hogy ha arra jár, ne kerülje el a házát.

Kristóf tanulmányi előmenetelét azzal kívánta tehát Mihály segíteni, hogy elmagyarázta a tanárának azt, hogy miért felkészületlen a tanítványa, és kérte, hogy ennek ellenére segítsék a továbbjutását. Előbb azt kérte, hogy egy-egy jó szóval támogassák, de utána már azt is, hogy kollokviumon adjanak lehetőséget neki a sikerre. A levél végén szereplő udvariassági kör (*szép aláírásod*) után emlékezteti a címzettet arra, hogy csakis azért lehet ő abban a tanári szerepkörben, mert őt, Mihályt 1965-ben eltávolították onnan. A nyomásgyakorlást igen gyakorlottan alkalmazza: előbb felállítja a tegező viszonyt a címzettel, és megengedi, hogy ő is viszont tegezze őt. Utána a bizalmat emlegeti. A következőkben sajnálatra méltónak mutatja be a védencét, és a képzetlenségéért, amelyet egy percig sem tagad, szó szerint a nagybetűs életet okolja. Megfogalmazza a kérését, ami a kivételes elbánásra vonatkozik, majd utalást tesz arra, hogy a címzett az ő korábbi állását tölti be, ezzel az utalással azt sugallva, hogy ő tette lehetővé azt, hogy a jelenlegi állását betöltse, ezért mintegy tartozik neki.

Azt nem tudjuk, hogy hogyan reagált a rektor a fenti levélre, de azt igen, hogy említette Kristófnak a levelet. Ezt onnan tudjuk, hogy Mihály február közepén megnyugtatta Kristófot arról, hogy szellemes volt a megnyilvánulása a rektor úrral szemben. Ebben a levélben újra a tanulással kapcsolatban adott neki tanácsot, így: *Rögzítsd a lényeges dolgokat! Lásd meg tisztán, mit akar a tétel mondani, mit kell belőle megjegyezni, hogy azt bármikor el tudjad mondani.* Talán azt remélte, hogy azzal, hogy ezt ismételteti neki, a védenca megérti a feladatot, és minden megoldódik. Csakhogy alkalmazni sokkal nehezebb mindezt, mint meghallgatni – és Kristóf udvariasan meghallgatta, de vélhetőleg nem alkalmazta a tanácsokat, és Mihálynak nem volt más pedagógiai eszköze erre a helyzetre, mint hogy továbbra is hajtogassa azt, amiről pontosan tudta, hogy védenca nem tudja megtenni.

1989. március 15-én Mihály újra írt Melániának. Melánia azt írta meg neki, mint ahogy máskor is tette, hogy kedves ünnepe a húsvét. Ilyenkor érezni lehet a célzást, hogy ők egy húsvéti alkalommal találkoztak. Mihály azonban mintha nem értené a célzást: azt válaszolja neki, hogy természetes, hogy szereti az ünnepet, és a keresztény jelentőségét fejtegeti. A levél végén azonban ő is rátér a személyes kapcsolatokra, így: *Mindig rejtély marad számomra az, ami együttlétiünk alatt közös élményünk volt. Valamikor azt írtad erről, hogy örömmel gondolsz vissza.* Az aláírásban jó testvéri szeretettel búcsúzik tőle.

1989. február elején Mihály a születésnapj jókívánságait írta meg Kristófnak. Azt kívánta neki, hogy közelgő születésnapja alkalmából az addigi tanulási problémái oldódjanak meg: *világosítsa értelmeket a Szt-Lélek, erősítse akarátod a kegyelem, és legyen sikeres a fáradozásod. Arra kérem a jó Istent, hogy nagyon nyugodtan tudjál gondolkodni. Tudd átlátni, mi a fontos, mit kell megjegyezned a tanulmányokból, hogy sikeres legyen a fáradozásod.* Ezután két olyan szentet említ neki, akik az övéhez hasonló problémákkal néztek szembe. Vianney Szent Jánost emlegeti, aki *alig-alig tudta megtanulni, amit kellett tanulnia, sőt, hozzáteszi, hogy abban is hasonlítanak, hogy a fogatékos latin tudása miatt alig tudta elvégezni a filozófiát.* Illetve Bosco Szent Jánosról is ír neki, mert azon a napon az ő napja volt. A születésnapj kívánság-csoport olyan erényeket sorol fel, amelyekre szerinte az ifjúnak szüksége van, és tegyük gyorsan hozzá, azért kívánja neki mindezt, mert hiányolja őket. Tehát ha megfordítjuk ezeket a kívánságokat, akkor igazból azt a jellemzést kapjuk meg, amilyennek ő látja abban a pillanatban

Kristófot, azaz: nem tud nyugodtan gondolkodni, nem tudja átlátni, hogy mi a fontos a tananyagból, mit kell megjegyeznie. És látjuk azt is, hogy mintának állít a fiú elé egy olyan szentet, aki a feljegyzések szerint nem tanult túl jól, nem tudta megtanulni – hozzá hasonlóan – a latint és a filozófiát. Ezzel a gesztussal az együttérzéséről biztosítja, és megnyugtatón akarja őt: azzal vigasztalja, hogy fontos személyiségekkel is előfordult az, hogy nem tudták megtanulni a tananyagot.

A közbenjárása egyébként nem volt éppen eredménytelen. Márciusban már arról számolt be Kristóf, hogy jól felelt filozófiából. Mihály ennek nagyon örült, és arra biztatta, hogy minden kollokviumra készüljön fel. Ekkoriban bukkan elő két újabb téma a levelezésükben: a bűjt és a munka. Mindkettő a fiú előmenetével és az ő aggodalmaival volt kapcsolatos. Februárban Mihály konkrétan azt javasolta Kristófnak, hogy ne tartson túl szigorú bűjtöt, 21 éves koráig elég, ha a pénteki bűjtöt tartja meg. Nyilván itt azt szerette volna elkerülni, hogy a fiú túlbuzgalomból legyengítse magát. Egy következő levelében újabb tanácsokkal tér vissza: azt írta neki, hogy az imádsággal egyenrangú és -értékű a munka, ezt a szót alá is húzza. Kiemeli, hogy nem a konyhai munkára gondol. Megdicséri a fiút, amiért segíteni szokott egy ferences atyának, de azt tanácsolja neki, hogy ne töltsön el napokat az ottani munkával, hanem végezzen szellemi munkát.

De nem csak Mihály ragaszkodott Kristófhhoz, ahogy a fentekből talán már kiderült, hanem a védenice is hozzá. 1989 márciusában a fiú a kapusszobában töltötte a szolgálatát, és közben levelet írt. Aggódott Mihályért, mert már régen nem kapott tőle levelet. Kedves Papbácsinak szólította őt, és azt írta: *Nyugtalan a kis szívem, mert olyan régóta nem kaptam tőled levelet. A leveleiből egyfajta gyermeki rajongás árad, a nyelvezete és fogalmazása alapján az az érzésünk, mintha egy kisfiú írná ezeket, és nem egy 20 éves fiatalember.*

Az 1989. márciusi feljegyzésben arról számol be Mihály, hogy épp intézi a Kristóf hajtási engedélyét. Azt írta, hogy már csak egy sürgető akta kell, és *ha az megvan, a mi őrnagyunk a száz liter borért elrendezi az ügyet.* Nem részletezte, hogy az ügy mely részét kellett intéznie.

1989 márciusában Mihály feljegyezte, hogy 500 liter bora van. Ajánlatot tett a munkásoknak, hogy ha felében megművelik a szőlőjét, 250 liter bort kaphatnak, vagy napszámot fizet nekik.

Angéla Félixfürdőre készült menni, hogy ott kezeltesse magát a balesete után, ezt 1989. március 25-én írja fivérének. A történet érde-

kessége, hogy az a fiú vitte el őket autóval a fürdőre, aki elütötte őt decemberben. Ekkor számolt be arról is, hogy március végén hazaköltözik, mert már el tudja látni magát. Április 6-án már ott kellett lennie a fürdőn. Nem egyedül ment, említi a nevét az útitársának is.

1989 márciusában egy olyan évfolyam hívta meg Mihályt papi találkozóra, akiket ő is tanított. Mihály eredetileg nem akart elmenni, mert úgy vélte, hogy abban az évfolyamban van valaki, aki ellenségesen viszonyul hozzá. A következő hetekben körülményesen, több levélváltás után tisztázták a helyzetet. A volt diákja megírta neki, hogy ő nem volt a Mihály ellensége, és nem vett részt mindabban, amit Mihály feltételezett róla. Végül Mihály elfogadta a magyarázatát, és beleegyezett abba, hogy elmenjen.

1989 márciusában írt Melánia. Újra a húsvétot emlegette, mint azt az ünnepet, amelyet nagyon szeret. Elmesélte, hogy eljár dolgozni, hogy ne legyen egyedül: betanított munkás lett egy helyen, ahol gyönyörű lámpákat készítenek. Mihály csak május 2-án válaszolt Melániának a márciusi levelére. Elmesélte, hogy papi találkozón volt, és átutazott Szovátán is, ahol eszébe jutottak a közös emlékeik, amelyek ehhez a helyhez kötődnek. Ezek után meghívta Melániát, hogy látogassa meg őt: *Alkalmasnak látom ideírni, hogy nagyon örvidenék egy látogatásnak, amelyet egy Melánia nevű szarvasi ismerősöm tenne nálam. Úgy emlékszem, ezt a meghívást már régebben is megtettem. Remélem, most eredményesebb lesz a meghívásom. Ezzel a kéréssel zárom levelem. Igaz szeretettel.* Ez már nem a barátjának a narrációja volt, hanem a sajátja.

1989. május elején már Gyöngyön vannak az első csángó családok. Míg Mihály elutazott április 21-ére a hivatalos papi találkozóra, ők megérkeztek a faluba. Átköltözésüket ő bátorította, és ezzel az volt a célja, hogy a fogyatkozó közösségébe utánpótlást hozzon: *Megújulunk általuk, mert nagyon megfogyatkoztunk. Tavaly találtam rájuk a hermanstadti bőjti előkészület idején. Már akkor jöttek háztűznézőbe. Az indulásra csak most került sor.* Mihály jól látta a falu elöregedését, a demográfiai csökkenést, és látta, hogy az elöregedés miatt mind kevesebb volt a munkaerő a környéken. Ezért hívta őket, ebben is javulást remélt. És nem utolsósorban ezek a családok az ő híveinek sorát gyarapították.

1989 májusában kisebb családi nézeteltérés támadt a nagykárolyi lakás használatát illetően. Mihály felajánlotta Ibolyának, hogy Zilah-

ról költözzön a nagykárolyi lakásba. Valószínűleg arra gondolt, hogy húga az év nagyobb részét amúgy is Magyarországon tölti, és fölösleges fenntartani a zilahi lakását. A húga hajlandó lett volna erre, ám előtte azt kérte, hogy Mihály írásban nyilatkozzon arról, hogy nem teszi őt ki onnan. Mihály ezt a bizalmatlanságot bántónak találta. A témában július 7-én is írt egy levelet, amelyhez mellékelte egy feljegyzést, amelyben összefoglalta a történeteket. A nagykárolyi lakás eredetileg a Mihályé volt. 1983-ban átadta a lakását Angélának, aki adott neki egy CEC-könyvet (takaréketet) érte, megközelítőleg 38 ezer lejjel. Ám nemsokára arra kérte, hogy a CEC-könyvet Mihály adja oda öccsüknek, hogy az kifizethesse az adósságait, és ekkor Mihály kapott 15 ezer lejti készpénzben. A lakás tulajdonjoga tehát nem volt tisztázott. Bár Angéla át akarta venni tőle a lakást, és ott lakott, Mihály az árából csak keveset kapott meg, és valószínűleg ezért tekintette magát továbbra is tulajdonosnak, és a lakás továbbra is az ő nevén szerepelt. Az iratot, amelyet Ibolya kért tőle, és amely arról szólt, hogy megengedi, hogy a lakásába költözzön, Mihály elkészítette, ám a probléma csak ezután következett: ekkor kiderült, hogy Ibolya ezt nem tartotta elegendőnek. Mihály megtudta, hogy azt szeretnék, ha a lakásról teljesen lemondana, és azt az Ibolya nevére íratná. A testvérei érvei között szerepelt az, hogy neki nincsenek gyerekei, és attól tartottak, hogy a gyerektelen emberek javai az államra szállnak – vagy ki tudja, kik lépnek fel a halála után mint örökösei, tették hozzá a lánytestvérei. Mihályt mélységesen felháborította az, hogy a testvérei azt feltételezik, hogy neki vannak eltitkolt örökösei: *Nem, ez az utóbbi több a soknál. Ez igazi arculcsapás! Azt feltételezi Ibolya, hogy nekem titkos örököseim is vannak! Nekem van egy örökösöm: az Egyház – És arra hagyom a lakásomat olyan módon, ahogyan ma az lehetséges.* Kijelentette, hogy a testvérei gyerekei valóban nem fognak örökölni utána, mert úgy látta, hogy azok, kevés kivétellel, nem tisztelik az egyházat.

1989 telének vége volt, és Mihály már nagyon várta a nyarat. Ez volt az a nyár, amely előtti hónapokban a levelek oda-vissza útjából számolgatta a vakációig hátralevő időt. Tél végén, tavasz idején sűrűn levelezett Kristóffal, és szinte minden levelébe beleírta azt, hogy még mennyi hónap, hét, nap van a vakációjig, amikor hazamehet Kristóf.

Aztán jött a nyár, és június végén megérkezett összetörten, meggyötörten Kristóf. Az iskolai eredményei nem voltak jók: négy tantárgyból kellett pótvizsgára készülnie. Mihály azonnal felajánlotta, hogy a nyá-

ron segíti a fiút a felkészülésben. Egy hetet engedett neki pihenésnek, és utána hozzáláttak a munkához. Leírja, hogyan teltek a napjaik: *Munkánkat a templomban végeztük. Ha elfáradtunk, imádkoztunk, énekeltünk, sétálgattunk. Ebédet minden második napon Imréné adott. Jól éltünk. Jó munkát végeztünk. Még nevettünk is jókat, ha alkalom adódott. És gyakran adódott.* Itt azt írja, hogy négy tantárgyból kellett felkészülnie: kozmológia, teodicea, etika és pszichológia tantárgyakból. Mihály megjegyzi, hogy teológus ennyit még nem készült a vizsgára, de később rávilágított arra is, hogy miért kellett ennyit készülniük – alapvető fogalmakat kellett ugyanis tisztázniuk, lemaradást behozniuk: *Most tisztázódtak a fejében a fogalmak. Az értelmi világ fogalmai. De egyszerű fogalmak is, mint pl. a folyamatos fogalma.* Végül ősz elején a fiú sikeresen levizsgázott, és elkezdte a következő iskolai évet. A mentoráltja ekkor 20 éves volt.

Láttuk, hogy Mihály feljegyezte, hogy a nyári közös tanulás idején minden második nap kaptak ebédet egy falubeli asszonytól. Ez azért fontos, mert ekkortájt Mihálynak nem volt házvezetője, hanem fizetett egy családnak azért, hogy tőlük ebédet kapjon, és a nyári felkészülés idején az ebédjét megosztotta a tanítványával.

Egy szeptemberi feljegyzésben említi, hogy a templomi szolgálatban Kristóf játszott hangszeren. Mihály sajnálta, hogy a fiú nemsokára újra elmegy. Ott nevelkedtek ezek a fiúk férfivá, mondja. Itt újra eszébe jutott a tanulás, és sajnálkozott egy sort azon, hogy nem sikerült több latint átadnia a tanítványának – azaz a felkészülés ezen oldalával ő maga is elégedetlen volt. Nehezen adja rá magát a fiú a tanulásra, mondja, pedig nem buta, csak sokat kell pótolnia, és Mihály ezzel magyarázza azt, hogy nehezebbre esik minden, ami újnak tűnik előtte.

1989 szeptemberében névnap iudvözlölevelet írt Melánia. Ebben elmondja, hogy szomorú, és ennek az az oka, hogy őt senki nem szereti. Szép, kalligrafikus írása volt Melániának, a szövegben csak pár apró hiba van. Valóban árad a szomorúság a levélből. A levél végén *igaz szeretettel* búcsúzott. Mihály később felhasználta ezt a lapot, két másik, általa írt levél másolata olvasható a hátoldalán. Talán túl sokat hevert a levél az asztalán, azért használta végül fel?...

Októberben válaszolt Melániának. Megjegyezte, hogy máskor korábban szokott érkezni Melániától a névnapjára küldött levele, és ezért aggódott érte. Mi történhetett vele? Talán beteg? Vagy...? És újra eszébe jutott az, hogy ha Melánia meghal, ő nem értesül erről, és fordítva, ha ő

meghal, nem értesítik Melániát. Ezt meg is írta neki, és azzal folytatta, hogy ez egyébként szerinte bizonyíték arra, hogy Melánia nem közömbös a számára. Mihály tovább töprengett, mert tudta, hogy a problémát ezzel még nem oldotta meg. Végül azt javasolta, hogy mindketten bízzanak meg valakit, aki majd értesíteni fogja a másik felet az esetleges halálukról. És itt újra megtorpant. De kit is kérhetne fel ő erre?... Hiszen az ő környezetében senki nem tud Melániáról, a Melánia testvérének halála óta nincs közös ismerősük sem. Végül úgy döntött, hogy nem a rokoni vagy baráti köréből bíz meg valakit ezzel, hanem a tőle távolabb álló, de neki lekötölezett csángó családokból fog valakit erre megkérni, és ezt meg is írta Melániának. Az aláírásában úgy búcsúzik, hogy *szeretettel szívből és igazán*.

1989-ben elkezdődött az iskolai év, eljött október eleje, és Kristóf még mindig nem írt levelet. Mihály várta, várta a levelét, aztán végül október 3-án maga írt egy dorgáló levelet a fiúnak. Több okból is neheztelt rá. Egyrészt azért, mert a vizsgája kimeneteléről nem értesítette őt, hanem a Kristóf házigazdájának táviratából kellett megtudnia az eredményt. Kissé szemrehányóan teszi hozzá azt, hogy a házigazdája éjjel fél egykor adta fel a táviratot, tehát ő is éjszakázott miatta. A másik oka a dorgálásnak nyilván az elmaradt levelek voltak, és a vizsgáról az elmaradt beszámoló. Mert igaz, hogy a táviratból megtudta az eredményt, de ő szerette volna tudni a részleteket is. Mégis Mihály már valahonnan értesült arról, hogy mit nem tudott Kristóf a vizsgán, konkrétan azt, hogy a fiú nem tudta felsorolni Szent Tamás istenérveit. Ezen maga Mihály fel is háborodott, hiszen átvették az anyagot, és ő láthatóan azt hitte, hogy amit megbeszéltek, azt a fiú tudni fogja. Erről így ír: *Hát nem adtam kezedbe a nagy könyvet. Olvastuk is belőle az érveket! Össze kell ám szednie az embernek magát, és tudni is kell, amit megtanultunk. Majd hozzáteszi: Inkább az imádság maradjon el, mint a lecke!!!*

Mihályt váratlanul érte az, hogy ezt az alapinformációt nem tudta a fiú. Eddig azt mondogatta magában, hogy nagyon sokat tanultak együtt a nyáron, és ez meghozza majd az eredményt. Hitte, hogy a korábbi években felgyűlt lemaradásról van szó, ami behozható. Hitte, hogy csak idő kérdése az, hogy a tanítványa behozza a lemaradását. Máskor azzal magyarázta magának ezt a helyzetet, hogy túl sok időt szán a fiú imádkozásra, és ezért nem marad ideje tanulásra.

Névnapi köszöntőt sem küldött Kristóf, ezt is felrótta neki. Ilyen dorgáló levelet még sosem írt Kristófnak. Az elmaradt levelek ügye

különösen bántotta, ami nem csoda, hiszen hozzá volt szokva ahhoz, hogy levelek révén családtagjaival állandó kapcsolatban volt, és ahhoz is hozzá volt szokva, hogy a hozzá közeliak névnapi üdvözlétet küldenek neki. A másik téma, mint láttuk, ennél komolyabb volt: a tanulás – hiszen, mint kiderült, a tanítványa pontosan olyasmit nem tudott a felelete során, amit ővele tanult.

Nem tudni, mennyire érezte ő is súlyosnak azt, hogy a tanítványa felkészületlen, de az tény, hogy ezt egy, a rektornak írt levelében is elismerte. 1989. október első felében egy újabb levelet írt neki, kihasználva azt az alkalmat, hogy névnapijára a tanári testülettől üdvözlétet kapott. Erre írt válaszlevelet, de immár nem a tanári karnak, hanem csak a rektornak küldte. Itt újra megismételte Kristóf iskolai problémáit, és rámutatott arra, hogy szerintem miben áll felkészületlenségének magyarázata: abban, hogy három nyelven végezte az iskolai tanulmányai egyes ciklusát, így nem tudott megfelelően felzárkózni. Egyértelműen a helyzetet, a kontextust teszi felelőssé: mintha azt mondaná, hogy ilyen körülmények között nem is lehetett jobb eredménye. Nem merül fel például a szülők felelőssége, abban sem, hogy időnként különböző nyelvű iskolába adták a gyereküket, és abban sem, hogy az iskolai előmenetelében nem segítették a fiút. Még az oktatási intézményt is hibásnak tartotta Mihály, amiért jegyzetekből kell a diákoknak készülniük. Nyilván azért említi ezt, mert nem találta megfelelőnek a tanítványa jegyzeteit, amelyekből annak tanulnia kellett volna. Itt azonban nem azt kifogásolja, hogy a tanítvány nem tudott jegyzeteket készíteni, hanem az intézményt teszi felelőssé a használhatatlan jegyzetek miatt. Felidéz egy korábbi állapotot, amikor egyenesen tilos volt más forrásból készülni: *Volt a hatvanas évek elején egy rektori döntés, hogy a növendékeknek tilos volt szakkönyveket kézbe venni!* – hozzáteszi, hogy reméli, már elévült ez a rendelet. Tegyük hozzá, hogy a hatvanas évek elején éppen ő is ott tanított, és a rektor helyetteseként is szolgált egy ideig. A jelenlegi történetben saját magát mint segítő szerepelteti, akit azonban meghaladtak a problémák. Mint írja, kiskorában a fiú még tőle kérdezte az ismeretlen szavakat, *de időközben annyi ismeretlennel találkozott, hogy azt lehetetlen volt feldolgoznia.*

1989 novemberében rendbe tetette a fogait, és ebből származott az az ötlete, hogy megírja a fogai történetét.

1989. nov. 5

(...) Ime a vázlat:

Édesanyám tején megerősödve egyre keményebb(en) harapdáltam fogatlan ínyeimmel a táplálékot termelő anyai mellnek rózsapiros bim-bóját. A bölcsőben rogdalózva kétmarokkal szorítottam a s(z)ámba a zörgők, kiskanalak nyeleit, a mindenféle lakatosmunkával előállított kulcsok fejeit, későbben pedig tejfölbe mártott kenyérhéjakat.

É(s) megjelentek az első fog(ak). Előbb itt-ott egy-egy. Nemsokára tömören egymás mellé sorakozva a fogak kiformálták alól felül a szép tömör fogsort. Volt mivel rágni a rágnivalókat tavasszal pattogatott kukoricát, k(é)ső t(a)v(a)stól mindenféle zöl(d)-szilvát, piacról hozott hullott almát, mivel a talajvíz a falunkban a n(a)gy (ár)víz alkalmával elpusztított minden gyümölcsfát. A trianoni békeszerződés pedig Magyarországban hagyta a dara szőlő(n)ket, gyümölcsösünket.

Buboricskát, sóskát, rengőt, a karaléb(é)t, a sárga répát, a káposzt(a)torzsát, amikor a káposzta a savanyításra a küpözsákádba került. Jött aztán a főtökörice, télen a szemes tengeri és még sok minden, az olajos mag.

Se sz(ü)lők se gyermek soha nem panaszkodtak fogaikra. A szülők pedig természetesnek vették, ha egy-egy foguk kihull. Mert azt így tartotta rendjénvalónak mindenki. Aki pedig valamilyen fogfájásra panaszkodott, elment a Köt. Sanibácsihoz, a patkoló kovácshoz, a min(d)enfajta gépek javít(ó)mesteréhez, és az egyes kis fogójával, még ügyesebb jobbkezelével egy-kettőre kiemelte a fájdalmat okozó fogat. Igaz, hogy az is megtörtént, hogy tévedésb(ő)l a lyukas f(o)g helyett egészséges fogat tépett ki, hogy majd hetek múlva kerüljön ismét sor az újabb műtetre, amikor aztán nyakoncsépte a fájó fogat is.

Első meglepetésem kis elemista koromban ért. iskolába menet a bal oldali fels(ő) (s)orban egy (...)

Ha egy-egy foga a gyerekeknek kihullott, (...)

Előbb ezt a fenti szöveget fogalmazta meg, de aztán nem fejezte be. A téma azonban érdekesnek tűnt számára, és később újra nekifutott. Írt is egy hosszabb összefoglalót, amelyben eljutott azokig az orvosokig is, akik kezelték a fogait. Figyelemre méltó az, hogy ebben a pillanatban 14 orvost tudott felsorolni, akik kezelték őt. Ezt a szöveget sem fejezte be.

1989. december elején egy latin tankönyvet próbált beszerezni, és ebben a nővérének a segítségét kérte, akinek egy ismerősének megvolt

az adott könyv. Arra az időszakra akarta elkérni, amikor Kristóf vakáci-
ón lesz – már ekkor készült arra, hogy a téli vizsgák után újra korrepe-
tálnia kell őt latinból.

1989 decemberében Árnika lánya még egyszer írt Mihálynak. Az
ő levele nincs az iratok között, csak Mihály válaszlevele. A válaszle-
vél egy nagyon rövid, kétmondatos szöveg, amelyben biztosítja őket
arról, hogy a gondjaikat lelkébe zárta. Nem tudjuk, miről írhatott a lány
ebben a levelében, de Mihály válasza feltűnően rövid, nem reflektál
különösebben a levelükben megfogalmazott gondokra, szemben a ko-
rábbiakkal, amikor Árnika még élt. Ráadásul a válaszlevélben elírta a
lánya nevét is.

Kedves L.!

*Kedves levelükért köszönetet mondok. Gondjaikat lelkembe zárom
és Istennek ajánlom. Kedves Mindnyájuknak nagyon boldog ünnepeket
és boldog új évet kíván*

*Gyöngy, 1989. dec. 18
szeretettel:*

1989. december elsején írt levelet újra Melániának. Mihály decem-
ber elsején írt neki, de ekkor már tudta, hogy karácsonyig nem fog már
többet írni, ezért ebben a levélben megfogalmazza a jókívánságait, és azt
írja, hogy karácsony estéjén gondol majd rá. A történet ekkorra mintha
egy kissé kiürült volna. Bár azzal indít, hogy gyakran gondol rá, a levél
látványosan közömbös és hétköznapi témákat érint, mint például azt,
hogy nála eljött a tél, hogy reméli, hogy Melániának is van meleg szobája,
hogy őneki mindene megvan, meleg szobája és néha látogatói, akiket van
mivel megkínáljon. De nem is azért mennek hozzá, hanem a barátságért.
Hogy mindez mennyire nem volt személyes, az is mutatja, hogy aznap
másik levelet is írt, amelyben szinte ugyanazokkal a szavakkal fogalmaz:
paptársának írt levelet, és abban reményét fejezi ki azzal kapcsolatban,
hogy a paptársának van meleg szobája a tél idejére. Jól látni, hogy tu-
lajdonképpen csak kismértékben szabta személyre a mondanivalóját, a
levelei tartalmának nagy részét a saját életének az eseményei töltik ki,
amelyeket bárkinek megír, akiknek az adott napokon levelet fogalmaz.

1989. december 12-én Mihály a saját haláláról elmélkedett és ké-
szített feljegyzést. Az elmélkedés átcsap egyfajta végrendeletbe, amely-
ben elmondja, hogy halála után hogyan járjanak el, milyen ruhába

öltöztessék, ezt hol találják meg, hova ravatalozzák, hogyan történjen a virrasztás, kit értesítsenek a családjából – itt egyedül János öccsét nevezi meg. Azt kérte, hogy a plébános kollégái közül csak a szakaszi plébánost kérte értesíteni, és ő se értesítsen senkit – nem szeretne volna, ha sokan elmentek volna a temetésére.

Nem sokkal később, december 18-án már jobb hangulatú napja volt, és arról írt, hogy ilyen gazdag még sosem volt. Egy évvel ezelőtt 900 liter bor volt a pincéjében. Igaz, hogy mostanra ez már csak 500 lett, de úgy tűnik, jó ára volt a bornak. A visszamenőlegesen kifizetett nyugdíját megkapta, és vásárolt két szép és modern házat – ezekben laknak a vendégei. Az év végén újra készített egy összesítést a jövedelméről és a kiadásairól. A visszamenőleg megkapott nyugdíja a következő összegekből állt: 1987-ben 35 000 lej, 1988-ban 51 900 lej. Nyáron kapott B. J.-tól 40 000 lejt és R. I.-tól is 40 000 lejt – nem derül ki, hogy korábbi kölcsöneit kapta-e vissza, de sejthető, hogy igen, másképp nem említene a bevételeknél. A kölcsönadott pénzeit is felsorolja: 1300 lej van F. I.-nél, 1000 lej van D. B.-nél, 570 lej F. J.-nél, és van még Bukarestben az üzletben 165 dollár, C. J.-nél 1200 DM, és M. J.-nél 400 (D)M – a DM itt német márkát jelent. És mire költött pénzt az elmúlt egy évben? 1988. december 8-án egy csűr került 27 500 lejbe, 1989 januárjában 70 000 lejt fizetett be egy autóra a CEC-be, 1988-ban egy disznót vett 6100 lejért, 1989. április 21-én ifj. P. GY.-nek 40 000 lejt adott, hogy házat vegyen, áprilisban Cs.-nek is 56 125 lejt, továbbá P. GY.-nek 11 500 lejt, R.-nak 1200 lejt, F.-nak 2000 lejt adott. Kézzel írta fel, hogy id. P. Gy.-nek december 8-án 20 000 lejt adott. Egy külön sorba írta, hogy P.-nek 300 lejt adott, de ezt utólag kihúzta.

1990

1990 januárjában a vizsgaidőszakról hazatérő Kristóf tért be Mihályhoz, és beszámolt arról, hogy megbukott a vizsgáin. Ez azonban az utolsó ilyen vizsgaalkalom volt. Kristóf otthagytá az egyetemet és hazaköltözött. A vizsga után azonnal összecsomagolta a dolgait és hazaküldte, majd ő is elindult hazafele. Hazaérve előbb Mihályhoz ment, hogy elmondja neki a hírt.

Január folyamán Mihály két levelet is írt Mimónak, Kristóf korábbi házigazdájának, arra kérve őt, hogy járjon közbe a fiú érdekében

– pontosabban azt kérte tőle, hogy *lépjen összeköttetésbe a rektorral. Mentse ki Kr.-t a bajból.* Ám valószínűleg erre nem került sor, vagy ha mégis, akkor nem volt eredménye, mivel Kristóf a hónap végén, a vizsgái után hazament. A családja igencsak megrökönyödött, amikor hazaküldte a dolgait. Kristóf megérkezése és a beszámolója mélyen érintette Mihályt is, az elbeszélése viseli még az érzelmi túlfűtöttség nyomait: *Leültünk. És megnyitotta a lelkét, hogy a túlcsorduló fájdalom az én lelkembe is átömljön, ő pedig megkönnyebbüljön azzal, hogy velem oszthatta meg (n)agy-(n)agy gyötrelmét. Hát elbuktatták. Kapkodott szegény fűhöz-fához.*

Jól látható, hogy 1990 januárjáig Mihály bizakodó volt a mentoráltja tanulmányi eredményeit illetően. Bár ezek az eredmények aggasztották, valahogy eddig mindig kimagyarázta őket, elsősorban önmaga előtt. Újra és újra elővette a régi történetet arról, hogy különböző nyelvű iskolákba járt a fiú, hogy gyenge tanárai voltak, hogy csak a zene érdekelte stb. Ám ekkor, januárban a fiú egyik tanára új megvilágításba helyezte a helyzetet, és Mihály döbbenet csodálkozott rá erre a felvetésre. Kristóf mesélte el az egyetemen történeteket. A feljegyzésben erről így ír:

Megrendítő gondolatok voltak a levélben. A rektor azt a kérdést tette fel el(ő)tte, hogy nem gyenge elméjű ő, mármint Kristóf. És ez meggondolkoztatott. Azt gondoltam eddig, és azt is írtam a fent említett fogalmazványban, hogy azért nem tud boldogulni, mert nem ismeri kultúránknak a latin szavakkal telített nyelvezetét. Ezekkel nem tud mit kezdeni. Ámde a levélből az is kitűnik, hogy az egyháztörténelemből is bukásra áll! Most tehát felteszem a kérdést: hol itt a baj? Ha én erre válaszolni tudnék! Egy irányban van gyanúm. Amíg a zene volt az eszménye, tehát a tanítóképző 3. osztályáig nem tűnt fel semmi. Akkor kezdődött el a barátsága P. Valeriánnal. Akkor lett tulzós az im(ád)ságban. Mozdulatlanságban elmerülve hosszan időzik a templomban. Meditál? Attól félek, hogy értelmileg kikapcsol teljesen. Ennek a rabja lesz. És ebből az állapotból nem tud szabadulni akkor sem, amikor az értelmét tanulásra kellene használnia. Az időtől kezdve volt feltűnő előttem a magatartása. Ma így mondanám: megbénul az akaratereje, hogy mást ne tudjon tenni, mint elmerülni ebbe a passzivitásba, és ismét csak visszatérni oda, ha a kötelesség másfelé szólítaná is.

Kristóf rossz tanulmányi eredményeiről eddig a pillanatig Mihály még nem írt ilyen őszinte döbbenettel. Úgy tűnik, itt kezd komolyan gondolkodni azon, hogy valóban nem csak a korábbi iskolái és a tanári rosszakarat van az eredményei mögött. Keresi az emlékei között azt a pillanatot, amikortól másképp viselkedett a fiú, hogy meg tudja magyarázni a jelen eseményeit. És végül egy szerzetessel való barátságáig vezeti vissza a problémák kezdetét, ráadásul azt írja, hogy addig az ismeretségig csak a zene érdekelte a fiút. Ez az érvelése sem meggyőző, hiszen ez nem magyarázza a korábbi években elsajátítandó alapozó tudás hiányát.

Kristóf tanácsokat kapott az ismerőseitől a jövőjét illetően, például egy szerzetes azt ajánlotta neki, hogy menjen Bécsbe szerzetesnek, és két év múlva már taníthat. Ő első lépésként annyit tett, hogy elindította az útlevéligénylését, és hazaküldte a csomagjait. Míg ezt mesélte Mihálynak, megérkeztek a szülei is. A bécsi lehetőség egyiküknek reményt jelentett, míg a másiknak kétségbeesítően hangzott, mert nem szerette volna, ha a fiából *remete* válna. Végül azzal mentek el, hogy vásárnap visszatérnek, Mihály pedig magára maradt a gondolataival. Úgy fogalmazott, hogy Kristóf számára összeomlóban volt egy birodalom, a vágyak birodalma, ő pedig kétségbeesetten gondolkodott a lehetőségeken. Eszébe jutott a saját életének az a pillanata, amikor megbuktatták az iskolában – bár, tegyük hozzá, az a történet távolról sem hasonlított ehhez, mivel ő akkor még kiskorú volt, itt pedig egy immár nagykorú fiatalember terveiről van szó.

Mihály ezen az estén nem keresett sem ételt, sem szórakozást. Végül azért csak nem töltötte étel és társaság nélkül az estét, hanem elment vendégségbe az egyik csángó családhoz. Este csak későre tudott elaludni. Másnap aztán, mielőst felébredt, megtalálta a megoldást. Cikáztak a gondolatai. Kristóf elmegy a szüleivel látogatóba Nyugatra, de beadja a kérését egy német tanítói állásra – volt ugyanis tanítói oklevele. Ezt egy ismerősük ajánlotta neki, és ő ezt tovább is gondolta, hogy akár lakhat annál az ismerősüknél is. Majd így folytatja:

De lélekben megmarad annak, aki ő: imádságos lelkű istent nagyon szerető teológusnak. Teológusnak? Igen, mert mi tanulni fogunk. Egy éven belül lesz püspökünk. Annak lesz hatalma arra, hogy Kr-al rendelkezze. Annak joga lesz Kristófot olyan bizottság előtt levezsgáztatni, amely feljogosítja őt belépni ismét a Teológiára. Erre a jogra az

indok az: Kristófra rányomta bélyegét a velem való szoros barátság. Végül így zárja a feljegyzést: Kristófnak ismét van szép célja, és mindannyiunknak vigasztaló reménye.

Láttuk tehát, hogy Kristóf sikertelen vizsgái után otthagyja a teológiát és hazaköltözik, ami elindít egy krízishelyzetet. Mihály leírásából kiderül, hogy a krízishelyzetben milyen szerepet szánt magának: a fiú elsőként őt kereste fel, és ő az, aki átveszi a fiútól a fájdalmat azzal, hogy meghallgatja őt. De nem állt meg itt a saját szerepe, hanem úgy viselkedik, mint akinek magának kell megoldást találnia Kristóf életére. Nem az érintettnek, nem a családjának, hanem öneki. És amikor megtalálja a megoldást, akkor örömmel leírja, hogy újra van *szép célja* Kristóf életének. Nem tárja eléjük az elképzelését mint javaslatot, nem is várja meg azt, hogy mit szól hozzá a család, mit szól hozzá maga az érintett, hanem ő megelégszik azzal, hogy eltervezte, és meg van győződve arról, hogy mindenkinek jó lesz az ő terve. Ez az első probléma. A másik a megoldással magával adódik. A megoldás ugyanis részben arra alapoz, hogy az új püspök majd kivételezni fog Kristóffal, és erre két oka lesz. Egyik, hogy hatalmában áll majd ezt megtenni. A másik pedig az, hogy szoros barátság fűzi Kristóft Mihályhoz, és ez biztosítja a kivételes elbánáshoz való jogot számára. A megoldása arra alapoz, hogy Kristóf vissza akar majd menni, és továbbra is tanulni akar, de ezt is többes számban gondolja el: *tanulni fogunk*. És hát az elképzelt terve nem továbblépés, hanem csak ismétli a régi mintát, azaz ragaszkodik ahhoz, hogy a fiúnak ezen az úton kell végigmennie, és ő ehhez kétségbeesetten kereste a kikapukat. Vagyis nem (elsősorban a) Kristóf számára volt összeomlóban egy birodalom, a vágyak birodalma, ahogy írta, hanem inkább az ő számára. Kristóf ugyanis már továbblépett volna ezen, ám Mihály még mindig ragaszkodott a teológiai tanulmányaihoz, és itt kereste a megoldást.

Kristóf egy rövid ideig valóban Szatmárnémetiben tanított és egy rokonuknál lakott. Az egyik odaküldött levelet február közepén írta neki Mihály. Úgy tűnik ebből, hogy Mihály egyik saját írógépét adta oda neki, hogy leveleket írhasson haza. Mihály levele tanácsokat és útmutatásokat vonultat fel: tanácsok a helyesírást illetően, majd a tempolomba járást és a gyónást illetően. Tanácsok az írógépét illetően: hol lehet vásárolni szalagot, vigyázva kell belefűzni. Tanácsok a zenélést illetően: zenéljen, ne hagyja abba. Tanácsok a karriert illetően: azt taná-

csolja neki, hogy a következő évben iratkozzon be a zeneakadémiára. A február 16-i levelében azzal biztatta a fiút, hogy nem is kell bejárnia az egyetemre, hanem csak vizsgákra kell mennie: *Nem kell ott lenni. Csak vizsgákra kell menned. Pár év múlva nem csak művész leszel, de diplomád is lesz róla. Én mindig így álmodtam a te jövődet.* Úgy beszél, mintha egy olyan személyről lenne szó, akinek már nem lehet tanulnivalója a zeneakadémián. Azt is tanácsolja neki, hogy arra kérje a jelenlegi házigazdáját, hogy ne adja el a házát, hanem írassa a Kristóf nevére, hiszen ő még fiatal.

1990. január végén Mihály azt tervezte, hogy elkéri az öccse szolgálati helyén levő harmóniumot. Öccsének írja meg ezt a tervét. Két oka is volt erre: elsőként azt emeli ki, hogy mindig is szerette annak a harmóniumnak a hangját, és a másik, hogy kapott egy hozzá illő motort. Mihály terve az volt, hogy az öccse ajánlja fel a templomnak a nála levő harmóniumot, azzal ők a templomban meglesznek. És ő, Mihály, visz az öccsének egy jó hangú, könnyen kezelhető harmóniumot, amelyen az unokái gyakorolhatnak. Arra kéri, hogy a plébánosnak mutassa meg ezt a levelet, mivel nem ismeri a címét, így nem tud írni neki. Utóiratban még hozzáteszi, hogy sok elutasítást kapott már életében, és ez ne legyen azok tetézése, mert talán az utolsó, amit életében kér. Ugyanazon a napon a plébánosnak is írt ebben az ügyben. Előbb azonban emlékeztette őt arra, hogy ő, Mihály segítette, amikor a teológiára készült, majd számba veszi azt, hogy a plébános mit mondhat elutasításképp, például azt, hogy a harmónium leltári tárgy, és megpróbálja a kifogásait is már itt megválaszolni. Ez utóbbira például így válaszol: *ne legyen akadálya holmi formáság, pl. hogy leltárban szerepel*, mert a másik harmónium, amit kapni fog, majd pótolja. Ugyanakkor arra inti őt, hogy a cseréről ne szóljon az előjáróinak, és ne kérjen tőlük tanácsot. Azt kéri, hogy a környezetének mondja azt, hogy javítani viszik a harmóniumot. Amikor ő, Mihály meghalt, akkor majd visszakerülhet a harmónium a helyére. Több szó nem esett a harmóniumok cseréjéről, így nem világos, hogy Mihály öccse megoldotta-e a hármas cserét.

1990 elején sok helyen elindították a korábbi évtizedekben betiltott szerzetesrendek visszaállítását. Februárban Angéla már Szatmárnémetiben volt, ahol csatlakozott a rendjük újjászervezésén dolgozó nővérekhez. Nagy változásokról számolt be Mihálynak. Visszaigényelték a régi épületüket, és a püspök szeretné, ha iskolákat nyitnának, meg is kérdezte tőlük hivatalos levélben, hogy hol élnek olyan tagjaik, akik

70 éven aluliak. Az élelmiszerekkel történő ellátás azonban 1990-ben is még akadozott, az alapélelmiszerekhez továbbra is fejadagban lehetett hozzáférni. A Mihály fejadagját (havonta 2 kg cukrot, 2 félliteres olajat, egy vajat) Angéla vette ki neki, és ezt követően írt Mihálynak, hogy a nagykárolyi lakásban hagyta, ott megtalálja. Ugyancsak nehezen beszerezhető volt a dió és a tojás, ezért Angéla kérte, hogy Mihály ezekből vigyen neki, hogy süthessenek húsvétra süteményt.

1990. március elején Mihály Gyergyóremetére, Gyergyócsomafalvára, Marosfőre és Csíkdánfalvára utazott, missziós meghívásra. A hónap végén egy már otthonról keltezett levélben visszatér egy ekkor történt incidensre, amely az egyik legszórakoztatóbb mozzanata ennek az időszaknak. Történt ugyanis, hogy míg a missziós útján volt, egyik este bekopogott hozzá egy káplán, épp akkor, amikor ő vacsoránál ült. A fiatal lelkész elmondta, amit szeretett volna, majd elköszönt. Néhány hét múlva azonban Mihálynak eszébe jutott az, hogy esetleg meg kellett volna kínálja őt, hiszen a káplán láthatta az asztalán a bort. Hogy valahogy ezt a helyzetet kimagyarázza, levelet írt a káplánnak. Azt írta neki, hogy sajnálja, hogy nem kínálta meg őt borral, majd hozzátette, hogy a bort csak a teája ízesítésére készítette elő: *Tudvalevőleg én nem iszom alkoholt. Vacsorámhoz, tea ízesítésére volt előkészítve. Gondoltam a kínálásra, de nem volt poharam, és a Püspök atya holmijai között nem ismerem ki magam.*

Az 1990. év első felében a levelek többségében előfordul az új püspökök felszentelésének híre – vagy a készülődés, meghívók, táviratok szintjén, vagy a személyes beszámolók szintjén. Mihály büszke volt arra, hogy az új katolikus püspökök, akiket 1990-ban kineveztek, mind tanítványai voltak: először április 25-én ír arról egy paptársának, hogy mind az öt frissen szentelt püspök tanítványa volt, beleértve a jászvásári Gergelyt is, és a következő hónapokban ezt minden lehetséges alkalommal belefoglalmazta a leveleibe.

A HARMADIK VISSZATÉRÉS A KATEDRÁRA

Az év első felében Mihály nyugdíjasként élt Gyöngyön, és szolgált a kis létszámú falu templomában. 1990 júniusában Mátészalkán volt kiségetni, az ottani paptársa felkérésére néhány napig helyettesítette őt.

Hazatérése után, június 24-én újabb fordulat következett Mihály életében: elmondása szerint *szép levelet* kapott a nemrég felszentelt gyulafehérvári püspöktől, aki arra kérte, hogy térjen vissza Gyulafehérvárra tanítani. Ezt a levelet nem őrizte meg, de a hírt többeknek megírta, először egy Németországba kivándorolt paptársának, akivel korábban baráti viszonyt ápolt. Azt is elmondja neki, hogy az egyházmegyéhez is hívták dolgozni, de oda személyes okokból nem kívánt menni, a gyulafehérvári latintanári feladatot azonban lelkesen vállalta. Nem esett nehezére a döntés: *Egy percig sem töprengtem. (...) azt el kell mondanom, hogy Kal. Sz. József áll előttem, aki 60 éves korában alapította a rendet és még 80 éves korában is frissen tanított.* Azt is írta itt Mihály, hogy csak két évet tervez tanítani. Ez, mint tudjuk, végül nem így lett: nem két évet, hanem 1997-ig, haláláig tanított, és nem csak latin nyelvet, ahogy itt még tervezte, hanem több tantárgyat is vállalt, a középiskolában és a felsőoktatásban is.

Mihály számára ez a fordulat nagyon sokat jelentett: egyfajta rehabilitálásként élte meg. Úgy érezte, hogy korábban szándékosan félreállították, ám az új felettesei elismerték őt és kárpótolták ezzel a gesztussal mindazért, amit korábban elszenvedett. Diadalittas napok voltak ezek. A morális győzelem napjai.

Ebben a júniusi levelében mesél Mihály a Kristóf helyzetéről is. Azt írja a barátjának, hogy ő nem teológiára szánta a fiút, hanem nagy muzsikust látott benne, de a fiú így akarta. *Ugy elmerült az imaéletbe – hogy azt fontosabbnak tartotta a tudományokba való elmerülésnél. És főképpen: évekig nem aludta ki magát. Még szerencse, hogy idegileg össz(e) nem roppant. Most, hogy alszik rendesen, jókedvű régi ember. Kármelita akar lenni. Ott kint. Próbálok lebeszélni. A mieink*

nem tudnak ott egész emberek lenni. (H)íányzik nekünk, amit az ottani középiskolák adnak! És ezt pótolni vajmi nehéz. Ő itt nálunk szeretett lelkipásztor lehetne. Itt újra azt fogalmazza meg, hogy az itthoni iskolai oktatás minősége nem megfelelő, és ez az oka annak, hogy Kristóf nem tudna helytállni a nyugati országokban az itthon elvégzett iskolái után. Mihály láthatóan nem számolt a saját hatásával: tudjuk, hogy a fiú gyakorlatilag mellette nőtt fel, hiszen az elején szomszédok voltak, és állandó bejárása volt az ő házába, tehát jól ismerte az életformáját. Már 5-6 éves korában is magával vitte Kristófot kiszállásai alkalmával a szomszéd faluba, és ott felléptette templomi ünnepségek alkalmával. Igaz, hogy ő zenére tanította, de nem vette észre, hogy nemcsak a zenéi képzettséget kapta meg tőle, hanem egy életmódot is megismert. A teljes levelezés alapján méltán lehet feltételezni, hogy őneki is jelentős szerepe volt a fiú orientációjában – abban mindenképp, hogy a papi élet és hivatás őáltala már korai időktől követendő modellként állt a fiú előtt. A tanítványa felnézett rá, és az ő életmódja, értékrendje, világszemlélete is követendő mintává vált számára.

A Gyulafehérvárra történő visszatérése alkalmából Mihály összeírta a kerek évfordulókat is. A barátjának meséli június 24-én, hogy ők 1948-ban ismerkedtek meg, 1950-ben került ő börtönbe, majd 1955-ben hívták meg tanítani, tehát a börtön után 40 évvel, a Fehérvárra érkezésének 35., a teológiáról történő eljövételének 25. éve után tér vissza ismét, épp akkor, amikor épp a Márton Áron születésnapja is lesz.

Mihály tehát újra Gyulafehérvárra költözött és elkezdett tanítani. Az első ügy, amelyben Mihály immár tanárként jár el és fordul a felleteseihez, egy gyenge eredményeket felmutató diák ügye volt 1991 decemberében. A diákot korábbi iskolai évben eltanácsolta a tanári kar, ám a temesvári püspök arra kérte őket, hogy adjanak még egy esélyt a fiúnak, aki azt ígérte, hogy javítani fog az eredményein. Elkezdődött az új iskolai év, és nemsokára a fiú megint mindenből bukásra állt. Végül minden tanár átengedte, csak Mihály *feledte el* ezt a lépést, ahogy írja. A fiú nagyobb testvére is a teológián tanult, akinek az elmondása szerint otthon az édesapjuk *eddig is csak üttötte-verte a fiut*, azaz az öccsét, és ha öccse hazamegy, ez vár rá a továbbiakban is, ezért a nagyobbik fiú azt kérte, hogy legalább az iskolai év végéig maradjon az öccse, és ha addig nem javít, akkor keresnek neki egy másik iskolát. Mihály erre a háttérre hivatkozva azt kéri a püspöktől, hogy *függessze fel a tanári kar döntését*, mert ő nem szeretné, ha miatta kellene a gyerekek tá-

voznia. Ugyanakkor azt is kéri, hogy eljárása ne tudódjék ki, mert már eddig is sok kellemetlensége volt a magatartása miatt.

Nos, nem nehéz észrevenni azt, hogy a történetben nem illeszkedik egymáshoz a részletek, legalábbis az elmesélt változatban nem. A tanári kar ugyanis az előző iskolai évben tanácsolta el a diákot, nem a folyó iskolai évben. Az eltanácsolás után azonban visszafogadták, és elkezdhette a folyó iskolai évet. Mihály már a jelenlegi iskolai évben buktatta meg, amikor már nem volt érvényes a tanári kar említett döntése, mégis arra kéri az egyházmegyei hatóságot, hogy függessze fel a tanári kar döntését. A kérése pillanatában már semmiféle tanári kari döntés nem volt érvényben, amit fel lehetett volna függeszteni. Nyilvánvaló, hogy csak a saját döntését lehetett még felfüggeszteni, amellyel megbuktatta a diákot, és ezt valószínűleg Mihály is tudta – ezt azonban a levelében a tanári kar előző évi döntése mögé rejti. Érvelése elején kiemeli, hogy a fiú a folyó iskolai évharmad végén mindenből bukásra állt, ám mindenki átengedte, csak ő nem – ezzel azt sugallva, hogy nem is a fiú erőfeszítésének az eredménye az, hogy átment, hanem valamilyen közös megegyezése a többi tanár között, akik az eredményeitől és tudásától független módon engedték át. Ezzel sikerült úgy tüntetnie fel a saját kérését, mint aki fel szeretne zárkózni a többi tanár mellé.

1991

1991-ben a családban téma lesz a magnó. Mihály azt javasolta a családjának, hogy egyik közeli rokonuk temetését vegyék fel magnószalagra. Arra biztatta őket, hogy szerezzenek egy magnót, ha már filmet nem készíthetnek, mert, mint írja, *a hangképek nagy értékek*. Látszik itt is, hogy nagyon fontosnak tartotta a rögzítést, mint ahogy egész életében törekedett a rögzítésre. Ebben is ugyanazt az igyekezetét fedezzük fel, mint a levelek másolati példányainak készítésekor: úgy vélte, hogy az információkat félre kell tenni az utókornak. Itt azonban a technikai haladás hatására már nem elégszik meg a szöveges rögzítéssel. Bár ő ezt továbbra is megteszi, hiszen leírja az eseményeket, ezt a temetést is elmesélte, ahogy hazaérkezett, de a modern rögzítési eszközök bevonására is buzdítja a családot. Mihály szerette a rádiót, a televíziót és a magnót, mindezekből több is volt a birtokában. A rádiót és a magnót oly sokra tartotta, hogy feltüntette őket a végrendeleteiben is.

1991 márciusában immár Gyulafehérvárról írt Mihály Melániának. Szokása szerint a kései válasza miatti mentegetőzéssel kezdi a levelet. Végre reflektált arra is, hogy Melánia kedves ünnepe a húsvét – azt írja, hogy az ő számára is. Most már megérti, hogy Melánia a régi találkozássukra céloz ezzel, mert hozzáteszi, hogy bárcsak viszonzni tudná az akkori kedvességét. A levélben ír a jelenlegi munkájáról is, de aztán visszatér a személyes kapcsolatukhoz. A levélben barátságos, szinte nosztalgikus hangon szólal meg. Nem mondja ki, hogy mit üzen Melániának, csak céloz erre, amikor azt írja neki, hogy abba a kis otthonba képzeletben magát, ahol csendes órákat töltöttek. Kéri, hogy ő is képzelje oda magukat. Ezután következik az egyik legszemélyesebb mondata, amit valaha Melániának írt: *és vedd át tőlem, amit hallani szeretnél, me(r)t én is azt ak(a)rnám mondani*. Mit akart volna Melánia hallani? Mit akart volna ő mondani neki? Immár sosem tudjuk meg... Nem mondja ki, hanem itt újra vált, és a barátja mondanivalóját írja tovább, aki csak kétszer találkozott Melániával, de mindkettő feledhetetlen volt. És azt szeretné, ha harmadszor is találkoznának, immár ott, az ő szobájában. Majd újra nem a barátjáról, hanem magáról ír, és elmondja, hogy volt sétálni Melánia névnapján, és egy adott irányba nézve rá gondolt, majd itt Ady Endrét idézi: „O emlékek, ... csak egy kicsit se bántanátok”. Csak ennyit ír le a versből. Az idézett sorok Ady *A Patyolat üzenete* című verséből valók, érdemes idézni az első két versszakát:

*Meghurcolt a Vér, ez a Pokolba
Bomolva, romolva
Vágtató, tüzes fogat
S most lenget utánam jelt
A Patyolat,
Most, most szeretnék lenni bátran
Élet-tagadó, szűz, makulátlan,
Vágytalan és tiszta.*

*Most mikor már nem térhetek vissza.
Átkozom gerjedelmem,
Az elsőt, mely vágyat adott,
Az első, szennyes gondolatot.
Szerelmem,*

*Ki olyan hamar ébredt,
Óh, emlékek, emlékek
Csak egy kicsit ne bántanátok.*

A verset olvasva megerősödik az a benyomásunk, amely eddig is lassan körvonalazódott, hogy mit is jelentett az, amikor a nyolcvanas években azt jegyezte fel magának, hogy megváltozott a viszonyulása a szarvasi ismerőshöz. Melánia már nem csupán egyike a sok távoli ismerősenek. Mihály ekkor 75 éves volt.

1990 őszén Kristóf felvételt nyert a passauai egyetemre, és az volt a terve, hogy ott folytassa a teológiai tanulmányait, ahol korábban abbahagyta. Egy megfelelő igazolás kiállításához azonban le kellett tennie az elmaradt vizsgáit. 1991 tavaszán Kristóf hazautazott Németországból, és elment Gyulafehérvárra, hogy a letett vizsgáit igazolják neki. Az itthoni tartózkodása alatt Kristóf levelet írt a szüleinek, innen ismerjük a történetet részleteiben. A levél közepe táján Kristóf megállt, és itt Mihály vette át a szót, ő írta tovább a levelet, míg Kristóf aludt.

Kristóf tehát Németországból hazautazott, előbb Krasznabéltek-re. Mielőtt hazaindult volna, Németországban édességeket vásárolt, és szülőfalujában felkereste a rokonokat, akiknek átadta ezeket, majd a nagymamájánál szállt meg. Másnap a fivére elvitte autóval Gyulafehérvárra, ahol felkeresték a *papbácsit*. Mihály itt azzal várta őket, hogy *ez az ügy rendben van*. Ám amikor fel akarta keresni a fiúval a segédpüspököt, kiderült, hogy az el van utazva, és péntekig nem is lesz otthon. Aznap este ott aludtak, két fiú a Mihály helyén, ő pedig *ebben a palotában t(a)lált magának alvásra jó kemény hel(y)et*, ahogy írja. Másnap mindannyian hazautaztak Krasznabéltekre, a nagymamához. Néha meglepően részletes az elbeszélés, például itt elmondja Kristóf, hogy a nagymamánál kolbászleves volt ebédre. Otthon a szülei szobájában aludtak, majd hajnalban a testvére kivitte őket az állomásra, és Mihállyal együtt visszamentek vonattal Gyulafehérvárra.

Amikor megérkeztek Gyulafehérvárra, épp a kapuban találkoztak a segédpüspökkel, és megbeszélték vele azt, hogy később fogadja őket. Kristóf vitt egy levelet Passauból, és elmondta neki röviden, hogy miért jött. Azt, hogy ő beszéljen a saját helyzetéről, a *papbácsi akarta így*. A segédpüspök elolvasta a levelet, és azt mondta, hogy *mindent könnyen el lehet rendezni*, mondja Mihály a beszámolóban örömezően. Megjegyezték, hogy a fiú ott marad, és április 10-e táján megszerez az igazolás.

Mihály is derűlátó volt ebben a pillanatban. Amikor Kristóf elaludt, odaült az írógéphez, és folytatta a levelet. Megjegyezte, hogy Kristóf alszik a szobájában, mintha Bélteken lenne kisgyermek. Bár Fehérvár győtrelem számára, mostantól az út sima előtte, és az a pár év úgy elmegy, mint az eddigi 22. Majd ezt mondja a szülőknek: *Azt tudják, hogy én őt nem papnak szántam. De ha Isten neki ilyen vágyat adott a lelkébe, pap legyen, imádkozom érte, hogy megvalósítsa álmait.*

A levélből megismerjük Kristóf nézőpontját, ami az életének oly fontos eseményét illeti: visszatér arra a főiskolára, ahonnan egy éve el kellett mennie a sikertelen vizsgái miatt. Kristóf elmeséli azt is, hogy mit mondott neki Mihály a tanárokról, akik megbuktatták őt. Leírja, hogy Mihály haragudott rájuk, hogy eltörné a bokáját egyiknek vagy mindháromnak: *Haragszik rájuk. Azt mondja v(a)lamelyikn(e)k vagy mindhármuknak bokáját töri. De kifele is áll a rudja már egynémelyiknek. Isten nem ver bottal.*

A leírásból azonban kiderül az is, hogy az egész közbenjárás meglehetősen előkészítetlen volt, és hogy Mihály improvizált. Bár amikor Kristóf megérkezett, kijelentette, hogy az ügy meg van oldva, de valójában még a kihallgatás időpontját sem egyeztette. Csak akkor próbált meg bemenni a segédpüspökhöz, amikor Kristóf már megérkezett, és gyorsan kiderült, hogy az előljáró még napokig nem volt otthon. Nyilván nem volt mire alapoznia a Kristóf megérkezése pillanatában azt a kijelentését, hogy az ügy rendben van. A segédpüspöknél tett látogatásuk részleteit viszont már előzetesen egyeztette Kristóffal, hiszen a fiú elmondja, hogy azért beszélt ő, mert a mentora így akarta. Világos, hogy ő mindenben a mentorára hagyatkozott, az ő stratégiáját követte.

A következő levelekből és feljegyzésekből kiderül, hogy a főiskola valóban hajlandónak mutatkozott igazolást adni az elvégzett időszakról, ám csak azzal a feltétellel, hogy a diák vizsgázzon le az elmaradt tantárgyakból. Mihály külön levelet és annak mellékleteként egy egyoldalas leírást juttatott el a segédpüspök révén a püspökhöz. Ebben azt kérte, hogy a püspök nevezzen ki egy háromtagú bizottságot, akik levizsgáztatják a fiút. Kérését a levélben azzal indokolta, hogy káros lenne az őt megbuktató tanároknak, ha akkor, amikor készült, megbuktatták, és most, amikor nem készült, kénytelenek lennének átengedni. Ám azt is sejteni lehet, hogy ezzel tulajdonképpen a fiút akarta megóvni attól, hogy újra az őt megbuktató tanárok elé kelljen állnia. A püspöknek küldött levelében újra elmondja azt, hogy a fiú előbb magyar, majd

német iskolákba járt, ez utóbbi esetben áldozatként tünteti őt fel. Ez az oka annak, hogy egyik nyelvet sem tudta rendesen elsajátítani – most már ő is hangoztatja ezt, bár ennek a ténynek a megállapítását a kollégái részéről korábban sértésnek vette. A fiú az egyetemen is ingadozott a két nyelv között, előbb németül hallgatta a filozófiát, majd rájött arra, hogy *a filozófia fogalmait németül nem érti*, ezért magyarul vizsgázott. A fiú lelki gyötrelmeire hivatkozik, amikor azt kéri, hogy Kristóf *gyötrelmek nélkül hozzájusson a kért bizonylathoz*. Mihály azt is elvárta volna, hogy a gyengébb előmenetel mellett a kollégái értékeljék azt, hogy a fiú éjjel-nappal imádkozott. Itt nyilvánvaló, hogy az iróniát bánatásnak szánja, amikor azt írja, hogy Kristóf állandó imádkozása nem illett a szeminárium szelleméhez, és szálla volt egyesek szemében. És végül: a kérése nemcsak arra vonatkozott, hogy a püspök nevezzen ki egy háromtagú bizottságot, hanem meg is nevezte azokat, akik szerinte benne kellene legyenek ebben a bizottságban.

A sokkal rövidebb irat szinte szó szerint tartalmazza ennek a szövegnek néhány mondatát, de pár olyan információ is van benne, ami a hosszabb szövegből kimaradt. Ebben például megemlíti, hogy Kristóf csak egy hónapig tanulta német nyelven azt a bizonyos filozófiát, és utána már magyar nyelven hallgatta. Más szövegeiben ezt nem jelöli meg pontosan, és így azt engedi érteni, hogy hosszabb ideig, egy félévig németül hallgatta a tantárgyat, de magyarul vizsgázott. Ebben a szövegváltozatban pontosabban elmondja az elmaradt vizsgáinak számát is: az első éven két tantárgyból ment javítóvizsgára (*két javítóval megúsztá*), a másodéven az első három vizsgája nem sikerült, és a fiú még a szesszió idején kivette az iratait és otthagya az egyetemet. Kicsit zavaros módon előkerül a szülők 1990-es németországi kitelepedése is mint indoklás, egyfelől, mert azt mondja, hogy *a szülei – fiúk sikertelensége láttán – itt hagyták az itteni jólétüket – Németországba telepedtek*. Nehéz elképzelni, hogy a szülők az otthoni jólétüket feladva mentek volna Németországba, és ennek az indoka a fiuk sikertelensége lett volna. A szülők már kivándoroltak, és a fiuk is követni szándékozott őket. Nem világos, hogy miért volt ebben Mihálynak is szava, de ő maga írja, hogy volt: *Beleegyeztem, hogy szülei után kivándoroljon*. Csak találgatni tudjuk, hogy miért kellett az ő beleegyezése ahhoz, hogy a fiú, aki ekkor 22 éves volt, a szülei után menjen, és kitelepedjen Németországba.

A főiskola tehát kérte, hogy Kristóf pótolja a hiányzó vizsgáit ahhoz, hogy a náluk kijárt évekről igazolást adjanak. Kristóf 1991 tava-

szán újra beköltözött a gyulafehérvári diákok közé, náluk kapott szobát, velük étkezett, és letette a hiányzó vizsgáit. Ezt követően ő is kivándorolt Németországba, és Passauban folytatta a teológiai tanulmányait.

1991-ben megromlott Mihály viszonya a Gyöngyre települt csángó családokkal. Talán ennek következménye volt az, hogy megpróbálta visszaszerezni a csángó családok egyikének kölcsönadott pénzét, miután hiába szólította fel őket arra, hogy költözzenek ki a házból. A család abban a házban lakott, amelyet Mihály feljegyzése szerint 45 ezer lejért megvásárolt, ám nem íratta a házat a saját nevére, amikor megvásárolta. A család, amelyik benne lakott, 5 ezer lejt adott neki. Ő kérvényt írt a helyi polgármesteri hivatalhoz, és azt kérte, hogy a házat írják az ő nevére. Egy második kérvénnyel azt is kérte, hogy a család eladó lovának árából vonják le, és adják neki vissza a tartozásukat. Látni lehet ezekből az iratokból, hogy meglehetősen megromlott a kapcsolata azokkal a családokkal, akik az ő biztatására költöztek Gyöngyre 1989-ben.

Az 1989-es fordulat utáni felszabadultságérzés ott bujkál a Mihály beszámolóiban, például amikor a történelem tanításáról beszél, és elégedetten nyugtázza, hogy már nem kell tartania a korábban érvényes cenzúrától. 1991. szeptember 23-án Mihály újra a munkájáról ír. Elmondja, hogy egy diák hibásan írta fel a táblára a *vinculi* szót, és ő kijavította, amin ámult az osztály. Láthatóan jólesett neki az, hogy a diákok megcsodálták a tudását. Az a diák, akivel felíratta a leckét, az egyik kedvence volt, hiszen még a húgának írt egyik levelében is említi a latinórákon való előmenetelét.

Ekkoriban számol be arról, hogy kinézett magának egy új szobát az intézetben, és a püspök támogatta az átköltözését. Még aznap visszament, hogy ezt megoldja, majd másnap már két kísérvél ment el újra oda, de a szoba még mindig nem volt teljesen kiürítve. Később azonban kiderül számára, hogy nemcsak a püspöknek, hanem a rektornak is beleszólása van az átköltözésébe, hiszen a teológia épületébe akart átköltözni, ráadásul egy korábbi rektori lakrészbe. Az utolsó soraiból az derül ki, hogy viszonya az aktuális rektorral nem túl kordialis.

1991. október 13-án 39 évesen elhunyt Ibolya lányának orvos férje. A temetésén, október 19-én Mihály is beszédet mondott. A családi elvárások közé tartozott a temetésen való részvétel is, ám ettől bizonyos körülmények között el lehetett tekinteni. Most, amikor már idősök voltak a testvérek, már arra hivatkoznak, hogy az egészségi állapotuk miatt nem tudnak részt venni egy közeli családtag temetésén. Így tett

1991-ben Angéla, aki előbb azt tervezte, hogy elmegy a húga vejének a temetésére, majd meggondolta magát, mondván, hogy ezzel megerősítené a beteg lábát. Bár az első pillanatban azt mondta, hogy ott lesz, később azonban megpróbáltatásnak nevezi az elutazását, és lemondja azt. A történet végén megjelenik a szülőktől származtatott mondás: *A mamánk mondása is eszembe jutott, „lesznek ott elegen”*. Ez a hivatkozás láthatóan azt a célt szolgálja, hogy valamelyest megnyugtassa a lelkiismeretét, hiszen fel tudja mutatni azt, hogy régebb is előfordult ilyen távolmaradás, és megnyugtatta afelől, hogy biztosan nem lesz szükség az ő jelenlétére, nélküle is elegen lesznek.

1991. október végén Mihálynak sikerült átköltöznie az új lakhelyére, és ezt meg is írta nővérének. Angéla azt válaszolta neki, hogy el is képzelte a kellemes szobáját. Angélától tudjuk azt is, hogy Szatmárnémetiben ekkor már javában éledezik a régi zárdai élet. Abban reménykedtek, hogy épületet kapnak, ahol működhetnek. Szükség volt új épületre, mert a fiatalok szállingóztak vissza a rendbe, és nem volt már helyük számukra. Lelkesen készültek arra is, hogy 1992-ben megünnepeljék a rendjük 150. jubileumát.

1991 decemberében Mihály az akadozó kommunikációra panaszkodott: arra, hogy ő több levelet írt, ám egyet sem kapott Kristóftól. A levelezés akadozásának részben az lehetett az oka, hogy Kristóf ekkor már Németországban élt, és több időbe telt, amíg elment egy-egy levél. De nemcsak a nagyobb távolság jelenthetett problémát, hanem a nagyon más világok is. A fiú ugyanis már túlságosan más környezetben él ahhoz, hogy az otthon maradt, már idős mentora kapcsolódni tudjon az új életének hétköznapijaihoz. Azt Mihály nyilván tudta, hogy a fiú ott is egyetemre jár, vizsgákra készül, és még mindig próbált abban segíteni, amiben tudott, például tanácsokkal látta el a tanulással kapcsolatban. Ezek a tanácsok azonban csupán a célt fogalmazták meg, ám arról, hogy mily módon tudná azt megvalósítani, nem mondanak semmit: *Ne izgulj. Gondold meg, hogy mit kell megjegyezni az anyagból. És ügyesen jusson az eszedbe, amit felelned kell. Nem vagy te buta. Csak izgulsz. Ezért nem jut eszedbe, amit mondanod kellene*. Más témája azonban kevés volt. Az otthoni családtagokról csak azt tudja megírni, hogy nem tud róluk semmit, és az egyetlen híre az, hogy a saját faskamrának bedőlt az oldala odahaza. Témahiányban meg is kérdezi, hogy mit írjon még, majd gyorsan hozzáteszi, mintegy mentegetve a kérdést, hogy hiszen inkább beszélgetni volna jó, mert

így csak foszlányokról szólhatunk... Nem lehet figyelmen kívül hagyni azt, hogy Mihály levele nagyon nehezen olvasható a hiányzó betűk, félreütések okán. Nem világos, hogy a betűk az indigó minősége miatt hiányoznak-e, de inkább az a valószínű, hogy nem ütötte le őket elég erővel. És nemcsak az írásmódja zaklatott, hanem a fogalmazása is: kapkod a témák között, nincs konkrét gondolatmenete, azt írja le, ami épp eszébe jut. A vége felé nagyon lerövidülnek a mondatai, mintha kifáradt volna. Mostanában számos levelén látni ezt, és mindez nagyon eltér a korábban írt leveleitől.

1991. december elsején Mihály újra írt Melániának. Azt írta neki, hogy még mindig szeretne találkozni vele. Aggódott érte, kérdezte tőle, hogy van-e meleg szobája. Miután sokat panaszkodik arról, hogy minden milyen drága lett, elmondja azt is, hogy egy vagyona kerülne a vonatjegy a Melánia lakhelyéig, de nem zárja ki azt, hogy esetleg Melánia látogatja meg őt. Elmeséli neki azt is, hogy új helyre költözött, egy szép, napos szobába, és onnan gondol rá, oda várja, hívogatja őt: *A vágyak szárnyán én is bekopogok néha az ismert lakásba. Gondolom, nem üzöl ki, mint betolakodót.* Végül azzal zárja, hogy ezek voltak, amiket írni szeretett volna, és hozzáteszi: *amit nem írtam le, azt gondold hozzá, találj ki.* A levélváltás közöttük nem volt olyan gyakori, ennek következtében egyáltalán nem ír neki a mindennapokról, ahogy olykor a családjának vagy Kristófnak írt. Ezért, bár a levele egy személyes szférához tartozó diskurzus, mégis nem a jelenből, hanem többnyire a múltbéli eseményekből tud táplálkozni – a két alkalomból, amikor személyesen találkoztak. És ez látszik abból is, amikor azzal próbálkozik, hogy leírjon aktuális problémákat. Például amikor azt meséli, hogy mennyire megdrágult minden, nem ír konkrétumokat, mert ő is jól tudja, hogy hiába írna neki konkrét árakat úgy, ahogy Kristófnak írt, ez a levelezőtársa nem értené úgy, mint ő, hiszen már régóta egy másik országban él. Mindezekkel együtt tartani akarja vele a kapcsolatot. A levél hangvételéből is érezni, hogy számára kedves személyhez szól. Itt már nem is a barátja nevében beszél, mint a korábbi sok levélben, és nem is olyan merev, mint néhány első levelében, hanem saját maga nevében ír, és kimondja azt is, hogy szívesen találkozna Melániával, és hogy bár ő nem tud hozzá elutazni, azért azt szívesen venné, ha Melánia felkeresné.

Közben a kilencvenes években egyre kevesebb lett a közös családi tehervállalás. A testvérek gyerekei már felnőttek, házasodtak, egyes

testvéreknek már unokái voltak, és Mihálynak a nagyszülő korba lépett generációja immár nem tekintette feladatának a hétköznapi ügyeik elősegítését. Néha a testvérek egy-egy más városban tanuló unokáját pénzösszeggel ajándékozták meg, ám ez már nem úgy rendszeres, ahogy régen volt. Az egymás megsegítése is csak szándék szintjén marad. 1991 decemberében azt írta Mihály, hogy sokat gondol nővérére, Klárára, és küldene neki pénzt, de nem ismeri a címét, majd más témáról ír. Régen ez nem történt volna így. Régen tudta a testvérei címét, vagy elkérte volna abban a levélben, amit épp írt, és megoldotta volna, ám itt már nem jut el addig a pontig, hogy ezt a kérdést meg is oldja, csak gondolat szintjén merül fel a testvére megsegítése.

1992

1992 januárjában a Melániával való levelezése akadozni látszik. Mihály arra reflektál januárban, hogy Melánia decemberben említette, hogy az őszi levelére nem kapott tőle választ. Ő bizonytalanul írja: *Lehet. De az is lehet, hogy elkallódott. Ebben a nagy zűrzavarban, talán nem találták elég felbélyegzettnek, és nem továbbították. Nagyobb baj nem érjen ben(nün)ket!* Nem telt el olyan sok idő azóta, de már nem tudta felidézni, hogy egyáltalán megkapta-e a levelét, és ha igen, akkor válaszolt-e rá. A levél témái véletlenszerűnek tűnnek: az időjárásról ír, mintha más nem jutna eszébe, majd erről a gyerekkori iskolába járás jut eszébe. Téli tanácsokat ad: Melánia vigyázzon magára, mindig legyen meleg szobája, és ne járjon csúszós járdákon. Tanácsai a familiáris regisztert erősítik: annak adhat ilyen tanácsokat, akiért aggódik, aki számára fontos. Újra említi az árak emelkedését, amely 1990-től kezdődött, és a következő éveket nagyban dominálta, itt azonban már nem egy hagyma árát írja le, mint ezekben a napokban Kristófnak írta, hanem utazással kapcsolatos példát ír, mert azt próbálja erősíteni, hogy neki mennyire nincs módja Melániához elutazni. Példaként említi azt, hogy szerinte egy németországi vonatjegy mai árából pár éve házat lehetett venni. Itt felmerül benne az, hogy esetleg a címzett azt gondolhatja, hogy na hiszen, náluk is drágulások vannak, mert gyorsan kijelenti, hogy a kettőt össze sem lehet hasonlítani. A néhány semmitmondó aktualitás után nem marad más hátra, mint újra felidézni a Melániával való találkozást, ezúttal azonban újra a barátja történeteként

írja le: *Olyan gyógykezelésben részesült ott, hogy egészen megifjodott attól. Azt sajnálja csupán, hogy rövid ideig tartott a gondozás. És azt is sajnálja, hogy nem tudta igazán megfizetni a jószívű kezelést. Ő felkínálta, de a kezelő orvos – bár vágyott rá – mindig visszautasította. Attól félt, hogy a paciense megsínyli, ha elfogadja az ajándékot. Vannak ilyen doktorok is. Azt mondja, áldja meg érte a jó Isten. Azt írja még a barátom, hogy gondolatban gyakran visszatér, hogy köszönetet mondjon a régi húsvétért és ... mindenért.* Bár a történetet itt is a barátja történeteként meséli el, mint régi leveleiben, itt is érezhető, hogy órála, Mihályról van szó, nem a barátjáról. Itt azonban végre van egy időkoordinátánk is: 1992-ben azt írta, hogy megközelítőleg negyven évvel azelőtt történt a találkozásuk, tehát az ötvenes évek első felére tehető. Mihály 1953-ig börtönben volt, 1953–55 között pedig Szinfaluban szolgált, ekkor nem találkozhattak. Tudjuk azonban, hogy a Melánia testvére néhány évet a főiskolán tanult, ahol Mihály 1955–1965 között tanított. Talán pont az első tanítási évében találkoztak Melániával. Melánia fivére lehetett a közös pont, amikor közös kiránduláson találkoztak – legkorábban 1956 húsvétján.

1992-ben Mihály már perben állt az említett csángó családdal, ez az Angéla március 6-i leveléből derül ki. Angéla írja fivérének a híreket: a bíróságon kihallgatták a családfőt, és az bevallotta, hogy Mihálytól kapta a pénzt, amivel később megvette a házat. Angéla arra gondolt, hogy le kellene cserélni az ügyvédjüket, mert úgy látja, hogy a jelenlegi ügyvéd a másik féllel szimpatizál. Azt viszont sürgeti, hogy testvére írassa a házat a saját nevére. Ehhez nem kell ügyvédhez mennie, hanem közjegyzőhöz, de csak személyesen tudja megoldani.

1992 áprilisában tartotta Mihály az aranymiséjét. Egy május 12-én írt levelében úgy fogalmaz, hogy a családja kívánta így, és ő nem tiltakozott. Az ünnepségre összegyűlt a teljes családja.

1992. augusztus közepétől Mihály újra Németországban volt helyettesíteni egy hónapig.

Van egy datálás nélküli érdekes irata, amely ehhez az utazáshoz kapcsolódik. A szöveg egy fél oldalon szerepel, nem tudni, kinek és miért írta le, így szól:

Talán holnap nem lesz sem időm, sem kedvem, hogy valamit is írjak. Most búcsúszom. Animus elmegy – anima itt marad.

Csak itt lehetek ismét, aki vagyok, aki maradni akarok. Nagyon várom ezt a dátumot: 1992. szept. 15.

Adjectorium nostrum in nomine Domini!

Ma már az indulás napja van: 1992. aug. 14.

Miért várta olyan nagyon a hazaérkezése dátumát? Ezekben a napokban kérte Melániát is, hogy imádkozzon azért, hogy jó munkát végezessen. Lehet, hogy nem csak rutinosan kérte ezt, hanem aggódott azért, hogy hogyan tudja teljesíteni a feladatát? Meglehet. És miért bizonygatja, hogy csak itt lehet ismét az, aki maradni szeretne? Felmerült benne vajon, hogy Németországban maradjon ezen utazása alkalmával? Hazaérkezése után négy ottani papnak írt köszönőlevelet. Egyeseket úgy vezetett be, hogy ő az a pap, aki Kristóffal meglátogatta őt. Volt, akit arra kért, hogy a levelet mutassa meg Kristófnak. Érezhetően azon igyekezett, hogy Kristófot az ő hazautazása után is a figyelmükbe ajánlja.

1993

1993-ban Mihály a németországi teológián tanuló Kristófnak írja, hogy egy közös ismerősük elhagyta a főiskolát. Már a korábbi félévben ezt tervezte, hogy otthagyja, de még visszajött, levizsgázott, és utána kikérte a papírjait és elment. Azt is írja, hogy talán ha Kristóf ott lett volna, ez a fiú nem ment volna el. Nyilván a teológiai tanulmányok félbehagyása többet jelent, mint bármely más szak félbehagyása, hiszen itt felmerül az elhivatottság kérdése is, és a papi pálya melletti döntés egyes esetekben csak hosszú vívódás és mérlegelés eredménye volt – mint ahogy annak idején így volt, tudjuk, a Mihály esetében is. Ő is elhatározta volt, hogy abbahagyja a teológiai tanulmányait, ezt meg is írta egyik tanárának, ám végül meggondolta magát. A mostani szavaiból úgy tűnik, mintha a kilencvenes években megsokasodtak volna az elhagyás melletti döntések. Azt írja, hogy többen mentek el, részben a tanulás miatt. Néhány elejtett mondatából sejteni lehet, hogy ez a közelmúlt gyakorlata csupán, amely helyzet kezelésére valószínűleg nincsen még egy kialakult eljárás. Amikor úgy fogalmaz, hogy akik elmennek, azok részben a tanulás miatt mennek el, ak-

kor érezni lehet azt, hogy azért nem kizárólag ezért mennek el, mint ahogy a leírt esetben sem így történt: a szóban forgó közös ismerősük ugyanis letette az összes vizsgáját, és utána döntött úgy, hogy távozik. A döntés okára azonban nem reflektál. Ebben a kontextusban némiképp meglepő az a feltételezése, hogy ha Kristóf ott lett volna, talán a főiskolán maradt volna a közös ismerősük – mintha azt feltételezné, hogy a társai jelenléte miatt dönt valaki arról, hogy továbbra is pap akar lenni vagy sem.

1993-ban történt meg először, hogy Mihály elfeledkezett a Kristóf születésnapjáról. A névnapi és a közeli körben a születésnapú üdvözlöt küldése nála egyfajta íratlan, de kötelező szabály volt. Korábban már napokkal előtte írt neki, és azt ígérte, hogy gondolni fog rá az adott napon – amit valószínűleg meg is tett. A születésnapok vagy névnapok elfelejtése eddig elképzelhetetlen volt, részéről legalábbis. Kristóf egyszer felejtette el az ő névnapját, 1989-ben, és ő azonnal szóvá tette, hogy bár várta, Kristóf nem küldött üzenetet. Azt írta neki, hogy gondolta, Kristóf észreveszi, hogy vár egy üdvözlötlet tőle is, ám nem így történt. Négy évvel később ő maga felejt el a fiú születésnapú köszöntését. És nem is ez a figyelemre méltó, hanem inkább az, ahogyan megpróbálja elmagyarázni, hogy miért mulasztotta el. A magyarázkodó levelet öt nappal a születésnapja után írta. Itt elmondja, hogy az iskola igazgatója elutazott Szentföldre, két tanár és a ferences atya is lebetegedett, és ezért ő reggel is és délután is szolgált, és ezért feledkezett meg a fiú születésnapjáról. Aztán két nap múlva, amikor eszébe jutott, elhatározta, hogy írni fog és elnézést kér, de aztán ezt is halogatta. Újabb pár nap múlva aztán találkozott Mimóval, Kristóf korábbi házigazdájával és mentorával, és ezt követően ült le levelet írni. Nem lehet nem észrevenni, hogy az üdvözlések elmaradása mindkét oldalról megtörténik, és mindkét esetben egy fizikai térbeli távolodás következtében történik meg. Kristóf akkor felejt el a névnapi köszöntést, amikor már egy ideje egy távolabbi városban jár egyetemre. Az első időszakban még nagyon odafigyelt a kapcsolatok fenntartására, arra, hogy az ilyen íratlan szabályoknak megfeleljen, de egy idő után ez már nem tűnt olyan szigorú elvárásnak. Ugyanígy Mihály is, csak nála akkor következik ez be, amikor már ő sem a megszokott otthonában él, hanem visszatért tanítani. Apróságnak tűnhet a megfeledkezés, de nem az. Jelzi azt, amit a levelek tartalmából is érezni lehet, hogy immár a mindennapjaikban is eltávolodtak egymástól.

1993 tavaszán meglátogatta őt Kristóf a vakációban. Előbb őhöz ment el, és csak azután a szüleihez. A látogatás után írt levélben Mihály megfogalmazza azt, hogy ki számára Kristóf: *Köszönöm, hogy kitüntetéssel bizalmaddal, barátságoddal. Sok jó barátot adott a jó Isten nekem. A Veled való kapcsolat a legmélyebb lelki egybetartozás bizonyítéka. A keresztségben rokonom lettél!* Azt mondja, hogy a barátjának tartja Kristófot, de hozzátehetjük azt, hogy félig-meddig részt vett a fiú nevelésében is. Azt írja, hogy sok barátja van, ám a leveleikből kiszűrődik az, hogy ez a barátság azért más, mint a többi: egyetlen másik esetben sem tapasztalhatjuk azt, hogy gondolatban ennyire követi a barátja útját, tetteit, gondolatait. Az elutazása pillanatától az jár az eszében, hogy épp merre járhat Kristóf – ezt a levelet is azzal kezdi, hogy alig váltak el, ő már leült írni, és azt számolgatja, hogy épp merre járhat a fiú. Másnap, amikor felkel, akkor is ezzel folytatja, és utána következő napokban is, amennyire tudja, még ezekbe a gondolatokba kapaszkodik. Csak az egymáshoz nagyon közel állók tudnak annyira figyelni a másik személyiségének rezdülésére, hogy ezekre a részletekre is érzékenyek legyenek. Itt újra kifejti azt is, hogy művésznek szánta Kristófot. Világosan megfogalmazza azt, hogy szerepet vállalt a gyerek életét illető olyan fontos döntésekben, mint az, hogy milyen szakmát vagy karriert válasszon. Ezt a levelet valamiért fontosnak tartotta, mert kiemeli, hogy három példányban készítette: egy Kristófnak, egy a szüleinek, és egy másolati példány saját magának marad.

A levélváltásukból kiderül, hogy a fiú beszámolt Mihálynak arról, hogy valaki közel került a szívéhez, és csalódás érte. Mihály azt válaszolja neki, hogy ez rendben van, hiszen a fiú már 24 éves, és ez az egyház szerint is felnőttkort jelent, és ne ijedjen meg, ha érzelmek gyúlnak a lelkében valaki iránt, mert, ahogy írja, *elmúlnak azok*. Azzal vigasztalja, hogy a kegyelem majd begyógyítja a szíve sebeit. Ha pap lesz majd, akkor a szíve érzelmeit a rá bízott hívekre fogja árasztani, akik majd *áldják az Istent azért, hogy Téged nekik, az emberiségnek adott*.

1993 májusában elhunyt a Kristóf nagymamája, és a család Németországból hazautazott. Mihály nem volt ott a temetésen. Kristóf utólag elmesélte neki a történeteket, és hozzátette, hogy minden percen várták, hogy Mihály betoppan.

1993 júliusában Mihály újra kisegíteni ment Németországba, és ez idő alatt külön lapokon naplószerű feljegyzéseket készített. Az ottléte alatt Kristóf többször meglátogatta őt a szálláshelyén, és olykor

mellette szolgált a misén. Együtt örültek annak, hogy Kristóf jó eredménnyel vizsgázott filozófiából. Arra kérte őt, hogy a fiú készítsen egy fénymásolatot a jegyről, hogy hazavihesse, mert meg akarja mutatni a püspöknek.

A feljegyzéseiben Mihály beszámolt egyes helyi furcsaságokról, amelyekhez nehéz volt hozzászoknia, mint amilyen az étkezés volt. Ironikusan írta, hogy hatalmas ebédet evett, azaz tíz kanál levest és két palacsintát. Amikor a háziak látták rajta, hogy még enne, kapott egy harmadik palacsintát is. Otthon tízet is megevett volna az ilyenből. Megállapította, hogy ott kevesebbet esznek az emberek, és ez a súlyukon is meglátszik. Egész ottléte alatt csak akkor lakott jól, amikor az utolsó napokban Kristóf puliszkalisztet vitt, és azt együtt megfőzték.

1993 szeptemberében Angéla küldött Mihálynak levelet a névnapja alkalmából. Miután köszönti, hozzáteszi, hogy azt kívánja, hogy legyen ereje az öccsének a további munkához, bár már ideje lenne a visszavonulásnak, és ezt Kristóf is így gondolja. Nővére azt szerette volna, ha Mihály visszavonulna, és inkább pihenne. Tudta, hogy egyedül nem tudja erről meggyőzni, így szövetségeseket keresett, és a jelek szerint talált is a Kristóf személyében.

Közben telt-múlt az idő, de Mihály nem adta jelét annak, hogy szándékában állna visszavonulni. A következő évben, 1994 augusztusában Ibolya is visszatér a visszavonulás ötletéhez: azt javasolta fivérének, hogy ha nehéz a munkája, hagyja abba, mert nincs rászorulva, ám ő sem tudta erről meggyőzni.

1995

1995 januárjában Mihály megjegyezte, hogy már csak öten élnek a kilenc testvér közül. Ekkor, 1995 januárjában Angéla a szatmári öreg nővérek házában gyengélkedett. A gyengélkedése egész tavaszon elhúzódott, nem látszott felépülni. 1995 május elején Mihály többször meglátogatta Angélát, akit közben Ibolya ápolt. Angéla mind gyengébb volt. Egyik ilyen májusi alkalommal beszélgettek utoljára együtt, hármasban, ahogy régen olyan sokszor szoktak. Mihály azt írja erről a beszélgetésről, hogy szép búcsúzás volt.

Angéla 1995. május 30-án halt meg. 82 évet élt. Az összes testvére közül ő állt a legközelebb Mihályhoz. Temetésére Mihály nem tudott

elmenni, mert ezekben a napokban ő maga is nagyon beteg volt. Csak két héttel később tudott elmenni, hogy magához vegye a nővére holmijait – ám addig már mindent kidobtak. Mihály ezen külön meg volt döbbenve.

Halála után öccse sokszor emlegette Angélát másoknak írt levelekben, és furcsa módon ilyenkor mindig visszatért a polgári névhez. Bár felnőttkorukban az egymás közötti levelezésben és másokkal történő kommunikáció során is az apácanevén nevezte őt, és nővére is így írta alá magát a levelek végén, most kiderül, hogy Mihály végig a polgári névén gondolt rá. Nővére halála után aztán a levelekben is újra polgári névén emlegette őt. Mintha a lelke mélyén mindig is így élt volna.

Nővére halála után írt levelében említi, hogy tervezi, hogy majd egy helyre gyűjti és olvasgatja a nővére leveleit – ám ezt végül nem tette meg, a leveleit nem kereste ki az iratokból és nem fűzte egybe őket. Az Angéla levelei a hátrahagyott anyagában szétszórtan maradtak meg. A kettőjük közötti erős kapcsolatot abból is látni, hogy egyetlen más családtagját nem emlegette ennyit halála után, mint őt. 1996-ban Ibolyának írt levelében leírja, hogy nem tud semmit az otthoniakról, és azonnal Angéla jut eszébe, és ezzel folytatja: *Angéla nyugszik csendesen. Imádkozik érettünk. Jól teszi. Gondolok az eltávozottakra. Egyre többen várnak bennünket.*

1995 nyarán Mihály nagy utazáson volt. Kassán részt vett kollégáival egy szentté avatási ünnepségen. Mikrobuszal utaztak, és hazafele benéztek Béltekre és Gyöngyre. Bélteken bement Kristófékhoz, de a Kristóf fivére és családja nem volt otthon, csak a nagytatája. A pap sem volt otthon. Gyöngyön sem volt jobb a helyzet, mert lefagyott volt minden. Miután hazaért, beszámolt mindezekről Kristófnak. A levél végére ezt írta: *Talán már írtam is. Most csak ismétlem: Béltek úgy néz ki, mint egy kihalt helyiség.*

1995 őszén Mihály egy újabb nagy utazást tett, Kárpátalján járt, ott, ahol fiatal pályakezdőként dolgozott. Az érsek ment oda bérálni, és magával vitte őt is. Így jutott el újra azokra a helyekre, ahol fiatalkorában tevékenykedett. Legnagyobb örömeére viszontlátta régi templomát és azt a lakást is, ahol akkor élt.

1996

1996-ban már csak Ibolyával levelezett a családból Mihály, hiszen Angéla már előző évben meghalt, és a többiekkel amúgy sem levelezett. Ibolya többnyire azt sürgette, hogy öccse vonuljon nyugdíjba. Egyik ilyen levélváltás után azonban Mihály Kristófnak ír Ibolyáról, és arról, hogy Ibolya szeretné, ha ő Nagykárolyba költözne. Ezt azért is tartotta okos lépésnek, mert ő, Ibolya, onnan egy napnyi utazásra volt. Mihály itt elárul egy érdekes részletet: azt, hogy bár lánya és két unokája társaságában él Magyarországon, Ibolya mégis idegennek érzi magát ott.

1996-ban történt, hogy egy alkalommal Mihály Kornéliáról is mesélt Ibolyának. Ehhez vissza kellett térnie gondolatban a budapesti egyetemi képzésre, amelyet két év alatt végzett el 1943–45 között. Ibolyának azt mesélte, hogy ezalatt megismert egy *nagyeszű tisztviselőnőt*, aki az egyetemre járt, és aki később őt segítette. Tőle tudta meg, hogy mikor vannak a vizsgák, és ő volt az, aki a dolgozatai legépelését is vállalta, hogy tanári vizsgát tehessen, majd ő gépelte le a doktori értekezését is. Nem derül ki az, hogy mikor halt meg Meszlényi Kornélia, és az sem, hogy Mihályt ki értesítette erről, de 1974 után már nem váltottak levelet. 1996-ban már csak az emlékei között kutatva talált rá Mihály az alakjára, és azt írta Ibolyának, hogy már nem él a hölgy, akit ő jótevőjének tartott.

1996 májusában Mihály Nagykárolyban járt, és kiment Kaplonyba is meglátogatni a testvéreit. Klárának egy százast adott, Jánosnak 150 lejt, mert kellett gyógyszerre. Örült annak, hogy öccse, János most jobban volt, mert hallotta, hogy korábban ki sem tudott menni az utcára.

1996 júliusában Mihály újra megpróbált tanácsot adni Kristófnak a karrierjét illetően. Egy levelében úgy fogalmaz, hogy a fiú bizonyára nem értette meg az előző levelében leírtakat, ezért újra elismétli a javaslatát. Azt javasolja, hogy végezzon el egy második szakot, az egyházzene szakot, és így kórusvezetőként, kántorként is dolgozhatna. Arra biztatja, hogy érdeklődj meg, melyek a feltételei a második diploma megszerzésének – bár még az első megszerzésén sem volt túl a fiú. Mihály újra azzal biztatta, hogy a második egyetem idején be sem kell járnia az előadásokra, csak a vizsgákra kell készülnie, és közben dolgozhat is. Ezt mondogatta volt neki akkor is, amikor még otthon arra biztatta őt, hogy zenei szakra jelentkezzen. Valószínűleg a saját, 50 évvel ezelőtti tapasztalatára alapozva írta ezt, hiszen a teológia el-

végzése után ő is úgy végezte el a tanárképzőt, hogy beiratkozott és csak a vizsgákra ment el.

1996-ban a húgának írt levelében Mihály visszaemlékezik arra az időre, amikor a papi pályától való elfordulás foglalkoztatta. Bár a kilencvenes évek közepén a leveleiben többet foglalkozik a régmúlttal, a visszaemlékezéseivel, mint a jelennel, ennek a pillanatnak megvolt a maga apropója. Nagykárolyban járt azon a nyáron, és ott megtalálta az elvesztettnek hitt naplófeljegyzéseit. Azokban olvasta a saját gondolatait arról, hogy ott akarta hagyni a teológiát, mert – levelében azt írja – tanárságra vágyott. Most gyorsan hozzáteszi, hogy húga nem tudhatott erről akkoriban, mert neki nem mesélte. Ekkor, 1996-ban visszatekintve úgy vélte, hogy ő jobb sorsra lett volna érdemes, jobb iskolákba kellett volna járnia: *Megmutatkozó eszem szerint valahol nagy egyetemen kellett volna tanulnom.*

1996-ban Mihály arról mesél tehát húgának, hogy pályája kezdetén ott akarta hagyni a teológiát, mert tanárságra vágyott. A korabeli, negyvenes években írt leveleiben azonban nem így jelenik meg a dilemma. A papi hivatás fölött valóban gyötrődött a felszentelése előtti időszakban, sőt, még utána is pár évig, de azt akkoriban nem tette hozzá, hogy azért gyötrődött, mert tanárságra vágyott. Sőt, a negyvenes években hit-tant tanított, és tudjuk, hogy a tanítás elkezdése után nem sokkal már drámai hangú levélben panaszkodott a szüleinek arról, hogy nem bírja tovább, nem szereti a munkáját, haza akar menni, ott akarja hagyni a tanítást. Azóta azonban eltelt sok-sok év, és az emlékek átrendeződtek: az itteni szembeállítás a tanári és a papi pályának csak egy késői visszatekintés, a múlt újraértelmezésének az eredménye.

Ebben a levelében Mihály arról is írt Ibolyának, hogy miért érzi fontosnak azt, hogy ő Kristófnak a mentora legyen. A családja számára nem mindig volt elég világos az, hogy miért mentorálja Kristófot, miért segíti, miért aggódik érte. Volt idő, amikor a saját családja ezt kifogásolta, és többször történt meg, hogy családtagnak írt levélben magyarázkodott ezzel kapcsolatban. Így volt ez most is, amikor Ibolyának írt. Ebben a kis visszatekintésben azzal érvel, hogy neki nem volt mentora. Azzal magyarázza a saját későbbi nehézségeit, hogy minden főiskolai diáktársának volt mentora a lakhelye szerinti plébánosa személyében, de neki nem volt, mert Kaplonyban ferencesek szolgáltak, és ő nem akart belépni a rendbe, ezért ők nem lettek számára mentorok. És ezért kellett ő mentora legyen Kristófnak. Mindezt azért meséli el, hogy rámutasson:

Kristófnak is vannak olyan gondjai, amelyeket csak ő érthet meg, nem az anyja és az apja. Kristóf ezt tudja, és ezért keresi őt. Februárban következett Kristóf döntő vizsgája, és ő arra kéri itt a hűgát, hogy néha gondoljon rá is. Ez azt jelenti, hogy a hűga támogatását kéri, szemben a régebbi viszonyulásukkal, amikor sokat morgolódtak miatta, mondván, hogy van annak anyja meg apja, miért kell őneki törődnie vele.

Nyilván ennél azért többről van szó, hiszen egy átlagos helyi plébános általában nem volt éppen ennyire intenzíven implikálva a mentoráltja nevelkedésében. Például a mentoráltja nem volt a kiskorától kezdve jelen folyton az ő házában, nem ott írta a házi feladatait, nem tanította őt a saját házában zenére, nem ő vitte orvoshoz, nem vett részt kiskora óta a szülőkkel egyenrangúként az életútját alakító fontosabb döntésekben, és sorolhatnánk a példákat. Lehet, hogy ebben a pillanatban jó érvnek tűnt ez a gondolat, de azért jól látni, hogy ez egy kései visszavetítés, egy olyan argumentum, amely már arra alapoz, hogy a gyerek a teológia felé irányult, amely irányulásáról a gyerek 18 éves koráig még Mihály sem tudott. Ő sokkal nagyobb szerepet játszott a fiatalember életében, mint a plébános mentorok a mentoráltjaik életében, ahogy itt megpróbálja felvetni.

Ennek a mentori szerepnek a gondolata annyira foglalkoztatta Mihályt, hogy a nap folyamán írt második levélben is elővette. Pedig ezt a levelet már egy olyan kollégájának írta, akivel bár régóta tartotta a kapcsolatot, nem volt éppen annyira rendszeres kapcsolatban. Érdekes, hogy itt már nem azt írja, hogy neki nem volt mentora, hanem azt, hogy olyan bátorító mentora kíván lenni Kristófnak, mint neki volt Bogdánffy spirituális – itt valószínűleg Bogdánffy Szilárd (1911–1953) későbbi püspökre gondol, aki a Mihály diákévei idején tanár volt. És ez azért fontos, mert Kristóf épp a *hivatása körül viaskodik*. Paptársának is elmondja, hogy februárban dől el a fiú sorsa, akkor kell letegye az elmaradt vizsgáit, és utal arra, hogy nem túl biztató a helyzete. Úgy fogalmaz, hogy az ottaniak nem tudják megérteni, hogy miként lehetett elvégezni a középiskolát ilyen kevés tudással. Ő maga sem bízott túlságosan a sikeres vizsgákban, nem hiába kérte mindenkitől a támogatást. Azt is kifejti, hogy neki már van terve, kitalált egy megoldást Kristóf számára arra az esetre, ha nem sikerülnének a vizsgái. Ezt azonban itt nem meséli el, hanem majd élőszóban fogja elmondani, de biztos abban, hogy a címzett is jónak találja majd. Miközben a Kristóf sorsa fölötti aggodalom kitűnik a levélből, azt is érezni, hogy Mihály még min-

dig úgy tekint magára, mint az egyedüli személyre, aki irányíthatja a fiú sorsát, és akinek a felelőssége, hogy megoldást találjon arra a helyzetre, ha esetleg nem sikerülnének a vizsgái.

1996 szeptemberében újra írt Melániának. Azt írta neki, hogy szeretne volna személyesen felkeresni őt, de nem sikerült. Nem mond azonban erről több konkrétumot, így nem tudjuk meg, hogy valóban tervezett-e ilyen utazást, vagy csak az érdeklődés fenntartása kedvéért írta. Elmeséli a nyarát, azt, hogy júliusban még vizsgák voltak, majd augusztusban hazautazott, és testvértalálkozót tartottak. A kilenc testvérből ekkor már csak négyen éltek, csak egyiküket említi név szerint, Ibolyát, de a névsor ekkor a következő volt: Klára, János, Ibolya és Mihály. A testvértalálkozó után visszatért Gyulafehérvárra, és meglátogatta őt egy kedves növendéke, aki Passauban teológus. Kristóf nevét nem írja le, nem is lett volna értelme, hiszen eddig Melániának nem igazán mesélt róla. Ezután újra meghívja Melániát látogatóba, ezúttal annak az ünnepségnek az ürügyén, amelyet Márton Áron születésének 100. évfordulója alkalmából készültek megszervezni. A levél végén a következőképpen búcsúzik: *Tudd meg, hogy szerető szívem nem csak ilyen formában és ekkor gondol Rád. Sok szeretettel.* Már nem hívja segítségül a képzeletbeli barátja alakját, hogy a Melániával kapcsolatos érzelmeit kifejezze, hanem sajátjaként írja le azokat. 80 éves volt ekkor.

1996 novemberében Mihály hazautazott világitásra. Már hetekkel korábban levelekben egyeztették Ibolyával azt, hogy mikor utazzanak haza, hogy találkozhassanak. Ez az utazása emlékezetes lett. Vonattal indult el, ám a szokásához híven nem tervezte el előre az utazását és az átszállásokat, és a menetrendet sem ismerte. Így hát Gyulafehérváron vonatra ült, de Tövisen nem volt megfelelő csatlakozása. Itt felült egy másik vonatra, amely Kolozsvárra ment, ám onnan is csak 3 óras várakozás után volt vonata Várad felé, majd onnan hajnali 3-kor újabb vonata Szatmár felé. Végül reggel 6 óra körül ért haza, átfázva. Fél tíz körül már fel is kelt. Közjegyzőhöz mentek, majd a nagykárolyi temetőbe, és hiába marasztalta a családja, utána ki is vitette magát a vasútállomásra. Azt tervezte, hogy Nagyváradon két vonat között felkeresi a püspököt. Ám ezt sem szervezte meg előre, a látogatását nem jelentette be, így a püspökkel nem tudott találkozni. Visszament az állomásra, ott vacsorázott, és majdnem lekészte a vonatát. Végül az utolsó pillanatban fellepett a már induló vonatra. A vonaton az utasok figyelmeztették, mert másképp elfelejtett volna leszállni Tövisen. Reggel 4 körül ért

haza, és ruhástól az ágyba dőlt. A feljegyzés végére odaírta: *Mostmár belátom: megöregedtem!*

A történet rámutat arra, hogy Mihály időskorában is ugyanúgy gondolkodott a világról, mint öt évtizeddel korábban, és nem lett megfontoltabb az energiáit és erőforrásait illetően. Mint mindig, most is a spontán megoldásokban bízott, a vasúti utazás alkalmával is, és a püspök felkeresésekor is. A vasúton az első alkalommal, amikor kiderült, hogy nincs csatlakozás, nem kért ott helyben segítséget egy jobb útvonalat illetően, hanem felült az első vonatra, amely Kolozsvárra ment, és ott is órákat várt, majd felült az első vonatra, amely abba az irányba ment – Váradig. És onnan újabb átszállással végül Szatmár felé. Nem egyszer fordult elő az élete során, hogy Mihály úgy keresett fel valakit, hogy nem szólt neki előzetesen a látogatásáról, és az illető nem volt otthon. Ez az ő fiatalkorában elfogadott volt, ám később megváltozott a világ, megjelent a telefon, amely lehetőséget adott volna a látogatásait előre bejelenteni, ő azonban abban az időszakban is úgy járt el, mint régen, a próba-szerencse módszerrel. Nem lehet nem észrevenni, hogy mindez kulturálisan kódolt viselkedés volt nála. Egy olyan korban nőtt fel, amikor az emberek személyesen elmentek és így oldottak meg szinte mindent, és az egyetlen, ami meggyorsította a kapcsolattartást, az a postai levelezés volt. Most is ezt a régi gyakorlatot alkalmazta, eredménytelenül: senkinek nem szólt, hogy felkeresi a püspököt, sok energiát befektetett abba, hogy elmenjen hozzá és találkozhasson vele, ám a terve nem járt sikerrel.

Mihály 1996 novemberének közepén írt újra Kristófnak, mentegőtözve, hogy csak későre válaszol a fiú hosszú levelére. Örül annak, hogy Kristóf munkát talált, hogy autót vásárolt magának, bár az nem volt világos számára, hogy órákra jár-e még, vagy sem. Az otthoni hírekről ír neki, többek között arról, hogy leváltották a rektorukat, majd arról is, hogy nagy a drágaság, és hogy 5000 lej egy dollár átváltási ára. Ezt követően jönnek a tanácsok. Azt várja tőle, hogy olyan buzgó legyen, mint amikor szebeni diák volt, hiszen ő úgy aggódik érte, mint akkor tette.

Mihály ekkor már fáradt volt. Fárasztotta a kedvenc elfoglaltsága, a levélírás is. A távolság is mintha nagyobbá nőtt volna közöttük. Immár nem ő az, aki sok levelet ír azért, hogy sok levelet kapjon, hanem inkább az lett, aki magyarázkodik, hogy eltelt az idő, és észre sem vette, hogy régen nem írt. Zavartan próbálja felidézni, hogy mit tud Kristófról, és melyek lennének a kérdései. A levél végén írt kérdései is általánosak,

és tudjuk, hogy olyan emberek írnak általános, *hogy vagy mostanában* típusú kérdéseket egymásnak, akik nincsenek túl közeli kapcsolatban. Ez az eltávolodás azonban nem az érdektelensége miatt történik, hanem a megfáradtsága miatt. Hiszen kiemeli, hogy ő úgy aggódik érte, mint szebeni diákkorában. Abból, hogy ezt így fogalmazza meg, és még arra is kéri, hogy ugyanolyan buzgó legyen, mint akkor volt, arra gondolhatunk, hogy ő valóban úgy gondol rá, úgy látja maga előtt a fiút, mint abban az időben. Ehhez a képhez nyilván azért ragaszkodik, mert ez a legkedvesebb neki, és ezért kéri arra, hogy legyen olyan, mint akkor. Ebben a levelében azt is említi, hogy milyen gyorsan telik az idő. A sok munkára máskor is hivatkozott, de ez korábban sosem akadályozta meg abban, hogy Kristófnak levelet írjon. Most viszont kiderül, hogy számára észrevétlenül eltelik az idő, ugyanakkor mind nehezebb a remegő ujjával levelet írnia. A levél különösen rosszul olvasható, rengeteg az elütés benne. Írja is a vége felé, hogy remeg a keze, nem elég erősek az ujjai, és ez az, ami a gépelésen is meglátszik.

1996 novemberének közepén Ibolyának is válaszol Mihály, és elmagyarázza húgának azt, hogy miért nem opció számára a visszavonulás. Gyakorlatilag azt mondja el, hogy mindent megkap ott, amire szüksége van. Az ellátással kezdi. Napi egy liter tejet fogyaszt el, finom friss kenyeret kap, majdnem minden nap van finom sertéshús, a napi sütemény mellett néha fánk is kerül az asztalra, amit külön kiemel. Ezek mind értékek számára. Ezt követően a munkáját említi: heti tíz órát tart, és van heti két szabad napja is. Ha nyugdíjba menne, csak unatkozna. Végül pedig a közösséget említi: amíg ebben a közösségben lehet, nem cserélne senkivel. Ha végignéznünk az életútja során hátrahagyott szövegeken, valóban ilyen elégedettség nem árad belőle egyetlen időszakából sem.

1996. november végén Kristóf jelentkezik, és részletesen elmeséli Mihálynak azt, hogy mivel tölti a napjait. Járt órákra, misékre, részt vett rózsafüzér-ájtatosságokon. Részletesen leírja, hogy milyen rendszerességgel vesz részt mindezekben, és mikor végzi a breviáriumot. A hétvégeket otthon töltötte a szüleinél, hét közben az egyetemre járt a közeli városba. Kevés ideje maradt a zenére. Tudta, hogy Mihályt érdeklik a hangszerek, ezért elmeséli neki, hogy vásárolt egy új furulyát a régi mellé, ezekkel szokott gyakorolni. Amikor a tanulásról ír, felsorolja a tantárgyait. A szövegéből látszik az, hogy jól ismerte saját korlátait. Azt írja például, hogy ha nem lenne ilyen buta, megbirkózna a dogmatiká-

val – ezek az ő szavai. Valójában ott is az történt, ami már évek óta az iskolai keretekben: minden erejével szeretne volna megérteni a feladatait, teljesíteni az elvárásokat, de továbbra is eredménytelen volt az igyekezete, és ennek ő igencsak tudatában volt. A lelki életéről továbbra is beszámol a mentorának, már amennyire egy levél keretei megengedik. Itt például tematizálja a bűnösség kérdését. Elmondja, hogy mit tart az eddigi legnagyobb bűnének – azt, hogy amikor inogni kezdett alatta a talaj, a segítséget az asszonyoktól várta, majd hozzátette: *Milyen szamar is voltam edes jó Istenem. De hala az Urnak, el mult minden és most csak arra varok, aki mindent magaba zár es engem is biztosan nem fog kitagadni az Orok Boldogsagbol.* Kristóf Fidel Castro kapcsán is ír néhány mondatot. Miután elűjságolja, hogy az előző időszakban Castro meglátogatta a pápát, kifejti a vélekedését, miszerint Castro szerint ettől megtért, és ezt ő csodának tartja. Ebből a pár sorból is kiderül, hogy úgy vélte, hogy ha valaki meglátogatja a pápát, akkor ennek az lesz a következménye, hogy az illető minden további nélkül megtér. Egy államfői látogatás kapcsán ezt a következtetést levonni nagyfokú naivitásra utal, nem csak azért, mert itt egy (kommunista) ország vezetőjének hivatalos látogatásáról volt csupán szó, hanem azért is, mert utólag sem lehetett semmiféle megtéréstörténetet a látogatásához kapcsolni.

1997

1997. január 30-án halt meg Mihály legkisebb öccsének egyik fia. Mihály úgy tudta, hogy a fiú összeesett a lakás közepén, és meghalt – az ő véleménye szerint a cigaretta vitte el, de ezt nem merte másoknak is említeni.

1997 februárjában Mihály biztató levelet írt Kristófnak, aki készült az utolsó vizsgáira. Ő maga is bizakodó volt ebben a pillanatban. Éppen a fiú születésnapján kapott tőle levelet, és ezt csodának nevezi. Arra biztatta őt, hogy ne féljen a vizsgáin. Ezután elmesélt neki egy kis történetet, amit ugyancsak biztatásnak szánt. Azt meséli neki, hogy jó híreket hallott Kristóf felől, egy paptársától tudja, hogy a rektora meglepődött azon, hogy Kristóf jól haladt zenéből, és azon is meglepődött, hogy tud bánni az emberekkel. Azonban csak figyelmesen kell elolvasni a sorait, hogy megértsük, hogy ha ez valóban így hangzott el, akkor sem biztos, hogy ezt dicséretnek szánták. A rektor ugyanis meglepődött azon, hogy

Kristóf tud bánni az emberekkel – mivel ő pontosan tudta, hogy ebben nagy hiányosságai voltak. És hát tudjuk, hogy alig hat hónap múlva bizony ez is szerepet játszott abban, ahogy alakult a fiú további sorsa. Mihály azonban ebben a pillanatban bizakodó volt, és elárulta azt is, hogy miként látja a pártfogoltjának az életútját: azt mondja, hogy szombeni plébánosként képzelel el őt, de gyorsan hozzáteszi, hogy nem szól senkinek erről. Az a megjegyzése, hogy nem szól senkinek semmit, arra utal, hogy egyelőre nem jár közben az érdekében.

1997. március 15-én, a fia után két és fél hónappal Mihály öccse, János is elhunyt. Telefonon értesítették Mihályt, és csak annyit mondtak neki, hogy valaki a családjából meghalt. Mihály úgy indult haza, hogy nem tudta, kiről van szó, és csak otthon tudta meg, hogy az öccse már nem él. A fia mellé temették, abba a sírba, amelyet a 25 éves szolgálatáért kapott az egyháztól.

Ezen a tavaszon Mihály részt vett egy franciaországi kiránduláson, 30 diákkal és a tanárok egy csoportjával együtt. Ez volt az utolsó nagy kirándulása. Mivel a kirándulás ideje egybeesett a pappá szentelésének évfordulójával, Franciaországban emlékeztek meg a pappá szentelésének 55. évfordulójáról, és ennek keretében, életében először Mihálynak alkalma volt francia nyelvű beszédet mondani, aminek nagyon örült. Hazavitte a Denis Velfert főesperes magyarra fordított beszédét, amelyben az esperes említ egy papot, akit 1942-ben szenteltek pappá, és az 55. évfordulóját ünnepli. Bár név nélkül említi ezt a papot, nagy valószínűséggel ez Mihály lehetett, azaz egy francia esperes belefoglalta a beszédébe az ő jubileumát, amire Mihály nyilván büszke volt.

Nemsokára Kristóf letette az elmaradt vizsgáit. 1997 áprilisában írja, hogy mindenből átment, bár a legkisebb minősítéssel, és a tanárai nem voltak elégedettek vele, hiszen többet vártak tőle. A vizsgái után elment a rektorhoz bocsánatot kérni azért, amiért ennyi gondot okozott. A rektor azt mondta neki, hogy meglátják, mi fog történni a továbbiakban. Azt írta a fiú, hogy a rektor nem volt durva, de távolságtartó volt. Ő ezután átmeneti munkát vállalt, és ez segített neki abban, hogy ne rágódjon a történeteken. Májusban fogja elkezdeni a gyakorlatát, és ezért nem tud egy teljes hónapot otthon tölteni, ugyanis a rektor csak két hétre engedélyezte, hogy szüleivel Romániába utazzon. Így hát nem fognak Mihállal együtt tölteni egy egész hónapot, ahogy tervezték. Ha a gyakorlata nem sikerül jól, akkor ősszel majd új munkahelyet fog keresni magának. Ez utóbbi azt jelenti, hogy lemond a papi pályáról.

Májusban arról számol be Mihály, hogy három másik vezető beosztású kollégájával átbeszéltek a fiú helyzetét. Egyikük korábban beszélt a passai rektorral, aki azt mondta neki, hogy nincs meg a fiúnak az az alapműveltsége, amely szükséges ahhoz, hogy Nyugaton pap lehessen. Ők azonban úgy vélték, hogy ha ott nem szentelik őt pappá, akkor a próbaév letelte után hazamehetne, és otthon az érsek pappá szentelhetné őt. Azt írja a fiúnak, hogy *ez a mi kis konferenciánk döntése elég ahhoz, hogy akár az érsek úr pappá szenteljen*. Úgy fogalmaz, hogy *itt mindlunk művelt pap lesz belőled*. És ha majd az élet úgy hozza, hogy Nyugaton akar élni, pár év szolgálat után akármelyik nyugati püspök elfogadja őt. Megnyugtatja a fiút, hogy ezzel a kálváriájának vége, és ő, Mihály végzett teológusnak, *teologus absolutusnak* tekinti őt. Nagy próba volt az, ami vele történt Béltektől kezdve, Szebenen keresztül egészen Nyugatig, és a próbát kiállta. Nyáron, reméli, a részleteket megbeszélni vele.

Láttuk tehát, hogy a történet elején, néhány évvel ezelőtt a fiú azért távozott az itthoni egyetemről, mert nem tudta letenni a vizsgáit. Elment egy németországi egyetemre, ahol elvégezte a hátralevő egyetemi éveket, ám a képzés végén felmerült az, hogy bár letette a vizsgáit, az ottani rektor szerint hiányzik a megfelelő képessége ahhoz, hogy pap lehessen. A tanácsadói most fordított irányba tanácsolják az ifjút: ahhoz képest, hogy korábban a hazai egyetemről a passai egyetemre ment, mert a hazait nem tudta elvégezni, most a passai elvégzése után hazairányítanak, és azt remélik, hogy otthon sikerül felszentelni őt, miután Passauban ezt elutasították.

Mihály ekkor 81 éves volt. Mindenképp papként szerette volna látni Kristófot, és ezért tanácsolja a hazajövetelét, az itthoni felszentelést, sőt, az itthoni néhány éves szolgálatot is, ami után már visszamehetne Németországba, ha úgy adódik. Azzal biztatta őt, hogy miután itt felszentelnék és pár évet szolgál, nyugodtan visszamehet németországi szolgálatra – miközben világos, hogy ez csak az adminisztratív megoldást nyújtaná, nem javítaná azt a problémát, amit a passai rektor felvetett. Ám a legfontosabb talán az, hogy mindezekből úgy tűnik, hogy Mihály még most is csupán adminisztratív akadályokat lát a fiú papi karrierje előtt. Azt a kifogást, amelyet a passai rektor megfogalmazott, nevezetesen, hogy a jelöltnek nincs meg a kellő alapműveltsége, mint írja, ő és paptársai a jelek szerint annak tudják be, hogy a hazai iskolaszisztem nem megfelelő, és nem annak, hogy az egyes személyek, mint

amilyen pártfogoltjuk is, nem sajátították el a megfelelő ismeretanyagot. Ha valóban a hazai középiskolák szintjével lett volna ekkora gond, akkor az itt végzettek közül mások sem tudtak volna Németországban szolgálni, de tudjuk, hogy ez nem így volt. Maga Mihály is, de számos társa is átjárt olykor rövidebb-hosszabb időre helyettesíteni, és hát nem egy kollégája végleg kitelepedett és papként szolgált Németországban, sőt, még Kristóf diáktársáról is azt írják, hogy sikeresen folytatta német nyelvterületen a tanulmányait, vagy áttelepedett oda és papként dolgozott. És végül: úgy tűnik, hogy miközben Kristóf számára a két világ között lavírozva telnek ezek az évek, a döntés kevésbé az övé volt, hanem inkább a környezetében élőké.

1997. szeptember 3-án Mihály azt kérte a húga lányától, hogy vezettessék be édesanyjához a telefont. Kissé ideges hangon írja mindezt, és megjelöli a tőle kapott összegeket (valutát említ), amely kamatjából ezt megoldhatnák. Azt írja, hogy neki mint testvérnek kötelessége figyelmeztetni a húga gyermekét erre *az égbe kiáltó igazságtalanságra*, ha a gyermekének *nem fáj az anya gyötrelme*.

A történet végéhez közeledünk, de még előtte kikívánczik egy megállapítás. A 2400 hátrahagyott iratból úgy tűnik, hogy Tyukodi Mihály élete során szinte mindig egyedül volt. Ennek a könyvnek akár ezt a címet is adhattam volna: Egyedül a 20. században. Hiszen Mihály a tízes években született, a kilencvenes években hunyt el, és egyedül nézte végig a maga speciális, elsőgenerációs értelmiségi, elmagyarosodott sváb, katolikus lelkészi nézőpontjából a 20. századot. Egyedül volt, de nem feltétlenül magányos, bár persze néha érezte a magányt is – de ugyan ki ne érezné ezt néha, akár a legnagyobb tömegben is. Az egyedüllét azonban itt nem a magányt jelenti, és ennek ismeretében azt mondhatjuk, hogy Mihály szinte mindig egyedül volt az emberek között – egyedül, az istenével. Egyedül volt a szakmai világában, és egyedül volt a szakmai világon kívül, a baráti, rokon körben is. Néha úgy tűnik, hogy egyes konfliktusai éppen az elszigeteltségéből fakadóan alakultak ki. Egyedül tervezett, egyedül harcolt, egyedül vesztett, egyedül remélt és egyedül szenvedett. És hát nem utolsósorban: amikor szeretett, akkor is mindig egyedül volt.

Ne értse félre az olvasó, Mihály szeretett egyedül lenni. Persze szerette azt, ha felkeresték a barátai, imádta a jó társaságot és a jó beszélgetéseket, örült annak, ha levághatta a kakasát és megvendégelhette a látogatóit, ha megkínálhatta őket a maga készítette borból. De közben

azt is szerette, ha az ilyen alkalmak után egyedül marad. Nem egyszer írja, hogy örült annak, hogy egyedül van. Sokszor kimondottan kereste az egyedüllétet.

És azt is kell látni, hogy nem csak ebből a személyes nézőpontból volt egyedül. Mihály legtöbbször egyedül volt a közösségében is, az egyházmegyéjében különösen: az általa igaznak vélt ügyek felkarolásában senki nem állt mellette. Egyedül volt akkor, amikor börtönbe került egy bátor gesztusáért, egyedül volt akkor is, amikor egy paptársra érdekében levelet írt a Vatikánba, és a példákat hosszan sorolhatnánk. Voltak barátai, persze, de sosem történt meg az, hogy bárki kiállt volna mellette. Egyedül harcolta végig a harcait, a barátai ezt csupán megérthően tudomásul vették.

Azt mondtam, hogy mindig egyedül volt? Pontosítom: szinte mindig. Mert ott volt az életében Márton Áron püspök, aki – bár időszakosan, de – felkarolta őt, elhívta maga mellé, és akire Mihály úgy tekintett, mint aki megérti és védelmezi őt. Nem hiába, hogy a püspök közelében eltöltött időszak volt életének a legnyugodtabb időszaka. Az 1990-es visszatérése a gyulafehérvári katedrára ezért is volt számára különleges élmény. Elégtétel volt? Igen, nagymértékben az is. De ennél több is volt. Ahogy ő maga írja: itt úgy érezhette, hogy egy közösséghez tartozik, mint régen, amikor Márton Áron hívta oda, bár immár csak a püspök fájó hiánya emlékeztette őt azokra az időkre. De azért itt közösséget érzett maga körül. Ezért nem akart a kilencvenes években nyugdíjasként visszavonulni és kellemes semmittevéssel tölteni az utolsó éveit, hanem helyette az utolsó pillanatig teljes állású tanárként dolgozott. Mert nem akart újra közösségen kívül maradni.

És lassan megérkezünk a történetünk végéhez. 1997-ben vagyunk. Szeptember elején írt újra Kristóf. A napokkal korábban kezdett levelét végül szeptember 4-én egy friss hírrel folytatja: megkapta az egyetemtől a levelet, amelyben tájékoztatják arról, hogy nem szentelik pappá. Bemásolja a levelébe a rektori levél néhány sorát német nyelven, amelyben értesítették őt arról, hogy a gyakorlatát sikertelennek tekintik, és így nem folytathatja tanulmányait az egyetemen. Az indokot ő így fogalmazza meg: *Nem vagyok elég stabil, hogy egy plébánián működhessenek, emiatt szeretnék, ha egy szerzetbe mennék. Remélem, hogy évek múlva egy vastagabb réteg fog a lelkem köré nőni és jobban fogom kiállni a támadásokat.* Elmondja Mihálynak, hogy már hazaköltözött: hazavitték a dolgait attól a családtól, ahol lakott, és már elkezdett munkát keresni.

A levél megdöbbsentette Mihályt. Most értette meg, hogy vége van. Hogy hiábavalók voltak az erőfeszítései, Kristófból nem lesz pap. És míg korábban egy-egy megtorpanás esetén mindig fel tudott egyenesedni és ki tudott találni egy újabb utat, amelyen elindult, most ezt már nem tudta megtenni. Tudta, hogy ehhez már nincs elég ereje. Csak nézte hosszan a végzetes sorokat.

Ennek a levélnek a hátsó oldalára utólag írógéppel a következőket írták rá: *Kristóf halálos ítélete 1997 szeptember elején*. A lap hátán szereplő megjegyzés nyilván a Mihályé, ő értelmezte ezt a döntést halálos ítéletként. Nyolcvanegy évesen már nem tudta másképp kezelni ezt a történetet, mint a saját történetét, és nem egy fiatalember történetét, akinek nem az utolsó esélye és a halálos ítélete volt ez. Mihály már évek óta minden figyelmét ennek az ügynek szentelte, és minden erejével ezt támogatta. A sikertelenséget végzetesnek érezte, a kudarcot sajátjának.

Mihály csak kevéssel élte túl ezt a hírt. Bár a leveleiben külön nem ír erről, de az utóbbi időszakban megváltozott levélírási stílusából jól érezhető az, hogy ekkor már gyenge és beteges volt. Leveleinek a gondolatmenete zaklatott volt, egyre rövidebb mondatokat írt le, és a leveleinek nem volt olyan világos gondolatmenete, mint régen. Ahogy telt az idő, mindinkább a régmúlt történeteit meséli, nem a jelen idejű hétköznapiakat. Az írógépet is már alig tudta kezelni, a szövegeiből látszik, hogy nem volt ereje leütni a betűket, sok betű hiányzik, néha az érthetőség határán vannak a szövegei.

Tyukodi Mihály az imént említett levél kézhezvétele után másfél hónappal, 1997. október 30-án hunyt el. Nem tudok nem gondolni arra, hogy ez a levél, ez a hír valóban halálos ítéletnek bizonyult, amint ezt maga Mihály ráírta a levélre – csakhogy nem a mentoráltja számára bizonyult annak.

A PAP, AKI CSAK EMBER AKART LENNI

1997 szeptemberében Mihály beteg volt, fáradt volt, és a saját sírhelye felől gondolkodott. Levelet írt az Erdélyi Piarista Rend egyik rangidős tagjához, és arra kérte őt és rajta keresztül a rendet, hogy engedélyezzék számára azt, hogy a nagykárolyi piarista kriptába temetkezessen. Miután elmondta azt, hogy nyolc testvére volt, és ezek között volt apáca, kántor és pap is, azzal is érvelt, hogy sokat dolgozott tanárként, és a piarista rend szellemében oktatta a fiatalokat. Már járt abban a temetőben és látta, hogy minden sírhely el van adva, ezért fordult a piaristákhoz. Csak egy cementlapot kellene elmozdítani, mondja, mintegy jelezve, hogy a beleegyezésük esetén a következő lépések már egyszerűek lennének.

Ez volt az utolsó levél, amit Mihály elküldött. A levelet nem ő írta, bár az ő nevében írták. Mihály ugyanis nem használt számítógépet, és ezt a levelet számítógépen írták – mintha ő már nem lett volna képes írógép elé ülni, és nem lett volna ereje az írógép billentyűit leütöni. Mintha valakinek tollba mondta volna a levelét. A levelére az erdélyi piaristák nemsokára azt válaszolták, hogy erről nem áll módjukban dönteni, Mihálynak a budapesti magyar rendfőnökséghez kell fordulnia kérésével. Ám Mihálynak már nem volt ideje ezt megtenni.

Saját sírkeresztjét még valamikor régen saját maga tervezte elkészíteni, legalábbis ezt írta egy 1980-ban készített végrendeletében. Felíratot is tervezett rá: *Itt nyugszik egy pap, aki csak ember akart lenni*. Ez is csak terv maradt, mint annyi minden egyéb az élete során. Hiszen tervezett könyvet írni arról, hogy miként élte meg ő a történelem viharos éveit, és ennek a művének ezt a címet adta volna: *Ahogy én láttam* – ám végül nem írta meg ezt a könyvet. Tervezett egy könyvet írni az ő és a Kristóf barátságáról, és ennek is adott címet: *A kettős templom árnyékában* – de végül ez sem készült el. Tervezett találkozni Árnikával, miután a hatvanas évek végén újra felvették a kapcsolatot, de végül erre sem került sor, és Árnika közben meghalt. Később évekig tervezte, hogy Melániát felkeresi, tervezte, hogy találkozni és végre elbeszélgetni, ám végül erre a találkozásra sem került sor.

És sorolhatnánk a meg nem valósított terveit, de talán itt elég anyyi, hogy végül ezt a sírkeresztet sem készítette el, és ez a felirat sem került a fejfájára.²¹ Igaz, ez utóbbi már nem rajta állt: akik a temetéséről rendelkeztek, nem olvasták el Mihály hátrahagyott iratait, hanem dobozokba pakolták azokat, és a szülőfalujába szállították. Az elkövetkező 16 évet itt töltötték az iratok egy padláson, mígnem végül megtörtént az, amit Mihály szeretett volna, és amiről nem egyszer írt a szövegeiben: hogy valaki végre kézbe vette és elolvasta mindazt, amit ő maga után hagyott, és megpróbálta megérteni azt a letűnt világot, amelyben ő és a társai éltek.

21 A nagykárolyi sírján a következő latin szöveg szerepel: „Moliter ossa cubent!” Jelentése: Lágyan feküdjenek csontjaid! A búcsúzó mondat már Ovidiusnál is előfordul: *Heroides*, VII, 162.

HIVATKOZOTT IRODALOM

Comisia Prezidențială pentru Analiza Dictaturii Comuniste din România

2006 *Raport final*. București.

Csergő Melinda

2012 *Írásbeli kommunikáció... A 20. századi magánlevél-gyűjtemények értelmezése*. Doktori értekezés. Kolozsvár, 2012. Irányító: Keszeg Vilmos

Keszeg Vilmos

2002 *Homo narrans. Emberek, történetek és kontextusok*. KomPress Kiadó, Kolozsvár.

1996 *Kelt levelem... Egy mezősségi parasztasszony levelezése*. Néprajzi Látóhatár könyvtára 6. Györffy István Néprajzi Egyesület, Debrecen

Kokó Juliánna

1999 Egy vargasi család levelezése az első világháborúban. In Keszeg Vilmos (szerk.): *Írás, írott kultúra, folklór*. Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 7. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 1999. 240–265.

Nagy Mihály Zoltán – Bodeanu, Denisa

2019 *(Le)hallgatásra ítélve. Márton Áron püspök lehallgatási jegyzőkönyvei (1957–1960)*. Lector Kiadó – Varadinum Alapítvány Kiadó – Iskola Alapítvány Kiadó, Marosvásárhely–Nagyvárad–Kolozsvár

Sziksai Mária

2016 Közösségeken innen és túl. Útkeresés és újratervezés a 20. század első felében: tizenegy Szatmár megyei apáca önéletrajza. *Erdélyi Múzeum* 1:(2) 114–126.

2020 *Letűnt világok antropológiája és a megismerhetetlen különös szépsége. Szociális kapcsolatháló és kulturális gyakorlat az írógép korszakában*. EME Kiadó, Kolozsvár, 2020.

2021a *Levelek egy letűnt világból. A mindennapok dokumentálása a 20. század papíralapú kultúrájában*. I–II. EME Kiadó, Kolozsvár, 2021.

2021b *Az írás mint a kulturális időutazás eszköze*. Korunk
2021/7. 31–42.

Vass Erika

2018 Egy Németországba kitelepített soroksári család levelezése
(1946–1949). *Kisebbségkutatás*. 27. évf. 1. sz.

Thomas, William – Znaniecki, Florian

1996 *The Polish Peasant in Europe and America: A Classic Work
in Immigration History*. Urbana: University of Illinois Press

REZUMAT

Vieți și povestiri dintr-o lume de altădată. Reconstituirea microistorică a unei vieți preotești din secolul XX.

Cu toții avem povești, scrise, orale sau de altă natură, pe care le formulăm și le distribuim de-a lungul vieții. Aceasta este povestea lui Mihály Tyukodi, pe care o aflăm din documentele pe care ni le-a lăsat. Povestea unui preot care a vrut doar să fie om – așa cum el însuși a spus despre sine. Dar povestea lui a devenit puțin și povestea mea de când l-am cunoscut, pentru că povestea mea este puțin diferită de când am ajuns să o cunosc pe a lui.

Această carte este o încercare de a spune povestea lui Mihály Tyukodi, pe baza documentelor pe care acesta le-a lăsat posterității.

Personajul principal al cărții noastre a trăit aproape tot secolul XX: s-a născut în 1916 și a trăit până la începutul anului 1989. În 1990, a văzut cum în 1990 se dezvoltă o lume nouă, la care până atunci România doar visase. Documentele pe care l-a lăsat în urmă sunt o raritate de acest gen: peste 2.400 de documente au supraviețuit după el, atât a pus deoparte în timpul vieții. Călătoria la care invit cititorii este o călătorie antropologică, dar nu în spațiu, ci în timp: aceste documente oferă o călătorie în timp în cultura unei lumi deja dispărute.

ABSTRACT

Lives and Stories from a Bygone World. A Micro-Historical Reconstruction of a 20th-Century Priestly Life

We all have stories, written, oral or otherwise, that we formulate and distribute throughout our lives. This is the story of Mihály Tyukodi, which we learn from the documents he left us. The story of a priest who just wanted to be a man - as he himself put it about himself. But his story has become a little bit mine since I got to know him, because my story is a little bit different since I got to know his. This book is an attempt to tell Mihály's story, based on the documents he left to posterity.

The protagonist of our book has lived through most of the 20th century: he was born in 1916 and lived through the turn of 1989. He saw unfold in 1990 the new world that had previously been a dream in Romania. The written material he left behind is a rarity of its kind: more than 2,400 documents survive after him. The journey to which I invite the reader is an anthropological journey, but it is not in space but in time: these documents offer a journey through time into the culture of a world now gone.

A SZERZŐRŐL

Szikszaí Mária a kolozsvári Babeş–Bolyai Tudományegyetem Magyar Néprajz és Antropológia Tanszékén tanít. Antropológusként a romániai kisebbségek, és ezen belül különösen a svábok kultúráját tanulmányozza. A romániai svábok kultúrájáról három könyve és több tanulmánya jelent meg.

Szakmai honlap: <https://szikszaímaria.ro>

ORCID: 0000-0002-6306-2781

Editura Scientia Kiadó

400112 Kolozsvár (Cluj-Napoca)

Mátyás király (Matei Corvin) u. 4. sz.

Tel./fax: +40-364-401454

E-mail: scientia@kpi.sapientia.ro

www.scientiakiado.ro

Korrektúra:

Szenkovics Enikő

Tördelés:

Dobos Piroska

Tipográfia:

Könczey Elemér

Készült az F&F INTERNATIONAL nyomdában

Igazgató / Director: Ambrus Enikő

Mindannyiunknak vannak történeteink, amelyeket írásban, szóban vagy más formában megfogalmazunk és forgalmazunk az életünk során. Ez itt egy olyan személy története, aki szinte teljesen végigélte a 20. századot: 1916-ban született, és megélte az 1989-es fordulatot is. Láttá kibontakozni 1990-ben azt az új világot, amelyről korábban csak álmodni lehetett Romániában. Egy pap története, aki csak ember akart lenni – ahogy ő fogalmazott saját magáról. Az ő története azonban egy kicsit az enyém is lett, mióta megismertem, hiszen kicsit másképp szól az én történetem is azóta, hogy megismertem az övét. Ez a könyv tehát egyetlen személy hátrahagyott történeteit próbálja átmenteni arról a jó néhány papírosról, amelyen ő az utókorra hagyta ezeket. Az általa hátrahagyott anyag a maga nemében ritkaságnak számít: több mint 2400 irat maradt fenn utána, ennyit tett félre az élete során. Az utazás, amelyre az olvasót hívom, egy antropológiai utazás, ám ez nem térben, hanem időben történik: ezek az iratok időbeli utazást kínálnak egy mára már letűnt világ kultúrájába.

Sziksza Mária

ISBN 978-606-975-067-4

